S. Damian

Aripile lui Icar

EDITURA FUNDAȚIEI CULTURALE
IDEEA EUROPEANĂ

S. DAMIAN
ARIPILE LUI ICAR

Colecția: Biblioteca Ideea Europeană
Coperta a IV-a – S. Damian
Portret de Aura Christi
Coperta de Cristian Negoi

Lector: Aura Christi

Editura Ideea Europeană
OP-22, CP-113, Sector 1, Bucureşti,
Cod 014780, România
Tel/Fax: 4021-2125692; 4021-3106618
E-mail: office@ideeaeuropeana.ro
http://www.ideeaeuropeana.ro

Anul apariției: 2012
Ediție Digitală (pdf)
ISBN 978-606-594-185-4

Parteneri:
www.librariapentrutoti.ro
www.bibliotecaeuropeana.ro
www.contemporanul.ro
www.europressgroup.ro

S. Damian

Aripile lui Icar

ESTETICĂ ŞI IDEOLOGIE

Aripile lui Icar

Am parcurs ziarele în acea dimineața rapid şi cu o oarecare dexteritate fiindcă era o îndeletnicire pe care o practicam de multă vreme. Brusc, m-a frapat o coincidență. Un cunoscut critic german, Gustav Seibt, se referea în *Süddeutschezeitung* la motivul prăbuşirii lui Icar. Reproducere a unui mit străvechi în rame moderne, zburătorul se rostogolea în chip spectaculos şi tragic, pradă unui blestem. Din textul excelentului comentariu reieşea că insul care resimțise chemarea de a înfrunta necunoscutul, încălcând granițe admise, sfidând propriile limite, dovedea şi tăria de aş contrazice instinctul de conservare. Era dus de patimă, nu mai ținea seama de nici o prudență, nu se mai putea deroba, era prizonierul unui destin. Şi în cădere continua însă să trăiască o jubilație, corolar al nenorocirii.

Care era însă coincidența? Îndeplinind un ritual, de care nu mă mai puteam lepăda, acela de a răsfoi zilnic presa, mi s-a mai intâmplat să-mi rețină atenția în special sugestii care se intersectau cu preocupările mele de moment. Tocmai eram pe cale să adun o suită de eseuri, pregătite pentru tipar, reunindu-le sub un numitor comun. Căutam un răspuns la o întrebare: ce poate opri în artă saltul în gol al lui Icar? În disocierile critice pe care le propuneam mă plasam într-o altă epocă, urmărind însă şi acolo un tâlc metaforic. Similitudini nu erau excluse, dăinuia aceeaşi voință de a ridica zăgazurile, acceptând, în oarba aventură, mai mult sau mai puțin lucid riscurile. Păstrasem deprinderea din țară de a mă cufunda matinal în lectura gazetelor, instalat într-o cafenea, în

semiobscuritate, năpădit de fumul de țigară, sustras din larma ce mă împresura. În acel spațiu așterneam pe hârtie și prima ciornă a unei analize, pe care o rectificam și completam acasă, transcriind-o pe curat. Citirea din scoarță în scoarță a jurnalelor fusese la început un reflex de apărare, mă străduisem să înlătur teama că aş putea fi surprins de evenimente (pe atunci mereu soli ai răului). Nu-mi puteam potoli o agitație, presimțind că mă pândește o primejdie. Ca să evit surprize dezagreabile mă informam cu o clipă mai devreme de ceea ce se petrece în jur. Era mai mult o iluzie care avea însă efecte terapeutice.

Ajuns ulterior la Heidelberg, lecuit de fostele obsesii, acaparat de activitatea de lector la univesitate, n-am renunțat la ocupația matinală, devenită aproape o manie. Pierise mobilul inițial, deasupra capului nu mai plana o amenințare ca odinioară. Ceea ce nu se schimbase era însă nevoia de a fi la curent cu mersul lucrurilor, fidel mai departe ritualului. Mă supuneam acum unui automatism; era o învârtire fără scop. Descoperisem, firește, alte justificări, perfect valabile: nu era doar o corvoadă lectura presei, ci și o plăcere, în plus îmi lărgeam orizontul, mă simțeam catapultat în miezul actualității. Reluând cu întârziere în străinătate uneltele de critic, verificam prin investigarea știrilor și a luărilor de atitudine proiectele personale de lucru, eram incitat permanent de alte alăturări și interferențe ale ideilor.

TĂCEREA DUPĂ CĂDERE

Reîntorcându-mă la punctul de demarare, eram bucuros în acea dimineață că în scurta evocare din ziarul bavarez se evidenția o relație în traiectoria unor icari prăbușiți de la mari înălțimi: Nietzsche și Oscar Wilde. Era adusă precizarea că existau și deosebiri esențiale între ei, de pildă, nu se puteau compara sferele de influență în posteritate (profețiile lui Zarathustra modificaseră structural fața filosofiei moderne). Cu toate acestea, anumite trăsături îi apropiau: ambii, eretici în domeniul lor, confruntați cu ciuda, invidia și obtuzitatea unor contemporani, fuseseră ademeniți de șansa de a trece dincolo de margini. Au eșuat după o ciocnire cu mentalități închistate. Celor doi le-au fost fatale capcanele

aceluiaşi timp: sfârşitul unui veac (XIX) şi începutul altuia (XX). Nietzsche intrase subit în noapte, faimoasa minte încetase să mai funcționeze, coborâse la un stadiu infantil, stătea inert, mut, absent. Cel dintâi semn al nebuniei fusese îmbrățişarea unui cal pe stradă, căruia îi transmisese bâlbâit un mesaj indescifrabil. Celălalt, Oscar Wilde a fost azvârlit în temniță pentru că nu respectase regulile de comportare în societate, era acuzat nu numai din pricina vorbelor risipite, dar şi pentru fapte ce contraveneau legilor. La proces literatura a apărut totuşi pe scenă, corpul delict era o carte – *Portretul lui Dorian Gray* – calificată imorală deoarece perturbase ordinea publică. Ca exemple de subversiune fuseseră convocați antecesori rebeli, Baudelaire şi Flaubert, dați şi ei în judecată altădată, când s-a invocat aceeaşi interdicție. Reputat pentru erudiția, inteligența şi eleganța sa retorică, Oscar Wilde n-a ghicit capcana care i se întindea, s-a lăsat copilăreşte provocat. Se afla pe terenul adversarului, ceea ce i-ar fi impus o minimă precauție. Tribunalul l-a găsit vinovat. Anii de închisoare l-au năruit; a rămas cu renumele maculat, înjosit, lezat în orgoliu, a supraviețuit ca o epavă. I-a secat fantezia creatoare; el, semețul cavaler al literelor, nu mai inspira decât mila. În ambele variante, imboldul de a arunca în aer bariere primise o replică neînduplecată, icarii zăceau la pământ cu aripile de plumb sfărâmate – obiect al batjocurii.

ALTE ELEMENTE DE DECOR

Atras să dezlege enigma unor insurgenți ai spiritului, criticul german a trasat exact paralela. Şi pe mine mă sedusese, cum am spus, metafora zborului lui Icar, perceput ca o damnațiune, dar şi ca o mântuire. Se repeta la personajele alese de mine pentru examinare elanul de a da curs unei tentații, netinând cont de oprelişti, anulând pentru un interludiu instinctul de conservare. În delirul abandonului, ele anticipau totuşi, fie şi neclar, că sancțiunea care va veni va fi nespus de aspră. Erau evidente şi mutațiile în contrast cu etapa anterioară, căderea zburătorului se desfăşura pe alte coordonate. Trebuie să zăbovesc într-un scurt răgaz asupra cadrului general, care indica prin unele semne că ratările, în

cantitatea şi calitatea lor, au obținut dimensiuni neprevăzute. Semnalez mai întâi că aria mea de explorare era determinată de un alt timp istoric, căruia nu-i puteam stabili un precedent. Dacă întâmplările pe care le relatam aveau loc cu aproape o jumătate de secol după aceea, contextul era fundamental schimbat. În plan alegoric, eroul trăia sentimentul de a fi altfel captiv, scrutat milimetric, pas cu pas, de o inchiziție neperceptibilă, cercul se strângea implacabil, individul se comprima într-un număr, un sclav fără identitate. De la Kafka (în *Procesul*) dacă desprindem din subiect exclusiv latura exterioară, cu trimiteri social-istorice, până la Orwell (*1984*) sau Bulgakov *(Maestrul şi Margareta*) arta a reflectat în felurite versiuni depedența extremă a supusului într-o orânduire a coerciționii. Se pot cita şi alte numeroase ilustrări ale conflictului exarcerbat împotriva călăului atotprezent şi neîndurător. Se înțelege că mă refer la teritoriile unde a dominat totalitarismul sau s-a exercitat influența unei ideologii totalitariste (omit acum alte fragmente ale unui peisaj mult mai divers). E descrierea unei lumi anapoda în care minciuna se substituie adevărului, munca forțată înlocuieşte liberul consimțământ, retorica plenitudinii individului e total opusă îngustării şi abrevierii care se manifestă pe tărâmul realului. Scot în relief câteva date ale noii situații, restrângându-mă, cum am avertizat, cu precădere asupra sectorului de creație literară:

1. Odată cu extinderea totalitarismului de tip fascist sau comunist presiunea asupra răzvrătiților căpătase forme acute şi directe. Arta se vedea subordonată nemijlocit ideologiei. Pretutindeni, supravegherea, chemarea la ordine, represaliile nu mai îngăduiau perimetre de repliere, oaze ale autonomiei. Tratez, aici, fenomenul în linii mari, nu insist asupra unor circumstanțe de ordin local, asupra unor diferențe din care nu derivă transformări de esență.

2. Dictatul care s-a instaurat viza omul, cu tot angrenajul biografic. Proporțiile imixtiunii depăşeau cu mult ca vastitate, ca aplicare metodică, ca organizare în sistem, tot ce inițiase o putere în trecut cu scopul de a-i subjuga pe subordonații ei. Artistul ca individ era obligat să execute poruncile şi indicațiile, să se înregimenteze ca un soldat disciplinat, fără să crâcnească, să fie loial şi umil. Cu mici excepții, nu era tratat altfel decât restul

populației. În caz de nealiniere își punea în primejdie existența fizică (a lui și a familiei sale), îl așteptau anonimatul, pierderea drepturilor civile, demascarea publică, defăimarea, carcera, tortura. Dacă în raza reflectorului intrau inși care câștigaseră înainte un prestigiu se îmbina pentru dresarea lor somația cu măgulirea, biciul cu floarea, li se promiteau privilegii, onoruri ca răsplată pentru obediență.

3. Ceea ce se arăta ca o noutate în epoca totalitară era împrejurarea că în afară de creator, ca persoană în carne și oase, manipulat ca un iobag dependent de stăpân, și produsul fanteziei sale nu scăpa controlului. Se urmărea în literatură și artă multiplicarea unei scheme, în conformitate cu un program masiv de îndoctrinare și nivelare. Și cele mai scrupuloase cenzuri din trecut (bunăoară, cea țaristă) nu-și formulaseră ținte atât de cuprinzătoare, pe orizontală și pe verticală. Câteva teme și nume (a căror desemnare putea irita pe capii guvernării) erau puse la index, restul nu se afla în obiectiv, opera parțial maltratată își păstra ca arhitectură compozițională, ca stil, ca preferință temperamentală o anume entitate recognoscibilă. În noua conjunctură radicalizată mecanismul conceput de statul totalitarist (mai extrem în comunism decât în fascism) fixa irevocabil totul dinainte: temele, deznodământul, modul de abordare, vocabularul cu cele o sută de cuvinte accesibile. Până la urmă creația era mulată după un tipar sumar, elementar, cu menirea de a servi propagandei. Pentru întâia oară în era civilizațiilor crearea frumosului se afla în vizorul unei secții a aparatului de partid, cu funcții discreționare. Ceea ce mă interesa în cercetarea începută era antagonismul dintre estetică și ideologie, între vocația de a plăsmui liber, devotat unor principii ale frumosului și ale moralei superioare pe de o parte, și presiunea unei grupări care deținea un monopol și nu slăbea chingiile, pe de altă parte.

Adaug un detaliu important: nu exista doar raportul dintre ordin și ascultare. Avea însemnătate în unele situații faptul că pe lângă barbara constrângere exterioară survenea și o predispoziție interioară spre trădarea profesiunii din diferite motive. Omul nu uita de alte comandamente ale supraviețuirii: nevoia de liniște, destinderea tensiunii, avantaje materiale sau sociale. Strâns în clești, artistul se gândea uneori că poate opresorul are dreptate și

drumul indicat de el era cel care echivala cu izbăvirea în creație. Era mai comod să reflecteze astfel, să se realizeze în imediat, eliberat de dileme.

LA DREAPTA ŞI LA STÂNGA

Voisem să scot la iveală rezultatul unei dispute inegale: cât a putut rezista estetica ideologiei? Cum a putut ea să sfărâme lanțuri, suferind desfigurări, conservând însă pe anumite parcele frumosul, binele şi adevărul?

Aceste disocieri prea abstracte cer o ilustrare la obiect. Intenționasem să descriu traseul unor icari în contururile prezentate mai sus. I-am distribuit pe două versante: pe cel din dreapta, să zicem, se află itinerariul străbătut de Cioran şi Eliade, pe cel din stânga, folosind acelaşi grafic, panta urmată de Sartre sau Aragon. E limpede că lista poate fi completată, galeria cu mostre într-o direcție sau alta cuprinde multe titluri. Includ astfel într-o tabără pe Ezra Pound, Céline, Knut Hamsun sau în cealaltă pe Bertold Brecht, Fedin sau Leonov. Nici o rostogolire în neant nu seamănă întru totul cu cealaltă, transpar particularități ale biografiei, deosebiri în formare, în amplitudinea demersului. La fiecare a acționat altfel antagonismul amintit. Autorii la care m-am oprit în prima serie relevă mai curând situații atipice (în raport cu tabloul înfățişat în prealabil). Ei nu au fost victime ale unei constrângeri, dansând în horă, siliți contra voinței lor, ci au ales de bună voie baricada cea rea. Erau poate contaminați de o atmosferă de exaltare, dar judecata lor viciată era rezultatul unei opțiuni libere, în afara dictatului. Amenințarea nu era aproape de ei, era posibil fără efecte negative să se hotărească pentru opțiunea contrarie. La sfârşit, la ora bilanțului, se cuvenea dat un răspuns la întrebarea dacă stigmatul cu care au fost blestemați a mai îngăduit un triumf, în parte sau integral, al naturii lor de creatori.

NEGRUL – O SINGURĂ CULOARE

Aşadar, pe ambele talgere ale balanţei atârnă păcate grele. Erorile nu pot fi negate, ele trebuie expuse şi explicate. O reacţie păgubitoare este transformarea păcatului în virtute, înălţarea ei la rang de simbol şi exemplu demn de urmat. Din nefericire se mai constată şi astfel de deraieri (despre care voi vorbi ulterior). Tot atât de dăunătoare este tendinţa de a transforma analiza faptelor în rechizitoriu. Orice evaluare ar trebui să plece de la admiterea unei evidenţe. Cei judecaţi pentru anumite devieri în gândire nu au fost indivizi oarecari. Oricât au păcătuit, ei au continuat să fie spirite superioare, cu vocaţia de a produce valori, ceea ce le conferă un statut special. Accentuez, abuzând de repetiţii, că abaterea de la linia dreaptă (care pretinde în riposta critică o deschisă şi intransigentă reprobare), n-a curmat cu totul resursele fanteziei productive. Şi atunci, în intervalul negru, sau mai ales după aceea, după recunoaşterea şi ispăşirea culpei, talentul cu care erau înzestraţi a dat la iveală o recoltă de calitate. Consider că forţa esteticii de a se smulge de sub teroarea ideologiei, fie şi cu preţul multor deteriorări, prevalează în verdictul final. Am impresia că în ultimele dezbateri din presă criteriul enunţat nu este respectat pe deplin. Dacă se manifestă excesul în critică de a nu se insista asupra tributului plătit de o seamă de autori ideologiei, cu abateri de la adevăr, morală sau frumos, apare din când în când şi pornirea inversă, de a eluda rolul aparte al esteticii.

În impasul din urmă alunecă şi cartea mult discutată a doamnei Alexandra Laignel Lavastine, *Uitarea fascismului*. Cercetătoarea franceză procedează, cred, corect când exemplifică dezagregările în opera publicistică a lui Cioran şi Eliade. E binevenită lunga înşiruire a enormităţilor în gândirea lor politică căci în România predomină o anume stânjeneală când se solicită prezentarea derutei din acel timp. Se ţine seama probabil de impulsul de a nu răni vanitatea autohtonă, de a nu divulga puterea pe care a exercitat-o o vreme în cercurile intelectuale spiritul malefic. Nu se poate face însă ştiinţă ocolind ceea ce a fost tabu. În receptarea ostilă a cărţii în revistele din ţară s-a simţit şi o mâhnire că autoarea a cutezat să ridice un văl, lăsat neatins de mulţi dintre criticii indigeni.

De ce atâta irascibilitate? Sunt de acord că în parte verdictul nefavorabil asupra volumului are un temei, am observat şi eu în eseul pe care l-am publicat pornind de la tezele emise acolo – cel puţin două inadvertenţe serioase, pe care i le-au imputat şi alţii. Astfel, doamna Lavastine greşeşte când dilată peste măsură perioadele de contagiune. După calculele ei, cei doi scriitori au suferit din pricina infecţiei cu mult înainte de izbucnirea ei şi cu mult după vindecare. În realitate, exagerarea poate fi lesne reparată, căci extinderea fazei de boală nu presupune acoperirea faptelor (înainte de 1936 şi după 1945 nu mai pot fi depistate dârele răului). Doamna Lavastine care pune preţ pe rigoare şi precizie scapă din mână hăţurile. De unde imprecizia în datare când e vorba de detectarea delictului?

Mai apare însă şi o a doua eroare cu repercusiuni grave. Sare în ochi din primele fraze că pentru autoare obiectul expunerii e o infracţiune pe plan spiritual şi că ea dezvăluie un urcuş către fărădelege. Inculpaţii fac parte din categoria păcătoşilor fără iertare. Nu numai că nu resimte compasiune dezvelind rătăcirile, dar nu se poate abţine de la plăcerea de a colecţiona probele, ţine morţiş să-i înfunde, să le reteze orice speranţă. Ceea ce o împinge să pronunţe o sentinţă drastică este împrejurarea că şi în cele mai nevinovate gesturi dibuie intenţiile rele şi resorturile disoluţiei. E convinsă că are în faţă nişte delincvenţi, împinşi continuu din urmă de demonii distrugerii. Ea nu-şi dă seama că e jertfa unei confuzii şi cei doi acuzaţi, chiar dacă au păcătuit, au rămas spirite superioare, aleşi ai zeilor. Reputaţia lor e întemeiată pe contribuţii de necontestat la crearea frumosului, expansiunea cunoaşterii, consumarea unei combustiuni morale. Tonul de inchiziţie nu se potriveşte cu aceşti inşi. Deşi sunt deferiţi justiţiei spiritului pentru defecţiuni reale, ei au izbutit să construiască pe un alt plan edificii valabile.

Pledez pentru păstrarea proporţiilor şi în special pentru o atitudine de stimă faţă de importanţi creatori. Operele s-au înscris în repertoriul cultural universal. Ar fi o miopie să se piardă din vedere, chiar şi în investigarea răului săvârşit, perspectiva de abordare. E vorba de tratarea unor destine de icari prăbuşiţi. Cu alte cuvinte, capacitatea de a fi fertil în artă, în ştiinţă, în filosofie merită un regim privilegiat. Dincolo de întuneric (care nu trebuie

acoperit) există fâşia de lumină a performanţei, care revendică admiraţie. Îmi propun să ilustrez acest adevăr. Amintesc din acest unghi câteva jaloane în evaluarea creaţiei lui Cioran şi Eliade.

În cât mai puține cuvinte

Cioran vorbeşte în genere despre sine cu necruţare, ca şi cum ar extrage o voluptate din posibilitatea de a se autominimaliza. Pe un ton firesc, ca şi cum ar fi lucrul cel mai normal din lume, îşi etalează public un şir de neajunsuri şi infirmităţi, care-l pun într-o condiţie de inferioritate. Nu ştie să compună poveşti lungi, cu o largă desfăşurare, nu-i plac romancieri de calibrul lui Balzac, cu forfota de personaje doldora de viaţă, cu impresia de libertate. Preferă, dacă i se permite, scurt circuitul, transmisia telegrafică. Nu se vede în stare să înfăţişeze un proces cu o diversitate de trepte şi cotituri. El reţine doar rezultatul. Dincolo de mărturisirile de neputinţă se distinge o maliţie îndreptată împotriva lui, care-l remontează pentru că îi oferă şi un motiv de mândrie. Căci „superstiţia conciziei" conţine şi un nucleu productiv. Prin temperament s-a simţit ataşat de cei care au atins o formulă fără a destăinui calea parcursă până la ea. Perfecţiunea şi asfixia din cauza încăperii prea strâmte coexistă, cum susţine el.

Când cineva îi reproşează că e prea fanatic şi monoman, e tributar unei singure obsesii, că se învârte îndărătnic în jurul unei fixaţii, el ripostează cu arţag. Nicidecum, nu e pe o pistă falsă. Nu simte ruşine, da, e stăpânit de ideea risipirii în neant, motivul morţii l-a situat în centrul micilor sale parabole şi aforisme. În baterea pasului pe loc a investit o zbatere şi aceeaşi mişcare repetată din cauza spaimei de extincţie şi a nevoii de a se dedica ideii funebre, dispusă în multe variaţiuni. E forma lui de legitimare existenţială, „un absolut mărginit de care să te agăţi din răsputeri". Matca de gândire nu se separă în literatura lui într-o fază ante şi postbelică. Timbrul prozelor sale e atât de distinct încât a ajuns celebru pe glob. Aceeaşi angoasă metafizică străbate evoluţia sa literară.

A rămas fidel unor teme: inconvenientul de a te naşte (cuşca biologicului), dificultatea de a atinge mântuirea, scepticismul în faţa efortului uman de a rezista şi de a supravieţui, aspiraţia de a

crede în ceva, într-o suprarealitate intangibilă, grație refuzată unui necredincios. Câteodată se văd liziere de lumină: cultul ascezei (sfinții sunt lăudați), izbăvirea prin muzică. Cioran e adeptul unei argumentări logice, raționale, nimic nu e lăsat la cheremul nebulosului, tocmai această intransigență a gândului provoacă senzația de cutremur.

Dacă e vizibilă o continuitate de substanță fiindcă eul naratorului trăiește mereu febra rebeliunii și a disperării, totuși în perioada de după război se observă o schimbare de registru. A dispărut retorica țipetelor și a gemetelor. După ce a asimilat organic o limbă străină, Cioran a invățat o lecție a moraliștilor clasici francezi, ascultând acum de o logică sobră, clară, atotdominatoare. Este evidentă discrepanța ivită pe planul înțelegerii istorice și a eticii. În locul apelului nu lipsit de frenezie de a aboli principiul binelui și al dreptății pentru a face loc violenței și cinismului, a câștigat întâietatea ideea conviețuirii constructive între semeni. În răsuciri paradoxale specifice Cioran nu mai acceptă ploconirea în fața falselor statui. E citat des pasajul din *Istorie și utopie* în care se încurajează elogiul democrației ca o osatură de organizare statală, cu precizarea că e mai bine să ajungă în fruntea treburilor publice bătrâni ramoliți, fără vlagă, dar votați sau revocați la 4 sau 5 ani de majoritatea electoratului, decât să fie încredințată soarta mulțimii bunului plac al unor tirani.

După conflagrație Cioran a căpătat o alergie față de despoți, ea contrastează izbitor cu imnurile de slavă din trecut, când Cioran, molipsit, făcea apologia voinței de putere. A fost aruncat peste bord un balast, autorul a ocolit însă multă vreme dezlegarea enigmei: de ce a fost atât de orb în trecut – cecitate cu consecințe atât de aberante? În puținele interviuri acordate (mai curând în afara Franței), Cioran nu ascunde mizeria defunctei gândiri. Cu câtă dezinvoltură, ca și cum ar fi fost de la sine înțeles, a arborat ideea masacrării bătrânilor, relicve inutile, într-o nouă noapte a sfântului Bartholomeu, a justificat poftele de cotropire și de anexiune (compatrioților săi le ura să fie măcar cei dintâi în Sud-Estul Europei), n-a clipit la îndemnul de a fi exterminați cei slabi, invalizii, minoritarii. Când a sosit ziua trezirii, a considerat că e necesar să se transforme și n-a pregetat, în scurta prefață la ediția postbelică din *Schimbarea la față a României,* să elimine stupide

fraze vechi. Recunoaşte altundeva că a trecut printr-o frenezie bestială („eram o adunătură de disperaţi în inima Balcanilor, fanatici până la ridicol, ne prostise un vânt de nebunie“). De această parte compromisă a fiinţei sale s-a despărţit irevocabil („nu mă voi mai întâlni cu mine niciodată“).

Marta Petreu remarcă în curajosul şi solidul ei studiu *Trecutul deocheat...* că şi în revărsarea de furie se pot departaja straturi de luciditate, ca, de pildă, deschiderea spre civilizaţia modernă şi respingerea tradiţiei înţepenite. Nimic nu îl agasase mai mult decât subiectivismul de provenienţă naţionalistă. Din aceste embrioane de raţionalism se va coagula viziunea reparatorie a moralistului, care se va afilia sincer şi profund ideilor democraţiei, ale toleranţei şi ale plenitudinii individului în societate. De ce neagă doamna Lavastine efectele pocăinţei oneste şi clarvăzătoare din care s-a născut noul Cioran? Pe un palier esenţial Cioran rămâne acelaşi, cu inteligenţa-i scânteietoare şi înclinarea spre paradox ţinut acum în frâu de moralistul consecvent. Aduc două exemple. Cinicul, pentru Cioran, nu e insul care îşi bate joc de sentimente şi râde de orice beteşug uman. Oprindu-se la Diogene „câinele cerului” distinge la el nu contestarea tuturor valorilor, ci o repulsie fizică faţă de ridicol. De aceea cinicii sunt moralişti cu o aplecare spre farsă, comedianţi pătrunşi de melancolie. Pentru a anihila greaţa în faţa răului, Cioran uzează de umorul negru. Ei sunt în căutarea unui ventil prin care să se scurgă senzaţia de sufocare. Diogene a păşit în sălile academiei cu un cocoş jumulit în mână ca să comenteze definiţia omului enunţată de Platon. Moraliştii autentici preferă acest făgaş.

Surprinzătoare e interpretarea atribuită poeziei lui Eminescu *Rugăciunea unui dac*. Mulţumind Cerului pentru binefacerile cu care l-a răsplătit, omul îl imploră pe Sfântul Părinte să-i mai satisfacă o ultimă dorinţă. Să abată toate nenorocirile posibile asupra lui, ascuţind cuţitele duşmanilor, părăsindu-l în prăpastie, predându-l flagelului. Cum să-i împlinească dorinţa? „Să blesteme pe – oricine de mine – o avea milă...“; „Puteri să puie‘n braţul, ce-ar sta să mă ucidă...“; „Cum ura cea mai crudă mi s-ar părea amor“. Va aproba să-i fie târât „cadavrul în uliţă”; pe cine asmute câinii, „cel ce cu piatra mă va izbi în faţă“. Asta va însemna pentru el eliberarea şi va preamări pe Creator. Un frate al lui Iov, care

cere singur punerea la încercare şi tortura. Pe această scară a autobiciuirii Cioran îl regăseşte pe Eminescu, din a cărui sămânţă creşte ce e mare în literatura română. Şi în mânia anarhică, Cioran ar renunţa la toată tradiţia, în afară de autorul *Lucefărului*, care nu e niciodată ironizat, blasfemiat de el. Ce-l leagă de marele precursor? Tocmai partea de melancolie posacă, foamea de suferinţă, pedeapsa contra naturii. Ceea ce pentru alţii e o injustiţie, un blestem, la el se scaldă în beatitudine, pedeapsa se preface în binecuvântare.

LIPSA DE CREDINŢĂ ŞI TEHNICA DE A STA ÎN FAŢA ALTARULUI

Pentru a face trecerea de la Cioran la Eliade saltul poate fi înlesnit de o păţanie din anii primei lor tinereţi. Dintr-un fund de provincie, tânărul încă nefamiliarizat cu moravurile capitalei îl urmărea cu admiraţie şi invidie pe celălalt, care era numit idolul noii generaţii, propulsat de toţi ca şef. Energic, vital, Eliade scria zilnic la gazete despre subiecte foarte variate, se pricepea la toate. La orice dispută participa prompt şi cu competenţă. Ceva îl descumpăneşte pe Cioran: era uimit că Eliade, fascinat de India, ţară care întorsese spatele istoriei opunându-i eternitatea, abia revenit din călătorie, se implicase în polemica politică imediată. Cum era posibil să fie solicitat în egală măsură de esenţe şi de accident, de atemporal şi de cotidian? De ce n-are încăpăţânarea maniacului, sumbru şi pervers, obsedat de un singur domeniu ? Se subînţelegea, evident, pe el, fără să se numească. Îi imputa vijeliosului confrate că e incapabil de fanatism, de delir, că evită să-şi asume o răspundere, să se dedice unei singure năzuinţe, fiind disponibil şi mobil până la extrem.

În realitate articolul de sfidare scris de Cioran, *Omul fără destin,* nu era atât iscat de o dizarmonie a conceptelor, cât de o vendetă. „Pricina fu Gherghina” cum ar zice poetul. O actriţă de talent, care era prietenă cu amândoi, se apucase să se dedea filosofiei, netam-nesam se contamina de problemele ontologice ale existenţei. Îl exasperase pe Eliade cu polilo ghia ei şi se trezise alungată din casă. Cavaler, Cioran se năpustise să răzbune umilirea

fetei, de care în taină era amorezat. Mai târziu, însă, a constatat fericit că prietenul nu-i purtase pică, ba chiar se amuzase de peripeție.

Cu timpul Cioran va înțelege că dualitatea de care se mira era mai degrabă o aparență. Când va conchide că fervoarea politică i-a căşunat, autorul lui *Maitreyi* se va lăsa absorbit de o pasiune unică de ordin teoretic, cu o deschidere spre ştiință, spre investigație, spre erudiție. Cioran va intui în el un aliat pe acelaşi traseu, cu o înrudire în ursită. Amândoi aveau o propensiune spre mistică, mereu supravegheată de rațiune. Pe un specialist în istoria religiilor „nu ți-l imaginezi în rugăciune“. Savantul nu poate lucra, fiind partizan al unei soluții, fiind aprioric prizonier al unui legământ. În acest stadiu al erudiției, al dezabuzării şi al ironiei, ar putea exista cineva care să creadă cu adevărat? „Suntem toți, cu Eliade în frunte, nişte foşti credincioşi, suntem cu toții nişte spirite religioase fără religie“.

Noțiunea de *homo religiosus* va fi la Eliade însă un focar al operei valide de cercetător, calificată drept excepțională în întreaga lume. În cele mai renumite universități din Europa şi America prelegerile sale vor deschide făgaşe de explorare într-un univers arhaic. Astfel, Eliade va fructifica experiențele din tinerețe (călătoria în India, interesul pentru arheologie şi credințele precreştine, rezultatul anchetelor etnografice şi sociologice). Cărți ca *Mitul eternei reîntoarceri* vor călăuzi promoții de studenți, vor cuceri atenția unui public tot mai larg, vor concura cu ipoteze formulate de mari profesori despre originea şi formarea gândirii religioase. Au devenit puncte de referință opiniile lui Eliade despre raportul dintre sacru şi profan, despre rostul iraționalului în înțelegerea mecanismului de gândire, despre ciclurile naturii şi ale istoriei. Prin prisma relației dintre verosimil şi legendar, Eliade a analizat strălucit miturile folclorului românesc (Miorița, Meşterul Manole), dezvoltând tezele cu privire la teroarea istoriei şi noima sacrificiului, cu privire la originalitatea cosmosului autohton.

Mai puțin s-a ştiut în Occident că el a debutat în prima tinerețe ca prozator, că în afară de *Maitreyi* – un roman inspirat de contactul cu tărâmul fascinant la Indiei – el a cultivat o narațiune a realității brute, alcătuind, aproape documentar, o radiografie a mişcării de idei în conştiința tinerei generații, animată de beția acțiunii social-politice şi de ruperea cu tradiția (*Huliganii* sau

Întoarcerea din rai). În chip surprinzător curiozitatea față de evenimentul nemijlocit s-a împăcat în alte scrieri cu propensiunea spre fantastic şi miraculos. Pe acest plan a prins cheag convingerea că obscurul, tainicul, misterul se conformează unor legi riguroase. Ele pot fi intuite din simetria unor simboluri şi repetarea unor gesturi şi datini. Stranii coincidențe, oculte trimiteri sunt expresia unei determinări stricte (*La țigănci, Pe strada Mântuleasa*). Nu trebuie subestimat canalul irațional, fructuos şi în modernitate, cum subliniează inteligent în mai multe studii Gheorghe Grigurcu.

În procesul de separare de un trecut împovărător, Cioran a acționat mai decis şi mai tranşant decât compatriotul său. Cu toate că a încercat şi el o vreme să camufleze o secțiune întunecată a biografiei sale, înainte de emigrarea în Apus, moralistul tămăduit a priceput că nu se va putea debarasa de păcatele juneții, care-i pot bara calea spre recunoaşterea valorii – fără să recunoască deschis că a greşit, fără să-şi facă mea culpa. Eliade va fi mai încet, va întârzia să se spovedească. La presiunea din ce în ce mai insistentă a ambianței consternată că un atât de înzestrat cărturar a fost tentat de experimente compromițătoare, el va răspunde cu tăcere sau monosilabic. O pată albă se perpetuează în paginile de memorii, intervalul dintre anii 1936-1945 nu e consemnat. După aceea intr-un jurnal apărut postum va fi menționat şi episodul colaborării cu Legiunea. O încăpățânare narcisiacă de a nu întreprinde pelerinajul la Canossa va înăbuşi în faşă mărturisirea că s-a înşelat. Faptele sunt răsturnate, Codreanu n-ar fi avut vocație de om politic, ar fi fost statornic împotriva implicării în istorie. Îl înalță la rang de martir, iar formația pe care a condus-o a perseverat să fie, în concepția întemeietorului ei carismatic, doar o sectă religioasă, inofensivă, persecutată sălbatic şi nedrept. În schimb, Eliade se desparte net de cei care s-au făcut vinovați de uciderea lui Iorga, de membrii seriei secunde a Gărzii de Fier, care a pătat idealurile lui Codreanu. Ca şi Cioran, Eliade era fascinat de omul tare, de cel care conduce (fie şi călare pe un armăsar alb), nu e permeabil la dubii, nu dă socoteală nimănui. Cărturari atât de ageri, trecuți prin biblioteci, erau prinşi în cursă, trăiau complexul autorității, în tipare rudimentare, antiintelectuale.

Cine doreşte să recupereze opera lui Eliade, întâmpină şi alte obstacole. Până la sfârşitul războiului, refugiat la Londra, apoi

la Lisabona, el a persiflat democrația parlamentară după modelul apusean. A sperat că fascismul va birui. Din ultimele dezvăluiri, în urma citirii jurnalului portughez şi a altor documente epistolare până acum inaccesibile publicului românesc, reiese că otrava a pătruns la el mai adânc decât s-a crezut. Deduc din recenzii recente asupra biografiei scrise de Florin Țurcanu (pe care regret că nu o pot consulta încă) prin câte fire a rămas autorul *Nopților de Sânziene* înşurubat în trecut.

Mult mai puțin legat efectiv de Legiune, cu toate că a scris şi el articole extatice despre Codreanu sau Hitler, Cioran a vrut să şteargă urmele compromisului său. Fițuicile extremiste de după război l-au calomniat, considerându-l un renegat. În derâdere au amintit că în vremuri de restrişte pentru neam el se ocupă nepăsător de tratamentul sculamentului sau al altor boli venerice. În segmentul de avânt, ca militant pe baricada cea rea, Cioran nu s-a înrolat ca Eliade, nu s-a identificat cu programul organizației.

Marta Petreu desprinde – în studiul citat – elementele de discordanță: nihilistul care lua peste picior toate felurile de idolatrizare era străin de mitologia religioasă, nu agreea cultul națiunii, iar despre propria țară rostise aspre cuvinte de dojană şi de dispreț („iubesc România cu o ură nestinsă”). Tradiția ar trebui lichidată (tabula rasa), totul să reînceapă de la zero, retragerea în arhaic e o dezertare păgubitoare într-un moment când efortul s-ar cuveni concentrat asupra modernizării, asupra ofensivei civilizației. În toate aceste puncte, el contrazicea doctrina Căpitanului şi a adepților săi.

Repet că la Eliade, în pofida îndărătniciei manifestată în anumite privințe, nu există o justificare pentru detractorii care cer desființarea operei lui, de o valoare certă, pe plan ştiințific şi literar (criteriu, evident, primordial). Tot astfel, n-are sens să fie pusă la îndoială integrarea sa onestă în sistemul universitar occidental, precum şi numeroasele declarații publice de raliere la democrație, la toleranță, la cooperarea pe baze egale de încredere între popoare. Victoria acestor principii explică şi afecțiunea între cei trei mohicani români în exil, Eugen Ionescu, Mircea Eliade şi Emil Cioran, care au îngropat securea războiului (între ei au existat, înainte de anul 1945, altercații pătimaşe, cu invective adresate reciproc). La bătrânețe, ei au întreținut o splendidă prietenie; toți

trei erau exponenții unei generații care a articulat altfel modul de gândire şi exprimare. În căutarea autenticității şi în dezvoltarea organică a matricei culturale, descotorosită de formule anchilozate, ei au creat împreună cu alții un aliaj între limba vie, cu rădăcini vechi, şi noile forme inovatoare, bazate pe varietatea inspirației şi pe stăpânirea valențelor de fecunditate. Cultura lor descindea din multe domenii ale cunoaşterii şi, uneori, nu era străină de argoul străzii în continuă fermentație. Această altitudine va fi greu de atins în viitor, după deceniile de decapitare a elitei şi de promovare a unei comunicări elementare, în conformitate cu cerințele propagandei ce a întrerupt brutal o evoluție care se arăta extrem de promițătoare şi ar fi putut plasa România avantajos în concertul european.

CIRACI INCURABILI

Prin etichetarea grăbită a unor pelerini rătăciți în meandrele istoriei şi calificați drept reacționari, prin urmărirea lor până în pânzele albe cercetarea e împinsă într-o fundătură. Până la sațietate voi sublinia că adevărul trebuie dezvăluit, dar maniera de anchetă în clişee de inchiziție nu e adecvată din cel puțin două cauze:

1. împricinații şi-au recunoscut păcatele, au dovedit nu numai prin mărturii şi adeziuni că se integrează emisferei democratice pentru care au pledat sincer în practica vieții şi în operă;

2. în fața tribunalului moral se află creatori de mare prestigiu, care au contribuit la avansarea cunoaşterii, la elucidarea unor mistere ale ştiinței sau artei, la omagierea frumosului (estetica a învins în linii mari ideologia!). Afirm din nou că prin semnalul de clopot de alarmă cartea doamnei Lavastine e oportună. Ar fi utilă însă o rectificare de direcție. Scopul avertismentului dat nu ar trebui să fie atât definirea vinei unor proeminenți cărturari (vină clarificată) cât prevenirea unor excese şi recidive foarte actuale. Mai ales în receptarea de azi în țară fenomenul uitării fascismului are o acuitate. Se discută încă prea puțin despre deraieri în istorie: alianța lui Antonescu cu Hitler, aderarea la teoria spațiului vital, ravagiile Legiunii, de la înființare până la reverberațiile

contemporane, spiritul de închidere spirituală şi de izolare, intoleranța rasială şi xenofobă. Scoțând în vileag anomalii şi tergiversări, doamna Lavastine ar fi putut fi întâmpinată cu un spirit de solidarizare, căci se petrec alarmante fapte de repetare ca şi cum n-ar fi avut loc între timp catastrofele ştiute. Lecția istoriei e interpretată uneori eronat. Iată câteva distorsiuni de ultimă oră:

a) *răul e egal cu binele* (numai ce e rău rămâne pildă de urmat). Lui Cioran şi Eliade li se suprimă faza ispăşirii şi revizuirii de la bătrânețe. Sunt elogiate momentele de febrilitate din trecut, când maeştrii, liberi în gândire, nu acceptau cătuşele, zburdau neinhibați, trăgeau cu puşca, înfigeau cuțitele (pe planul spiritului). Se ivesc situații uluitoare. Încărcat de remuşcări, ruşinat de aberațiile proprii în reflecție, avid să se reabiliteze, autorul îşi califică singur erorile de odinioară ca produse ale unui joc juvenil iresponsabil. Nu, strigă adepții lui înfocați de azi, strălucitul înaintaş n-a mai fost liber după aceea să judece corect, a fost supus torturii de care uza regimul democratic, a fost constrâns să se deghizeze ca să supraviețuiască. Noi ştim că în adâncul sufletului s-a păstrat acelaşi, barbar şi nestrunit. Îl revendicăm pe ştrengarul genial, care stătea pe marginea trotuarului şi dădea cu tifla domnilor respectabili ce se plimbau prin fața lui. Îi înjura, îi scuipa, îşi vărsa veninul adunat de generații. Ipostaza de provocare obraznică a nutrit arta majoră. În contrast, moşneagul senil, atent să nu dezmintă regulile, cumințit şi pocăit, a fost doar o parodie a lui însuşi. Cei care susțin această platformă se pun de-a curmezişul, se fac că nu pricep ce anume a iscat admirația față de Cioran în Europa şi America.

Am mai recurs în demonstrație la cazul unui tânăr critic din ceata discipolilor zeloşi, care cutează să dea glas plângerilor altora. El e mâhnit că zburătorul zace cu aripile tăiate. Cine a comis acest asasinat? Vestul. Scriitorul s-a ploconit în fața „exigențelor lingvistice“ şi „procedurilor democratice”. Comparând două stadii, criticul devine foarte explicit: „Dacă ar fi să aleg între românul Cioran şi francezul Cioran, între tânărul şi bătrânul Cioran n-aş ezita o clipă. Îl iubesc pe tânărul Cioran cu toate nebuniile şi îndrăzneala de a spune lucrurilor pe nume şi

de a da glas îndoielilor şi elucubraţiilor sale, resentimentelor şi urii fată de ceilalţi, iubirii şi revelaţiei de sine... îl admir pe tânărul Cioran nu din inerţie sau ca exerciţiu – pentru curajul de a fi fost ceea ce nici eu nici ceilalţi de o vârstă cu el n-am fost, pentru curajul de a fi spus ceea ce n-am îndrăznit, ceea ce nu aveam curajul de a gândi".

Ce nu le convine acestor revoltaţi? Imobilizarea fostului rebel, împiedicat de a mai fi huligan, de a slăvi forţa, cruzimea, dictatura. Inamicul numărul unu este democraţia, cu principii sleite de toleranţă şi convieţuire. „În lumina criteriilor şi a regulilor de joc ale unei asemenea culturi, intelectualul poate fi vinovat dacă încalcă anumite tabuuri ideologice sau ale drepturilor minorităţilor". Asta îi scoate din ţâţâni. Bătrânul domolit a fost pus cu botul pe labe şi umil se supune în genunchi: „scoate numai pasajele despre evrei şi maghiari, el procedează ca şi cum şi-ar fi interiorizat exigenţele non-eului, ale societăţii şi culturii adoptive, ale vremii istorice". Reînviind pe junele Cioran, curăţat de toate excesele (tocmai ele i-au cimentat celebritatea), ei ignoră pelerinajul celui care s-a căit şi a realizat astfel strălucite exemple de gândire modernă, în spiritul veacului deschis şi tolerant, fără a ieşi din matca sa, din contururile care au dat roade. Totodată, ei alimentează nostalgia după fostul aventurier, purtat de un vânt bezmetic, atacând alte neamuri, blamându-i pe bolnavi şi slăbănogi, venerând forţa brută, dreptul la cucerire şi cotropire.

Aici stă cheia receptării false. Ei încearcă să clameze propriile doleanţe, care desfid noua lume instaurată treptat şi in România. La fel, în diverse articole şi chiar cărţi au un neaşteptat ecou speculaţii dubioase formulate de Mircea Eliade în 1937 (eseul *Piloţii orbi*), când scriitorul se lamentează că ţara e invadată de străini (slavi, evrei), şi că aceşti alogeni au răspândit diverse molime (alcoolismul, sifilisul, detracarea). Coşmarul nu poate fi stopat fără limitarea drastică a numărului minorităţilor. Lipsind aceste măsuri draconice, floarea naţiunii e ameninţată de ofilire. În anii de după război, Mircea Eliade a gândit altfel, cum am notat, a respins afirmaţia că Occidentul (plutocraţia) reprezintă o influenţă bolnavă, a lăudat climatul de propăşire a civilizaţiei, s-a îndepărtat ireversibil de superstiţia închiderii şi a autobaricadării.

Cei care se încăpăţânează să se cramponeze de etapa de orbire a tânărului Eliade îşi astupă ochii şi urechile în faţa istoriei. Opţiunea în favoarea anarhiei şi a huliganismului indică un simptom al unei întârzieri în evaluarea lui Cioran şi Eliade şi în perceperea realităţii. De aceea, câteodată, dăinuie un decalaj câteodată între discuţia plină de efeverscenţă din Vest şi porţiunile – nu rare – de opacitate, de înţepenire în prejudecăţi – un refuz al progresului – care se ivesc în România.

b. *răul şi binele alternează* (soarele nu se întâlneşte cu luna, n-are habar de existenţa ei). Un distins profesor universitar care a făcut carieră şi în afara hotarelor ţării, a semnat sinteze ingenioase asupra unor curente istorice, însă emite ipoteza că scriitorii inculpaţi au trăit o dedublare. Noaptea ei visau legănaţi de melodia versului eminescian, iar ziua, somnambuli, săvârşeau acte penibile, lăsându-se târâţi de o molimă. O parte a lor nu ştia ce face cealaltă, cele două planuri nu se intersectau; ei, fără voia lor, sufereau de un soi de schizofrenie. Până la astfel de fantasmagorii poate să ducă efortul de a spăla de păcate nişte inşi întotdeauna conştienţi de ce gândesc şi de ceea ce fac.

c. *răul s-a întins peste tot* (nimic nu se mai poate recupera). Cu aplomb e susţinută teza că, de vreme ce Eliade şi Cioran sunt culpabili, această descindere în infern îi discreditează total. Restul – opera lor substanţială, tentativele de reabilitare în cărţi, declaraţiile lor – nu are greutate, condamnarea nu poate fi anulată. Un roman recent care cuprinde scene din viaţa unor târguşoare de la marginea ţării descrise cu subtilitate şi forţă a evocării, reduce totuşi epoca dintre cele două războaie pe întregul teritoriu la o singură antinomie care resoarbe toate variaţiile, anulează mişcările centrifugale. În prefaţa lui Nae Ionescu la romanul lui Mihail Sebastian *De două mii de ani* s-ar fi cristalizat semnul plus şi semnul minus, în afara acestei coliziuni intervalul n-a mai produs nimic demn de atenţie. Atât Nae Ionescu cât şi Mircea Eliade sunt desemnaţi doar ca „legionari", ca prototipuri ale maledicţiunii. Acest maniheism atrofiază la maximum o constelaţie complexă.

Urmează ceea ce anunţasem, adică descrierea căderii pe versantul din dreapta (Sartre sau Aragon). La sfârşit, voi încerca o recapitulare a variantelor conflictului dintre estetică şi ideologie.

UŞI DESCHISE

Care e rostul cafenelei literare? Un observator al scenei culturale din Paris, din cei dintâi ani după ultimul război mondial, a dat un răspuns neaşteptat. Cafeneaua ar fi locul unde se mănâncă, se bea, se primesc vizite, se scriu cărţi. Cum s-a ajuns la această diversificare a funcţiilor? În afară de patul de dormit, restul locuinţei s-a mutat parcă în spaţiul dintre mesele de marmoră, expus ca într-o vitrină. Se schimbase ceva în stilul, în existenţa din vremea ocupaţiei naziste – o epocă de privaţiuni materiale, de supraveghere, de tensiuni. Din lipsa mijloacelor de subzistenţă nu s-a mai cultivat obiceiul de a invita acasă pe cineva –: un prieten, coleg sau vecin. Odată cu încetarea alarmei şi a restricţiilor, oamenii au ieşit la lumină.

Plutea în aer un vânt de primenire, era căutat un focar de mobilizare a energiilor. Strada, cu agitaţia şi neprevăzutul ei, a pătruns adânc în bistrouri, dar şi în micile refugii unde literaţii îşi sorbeau cafelele. La Paris animaţia s-a concentrat acum într-un perimetru –: triunghiul magic de la Saint-Germain-des Prés, între Flore, Deux Magots şi braseria Lipp. Dintr-un lăcaş al vorbelor spuse în şoaptă, rezervat unei elite a spiritului, unde se discutau chestiuni ţinând de breaslă, despre crearea operelor şi despre ecoul lor în ziare şi reviste, cafeneaua se transformase în altceva, deschisese larg porţile şi prin ele intrase plebea care voia să ştie şi să se implice cât mai repede.

Era începutul unui proces care se va înteţi şi se va încheia printr-o explozie. Atunci impulsul invers de a transporta cafeneaua în stradă (după ce strada se încumetase să invadeze locurile de repliere a oamenilor cărţii), acest impuls va paraliza treptat circulaţia, va disturba programul instituţiilor, studenţii vor ocupa pieţile, muncitorii vor îndemna la greva generală. Mişcarea din anul 1968 a fost epilogul unei dislocări a societăţii care a pornit şi prin îmbulzirea populaţiei prin uşile deschise ale cafenelei din primele luni de pace. S-au ridicat perdelele grele, care împiedicau contactul cu exteriorul şi s-a înlăturat bariera dintre profesioniştii cuvântului şi public. Vechile bivuacuri ale liniştii şi ale

discursurilor abia murmurate erau asaltate de noul auditoriu. Lucrurile nu trebuie luate în absolut, dar fenomenul s-a petrecut în linii mari în acest fel.

Se venea acum la cafenea şi pentru cântecele lui Juliette Greco sau pentru muzica de jazz. Atracția principală a fost însă prezența capilor existențialismului – curent filosofic la modă. Peste tot, şi în afara localurilor, în paginile gazetelor, în biblioteci, pe băncile de pe bulevard se dezbăteau aprins teme la ordinea zilei: libertatea, opțiunea, angajarea în definiția cărturarului. Numele lui Jean Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Albert Camus fluturau pe toate buzele. Idolul momentului era un bărbat scund, urât, cu mersul poticnit, bâjbâind printre scaune, amenințat de orbire. Se zvonea că Sartre poate fi zărit de dimineață până seara la cafeneaua Flore. Comesenii îl urmăreau cu privirea, dar şi de pe trotuar i se ghicea prin ferestre silueta arhicunoscută. Buzunarele canadianei îi erau înțesate de volume şi de reviste, sub braț ținea o ediție recentă din Balzac, cumpărată de la librăria din colț. Se instala pe un taburet rezervat pentru el, comanda într-un scurt interval câteva păhărele de coniac, îşi plimba ochii umezi în jur; îl atrăgeau femeile frumoase şi elegante. Şi ele îl vânau, însă, erau fermecate de chipul lui dizgrațios de maimuță, erau cucerite de retorica inteligentă care dezlega enigmele universului şi ale istoriei imediate. Mai târziu un prozator argentinian, Ernesto Sabato, va susține – uimitor – că urâțenia feței pe care Sartre şi-o descoperea în oglindă a fost motorul existențialismului.

Neîndoios, cafeneaua, ca intersecție a destinelor literare, beneficia de o bogată tradiție, consemnată în jurnale, în memorii, în biografii mai mult sau mai puțin romanțate. Evoc sumar unele episoade fără a intra în detalii. Pomenesc astfel în treacăt, restrângându-mă la Paris, năvala conquistadorilor literari americani după primul război mondial. În cartierul Montparnasse, la Coupole, Rotonde, Select îşi găsiseră sediul Hemingway, Ezra Pound, Scott Fitzgerald, John Dos Passos, antrenați în dispute de idei înfierbântate, în întreceri sportive de amatori, examene de virilitate, în beții fără sfârşit. În răgazul interbelic, la Viena şi la Berlin, artişti şi scriitori de seamă puteau fi găsiți în aceleaşi puncte fixe (Stammtisch), preocupați din ce în ce mai mult de agravarea unei primejdii, de isteria fascistă. Excelente portrete de romancieri, poeți, pictori, clienți permanenți ai acestor localuri, pot fi desprinse din

amintirile lui Elias Canetti, în special din al doilea volum (1930-1940) – filele despre Rober Musil, Hermann Broch sau Franz Werfel.

M-am oprit aici, nu întâmplător, la apariția lui Sartre şi a discipolilor săi deoarece ea marchează o perioadă în care curiozitatea în fața mânuitorilor condeiului crescuse enorm, câştigase o nouă calitate. Literatura părăsise încetul cu încetul o colivie, se strecurase în mulțime, contaminată de gustul ei, avidă să satisfacă o aşteptare colectivă. Mai recurg la două motive pentru a explica interesul pentru acest moment. Vorbind despre fascinația cafenelei şi despre zborul de cometă a lui Sarte împlinesc o promisiune anunțată la începutul eseului meu consacrat unor icari prabuşiți. Am făcut o mărturisire, relatând cum mă afundasem, în țară, în lectura presei cotidiene – un soi de terapeutică, pentru a stinge o spaimă. Mă temeam că aş putea fi surprins de evenimente, de răsuciri social-politice, prevestitoare, aproape întotdeauna, ale răului.

Demarând analiza, făgăduisem totodată să completez paralela trasată. De o parte era versantul examinat, cel a lui Cioran şi Eliade, care au derapat sub influența ideilor de extremă dreaptă, ostile democrației şi toleranței. Pe de altă parte, pe versantul celălalt, abia schițat se contura itinerarul lui Sartre şi Aragon, deturnat sub presiunea unei doctrine de extremă stângă, un dogmatism milităros şi sufocant. Exemplele s-ar fi putut lesne înmulți, cum am avertizat. Îmi propun aşadar să stărui asupra secțiunii din tablou care a fost menționată lapidar în prima parte. Repet că şi la dreapta şi la stânga exemplele pe care le-am scos în relief au fost în realitate atipice, în sensul că inşii respectivi nu fuseseră constrânşi de un sistem totalitar s-o ia pe unul din drumuri, actul de decizie se exercitase liber, fusese rezultatul unei deliberări individuale. Importantă era şi precizarea că protagoniştii nu erau „muritori de rând“, ei se aflau în posesia unor aptitudini deosebite, erau creatori şi au contribuit la sporirea tezaurului de gândire, de exprimare umană. Această valență, acest dar al zeilor, le garanta, în evaluarea postumă, un tratament privilegiat. Reiau, prin urmare, dilema relației dintre estetică şi ideologie ca să arăt cum s-a soldat coliziunea în cazurile determinate de ataşamentul față de conceptele de stânga.

Un intelectual total

Deşi n-a participat foarte activ la rezistenţa antihitleristă, ascensiunea lui Sartre după eliberare a fost înconjurată de un nimb al curajului şi al hotărârii. În galeria de monştri sacri cu care Franţa a fost răsplătită în a doua jumătate a veacului XX (Malraux, Camus, Aragon, Eluard şi, poate nu mai prejos, Mauriac, Montherlant, René Char, Céline şi alţii) Sartre a excelat în mai multe domenii: filosofie, literatură, critică de artă, gazetărie. Senzaţional în personalitatea sa se dovedea demersul de a îndeplini o misiune de intelectual total, de conştiinţă a naţiunii. Ceea ce spunea el avea o greutate mai mare decât rezoluţia unui minister, în influenţă rivaliza cu un guvern, cu preşedinţi de stat, putea întoarce în bine o situaţie împotmolită şi putea salva de la persecuţii confraţi, victime nevinovate. Puţini profesionişti ai scrisului au atâta autoritate, constituindu-se în instanţe morale. Îi includ în această suită extrem de scurtă, de candidaţi pentru titlul de călăuze ale veacului, pe Malraux, pe Böll sau pe Soljeniţin. La fiecare, pe un făgaş diferit, frapează şi unele neajunsuri, accente greşite, lapsusuri.

Bunăoară, Sartre, cu o inteligenţă ieşită din comun, cu o vocaţie de a formula pentru primă oară pregnant un gând dinamitard, cu o vehemenţă retorică a intervenţiilor, s-a abandonat tocmai el unui calcul eronat. Pledând pentru justiţie socială, pentru apărarea celor slabi şi năpăstuiţi, el n-a obesrvat că a căzut nu rareori în capcană. În ciuda gravelor încălcări ale principiilor circumscrise unei gândiri libere, indulgenţei faţă de alte păreri, respectării drepturilor omului – abateri prin care Rusia şi lagărul socialist formau un obstacol în calea păcii şi a progresului – scriitorul francez a continuat, în clipe de răscruce, să aprobe brutalitatea şi inechitatea taberei de stânga, s-a încăpăţânat să închidă ochii în faţa ororilor. În viziunea lui, devenită mecanicistă acuza America şi Europa de Vest că sunt înţepenite în conservatorism. El se delimita orgolios şi irecuperabil, nevrând să se compromită ca aliat al reacţiunii. Expertiza lui sinceră era pe alocuri profund falsă şi ea l-a împins pe o linie moartă.

De fapt, mersul lui era în zig zag, ba dezvăluia lucid, cu temeritate, măsurile represive ale dictaturii sovietice, ba accepta

docil nedreptatea, ascunderea adevărului, trădând menirea pe care şi-o fixase. Se afla la Moscova în ultimul an de clandestinitate a lui Soljeniţin, când acesta fugărit, spionat, încercuit, se străduia să expedieze în străinătate un manuscris incendiar, *Arhipelagul Gulag*. Cu toate că avea nevoie urgentă de un sprijin, prozatorul rus l-a ocolit pe oaspetele de vază, în care a pierdut încrederea, căci, el, oaspetele, se lăsase curtat de Kremlin, cu care se purta prea conciliant. Câteva luni după aceea a fost sechestrat de poliţia secretă, urcat cu forţa în avion, ca un delincvent ordinar, şi izgonit dincolo de hotarele imperiului rus. Amfitrionul la care s-a adăpostit în primele zile ale exilului a fost Heinrich Böll. Chiar dacă nu împărtăşea mereu aceleaşi opinii, pe romancierul german îl preţuia pentru independenţa spiritului, pentru îndrăzneala de a înfrunta tirania şi pentru consecvenţă în protejarea celor supuşi unei carantine.

Dar la eşecul şi impasul politic ale lui Sartre voi reveni ulterior când voi releva şi valoarea sa excepţională de deschizător de poteci neumblate pe aria literaturii.

PUŢINĂ ZOOLOGIE

De la cele dintâi apariţii în public, Sartre nu lăsa pe nimeni indiferent. Incita parcă la o ripostă, provoca scandal. Era invidiat pentru audienţă, pentru succesul rapid şi statornic. S-a pus la cale de îndată sabotarea lui, a fost împroşcat cu clevetiri şi calomnii dintre cele mai joase. Un scriitor afiliat cercurilor de dreapta (Alfred Fabre Luce) îşi aduce aminte că i-a zărit, pe Sartre şi pe Simone de Beauvoir, izolaţi într-o cuşcă, în cafeneaua Flore şi prezentaţi vizitatorilor ca într-o grădină zoologică – o expoziţie perpetuă. Între lavabo şi cabina de telefon se distribuiau articole care urmau să fie a doua zi tipărite, se confecţionau manuscrise, se semnau petiţii de protest. Era izbitoare neglijenţa vestimentară, uniforma lor de salahori ai muncii cu peniţa. De Sartre se agăţa ochiul trecătorului căci el era centrul reprezentaţiei. Cartierul Saint-Germain des Prés era considerat „catedrala“ lui, iar tovarăşa de viaţă era numită „La grande Sartreuse“. Admiratorii adunaţi în ceată stăteau înghesuiţi ca grămezile de sardele. Nu era omis tupeul de seducător al

filosofului, ahtiat să fie secondat de trupuri graţioase, râvnite şi de alţii.

Mai grobiene erau ripostele întocmite de scribii racolaţi de partidul comunist francez. Când scriitorul nu participa la campanii de denigrare iniţiate de aparatul de propagandă (momentele în care s-a separat de politica partidului) era pedepsit şi transformat într-o ţintă a bârfelor, în pretext pentru pofta de maculare a târgului. Abia înălţat de curând la rangul de somitate în filosofie, el s-a trezit exclus fără nici o ezitare, pentru că s-a declarat în dezacord cu direcţia ideologică oficială. În combaterea lui se foloseau clişee de descalificare din jargonul luptei de clasă. Sartre era desemnat „discipol nazist al lui Heidegger“, i se atribuiau păreri simpliste şi puerile pe care nu le emisese vreodată. În perioada discreditării memoriei lui Nizan, un prieten din tinereţe al scriitorului, învinuit de dezertare, şeful secţiei de agitaţie din Comitetul Central era Roger Garaudy – un pretins erudit, care mai târziu va trece de la comunismul ultraortodox la fanatismul islamic. A ajuns să fie condamnat de tribunal pentru afirmaţii rasiste, în conflict evident cu legea. Pe o pagină întreagă a unui ziar de mare tiraj el a demascat atunci cu delicii de pamfletar pe un „fals profet“, un stâlp al diversiunii. Ţinta era Jean Paul Sartre. Un locotenent al lui Garaudy, Jean Kanapa, se va aproviziona şi el din depozitul unor caracterizări specific zoologice. La urma urmei, va scrie el, Sartre e pur şi simplu un mic animal de pradă deja demodat, irascibil dar inofensiv, gălăgios şi continuu ratat.

În iureşul de defăimare s-a profilat şi un veteran al persiflărilor, prozatorul rus Ilya Ehrenburg, o conştiinţă sfâşiată. Fusese un admirator al artei decadente, s-a format pe malurile Senei, a scris după aceea memorii palpitante în care a înfrumuseţat însă propriul dans pe sârmă deasupra prăpastiei, întârziind între literatură şi falsificarea ei. Ehrenburg nu s-a sfiit să-şi mânjească mâinile, executând indicaţiile date de Moscova. Pe Sartre îl cunoştea bine, îl linguşise ca să menţină amiciţia, apoi, şantajat probabil de emisarii lui Stalin, îl va târî fără scrupule în noroi. Fiindcă a compus piesa de teatru *Les mains sales* (*Mâini murdare*), o radiografie a viciilor celor care slujesc o credinţă oarbă, Sartre trebuia discreditat. Ehrenburg îi deplângea pe spectatorii naivi, momiţi să participe la un spectacol oribil. El îi îndemna să nu

aclame un anunț publicitar prin care erau invitați să contemple un acrobat de circ într-o cafenea din Saint-Germain des Prés. Comercianți din Chicago, fermieri din Missisipi vor constata că fuseseră înșelați cu promisiuni deşarte.

În câteva împrejurări de tensiune internațională (reprimarea răscoalei din Budapesta în 1956, intrarea trupelor Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia), Sartre s-a dezis de aceste acțiuni şi a criticat politica Moscovei. Altedăți, chiar de multe ori, n-a catadicsit să se pronunțe fățiş împotriva terorii şi a opresiunii, cu toate că verdictul lui de distanțare era aşteptat cu nerăbdare. Până la bătrânețe s-a lăudat cu predilecția arătată anarhiei şi extremismului, chiar dacă ele presupuneau recursul la violență.

Când au izbucnit la Paris, în 1968, demonstrațiile în piețe şi parcuri, filosoful n-a putut vegeta în casă, a ieşit şchiopătând, târând picioarele după el, atent la fiecare pas deoarece vederea nu-i mai funcționa. În mână avea o proclamație, un apel la revoltă şi nesupunere; scriitorul cerea răsturnarea ordinii de stat. Depăşiți de circumstanțe, polițiştii s-au adresat preşedintelui țării, generalul de Gaulle, cel care era vizat direct în vituperările din foile volante. Ei erau descumpăniți căci chemarea la violență era transmisă de un moşneag care tremura neputincios, dar se încăpățâna să-i ațâțe pe cei cu bastoane, tânjind parcă să fie azvârlit în carceră. Păstrând un calm suveran, de Gaulle i-a potolit pe paznici, rostind formula devenită faimoasă: „Un Voltaire nu poate fi arestat!". Era evident, desigur, un aspect de tragedie în degringolada minții excepționale, hărăzită să facă minuni şi totuşi neputincioasă să spargă schemele unui dogmatism. A uimit pe toată lumea gafa cu care s-a mândrit scriitorul francez că l-a vizitat în celulă pe Andreas Baader, căpetenia unui grup terorist. Prin actul de curtuazie şi de provocare, tolerat de justiția germană, el a crezut că dă un certificat de credibilitate unor conspiratori dezorientați. Există semne că spre final Sartre s-a îmblânzit, a renunțat la armura de cavaler al răzbunării şi al soluțiilor radicale. În 1972, când în apele franceze a naufragiat un vas cu refugiați vietnamezi, Sartre n-a refuzat să intervină în favoarea prigoniților. Pentru asta trebuia să dezmintă două criterii de conduită pe care şi le-a impus: să reprobe comportarea unui stat socialist (sinistrații evadaseră din Vietnam) şi să solicite o întrevedere la cancelarea preşedintelui; el rupsese

însă de decenii orice legătură cu forurile oficiale. Cu toate acestea, Sartre n-a amânat gestul său de împăcare. A mers împreună cu Raymond Aron, cu care fusese coleg de studii şi întreţinuse o polemică de principii, pe baza unui respect reciproc, ambii două mumii care trebuiau sprijinite de un braţ mai tânăr ca să se ţină pe picioare. Suportul era André Glücksmann, elevul lor şi speranţă a renaşterii filosofiei franceze. Au fost întâmpinaţi cu deosebită stimă de şeful statului Valery Giscard d'Estaing, care fusese impresionat de demers. Era, pentru Sartre, recunoaşterea unei înfrângeri şi o schimbare de macaz, realizată foarte târziu.

Poezia şi disciplina înrolării

Cu câteva trepte mai jos în ceea ce priveşte obedienţa în faţa dictatului ideologic s-a situat Louis Aragon. Spre deosebire de Sartre care era mândru totuşi că nu ascultă de nimeni şi că nu e înregimentat în nici o grupare politică, poetul fin, cu o muzică a versului fascinantă, estetul fără prihană se bătea cu pumnul în piept că exprimă punctul de vedere al proletariatului şi scotea la iveală legitimaţia de înrolare. A debutat în lirică şi în teoria discursului în imagini sub steagul suprarealismului. De la bun început a fost apreciat ca un inovator al limbajului; el propunea şi combina metafore cu o fantezie debordantă, cu o sigură proprietate a termenilor ce stârnea neîntrerupt imaginaţia. Cei care îl însoţeau în plimbări prin parcurile Parisului nu scăpau de vraja conversaţiei sale, cu asocieri de concepte şi simboluri din sfere eterogene, cu decolări spre noi orizonturi. Perorând, desena în aer serpentine cu mâinile, se învârtea în jurul unui epicentru, care se nimerea să fie persoana de lângă el, cobai într-o experienţă de seducţiei a spiritului. Simţea imboldul de a cuceri prin locvacitate şi consuma impresionante rezerve de ingeniozitate, de delicateţe, de revelaţii surprinzătoare, ca să biruie orice împotrivire.

Prietenii se întrebau care e doza de sinceritate şi care e doza de joc şi simulare în spectacolul desfăşurat. Probabil că puternice erau ambele porniri, credea un martor avizat, Claude Morgan. În unele ocazii publice, blajinul poet ştia să fie şi dur – atunci înălţa ameninţător biciul, rostea sinistre imprecaţii. Scriitorii americani

care au ales exilul în capitala Franței îl gratificau cu porecla „Le canard souvage" (rața sălbatică). Furiile lui Aragon nu erau doar efecte teatrale, ci şi un semnal de bătălie ca militant comunist. Căsătorit cu Elsa Triolet în 1930, poetul a renunțat la boemă şi extravaganță, s-a dedicat căminului conjugal. Cu Elsa a alcătuit o pereche dominatoare, cei care figurau pe lista de invitați la recepțiile organizate de ei se închinau în fața lor ca în fața unui cuplu regal.

Aragon nu înceta ca soldat al partidului să dea altora lecții de subordonare. Ceea ce nu îl împiedica să aibă şi faima de meşter al formelor estetice şi să îmbogățească mereu textul imagistic. Ca o rupere de canon era considerat şi stilul, şi viața poetului. Urcat pe baricadă, partidul îi tolera extravaganțele; aparatul de îndrumare şi control, rigid, imobil, ceda în fața paradei de lux şi somptuozitate, înscenată de perechea răsfățată. Aragon obținuse prerogativele unui aristocrat, fie el şi al proletariatului, şi îşi permitea capriciile cele mai costisitoare. I se acceptase curtea feudală cu vasali şi chiar unele opinii nonconformiste. Era judecat cu alte măsurători decât membrii oarecare ai organizației. În pofida manierelor boiereşti, Aragon se cățărase sus în ierarhia partidului, fusese cooptat în echipa lui Maurice Thorez în conducere. Cuvântul lui echivala adesea cu o sentință oficială în cultură.

Estetul şi moralistul din el n-au crâcnit în fața deciziilor închistate venite de la Moscova, în fața cruzimii unor represalii, prin care erau loviți străluciți colegi; da, crimele abominabile nu i-au produs o tresărire, el nu şi-a exprimat indignarea, nici n-a sfâşiat cordonul ombilical care-l lega de partid. S-a abținut să contrazică pe față. În lunga-i carieră de ostaş credincios s-au ivit, cu toate acestea, şi clipe rare, de scurtă durată, de frondă declarată. Revista de stânga pe care o dirija *Les Lettres françaises* – a reprodus un portret semnat de Picasso, un portret în care Stalin, cu chipul redus la câteva linii, nu mai iradia fermitatea unui căpitan revoluționar şi căpăta o nuanță de moliciune, favorabilă iertării, compromisului. Abătându-se de la rigorile admise ale iconografiei, celebrul pictor a fost mustrat sever, iar Aragon, şeful revistei, s-a ales cu o dizgrație, care nu s-a prelungit exagerat. Ca şi Sartre, la înăbuşirea răscoalei de la Budapesta în 1956 sau la invazia trupelor Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia în 1968, poetul şi-a

mărturisit dezaprobarea. La Kremlin iritarea în fața semnelor de neascultare s-a stins relativ iute şi s-a restabilit armonia. Pe Aragon se putea conta ca pe un pilon al ordinei împietrite. Sună ciudat jurămintele sale de fidelitate care nu încetau nici când măsurile polițieneşti retezau în Rusia şi în țările satelite zvâcnirea de originalitate. Înainte de moartea lui Stalin, Aragon, subjugat de grandoarea marelui om, i-a imitat accesele de mânie. Cum a remarcat însă cineva, în vreme ce idiosincraziile unuia puteau ucide, la celălalt blestemele pronunțate nu aveau consecințe atât de catastrofale. Ca o culme a contagiunii în sectorul politicii poate fi citată fraza cu care poetul a justificat neînduplecarea autorităților sovietice în 1949 la procesul Kravchenko (legat de existența lagărelor de concentrare în Rusia): „Procesul se înscria în planul de pregătire pentru război a opiniei publice, în care guvernul nostru a subscris la toate pretențiile serviciului secret american". Multe din mostrele de rătăcire pe tărâmul convingerilor civice ale lui Aragon (dar şi ale lui Sartre) sunt înregistrate în documentata exegeză alcătuită de cercetătorul american Herbert R. Lottmann (*La rive gauche – Malul stâng*).

Edicte de excomunicare

Pe versantul numit de stânga icarii s-au rostogolit, la un moment dat, într-un abis. Fenomenul de cădere nu s-a petrecut altfel pe panta opusă. Glasul de sirenă de pe drumul drept i-a ademenit: unii şi-au conservat însă forța de recuperare, s-au mântuit mai ales prin operă. Necesitatea de a scoate la suprafață rătăcirile nu trebuie să ducă însă la anularea aportului lor important în creație. Au greşit nişte spirite superioare, care în parte şi-au recunoscut păcatele şi au fost recâştigați pentru adevăr, bine şi frumos. Pe anumite porțiuni ei au parcurs un proces de reabilitare. Oricum, dacă au lăsat în urma lor o operă de valoare, în parte sau în întregime, posteritatea e datoare să-i accepte fără discriminări în panteonul culturii. Severitatea, neascunderea vinei, diagnosticul nemilos – acest mod de abordare ar trebui să precumpănească în analiza răului, în acelaşi timp, însă, acolo unde estetica a triumfat şi creația s-a păstrat

validă, ferită de infecție, se cuvin recunoscute meritele şi dreptul la supraviețuire. Tonul de rechizitoriu e deplasat – am mai subliniat acest deziderat, prohibiția nu contribuie la elucidarea întâmplărilor. Iată, însă, că excesele remarcate în toiul contemplării critice a zburătorilor pe versantul din dreapta – o răfuială până în pânzele albe cu o voluptate a stigmatizării, cum s-a petrecut, de pildă, cu Cioran şi Eliade – se repetă aproape la fel pe versantul din stânga.

Un cărturar prețuit pentru stilul său grațios şi pentru consecvența în promovarea elitei nu cedează când are prilejul să ridiculizeze exponenți de seamă ai artei moderne, dacă gândirea lor nu concordă cu tiparele sale. De la înălțime, ca din amvon, el aruncă anateme, convins că disprețul în tratarea faptelor de cultură e de bun augur. Obiect al batjocurii sunt tocmai (ce coincidență!) cei doi eretici de care m-am ocupat mai sus. În acțiunea sa nu simte nevoia să argumenteze, să aducă probe. Pentru el Sartre e un imbecil, Aragon trăieşte o mizerie interioară. O lovitură de copită îl nimereşte şi pe autorul *Condiției umane*: „André Malraux însuşi s-a trezit spunând la un moment dat...”. „Orice s-ar putea afirma despre unele opinii şubrede e absurd să arunci totul într-o oală, să susții că scriitorii respectivi nu au reflectat înainte de a trece la fapte, că le lipseşte dreapta cumpănă. Epitetele răutăcioase îl compromit înainte de toate pe emițător. Mă întreb dacă fudulul procuror în cultură şi-ar fi îngăduit să comenteze atât de sarcastic, să zicem, devieri în construcția teoretică la Noica. Se vede de la o poştă că alergia cărturarului se manifestă cu precădere în cazul ideilor presupuse de stânga (în eseurile sale revine, de altminteri, repulsia față de preocupările social-politice, care ar fi inutile în ținutul spiritului. Să reflectezi despre modificarea distribuției de bunuri, ca să nu fie dezavantajați din start cei slabi, neputincioşi, bolnavi, să pledezi pentru echitate şi recompensare – aceste îndeletniciri sunt nedemne pentru un exponent al elitei). Adoptând o ierarhizare a treptelor spiritului, consfințită de un maestru al său, el conchide: „Se constată mai întâi că lumea modernă, cea europeană mai cu seamă, e marcată de o tenace şi imatură obsesie a libertății“.

Mă grăbesc să semnalez şi în această privință că excesul contrar e tot atât de nociv. Mi se pare mai însemnată decât

combaterea derogărilor de viziune la Sartre sau Aragon (accentuez din nou că ele nu trebuie trecute cu vederea) depistarea formelor actuale de împotmolire în vechi fundături. E alarmantă de exemplu persistența în confuzie a unor reprezentanți ai generației noi care nu apreciază obiectiv falimentul ideologiei proletare şi eşecul societăților construite pe baza planificării şi egalizării comuniste. Nostalgia după utopia revoluției, credința că doctrina la originea ei a fost pură şi că deformările au decurs după aceea, că ele nu erau inerente sistemului, această nostalgie echivalează cu o încăpățânare în folosul unei cauze pierdute. Cu aceste premise se ajunge iar la acte de violență, la reimplantarea dictaturii, la stagnare şi dogmatism în gândire.

Primatul operei

Când a fost student la medicină, Aragon a descoperit un camarad de idei, bântuit şi el de patima versurilor. André Breton, întemeietorul mişcării suprarealiste, i-a rămas prieten, în ciuda unor controverse şi rupturi temporare. Ei împărtăşeau acelaşi elan al spargerii ramelor, acordând un spațiu slobod visării, dicteului automat, testului ezoteric, misterului nocturn.

Aparițiile în public nu declanşau numai resorturile fanteziei, ci erau şi un prilej de tărăboi. Zărindu-l pe Ilya Ehrenburg, care intra într-un bistro din Montparnasse ca să-şi cumpere tutun de pipă, Breton, cu o privire sumbră, fără să-l salute, l-a pălmuit în public. Ceea ce a iscat rumoare în preajma unui congres internațional de solidarizare a intelectualilor. Pentru scriitorul rus nu era greu să priceapă de ce s-a produs ofensa, el publicase cu un an înainte în Rusia un volum de impresii asupra moravurilor literare din Paris. Acolo îi califica pe suprarealişti drept o gaşcă de paraziți, care trăiesc din moştenirea unei mătuşi bogate sau din zestrea unei soții. Poeții angelici nu agreau o existență normală de familie, erau pederaşti, perverşi, sodomiți.

Când gluma şi cancanul depăşeau o limită, suprarealiştii replicau cu pumnul. Cu toată violența sa, Breton, a fost neaşteptat de îngăduitor în cazul lui Aragon. A dezaprobat, după 1930, prea docila supunere a prietenului său la lozincile de partid, ceea ce

s-a impus şi în artă (Breton vorbeşte de „texte de circumstanţă“, de „regres poetic“). Colegul de reverii a semnat un manifest de supunere a artei controlului ideologic. Prietenul îl admonestează, folosind şi expresii drastice. Dar dincolo de discordanţe, Breton nu uită factura artei lui Aragon şi îi atribuie cele mai entuziaste adjective, iar mai târziu îl va defini drept „un detector al insolitului, în cele mai diverse forme.“ Referindu-se la un amic cu care relaţiile erau tulburate. Breton care era zgârcit la elogii şi manifesta o maximă exigenţă, nu-şi stăpânea admiraţia. La el transpare atitudinea eficace de separare a esteticii de ideologie. Această prismă ar trebui adoptată şi în discuţiile actuale despre icarii prăbuşiţi.

De unde provine înclinaţia lui Aragon spre răzvrătire şi spre ataşare de marşul celor de jos? Probabil că a contat în decizile sale şi un simţământ de umilinţă încercat în adolescenţă, când a avut revelaţia că este un bastard, că originea lui nu constituie un atu în societate. Nevoia de compensare l-a împins, putem presupune, pe baricade, voia să instaureze pretutindeni justiţia socială, să alunge abuzul şi represiunea. N-a fost însă precaut în adeziunea faţă de clasa muncitoare şi faţă de partidul comunist. Şi pofta pe care o arăta încă din fragedă juneţe pentru citit, pentru asimilarea rapidă, temeinică, a culturii, pleca tot din dorinţa de a depăşi un handicap. Foarte iute se impusese prin siguranţa gustului şi vocaţia excepţională de făuritor de imagini. Primele scrieri ies în evidenţă prin combinaţia inepuizabilă a metaforelor, retorica anarhistă, voinţa de a deruta şi epata. Se interesează de toate semnele modernităţii, e permeabil la experimente, la reclama publicitară, la cinematografie. Curând se va aşeza într-o albie a cumpătării, exploatând aptitudinile sale ieşite din comun. După epoca participării la demonstraţiile suprarealiste care scandalizau publicul conservator, după epoca afişării la petreceri cu o femeie mondenă, foarte înstărită, care arunca banii în neştire, a urmat ancorarea în ape liniştite. Începe faza de care am vorbit, o dată cu căsătoria cu Elsa Triolet. Evenimentul va fi simptomul unei domesticiri dar şi în arta versului va atinge un nou prag, cel al clasicismului şi al ordonării inspiraţiei. Alături de Paul Eluard va inaugura o direcţie în noua lirică franceză inedită dar şi credincioasă unei tradiţii glorioase, cea a lui Hugo, Baudelaire,

Rimbaud, Mallarmé. Volumul *Les yeux d'Elsa* (Ochii Elsei – 1942) va consfinți această deschidere spre simetrie şi muzicalitate.

În proză Aragon şi-a cucerit un renume pe o filieră balzaciană. Delicat zugrav al psihologiilor, meşter în utilizarea vocabularului şi în stăpânira imagisticii narative, Aragon a lăsat un număr de romane excelente. Din cele dintâi se disting *Les beaux Quartiers* (Frumoasele cartiere – 1936) *Aurélien* (1944). După *Semaine sainte* (Săptămâna sfântă – 1953), descrierea unui dezastru istoric, ultimele compoziții epice înainte de moarte, lăudate de critica de toate culorile, ca un apogeu al rafinamentului încheie cariera sa de prozator prolific. Şi în poezie, şi în proză, Aragon a plătit un tribut ideologiei, prin producții conformiste. Vârfurile în creația sa sunt curățate însă de orice părtinire tezistă şi au fost, evident, primite în patrimoniul de aur al culturii franceze. Se observă, deci, că insinuarea despre mizeria interioară n-are suport, e o răutate rămasă suspendată în văzduh.

Tot un traumatism a marcat şi copilăria lui Jean Paul Sartre. Crescut de două femei a resimțit acut absența tatălui, cum va reieşi târziu din admirabilul volum autobiografic *Les Mots* (Cuvintele). După publicarea acestor amintiri scriitorul va fi distins cu Premiul Nobel, el va declara însă că respinge distincția. Nu era singurul act de sfidare care denotă nemulțumirea filosofului față de felul cum e guvernată lumea. De la cele dintâi indicii ale înzestrării sale în mînuirea cuvântului, Sartre va fi un insurgent, un neadaptat în continuă opoziție. L-am înfățişat în această ipostază. Acum mă concentrez însă asupra creației. A excelat în mai multe sfere, impunându-se ca un un reper temeinic, adesea o piatră de hotar. S-a evidențiat mai întâi în filosofie ca emul al lui Husserl şi al lui Heidegger. Tipărit în 1943, studiul *L'Etre et le Néant* (Ființa şi Neantul) va aborda frontal noțiuni primordiale ale ontologiei, coborând şi spre dilemele prezenței imediate în societate, în istorie. Frumoasa concluzie emblematică: „Suntem condamnați să fim liberi“ va dezvălui natura reflecțiilor gânditorului: în ce măsură individul este format de condițiile exterioare? Cum e el în stare să schimbe ceea ce găseşte constituit, impus de trecut sau de presiunea restului colectivității? De pe terenul meditațiilor despre rostul de a demarca limitele propriei asumări de destin şi de a acționa în

consecință merită consemnate eseurile teoretice : *L'imaginaire* (Imaginarul – 1940), *L'age de la raison* (Vârsta rațiunii – 1965) sau cunoscutele *Situations* (*Situații*), o colecție de comentarii asupra literaturii, din care mult dezbătute au fost cronicile despre Camus *L'Étranger* (*Străinul*) sau despre Francois Mauriac (cu remarca faimoasă că naratorul nu poate fi Dumnezeu). În proză, romanul de debut *La Nausée* (*Greața* – 1938) a fost un semn al existențialismului înainte de coagularea curentului respectiv. Eroul e năpădit de silă şi nu se poate desprinde de societate, se zbate să smulgă o parcelă de singurătate. Un ecou în propria dezvoltare epică la întâiul roman va fi, după decenii, evocarea *Les Mots* – 1963, o transfigurare a unui proces psihanalitic, în care autorul e pacientul care îşi dezveleşte lui însuşi cauzele unei nevroze, pornind de la un zbucium infantil. Un răsunet de durată au avut piesele de teatru: *Les Mouches* (*Muştele* – 1942), *Huis clos* (*Uşi închise* – 1944), *Les mains sales* (Mâinile murdare – 1948), *Le Diable et le bon Dieu* (*Diavolul şi bunul Dumnezeu* – 1954). Cercetările monografice consacrate altor scriitori au stârnit vâlvă prin cutezanța şi originalitatea interpretărilor. Menționez volumele: *Baudelaire* (1947), *Le Saint-Genet, comedien et martyr* (*Sfântul Genet, comediant şi martir* – 1951) sau *L'Idiot de la famille* (*Idiotul familiei* – despre Flaubert).

Pe lângă aceste producții solide, care fac parte din zestrea literaturii moderne şi nu mai pot fi scoase de la locul lor, ar mai trebui enumerate şi lucrări anemice şi viciate, în care Sartre n-a menținut nivelul de sus al vocației şi a naufragiat într-o percepție îngustă asupra istoriei şi a misiunii omului. Nu acolo îl vom întâlni pe adevăratul Sartre, ci în scrierile în care a defrişat concepte noi şi a intuit zvârcolirile individului prins în meandrele timpului. Senzațional la el este, cum am mai notat, construcția de personalitate, pariul pe care l-a câştigat. Era un scriitor total. Un adversar al său pe planul ideilor a fost fostul coleg de bancă, pomenit, Raymond Aron, un spirit clarvăzător, ponderat, cu un mare echilibru interior, care în polemicile repetate contra lui Sartre a avut de cele mai multe ori dreptate. El s-a închinat la sfârşit în fața geniului celui care a compus un fundamental tratat filosofic *L'Etre et le Néant* . „Micul camard”, cum se numeau între ei, îi va imortaliza memoria: „Nimeni nu va suspecta generozitatea şi

abnegația sa, chiar dacă s-a angajat mai mult decât odată în încăierări îndoielnice. Sartre era şi a rămas toată viața, în profunzime, un moralist... un moralist pierdut în jungla politicii". Ca să-l definească, Raymond Aron împrumută vorbele lui Sartre spuse la mormântul lui Camus, afirmații ce se potrivesc de minune şi lui: „El era în acest secol şi împotriva istoriei, moştenitorul legitim actual al acestei lungi serii de moralişti, ale căror opere reprezintă probabil ceea ce are mai original literatura franceză. Umanismul său încăpățânat, strâmt şi pur, auster şi senzual, purta o luptă inegală contra masivelor şi informelor evenimente ale acestui timp!". Aceste spuse i se potrivesc cu anumite accente schimbate (Sartre a fost în epocă mult mai implicat în concretul social-politic şi de aceea mai vulnerabil decât fostul lui prieten şi apoi inamic în polemica din *Temps modernes*, titulatura de moralist i se potriveşte şi lui). Raportat la aceste mărturii de prețuire, epitetul de „imbecil" e o expresie suburbană.

Popas în infern
(despre Leni Riefenstahl)

Umplea întreg ecranul imaginea femeii în vârstă, scundă, gârbovită, care mergea cu paşi şovăielnici, sprijinită de braţ. Ea împlinise de curând 100 de ani, obrajii îi erau brăzdaţi de riduri, săpături adânci, şi degaja o senzaţie de şubrezenie acută. Cum ar fi trebuit să reacţioneze spectatorii? Să fi simţit milă? Flaubert suspectase acest simţământ, ne avertizase să uzăm de el cu maximă prudenţă. Cine a urmărit atent prestaţia bătrânei a observat că în colţul buzelor arbora un surâs, care contrazicea parcă impresia de ruină fizică. De unde răsărise el? Surâsul se menţinea, nu se mai dezlipea de chip, făcea parte inseparabilă din fiinţa ei. Din felul în care zâmbea neîntrerupt, cu un soi de cochetărie, decurgea o notă de stridenţă şi artificialitate. Era de presupus că învăţase efectul acestui rictus, care se voia atrăgător, în exerciţii îndelungate. Se ghicea şi acum că fusese frumoasă, exercitase o fascinaţie, obişnuită să stea în lumina rampei, să atragă privirea şi să nu divulge prea mult din ceea ce gândea. Tocmai acest joc al disimulării, în care dovedea rutină, reteza încrederea celorlalţi, deşi ea o implora necontenit. Răzbătea ceva nenatural nu numai din vocea tânguitoare, care repeta aceeaşi litanie.

Bătrâna se plângea de nedreptatea care o lovise, trăise un calvar: anii de închisoare, coborârea în anonimat, nu i se mai pronunţase multă vreme numele în presă, la televiziune, dispăruse din câmpul notorietăţii. Pentru ea existase un sus şi un jos, panta

rostogolirii reprezenta a doua secțiune dintr-o biografie tumultuoasă. Cunoscuse răsfățul, urcase pe piscul cel mai înalt, copleșită de aclamații și onoruri. Simptomatic în cazul ei era faptul că momentul căderii în dizgrație a coincis cu prăbușirea unui regim odios, cu care fusese identificată (dintr-o fatală confuzie, abuziv, pretinde ea).

Itinerariul regizoarei germane Leni Rienfenstahl a fost readus în actualitate de curând cu ocazia centenarului nașterii. Și ora sărbătorii pe micul ecran a fost marcată de ambiguități. Vârsta în sine însemna, evident, o performanță. Scăpase dintr-un vârtej și însăși prezența ei în carne și oase, cu urmele erodării în înfățișarea exterioară, era indiciul că supraviețuise. În pledoaria de disculpare, la care nu renunțase nici la ceremonia festivă, persista acel accent de neautenticitate, care era corolarul unei traume suferite. Neîndoielnic. Nu trebuie uitat însă un amănunt care conferea o altă dimensiune mărturiei: Leni R. avusese o înzestrare ieșită din comun, crease filme care au intrat în patrimoniul culturii mondiale. Deși prea puțin expuse în public, ele n-au putut fi clasate automat în arhive, ca obiecte ale unui inventar de inutilități, se păstraseră destul de vii, încât revendicau dreptul la recunoaștere. La o judecată obiectivă, privilegiul de a fi inclusă în seria marilor autori din ultimul secol nu i se mai putea retrage.

NEVOIA DE RĂSCUMPĂRARE

Tot ce făcuse în cinematografie reprezenta un cumul de paradoxuri. Apărute într-o ambianță ostilă creației, filmele ei dezmințeau în mod neașteptat tocmai faima de impotență în artă, de care nu se putea lepăda regimul pe care și ea l-a servit. Lucrurile sunt încâlcite. În analiza fenomenului se cuvine procedat cu răbdare, fără sentințe prestabilite, cu convingerea că nu-i exclus ca practica să răstoarne o pripită condamnare. Răul și binele nu apar despărțite distinct, ce e maculat nu poate fi extirpat dintr-o suflare. Dacă tabloul în ansamblu prezintă avarii grave, dincolo de compromisuri și de infiltrarea infecției, transpare totuși o aspirație spre arta adevărată. Instrumente de propagandă, o reclamă în favoarea unui sistem netrebnic, filmele au ascultat și de o

dialectică a inspirației, credincioasă ideii de frumos. Participând la o colosală manipulare, Leni R. s-a împotrivit acolo unde controlul ideologiei n-a mai funcționat impecabil, actul de rebeliune n-a fost deliberat, cimentat teoretic, ci mai degrabă o răbufnire a instinctului de artist.

Cât de adânc a pătruns contaminarea? Ascensiunea regizoarei a fost netăgăduit favorizată de nazism. Leni R. susține însă că în mediile frecventate de ea nu parvenise ecoul fărădelegilor, că nu auzise de teroare, de discriminări, de lagăre de concentrare. Realitatea macabră a ocolit-o. A fost naivă, se spovedeşte ea fără să clipească, pe acest certificat al ignoranței în fața istoriei e clădit eşafodajul ei de dezvinovățire. N-a sesizat care e rostul marii mobilizări de forțe din jur, n-a ştiut cu ce se ocupau mai marii zilei, n-a intrat direct în contact cu sălbăticia şi oribilul. Greu de crezut! În interviuri ea s-a încurcat de mai multe ori în propriile explicații, n-a putut contesta întâmplări la care a asistat nemijlocit fiindcă a fost foarte aproape de centrul monstruozității. S-a agățat de o formulă, naiva ignoranță, deoarece era mai uşor de justificat decât complicitatea conştientă. Voind să dea un fundament demonstrației stângace, a introdus mereu în discuție condiția ei aparte; s-a impus ca femeie într-o lume guvernată de bărbați. Aceştia erau severi, dominatori, neînduplecați, ațintiți asupra îndeletnicirii de a fabrica arme şi de a trage cu ele.

Şi pentru geneza filmelor ei tangența cu acest univers a fost hotărâtoare. Camera de luat vederi va fi fixată asupra unor corpuri de gladiatori, voinici, cu muşchii încordați, confiscați de efortul fizic, refractari la morală, la năzuința spre cer. Cum a ajuns Leni R. în mijlocul lor? De la o vârstă fragedă, ea s-a obişnuit să se poarte în funcție de un public, decisă să-l farmece, să-l hipnotizeze. Zveltă, cu mişcări de gazelă, zburând parcă fără să atingă solul, Leni R. s-a consacrat dansului. Un incident stupid a pus capăt acestei vocații şi ea a ales atunci, constrânsă de împrejurări, actoria de film şi regia, mai târziu s-a aventurat şi în sfera fotografiei. Gloria a cucerit-o ca regizoare ce a țâşnit ca o cometă. Trebuia să înfrunte îndărătnice prejudecăți, într-un domeniu aproape exclusiv masculin. Şi din repeziciunea cu care a depăşit acest handicap se poate deduce că însuşirile ei erau peste medie.

Ceea ce izbutea să facă pe peliculă era cu atât mai elocvent cu cât acceptase rigorile documentarului, nu părăsea cadrul real, îl reproducea fidel, în conformitate cu prescripțiile genului. Un filtru anevoie de perceput curăță însă tabloul brut, îl prepară pentru înscrierea pe o altă orbită, într-un arabesc al formelor, tinzând spre o geometrie abstractă. Intuia, cu precădere, deplasările de grup, grămezi imense de indivizi aliniați strict, îmbrățișați panoramic de undeva de la o mare altitudine. O masă amorfă – un mușuroi de furnici – era reglată ca o orchestră. Apoi, brusc, era abandonat conturul mulțimii compacte, aparatul de filmat restrângea perspectiva, scruta un singur trup, demontat, pironit în zvâcnirea brațelor și a picioarelor, în concentrarea pentru efort.

Asimilase lecția picturii moderne, pornită să desfacă priveliștile unitare tradiționale, să le rupă, dispunându-le în alte forme. Era familiarizată cu experimentările avangardei. Simultan cu tentativa ei de a reda mecanismul de declanșare a energiei fizice, ilustrase și Charlie Chaplin un univers al muncii robotizate în *Timpuri noi.* Erau de remarcat la Leni R. nu doar sclipirile unei fantezii creatoare. Ea, femeie sfioasă, delicată, fără rutină, se trezise catapultată pe un enorm șantier, pe care trebuia să-l dirijeze până la cel mai mărunt detaliu. Mai pronunțat ca în alte producții, filmele ei presupuneau o amplă organizare industrializată. Pentru *Triumful voinței* avusese la dispoziție un buget nelimitat, la porunca ei lucra o echipă de 130 de tehnicieni, 90 de operatori, o sumedenie de figuranți. Se asigurau înregistrări și sincronizări prompte grație unei tehnici de ultimă oră: cameramanii se deplasau în viteză cu ajutorul unor rotile, foloseau lifturi, poduri, turnuri, platforme – un angrenaj de metal care nu era hărăzit să dureze, absorbit de produsul finit.

În preajma diavolului

Rar încăpuse în cinematografie atâta autoritate pe mâna unei exponente a sexului slab, angajată să ducă la capăt un proiect ambițios. Era limpede că doar talentul de regizoare nu putea deschide larg porțile, mai fusese nevoie de o intervenție din afară. Cineva destul de puternic a înlăturat obstacolele și i-a acordat

şansa de a arăta ce poate. În acest punct de răspântie, destinul s-a amestecat, accelerând vertiginos cariera ei. Aripa protectoare a ferit-o de dificultăți şi totodată a fost blestemul ei, cauza viitoarelor nenorociri, căci ea aparținea satanei. Lui Hitler i-a plăcut un film al ei, *Lumina albastră*, cu o propensiune mistică. I-a îngăduit accesul în cercul lui de adoratoare, pe care îl cultiva el, bărbatul auster, fără familie, acaparat de politică. Concubinajul cu Eva Braun era ținut ascuns; tiranul se străduise să fie receptat de liota de adepți ca un personaj providențial, liber de legături terestre. Pe Leni R. a invitat-o des la banchete, atribuindu-i prerogative de favorită a serii, ea l-a însoțit sporadic şi în turneele prin țară sau a privit lângă el defilarea soldaților în pas de gâscă. Ulterior, regizoarea s-a jurat că n-a cunoscut decât latura de cavaler curtenitor a Führerului, generos în fața ei, şi că s-a complăcut în rolul de ornament, de obiect de decor. Nu a fost confruntată, în conversațiile purtate, cu teoriile barbare despre superioritatea rasei ariene şi despre expansiunea planetară a Germaniei.

E anevoie de despicat retroactiv apele. Cum s-ar putea măsura coeficientul de ipocrizie din declarațiile ei prin care sconta să dobândească o reabilitare? Acelaşi circuit al paradoxurilor în biografia ei, de care am pomenit, a făcut ca Hitler să-i încredințeze, tocmai ei, o misiune politică, de a imortaliza pe peliculă o gigantică demonstrație fascistă. Timp de o săptămână trebuia să filmeze la Nürnberg congresul Partidului Național Socialist, care avea peste un milion de membri. Astfel s-a născut *Triumful voinței* (1934), turnat şi prezentat extrem de iute după eveniment, o comandă a aparatului de propagandă. Nu se mai întâlnise pe ecran o asemenea invazie a gloatei, înarmată cu drapele şi tobe, mărşăluind şi cântând, acționând sub imperiul unei hipnoze colective. De la primele secvențe cu descinderea Führerului din nori, filmul utilizează elemente de şoc, de factura *kitsch*-ului, şi provoacă nelinişte şi încrâncenare.

Tot în încercările târzii de disculpare ea va miza pe circumstanța că în *Triumful voinței* nu survine vreo chemare la purificarea nației, la izgonirea neamurilor inferioare, la pogrom. Dacă îl comparăm cu alte furibunde discursuri din acei ani de consolidare a fascismului, filmul n-a îndeplinit o cerință a forurilor oficiale de a fi un manifest al intoleranței. Să fi vrut cancelarul să

joace pe cartea bunelor intenții sau regizoarea a evitat alunecarea în retorica militantă? Un răspuns precis nu mai poate fi, după atâta vreme, formulat. Oricum, pentru a extrage fibra artei trebuie scotocit prin mâl, prin valurile convenției.

Mai menționez o particularitate a procesului de elaborare. Cu toate că era un documentar, *Triumful voinței* a răsturnat, câteodată, raportul dintre faptul petrecut şi cel inventat. Ca să obțină iluzia autenticității, Leni R. organiza realitatea în funcție de criteriile reproducerii ei în artă. I s-a permis să se implice în derularea greoaiei demonstrații, să refacă anumite momente care n-au corespuns unghiului de contemplare a camerei. S-au reluat scene consumate, a fost răvăşită cronologia, s-au anexat secvențe de noapte care lipseau în scenariul inițial, profitându-se astfel de efectul razelor de lumină pe pânza de întuneric. Reflectoarele accentuau senzația de halucinant şi amenințător.

Cât ai voie să ieşi în documentar din chenarul întâmplării date, să adaugi şi să scoți? Întrebarea a preocupat pe mulți corifei ai genului care voiau să rezolve o dilemă: fidelitatea față de obiect corelată cu impulsul artei de a corija şi şlefui realul rudimentar. Pentru evaluarea filmului *Triumful voinței* revenim mereu la nodul problemei: ce consecință a avut dependența față de doctrină? Celebrarea forței, predilecția pentru ce e robust şi tenace, atenția atribuită scenelor de confruntare, de preparare a sacrificiului – aceste aspecte se regăsesc şi în mitologia nazismului. O serie de comentatori au interpretat creația regizoarei doar în aceşti parametri prea înguşti. Intervin însă derogări şi contradicții. În *Mein Kampf,* Hitler nu ascundea disprețul pe care îl resimțea față de masă; mulțimile se comportau ca femeile, erau lipsite de educație, leneşe, îl aşteptau pe călău, căruia voiau să i se supună. În altă fază a fascismului, odată cu puterea câştigată, era încurajată o demagogie care se dispensa de accentele ostentative (detestarea colectivității în *Mein Kampf*).

Din metaforele filmului se poate desprinde un coşmar al gloatei narcotizate – ceea ce contravenea demersului din propaganda oficială, care ținea să sugereze că spectacolul înscenat e inofensiv şi armonizează cu o societate normală din punct de vedere etic. E curios că Führerul a dat misiunea de a oglindi pe ecran un episod al mişcării naziste unei femei, abătându-se în acest fel de la părerea exprimată în scrierea sa program, după care

sexul slab nu e demn de încredere. A încuviințat chiar să fie lăsată într-un fel să zburde, abuzând de mijloacele tehnice aflate la cheremul ei, ceea ce a dus, poate fără premeditare din partea autoarei, la alte reprezentări decât cele prevăzute inițial.

Când i se va cere să consemneze într-un nou documentar desfăşurarea Jocurilor Olimpice de la Berlin (1936), Leni R. va regăsi materia ei de lucru preferată. Va urmări probele competiției, selectând instantaneele în care se disting concurenții în prim plan, cu muşchii încordați în plină expansiune a efortului, desfigurați aproape din pricina risipei de energie (de neuitat rămâne imaginea discobolului cu mişcările dilatate la maximum pentru a obține aruncarea cea mai eficace).

În perioada postbelică, înlăturată din cinematografie, Leni R. a călătorit în Africa unde a fotografiat torsuri de femei negre, situate în decoruri exotice. Apoi, reîntoarsă la uneltele ei favorite, a descoperit universul subacvatic, o faună multicoloră cu specii de peşti ciudați, care năvăleau peste aparatul de filmat ce profana mediul destinat lor. Împinsă de imboldul perfecțiunii, mereu disponibilă pentru aventură, a învățat la peste 70 de ani o nouă meserie, cea de scafandru, şi a sărit în adâncuri îmbrăcată în costumul blindat, ca de marțian, transportând cu sine şi camera năzdrăvană, cu care lua în posesie un alt teritoriu. N-a pierdut în anii de surghiun îndârjirea, pe care o investea cu aceeaşi dărnicie, ceea ce trăda uimitoarea siguranță de sine.

Continua să-i pună bețe în roate neputința de a judeca lucid propriile erori (şi implicit ale epocii de care se ataşase). A acceptat scrâşnind din dinți alungarea din paradis, tratarea ei ca o răufăcătoare îndemnată să se căiască. Că nu pune sinceritate în autoanaliză e o reacție descurajantă. Totodată a sosit poate timpul să fie privită cu mai multă clemență, ținându-se seama de floarea de aur strecurată printre buruieni şi uscăciuni. A reeditat Leni R. o experiență de tip faustic? A cedat printr-un troc unui Mephisto modern o parte din conştiință, hotărâtă să smulgă astfel cu orice preț ceea ce râvnea: trofeele artei? Din tot ce zice sau nu zice reiese că schimbul n-a fost deliberat: ea n-a jertfit în fond nimic, s-a lăsat purtată de instinct. La ce anume s-a dedat, frecventându-l pe Hitler, nu a înțeles pe loc, dar nici după aceea n-a realizat adevăratele proporții ale devastării.

A existat în mare măsură ca o somnambulă, trecând pe lângă tragedii cu ochii închişi şi rezervând harul vederii ei, care putea fi nemaipomenit de exactă, doar pentru investigaţiile speciale, o căutare a armoniei formelor pe pământ sau sub apă. A fost târâtă în faţa tribunalelor, învinuită de declaraţii necumpănite. Ea nu şi-a dat seama că sporeşte, prin ostentaţia vorbelor, pagube provocate de actele ei anterioare. Şi după o jumătate de veac, în toiul sărbătoririi de centenar, trebuia să dea încă socoteală că nu s-a preocupat de soarta unor ţigani angajaţi temporar aproape de sfârşitul războiului pentru anumite secvenţe de film. E o acţiune judiciară în curs. Evacuaţi din studioul de turnare, aceşti nefericiţi au fost azvârliţi direct în lagăre. Ce i se impută ei este falsa inocenţă, fiindcă repeta că nu a ştiut ce urmări a putut avea izgonirea de la adăpostul oferit de zilele de filmare în lumea largă, care pentru acea minoritate însemna o primejdie imediată.

Traseul străbătut de Leni R. a fost opus uneori celui pentru care a optat Marlène Dietrich. Tot o stea a scenei germane, într-o eră sumbră, anticulturală, aceasta a preferat să întoarcă spatele ţării. Leni R. nu s-a gândit să plece, a profitat de răsfăţ şi n-a tresărit până la lacrimi şi furie când în jurul ei teroarea îşi făcea mendrele. Ca artistă, frumosul după care a tins indiscutabil a fost impregnat în parte de un stil de viaţă şi de gândire care a înjosit omul. Era la mijloc o lume de jos, cu trăsături de brută, de animal de pradă. I se face însă o nedreptate când nu se observă în opera ei tentativa de a inversa schema viciată, exorcizând ce e superior în animal. A tânjit după un echilibru al formelor, o ştafetă a frumosului, o aspiraţie spre mântuire.

Injustiţia pe care o îndură Leni R. prin perpetuarea zonei de umbră – din care nu mai iese – ţine şi de istoria recentă a Germaniei. Sancţiunile pentru flagelul stârnit de poporul lui Schiller şi Goethe în lume au lovit şi pe oamenii de artă şi cultură care au venit în atingere cu ideile nefaste. Cu cât au fost mai străluciţi ca artişti şi gânditori, cu atât li s-a iertat mai puţin, chiar dacă perioada de incubare şi de molipsire a fost scurtă (anul de preluare a rectoratului, în 1934 la Freiburg, în cazul lui Heidegger, sau deruta limitată în timp a lui Gottfried Benn). Chestiunea e delicată şi apare ca o răsfrângere a unui proces istoric, care trebuie înţeles în toate laturile sale. Nu numai unor oameni, dar şi unor

categorii de teme li se prescrie un fel de boicot (provizoriu), nu se prea discută nestingherit despre noțiuni ca sânge, pământ, rasă, specific național, ca motive ale literaturii şi ale istoriei concepțiilor. E o consecință a exceselor din trecut. Descătuşarea din stânjeneala nenaturală depinde în mare măsură nu de Germania, care s-a transformat într-un stat democratic de drept – un bastion al progresului – ci de victimele de atunci, care trebuie să acorde absolvirea şi privilegiul uitării treptate.

Cu cât se va mări distanța care ne desparte de teribila prăbuşire în infern şi nu vom mai simți în ceafă respirația de gheață a istoriei, cu atât vom putea contempla şi filmele create de Leni Riefenstahl într-un răgaz de linişte şi de nepărtinire.

Un lunatec printre mujici
(despre Serghei Eisenstein)

Primele impresii asupra revoluției din octombrie au fost legate pentru André Malraux de imagini: asaltul Palatului de Iarnă, vasul Aurora, cu sirena lui, barba lui Lenin fluturând în aer. Au trecut aproape două decenii până s-a descotorosit de prejudecata că atunci s-a înfăptuit în istorie o mare schimbare. Încetul cu încetul a de cojit un miez putred dintr-un simbol îmbietor, o utopie desfigurată.

În 1927, la doi ani după lansarea în larg a *Crucişătorului Potemkin* de Serghei Eisenstein, scriitorul a asistat la premiera franceză a filmului într-o sală mică din Paris. Era o vizionare cu caracter mai degrabă privat, deoarece primăria a calificat pelicula ca fiind subversivă, aptă să iște agitație. Malraux a ieşit la lumina zilei cutremurat, declarând că regizorul a modificat ceva fundamental în gândirea modernă asupra artei. Altcineva a plasat producția în vecinătatea *Iliadei* şi a *Cântecului Nibelungilor,* ca expresie de vârf a mitologiei în secolul XX.

Pusă în aceşti termeni, discuția asupra valorii unor creații capătă dimensiuni cu mult peste medie. Când propun o judecare în paralel a itinerariului urmat de Leni Riefenstahl şi de Serghei Eisenstein țin seama, bineînțeles, de diferența evidentă atât în geneza operei lor, cât şi în aria de influență. Mă preocupă însă aici unele similitudini, care există totuşi şi recurg în ambele cazuri (pe versantul din dreapta şi pe cel din stânga), la o ilustrare a

raportului dintre estetică şi ideologie (motivul central al acestor rânduri).

CE SE POATE ŞI CE NU SE POATE COMPARA

Mai întâi nepotrivirile de destin. Când Eisenstein a pătruns în mediul cinematografiei el era, spre deosebire de Leni Riefenstahl, un cărturar format, cu o pregătire excepțională ținând nu numai de specialitate; era un multitalent, ca să zic aşa. Putea conversa în mai multe limbi, studiase, printre altele, psihologia, etnologia, etimologia, până şi filologia japoneză. Se comporta pe aleile culturii ca un cosmopolit, refractar la orice îngrădire, fie ea ținând de clan, de rasă sau de credință. Era deschis la toate experimentele, filmul fiind pentru el nu doar posibilitatea de a urma o vocație (de excepție), ci şi o şansă de a aplica un program mai general de înțelegere a vieții. Se evidențiase ca un cap teoretic, preda cursuri la Universitate, în tot ce făcea pe planul spiritului se exprima o filosofie, în care, în primul rând, arta era un teren de ilustrare. Publicase numeroase articole unde şi-a expus ideile prin care intenționa să clatine convingeri ruginite, neproductive. Ar fi putut avea cariera unui strălucit intelectual european, dacă n-ar fi trăit în Rusia, într-o epocă de tumult, de prefaceri vertiginoase, în care arta nu era menajată, ci, dimpotrivă, târâtă în vârtej.

Lucrurile se complică în evaluarea răspunderilor, fiindcă Eisenstein n-a fost exclusiv o victimă, supusă orgiilor. El însuşi a aderat în tinerețe la revoluție cu o dăruire înfocată, cvasifanatică. Purtat de valuri, Eisenstein n-a încetat totuşi să se simtă un străin, un neadaptat, un lunatec în mijlocul mujicilor robuşti, nerăbdători şi cruzi. Asta nu însemna că nu putea fi foarte eficient. Ar fi greşit să se facă abstracție de investiția sufletească în cea dintâi fază a evoluției lui Eisenstein. Altfel nu s-ar putea explica factura eterogenă a scrierilor sale teoretice, care au însoțit peliculele, cum a fost *Greva* (1924), mai confuză, cu o sedimentare prea lentă, sau *Crucişătorul Potemkin* (1925), capodoperă necontestată. Ca să se ajungă la esența inovărilor (tezele despre funcția montajului şi despre efectul de şoc al coliziunii de imagini) se cuvine efectuată

o operație de epurare pentru îndepărtarea zgurii unui dogmatism, ce s-a depus pe aripile care voiau să zboare.

Revoluționând arta filmului, Eisenstein a executat totodată şi o sarcină de propagandist. Inițial se înrolase din entuziasm, pe parcurs a priceput că s-a înşelat în parte, apoi dezamăgirea a fost totală, dar n-a mai putut evada dintr-o carceră. Pe tot globul, indiferent de țară, vâlva produsă de *Crucişătorul Potemkin* fusese imensă, artistul era invitat să-şi etaleze ideile, cucerea pretutindeni aderenți şi discipoli. Fiind un exponent al unei țări în plină schimbare, Eisenstein nu s-a mai putut dezice public de un crez la care se afiliase sincer, deşi cu timpul îndoielile şi scepticismul l-au ros. N-a avut tăria să rupă din vreme punțile. Fiecare pas făcut presupunea o voință de a înfrânge o împotrivire: rigiditatea sistemului, birocrația, abuzurile cu duiumul. Odată cu înăsprirea condițiilor, când nu s-a mai putut deplasa, a devenit un soi de prizonier de lux.

După câte un succes, tratat cu răsfăț, era împins iar în conul de umbră, pus în lanțuri, silit să tacă, să țină ascunsă propria revoltă. Nu se putea plânge nimănui, pereții aveau urechi, era damnat să întrețină falsa legendă că e ținut în puf. Prea feroce era puterea care stătea în spatele funcționarilor din rețeaua de îndrumare şi control. I se supraveghea fiecare gest, fiecare vorbă. În şedințe cu uşile închise, îşi mai descărca uneori supărarea, destuparea supapelor era însă o amăgire, căci urma supunerea şi mai penibilă, fiindcă îi era teamă să nu întărâte încă o dată monstrul care nu-l mai lăsa să respire. După lungi pauze, rezultat al căderii în dizgrație, când nu mai era demn să i se încredințeze un film, survenea o amnistie, era rechemat pe platou, cum am menționat. Ca să poată lucra era obligat să plătească un tribut. Nu se mai poate stabili retrospectiv, contemplându-se rarele sale zămisliri, câte compromisuri derivau din restul de fanatism care mai persista în el sau câte dezveleau presiunea cu care era confruntat. *Alexander Newski* (1938), o magistrală evocare istorică, pe un meridian de mitologie, apărea construit ca un avertisment dat unui invadator posibil (vizat era, evident, Hitler). Se cristalizează în derularea acțiunii şi vechiul maniheism, transgresat acum de la ecuația luptei de clasă spre cea a superiorității etnice prin idealizarea fondului național rus.

Lagărele se înfruntă distincte, aici sunt cei buni, semeți, destoinici, de neînvins, dincolo sunt cei răi, diformi, groteşti, sortiți pieirii. În ciuda acestor neajunsuri, filmul nu încetează să trezească, pe drept, admirație. De ce?

Amân încercarea de a răspunde, căutând în prealabil să scot la iveală cauzele de adâncime ale dramei lui Eisenstein. Nu urmăresc să cercetez pe larg etapele biografiei sale. Mă interesează, cum am spus, să schițez sumar o alăturare de ursite. În mod ciudat, cu toate că Leni Riefenstahl a fost o falā a regimului fascist, iar Eisenstein s-a bucurat, uneori, adeseori, de aplauzele puterii sovietice, dăinuie o asemănare în privința Golgotei lor ca artişti. Surprinde probabil apropierea. În orice caz, pe ambele trasee a predominat nefericirea. Îmi propun să relev, din unghiul coincidențelor, trei aspecte; a) relația cu tiranul; b) arta prin zăbrelele propagandei; c) salvarea prin creație.

DESPOTUL VREA SĂ CAZI ÎN GENUNCHI

L-am lăsat pe André Malraux, la începutul articolului, ieşind din sala de cinematograf la Paris, unde a văzut *Crucişătorul Potemkin.* După câțiva ani, în 1934, a sosit la Moscova pentru a participa la un congres al scriitorilor sovietici. Între timp, romanul său *Condiția umană* l-a propulsat pe plan mondial, era vedeta prozei europene. Malraux n-a uitat senzația de tulburare cu care a receptat filmul lui Eisenstein şi ar fi dorit să-l aibă drept coautor la ecranizarea cărții sale. Mai mult decât dezbaterea la congres l-a atras convorbirea cu marele regizor, căruia i-a consacrat câteva seri. La elaborarea scenariului după roman şi-a adus contribuția şi cunoscutul om de teatru Meyerhold. După întoarcerea lui Malraux în Franța, schița de proiect s-a împotmolit în dosarele cenzurii ruse. De altminteri, Eisenstein n-a avut noroc nici în tratativele cu producătorii americani. În Mexic a ratat o cooperare cu Upton Sinclair, iar în Statele Unite, unde se preconiza transpunerea pe peliculă a romanului *Tragedia americană* de Theodore Dreiser, nu s-a putut face rost de banii necesari. Aventura creației în Vest s-a soldat cu un fiasco, posesorii de capital au şovăit să sprijine plăsmuiri care pentru ei păreau clădite pe nisip.

De bună seamă, şi Eisenstein era dificil, nu avea răbdare să tatoneze situaţia, nu rezista ispitei de a se întoarse cât mai iute în patrie. Nu era doar ispita, ci şi constrângerea oficială, chemările imperative de la Moscova. Acolo îl aştepta Stalin.

Dacă Leni Riefenstahl a acceptat să fie introdusă în epicentrul nazismului, lângă Hitler, care s-a angajat s-o ocrotească, Eisenstein n-a dat târcoale stăpânului de la Kremlin. Acesta îşi arunca din când în când privirea asupra cineastului care dobândise atâta faimă. Născocea sporadic noi cazne ca să-l scoată din fire, să-l umilească. Pare absurd deoarece, cum am precizat, în faza întâia de creaţie Eisenstein dăduse din plin dovada că era fidel revoluţiei, revendica doar un spaţiu de libertate pentru febrila sa imaginaţie. Cu un fel de masochism, s-ar putea zice, Eisenstein nu şi-a părăsit călăul când a avut ocazia să-şi ia tălpăşiţa. S-a ciocnit continuu în ţară de capete pătrate, cei care puneau viza pe noile filme, cu sâcâiala lor aceştia îl exasperau pe cineast. Când se aprindea în replică, ei îl reclamau că e recalcitrant la cei ce aveau pâinea şi cuţitul. Stalin se amesteca fără jenă în artă, împărţea indicaţii, cerea corecturi, hotăra cum să se desfăşoare subiectul, ce deznodământ să aibă. Dacă i se raporta că artistul a crâcnit, era năpădit de spasme. Eisenstein a suportat de câteva ori oprobriul tiranului, calvarul descris mai sus era determinat direct de acesta. I se interzise prezenţa pe platou din ordinul Kremlinului, filme finisate zăceau nedifuzate în dulapurile de rebuturi (de pildă, *Linia generală*), el era ameninţat direct de interogatoriile poliţiei secrete, de perspectiva că va fi arestat şi aruncat în anonimatul Gulagului.

Renumele nu era un antidot, o garanţie de imunitate, în jurul lui Eisenstein rândurile se răreau, poeţii, prozatorii, regizorii, ridicaţi în slăvi ieri, dispăreau brusc peste noapte, fără vreo explicaţie. Nimeni nu îndrăznea să întrebe, nici nu ştia cui să se adreseze. Atmosfera de teroare, element firesc al sistemului comunist, a luat o înfricoşătoare amploare din pricina minţii bolnave a lui Stalin. Anticipez, amintind odiseea filmului *Ivan cel Groaznic* (1944-1946), cu cele două serii. La o previzionare, dictatorul s-a arătat indignat, a apreciat reconstituirea istorică drept o calomnie împotriva gloriosului neam rusesc. În realitate, motivul de supărare era că din prezentarea caracterului tenebros al ţarului,

care era atât de susceptibil, încât cea mai măruntă rezervă o pedepsea fioros – el a desprins o aluzie la irascibilitatea sa notorie. Partea a doua a filmului a fost refuzată şi n-a putut fi distribuită pe piaţă decât după moartea lui Stalin. Între timp decedase şi Eisenstein (1948).

Protectorul lui Leni Riefenstahl, Hitler, a intuit firea posomorâtă a rivalului său de la Moscova: un ins viclean, lipsit de scrupule, dar şi fricos în momente grele. Tocmai generalului Antonescu, într-o convorbire din 26 martie 1944, cancelarul i-a expus concluzia sa despre Stalin: „*chiar atunci când are un revolver, iar adversarul nu este înarmat decât cu un cuţit, el va aştepta până când acesta din urmă va adormi, este un Goliat care se teme de David. Are cruzimea animalului sălbatic şi laşitatea omului*". Dincolo de deosebirile de viziune şi de temperament, cei doi stăpâni absoluţi se preţuiau reciproc, vorbeau în cercul lor îngust intim cu admiraţie unul despre celălalt. Ceea ce îi unea era cinismul, nepăsarea cu care îşi exterminau duşmanii, dar şi camarazii apropiaţi (Führerul nu a masacrat totuşi clica de conducere, devotată lui, dacă exceptăm înlăturarea lui Röhm în „noaptea cuţitelor lungi").

Pe Eisenstein, Stalin l-a ales pentru un joc sadic. Nu a fost singura victimă destinată acestor plăceri. Departe de a-i respecta aptitudinile de creator, tiranul îl măgulea când filmele serveau cauza revoluţiei, curând însă lauda se convertea în cel mai aprig dispreţ. Îl mulţumea faptul că marele regizor tremura când se tergiversa o decizie cu privire la o premieră. Ca şi cum ar scruta de sus zbaterile unei insecte neputincioase, Stalin îi prelungea suferinţa, îl silea să-şi dezavueze propriile înfăptuiri, să se renege în autocritici penibile, retrăgându-se în sfârşit în izolare, cu spaimă. Despotul nu se potolea până nu-l vedea căzut în genunchi. Conta pe umilirea omului de geniu – această particularitate a raportului dintre tiran şi artist aşază regimul comunist la nivelul orânduirilor celor mai barbare din evoluţia omenirii.

Ceea ce îl agasase până la exasperare pe Eisenstein era că imixtiunea nu se reducea la prescripţii generale (să dea un alt sens unui eveniment istoric, să lipsească un final optimist la o prăbuşire traumatică). Pretenţiile de schimbare vizau natura

organică a creației, domeniul sacru de artist. Stalin personal îl somase să excludă o scenă cu decolarea unor porumbei albi de pe un acoperiş în flăcări, într-un film despre colhoz, sau să mai taie din barba lungă a țarului Ivan, care era un arc de boltă al concepției plastice. Fuseseră nenumărate alte ingerințe. Eisenstein se apăra strângând din dinți, nu putea abandona zona sa de obsesii din care creştea formidabila inspirație. Disputa era inegală, se simțea zdrobit din cauza maculării; trebuia să-şi manifeste recunoştința în fața dictatorului atotputernic, care îi maltrata opera, sărutându-i tălpile picioarelor. Ştia că n-are o altă soluție dacă voia să continue să facă filme – rostul existenței sale. În jurnal notase: „*Dar sunt o curvă, nu pot să rezist tentației de a cocheta cu propria mea creativitate. Spun:* Nu, *şi o fac totuşi. Eşecurile mele nu sunt un efect al hazardului*”. Scrise în engleză, rândurile au fost găsite postum într-un sertar confidențial. Îşi dăduse seama că revoluția i-a smuls penele, l-a lăsat pleşuv, îşi mai conservase un mic ungher, amenințat şi el permanent, un mănunchi de excentricități. Încă o dată, era atât de diferit de ceilalți, chiar în detaliile cele mai banale. Nu bea ceai, nu agreea alcoolul ca atâția amici şi colegi, se furişa în singurătate, cultivând estetismul şi gustul pentru lecturi prohibite (Nietzsche, Freud, Joyce), răsfoia albume exotice (printre care relicve din voiajul în Mexic), desena pe un carnet în mijlocul unor şedințe furtunoase vietăți stranii, dezbrăcate, în erecție, obicei care nutrise zvonurile răuvoitoare că nu are apucături normale. Animalul din el, „porcul” domesticit, apărea doar în viziunile tenebroase de pe pelicule. Totul era sublimat în coerența proiecției miraculoase, prin care supraviețuise învingător batjocurii şi uneltirilor lui Stalin.

În contact cu realitatea sovietică, Malraux n-a putut şi n-a vrut în anul 1934 să afle mai mult despre persecuții şi ostracizări. Era abia începutul flagelului, el însuşi era predispus să închidă ochii în fața unor incongruențe, ca să nu pericliteze ceea ce considera primordial, alianța contra lui Hitler. Pe Stalin îl zărise de departe şi nu avea habar pe atunci de tensiunea care crescuse între omul cu pipă din Kremlin şi colegii săi de breaslă. Postat în fața unui zid, n-a fost curios să descopere ce se întâmpla dincolo. Abia mai târziu, în decursul războiului civil din Spania, a dibuit

malversaţiunea trimişilor Moscovei. Mâhnit că demersul de a se ecraniza *Condiţia umană* n-a fost sprijinit, a pus nereuşita şi în contul lui Eisenstein. Scriitorul va putea demonta toate manipulările (care îl loveau şi pe regizor) când va revizui strategia unilaterală de a opta pentru un singur duşman, Hitler. Înţelegând în profunzime răul bolşevic, Malraux se va despărţi definitiv de stânga, se va concentra în activitatea sa de ministru al lui De Gaulle asupra dezvăluirii demagogiei lui Stalin.

În perioada în care îl surprindem, romancierul francez se abţine să riposteze la manevrele Kremlinului, crede că ele sunt derogări fără importanţă, de ordin secundar. Cu antenele sale de prozator extrage mai degrabă caracterul burlesc al unor împrejurări. Pregătind în 1935 împreună cu André Gide reuniunea intelectualilor antifascişti de la *Mutualité,* el a trecut în revistă componenţa delegaţiilor şi a remarcat că grupul de autori ruşi prezenţi pe lista participanţilor nu e destul de reprezentativ. A insistat să se obţină venirea lui Maxim Gorki. Stalin nu i-a dat voie bătrânului scriitor să iasă din Rusia, pretextând că e foarte bolnav şi că ar vrea să evite riscul unui incident. A decis, în schimb, să fie expediaţi pe nepusă masă doi înlocuitori de vază, Pasternak şi Babel, stimaţi în Occident. Malraux nu a sesizat atunci şiretenia machiavelică. Pe cât se arăta (ţarul bolşevic) de crunt până la ferocitate cu unii mânuitori ai condeiului (ecoul represiunilor care începeau încă nu fusese înregistrat la Paris), pe atât putea să fie blând şi prevenitor cu alţii. Pasternak, bunăoară, nu păţise nimic în anii siniştri, pe el l-a menajat, deşi felul în care îi asigura protecţia sporea temerile poetului. Tăcerea casei sale era câteodată răscolită în zori de clinchetul telefonului. La receptor era chiar Stalin care îl întreba pe Pasternak cum se mai simte etc. Subit îi solicita o consultaţie literară. Din gura poetului voia să audă o judecată de valoare: este oare Mandelstam un geniu? Pasternak n-a putut bănui ce repercusiuni poate avea ezitarea lui de a uza de cuvinte mari în caracterizarea unui confrate în lirică (această reticenţă a întărit probabil intenţia şefului suprem de la Kremlin de a-l extermina pe cel care cutezase să-l parodieze într-un poem).

În ajunul zborului spre Paris, Pasternak fusese iar deşteptat din somn, a recunoscut la telefon glasul metalic al lui Stalin, care îi comunica să-şi facă de urgenţă bagajele. La aeroport în Franţa

l-a întâmpinat Malraux, care a constatat cu stupoare că poetul avea exclusiv o rubaşcă de culac şi că în geamantan nu adusese alte haine. I-a împrumutat un costum de gală. La dezbateri, conform uzanţelor, a luat cuvântul şi Pasternak. Malraux a rămas perplex când a urmărit spusele lui. Nu s-a referit deloc la mobilizarea creierelor în bătălia contra lui Hitler. Ceea ce îl pasiona era altceva. În stilul său blajin i-a îndemnat pe profesioniştii scrisului să meargă pe câmp, să cânte natura. Repet că în acea etapă a dezmeticirilor, Malraux se lăsa impresionat de latura pitorească a lucrurilor, nu sunase încă ora răfuielii cu Stalin, care terorizase atâţia intelectuali de seamă, printre care şi pe prietenul său Eisenstein.

O COMANDĂ DE EXECUTAT

E curios că atât Hitler, cât şi Goebbels au apreciat *Crucişătorul Potemkin,* ei au reţinut din proiecţia filmului forţa de şoc a imaginii. Le-ar fi plăcut să aibă la dispoziţia lor un regizor ca Eisenstein, căruia să-i solicite să transpună pe ecran temele de propagandă la ordinea zilei. În privinţa subordonării artei în procesul de înfăptuire a ideilor partidului, concepţia lor nu se deosebea în substanţă de cea promovată de Lenin şi Stalin. Cinematografiei i se atribuia o menire de prim rang în transmiterea directivelor şi în modelarea masei. Pentru reproducerea demonstraţiei naţional-socialiste de la Nürnberg, în anul 1934, Führerul a recurs la o tânără cineastă de talent, care era admisă în cercul său de adoratoare. Am relatat cum s-a descurcat Leni Riefenstahl la faţa locului, treabă complicată, extenuantă, şi ce ponoase a tras mai târziu de pe urma misiunii îndeplinite.

Pe celălalt versant, al revoluţiei proletare, Eisenstein a fost convocat, într-o bună zi, la forurile de decizie, cerându-i-se să se achite de o obligaţie asemănătoare. În anul 1927 se apropia aniversarea insurgenţei din octombrie şi comuniştii voiau să celebreze evenimentul cu tot fastul, utilizând din plin mijloacele peliculei. Cele două situaţii aveau premise comune: o comandă iniţiată şi controlată de cabinetele oculte; ca formulă de reflectare

a faptelor era preconizat genul documentar; trebuia lucrat în ritm accelerat, scadența de predare fiind fixată la o dată foarte apropiată.

O primă necoincidență între acțiuni sărea deîndată în ochi. Pentru *Triumful voinței,* Leni Riefenstahl fusese martoră la întâmplări, se plimbase cu camera de luat vederi printre coloanele în marş. Ceea ce se strânsese ca material de distilat în tuburile de celuloid putuse fi întâlnit în jurnalele de actualități ale săptămânii, constituise un auxiliar ilustrativ în articolele de gazetă. Puține episoade nu respectau derularea exactă consemnată în rapoartele oficiale. Am pomenit de secvența de noapte cu iradierea în cruciş a reflectoarelor care fuseseră introduse bumai în film, pentru a se exploata trecerea de la lumină la întuneric. Adaosul nu era observat decât de cei avizați şi nu clătina iluzia de autenticitate râvnită. Mai era şi descinderea cancelarului de la altitudine, din nori, o licență poetică, admisă ca o favoare făcută regizoarei, înclinată spre metaforă şi fantazare. La Eisenstein apărea din start dificultatea că nu fusese participant sau spectator la clipele de răscruce. Pentru a sugera ce s-a petrecut, era silit să se întoarcă în trecut, să regăsească suflul care se pretindea că a măturat lumea veche. Era dator, ca să suplinească ochiul martorului, să scotocească prin arhive şi documente de epocă şi să se ocupe de personaje încărcate între timp de povara istoriei, scoase din banalitatea cotidianului şi intrate în legendă.

După ce am recompus sumar itinerariul zbuciumat al regizorului în mai multe etape, revin acum la un singur moment, demarcat exact, hotărârea că a acceptat să semneze un film documentar consacrat revoluției. Era o fază în care încă nu începuseră pentru el chinurile îndoielii, se dăruise idealului comunist, convins de justețea luptei de eliberare socială şi de instaurare a unui regim nou. Obediența pe care o manifestă la debutul carierei nu-i clatină echilibrul interior, deoarece, cum am subliniat, era convins că arta e un instrument de manipulare a mulțimii. Lucrând la ordin, executând ce i se cerea, Eisenstein nu putea înăbuşi instinctul de artist din el, care nu-i permitea să coboare prea jos în convențional şi mediocritate. Presată între impulsuri contrarii – searbăda propagandă şi imaginația care deborda –, opera a ieşit deteriorată, o odraslă diformă. Se disting unele zvâcniri care poartă amprenta unei vocații viforoase, ca, de

pildă, înaintarea pâlcului de soldați într-un peisaj carbonizat de coşmar, cu trăsături de mister existențial, ca în Kafka. Secvența ar putea fi transferată în alte plăsmuiri cinematografice, deoarece nu aparține neapărat ansamblului conturat în *Octombrie*.

În rest, Eisenstein a ascultat docil indicațiile care i s-au dat şi a ținut în frâu pornirea spre halucinatoriu şi apocaliptic, ce îi era structurală, a construit un edificiu menit să corespundă exigențelor clientului. Mai gravă decât asumarea ca artist a stereotipiei era însă atitudinea flexibilă față de adevăr. Astăzi ne întrebăm cu mâhnire şi jenă cum s-a putut produce mistificarea. Un om de valoarea lui Eisenstein nu putea fi indus în eroare în asemenea măsură, încât să ia drept valabilă o scornire rudimentară. Nu putea fi o circumstanță atenuantă faptul că, pentru intelectualii care aderau la mişcarea comunistă, crezul justifica excesele şi deraierile. În conformitate cu definiția lui Lenin, morala rămânea o noțiune de clasă, bun şi frumos era ce servea intereselor muncitorilor şi țăranilor. Aveai voie să minți în numele cauzei, în ierarhizarea învățată adevărul nu se situa pe primul loc, ci în poziție subalternă. Altceva (mult mai rău) însemna să scrii, să faci filme cu scopul de a răspândi idei naziste, aprioric gestul aducea degradarea, înjosirea talentului. Contrapunând cele două comenzi de propagandă, reieşea că Leni Riefenstahl era de la bun început handicapată, opțiunea ei pentru Hitler nu putea fi decât greşită, ea se discredita înainte de a fixa pe peliculă prima imagine. S-a văzut apoi că siluirea exactității nu era mai onorabilă la stânga decât la dreapta, adevărul putea fi aflat numai prin obiectivitate şi nepărtinire.

Pe Eisenstein îl flatase postura ce i se rezervase, de demiurg care rescrie istoria. Se bucura atunci de un credit nelimitat, dispunea de mari unități ale armatei şi flotei roşii, care la ordinul lui ocupau puncte strategice din oraş, îi dirija pe politrucii puşi să-l servească. În ce a constat eroarea de bază? El căpătase o schemă care nu pornea de la ceea ce s-a întâmplat efectiv, ci reprezenta ceea ce se dorea să se fi întâmplat. În laboratoarele ideologiei, istoria era sucită, întoarsă pe dos, maltratată, ca să corespundă unui imperativ valabil în acea perioadă. Comuniştii au fost maeştri în confecționarea unui fals, care era recomandat ca realul cel mai real şi devenea literă de evanghelie. Nimic nu îi

irita mai mult pe experții în manipulări decât imputarea că, pe ici pe colo, lucrarea lor scârțâie, că o serie de detalii nu par adecvate cadrului şi momentului, se îndepărtează de verosimilitate. Nu, în nici un caz, strigau ei, versiunea lor e fidelă, totul erupe din fierberea vie. Dar *Octombrie* a fost un substitut, o contrafacere, acoperind mersul istoriei precise sub falduri grele, derutante. Ficțiunea a luat locul evenimentului propriu-zis, ea a pătruns pretutindeni, a fost utilizată în învățământul şcolar, în cursurile universitare, în rețeaua de prelegeri destinate culturii de masă. Ghinionul filmului a fost că unghiul de evaluare stabilit de partid, decretat ca universal şi pentru toate timpurile, se revizuia mereu, în concordanță cu alte interese. Ceea ce ieri fusese adulat nu mai merita azi nici o considerație, mutația preferințelor nu cunoştea oprirea, propaganda era cronofagă cu propriile plăsmuiri.

Cât de naiv şi fanatizat fusese Eisenstein că se pretase unui astfel de şantaj! Devotamentul față de utopie, în acel stadiu nefisurat, nu poate explica întreaga degringoladă. Din retuşurile efectuate, fără o tresărire de stinghereală din pricina măsluirii, menționez câteva. Ca într-o prestidigitație au dispărut peste noapte din tabloul ce înfățişa revoluția personaje de rezonanță. În fotografiile de grup – cârdul de bărboşi care îl înconjura pe Lenin, vechea gardă bolşevică – nu mai putea fi zărit Troțki. Rând pe rând au părăsit şi alții scena principală, foştii capi ai insurecției, în schimb Stalin, a cărui prezență fusese mai ştearsă în realitate, era împins în față, în centrul panoramei. Din cercetarea mapelor de arhivă rezultă că muncitorii n-au luat cu asalt Palatul de Iarnă, pe străzi nu s-au semnalat încăierări, membrii guvernului provizoriu, în frunte cu Kerenski, nu s-au opus înverşunat bolşevicilor (ei erau copleşiți de aşteptare, de inactivitate, dezorientați în debandada generală). În acele ore decisive, Lenin nu purtase barbă şi nu vorbise gloatei în piața înfățişată în film, cu pumnul ridicat, anunțând în fraze solemne victoria clasei muncitoare.

Cele zece zile care au zguduit lumea, caracterizare ajunsă faimoasă, pe care se axa şi evocarea pe peliculă, se scurseseră în realitate în chip anost şi monoton. O poveste oarecare, nepalpitantă fusese transfigurată, înălțată la rang de model unic. Ca un revers al realului, filmul *Octombrie* omite, însă, propensiunea clară spre violență, care a marcat răsturnarea săvârşită pe teritoriul larg al

Rusiei. În proclamațiile lui Lenin, îndemnul la duritate şi represiune era un numitor comun. Gânditorul blând şi visător a semnat cu duiumul condamnări la moarte fără judecată. În *Octombrie,* chestiunea e trecută sub tăcere. Nu numai duşmanul a fost lichidat în mod sălbatic, aceeaşi soartă a fost rezervată unor aliați (menşevici, socialişti revoluționari), pedepsiți neînduplecat numai fiindcă, aprobând esența metamorfozei, ei au avut obiecții la accentele prea radicale, la intoleranță. Ca şi la Leni Riefenstahl, filmul *Octombrie,* dacă e prezentat publicului, trebuie amendat în explicații anexă pentru grave deturnări de la adevăr.

Mântuirea prin frumos

Poate în artă o cauză „rea“ să dea naştere unei expresii valabile? Cine va putea elimina cu inima uşoară opere şi autori de seamă pe motivul că au încheiat, un timp, un pact cu diavolul? Să te pui parțial sau în întregime în slujba tiraniei, gest urât din punct de vedere moral, faptul nu duce automat şi implacabil la sterilitate, la pierderea aptitudinilor creatoare. Dacă vom aplica riguros raționamentul că eroarea în opțiuni e fatală pentru artă, ce atitudine vom lua față de scriitori ca Céline, Ezra Pound sau Knut Hamsun, de pildă, care s-au discreditat colaborând o perioadă cu fascismul? Sau, pe cealaltă baricadă, față de Sartre, Aragon sau Marquez, care nu s-au separat, la un moment dat, de o atitudine partizană? Fiecare reprezintă un caz diferit, dar chestiunea criteriilor de apreciere se menține. E tot atât de adevărat că valoarea estetică nu poate fi cu totul străină de adeziunea la un crez, fie al binelui, fie al frumosului, fie al justiției sociale. În sens contrar, nici ataşamentul ideologic nu poate fi singurul factor care decide asupra creației.

În evaluare trebuie ținut seama de o serie de premise: cât a influențat biografia autorului poziția sa în artă? A existat un dictat din afară şi ce presiune exercita el? Care porțiuni din operă sunt atinse vădit de falsă gândire?

Cazul lui Eisenstein, în special în ce priveşte producțiile de tinerețe, se complică din pricina înlănțuirii tendințelor. Instinctul de artist funcționase fără încetare, vocația îl forța să vadă lumea

în imagini aflate în continuă mişcare, regizorul avea cinematograful în sânge. Concomitent, Eisenstein a găsit de cuviință să se angajeze în serviciul unui ideal politic, care îngrădea inerent expansiunea fanteziei creatoare. Dificultatea în analiză decurge din materialitatea unei simbioze, răul nu poate fi detaşat lesne de malefic, întregul e un dat, ce nu se lasă fărâmițat.

Demarând în film, Eisenstein a conceput, cum am spus, şi un program teoretic, care a acompaniat drumul peliculelor, program expus în articole şi cărți, considerat punct de reper în cinematografia modernă. Acest eşafodaj era în acea fază puternic marcat şi de un didacticism militant. Se observă limpede cum s-a infiltrat învățătura despre lupta de clasă şi despre izbânda proletariatului în argumentarea pe planul ideatic. Pivotul în jurul căruia se configurau descoperirile inovatoare era montajul. Persoane care au stat în preajma sa în decursul muncii la film au remarcat că regizorul petrecea mai multe ceasuri la masa de montaj decât în studio sau pe platoul de turnare. Montajul presupunea o succesiune de tablouri contrastante şi urmărea să stârnească un şoc, pe baza unui efect psihologic. În tipul de cultură vizuală pentru care pleda Eisenstein se întrezărea o dihotomie, pe un palier sus sunt cei buni, la subsol – cei răi.

Ca şi Brecht în teatru, un alt constructor extraordinar de prodigios, Eisenstein era, în etapa ascensiunii sale, adeptul dialecticii marxiste (pe autorul *Cercului de cretă caucazian* îl considera, însă, prea declamativ, uscat, plictisitor). Societatea se împărțea în tabere ale progresului şi ale reacțiunii, indivizii se mişcau pe linii previzibile, nu puteau ieşi dintr-o carcasă tipologică. În *Greva* (1924) muncitorii asfixiați de privațiuni erau opuşi unor inşi care se lăfăiau în lux şi desfrâu. Putem surprinde tehnica de folosire a montajului. Priveliştea se contura inițial ca o totalitate, apoi se fracționa, aparatul se apropia în prim-plan de segmente izolate studiate meticulos, pentru a se evidenția însuşirea dominantă. Ruperea în crâmpeie era subliniată de inscripții, cuvântul scris denumea intențiile vizuale. Cu aceste procedee se accentua la maximum o configurație antinomică. Bancherul era diform de grăsime, fuma trabuc, pe cap purta un joben. Din lipsa sa de sensibilitate față de suferința altora se putea deduce natura parazitară a păturii avute. Dincolo, în lagărul celor nevoiaşi, durerea se exprima în imagini apăsat expresioniste. Făcând

abstracție de aceste infirmități în definirea elementară a psihologiilor, tributare unei viziuni ideologice, *Greva* deține o vitalitate de netăgăduit. Pe tot ce pune mâna regizorul, acțiunea lui e productivă ca artă, devine aur pur. Încă o dată subliniez neputința de a despărți net ideologicul de estetic, critica e îndemnată să accepte pentru investigație o materie complexă, uneori contradictorie. Obiectul îți cere să-l examinezi, renunțând la reguli şi prejudecăți.

Când a bătut la porțile filmului, Eisenstein poseda, aşadar, o experiență de cunoscător al frumosului. El aspira să spargă clişeele, să culeagă elemente de pretutindeni, reunindu-le sub cupola cinematografului. Comentatorii erudiți detectează în producțiile sale forme ale spectacolului de circ, de pantomimă, de *commedia del arte,* de teatru de varietăți, în maniera Kabuki. Era ceea ce el a desemnat în scrieri de debut ca fiind un montaj de atracție. Sinteza care a rezultat s-a dovedit organică, s-a făurit o zidire omogenă, cu o pecete unică, geniul lui Eisenstein. În glumă, artistul afirmase într-o scrisoare trimisă din Ialta că scrutase printr-un microscop un întreg macrocosmos.

Scopul acestor rânduri a fost de a semnala eliptic un făgaş al creației în lumina unui conflict între ideologie şi estetică. În operele de maturitate, închegate strălucit artistic, nu s-a volatilizat maniheismul. Antagonismul de clasă va fi suplinit de un conflict între forțe etnice: de o parte se află cei viteji, înțelepți, luptând pentru dreptate, patrioții ruşi, de altă parte – cei hrăpăreți, laşi, netrebnici, exponenți ai vrăjmaşilor țării, prezentați caricatural. Aceste simpatii şi antipatii nu pot totuşi stânjeni impresia de teribilă coerență artistică în *Alexander Newki* sau *Ivan cel Groaznic.*

Pentru un album antologic al filmului modern, aş alege ca imagini superlative secvențe elaborate de Eisenstein: rostogolirea căruciorului de copil pe scara fără sfârşit din port la Odesa, pusă în alternanță cu năvala cizmelor soldaților (*Crucişătorul Potemkin*); şirurile pe orizontală ale coifurilor şi lăncilor, de culori diferite, în ajunul bătăliei fatale (*Alexander Newki*); barba țarului în formă de şarpe care se prelinge parcă peste câmpul imens înzăpezit, prin mijlocul căruia avansează în serpentină, pe un rând, mulțimea, ca un contrast simetric (*Ivan cel Groaznic*).

Ajungem astfel la elementul concret al operei, care poate contrazice schemele rigide. Nu vei fi obiectiv în judecată, dacă nu vei dezvălui erorile în gândire, care au vădite repercusiuni asupra creației. Trebuie să procedezi însă atent, cu sfială, căci creația zace uneori sub lespedea ideologicului. Ceea ce a realizat Leni Riefensthal nu se reduce la executarea indicațiilor lui Hitler, iar Eisenstein, chiar în cedările sale, nu a contravenit total cerințelor gustului şi ale frumosului. Păcatul nu se cuvine să fie învăluit în tăcere, dar cei care l-au săvârşit dețin un privilegiu: ei erau dotați ca o capacitate deosebită, văzând şi simțind altfel decât muritorii de rând. Din respect pentru artă, ar trebui să se evite simpla condamnare fără apel, pe baza sentinței îngust politice sau morale.

Discuția atinge pe neaşteptate controverse la ordinea zilei din presa română. Voi reveni pe parcurs mai pe larg asupra lui. În cartea ei despre Cioran, Eliade şi Eugen Ionescu, mult dezbătută, d-na Alexandra Laignel-Lavastine a acționat corect când a scos la iveală abaterile autorilor, a greşit însă când a extins perioada de rătăcire a lor şi a uzat de un ton şi de măsurători nepotrivite în receptarea lor ca artişti. La fel, respingând delicte de opinie, pe versantul de extremă stângă, apar cu totul stridente caracterizări de genul „*Sartre e un imbecil*” sau „*mizeria interioară*” a lui Aragon. E de reprobat, desigur, miopia lui Sartre față de sectarismul politicii sovietice, ca şi obediența lui Aragon față de partidul comunist francez, împrumutând şi idiosincrasiile sale. Pornind de aici, un distins coleg de breaslă autohton se încumeta însă să-i trateze pe cei doi ca pe nişte impostori şi ticăloşi, ca şi cum cultura europeană s-ar putea dispensa la ora bilanțului de aportul lor covârşitor.

ACTUL DE PLOCONIRE
(DESPRE G. CĂLINESCU)

Instalat într-un compartiment de tren, tânărul svelt, sportiv, deloc refractar la plăcerile mondene, adulmecă mirosul de piei încinse şi de unsori, zăreşte fotoliile acoperite cu pluşuri groase, cu speteze ulcerate de eroziuni. Ca să-şi alunge repulsia acoperă cu batista locurile pătate, ia apoi o poziţie calmă, rece, indiferentă. Adolescenţa lui Jim, personajul menţionat din *Cartea nunţii,* primul roman din ciclul epic al lui G. Călinescu, s-a scurs în casa unor mătuşi, unde igrasia a cotropit pereţii, iar colecţiile de obiecte inutile prăfuite, strânse cu migală, degajă o duhoare intrată în sânge şi oase. Cât timp este ameninţat de asediul vestejirii, junele nu se poate dedica avânturilor zglobii pe care i le insuflă vârsta. Alergia de care suferă în faţa dezintegrărilor materiei nu trece de un prag elementar, el dibuie încă anevoie cauzele inconfortului de care se simte cuprins, nu e în stare să formuleze limpede o pledoarie pentru un trai salubru şi civilizat. Mai târziu, în *Enigma Otiliei,* Felix, studentul medicinist, va circula şi el pe străzile desfundate ale capitalei, printre case cu zidurile scorojite, în paragină şi va înregistra mâhnit degradarea urbei. La arhitectul din romanul *Bietul Ioanide,* remarcile de respingere stârnite de peisaj capătă consistenţă şi o dispunere sistematică, se sprijină pe un suport teoretic.

PLIMBAREA PRIN ORAŞ

Tot ce vede şi aude – senzaţiile directe avute în contact cu realul îi nutresc o dispoziţie de insatisfacţie. Nu poate răspunde imediat la întrebarea de ce nu efectuează o deplasare la un amic, unde e aşteptat. Apare deconcertat de o simplă interogaţie fiindcă e convins că nu poate fi înţeles. De aceea începe să deruleze firul motivărilor alambicate. Ioanide declară mai întâi că-i displace iarba din curte, scaietele care creşte în crăpături pe trotuar. Nici interiorul locuinţei lui Saferian nu-l atrage, îl neliniştesc odăile fumurii, aroma în aer de cafea, ceva putred şi descompus care tulbură tabieturile sale. Apoi argumentarea se complică. Mărturiseşte că amână promenada la lumina zilei pe arterele aglomerate, căci se teme că poate fi surprins la apusul soarelui pe uliţe. Bineînţeles, stupefacţia interlocutorului sporeşte după fiecare replică sofisticată. Plecând din propriul domiciliu, arhitectul se consideră expus unei primejdii, îi lipseşte un strat protector sigur („*Bucureştiul e un maidan de unde revoluţia aştrilor e prea spectaculoasă*”). Explicaţiile pe care le invocă personajul chiar din cele dintâi rânduri ale romanului conţin o nuanţă glumeaţă, Ioanide se amuză inventând scuze din ce în ce mai bizare. E vădit că vrea să-l şocheze pe placidul Gaittany, cel care l-a chestionat fără gânduri ascunse. Prea terestru, convenţional, fără umor, acesta nu-l poate însoţi în expediţiile spiritului.

Dar dincolo de bufonerie, disculpările sugerează şi alte cauze ale replierii. Arhitectul apără în ultimă instanţă un mod aparte de conduită, un drept la excentricitate. Ca iubitor al cărţii, al conversaţiei savante, al aventurilor fanteziei, el revendică un teritoriu care să i se rezerve lui pentru vagabondări necenzurate de inhibiţiile colectivităţii. Treptat, în jocul de pretexte, transpar şi predispoziţii de structură. De reţinut e faptul că ele nu se referă la mobiluri esenţiale ale vieţii comune (carieră, dragoste, boală, moarte). De bună seamă eroul nu le neagă, dar socotindu-le acceptate de la sine, urcă spre sfere mai rarefiate ale gustului şi intelectului, cu un coeficient de gratuitate. Dacă ţinem cont şi de alte resorturi ale cărţii putem descoperi în subtext un dezacord mai grav faţă de dezordine şi vegetare, faţă de haosul balcanic. În opoziţie cu ispita letargiei, arhitectul propune o morală a

construcției, recomandă înălțarea unor diguri care să ocrotească şi nevoia de contemplare şi meditație. *Bietul Ioanide* indică, deci, din start un registru cerebral. Pentru a desprinde programul de modificare a liniilor şi volumelor e necesară, desigur, o lectură metodică a volumului şi din perspectiva întregii opere.

Floarea civilizației coapte

Ocupându-mă de harta narațiunilor lui G. Călinescu într-un eseu reluat şi corijat în mai multe etape m-am străduit să evidențiez un stadiu atins în evoluția prozei româneşti citadine. Ce se reține la G. Călinescu, pe lângă năzuința spre clasicitate, spre tipologii polivalent diferențiate, privite precumpănitor din unghiul comicului (parveniți, declasați maniacal, neadaptați din abulie în opoziție cu cei avizi de iubire şi de creație, aşadar productivi) – este infuzia masivă de reflecție. Nu numai că personajele de prim-plan sunt triate şi din aria profesioniştilor cărții şi ai scrisului, dar şi natura observației caracterologice denotă că a trecut prin sita livrescului şi e încărcată de electricitatea cugetării. Eugen Lovinescu trasase memorabil ruta creației indigene: „*Literatura română trăieşte din simțuri: în d. Sadoveanu, din văz, în Caragiale, din auz; prin sămănătorism şi prin poporanism s-a limitat voit în lumea instinctelor, tânjind într-un pesimism brutal, lipsit de floarea intelectualității. Cu toate că instinctele ne conduc poate pe toți, la oamenii culți ele se filtrează prin straturi suprapuse ce le deviază şi le îndulcesc*". Când salută romanul *Concert din muzică de Bach* de Hortensia Papadat-Bengescu criticul extrage semnificațiile unui sondaj de adâncime în toate ungherele sociale şi scoate în relief stările de spiritualitate. Paleta e variată („*...între care nimic nu e lăsat la o parte, nici intelectualitatea, nici senzualitatea, nici arta, nici forțele instinctuale, nici patologia...*"), E. Lovinescu conchide: „*porneşte de sus şi se îndreaptă în sus, e floarea unei civilizații coapte*". La rândul său G. Călinescu continuă o tradiție de substanțialitate care a săltat romanul interbelic românesc pe un postament ferm european.

Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Gib Mihăescu, Mateiu Caragiale au fost scriitori adânc

înrădăcinați în matricea autohtonă, de unde au absorbit robustețea şi seva imagistică; la curent cu mişcările de idei de pe bătrânul continent; cu o mare dexteritate în mânuirea cuvântului; beneficiari ai progresului în ştiințele asupra omului, fie ea sociologia, etnologia, psihologia sau filosofia. Auspiciile erau favorabile în arta epică, din prisma strictă a dezvoltării viziunii şi a procedeelor narative, pentru o breşă de proporții. Înaintarea spre cea mai pregnantă modernitate se săvârşise repede, în numai câteva decenii, recuperându-se întârzieri şi tergiversări.

Ca o curiozitate merită semnalată circumstanța că inițial tocmai G. Călinescu se arătase neîncrezător în capacitatea de sincronizare cu mersul culturii europene. El îi persifla pe imitatorii locali ai lui Proust, care nu-şi dădeau seama că noi suntem „*un popor nou şi sănătos, care a părăsit de puțină vreme iarba pentru a se culca în pat*". Insistența cu care nega setea de depăşire sună astăzi strident: „*dacă am sta închişi într-o odaie căptuşită cu plută, am avea şi noi aceeaşi sensibilitate a râmei sau a proteului fără ochi, dar care simt lumea într-un chip pentru care noi nu avem vorbe*". A fost o sfidare pripită. Cât de categoric a retractat însă el însuşi, după un număr redus de ani, diagnosticul sceptic! Fără a fi nevoit să se închidă într-o încăpere ermetic ferită de tumultul străzii, nici el n-a rezistat seducției de a descrie ipostaze de complicație a simțurilor şi a minții.

Printr-o schimbare de macaz G. Călinescu a dovedit în *Bietul Ioanide* aptitudinile prozei româneşti de a atinge „*aceeaşi sensibilitate a râmei sau a proteului fără ochi*". Succesul a răscumpărat cu vârf şi îndesat dubiile şi erorile de clasificare. Cutreierând fără cazná prin intermediul personajului arhitect regiuni întortocheate în comprehensiunea omenescului şi a spiritualității, G. Călinescu se sprijinea şi pe propria experiență. Fusese lăudat pentru *Enigma Otiliei,* frescă a urbei la început de veac, în care a zugrăvit avizat forme ale arivismului, rătăciri ale unor handicapați şi neputincioşi azvârliți din circuit, delicatețea unor visări feciorelnice în ajunul erupției patimilor. Trebuia pusă în balanță şi faima obținută de criticul şi istoricul literar, ales de un public larg ca mentor în discernerea valorilor şi a filierelor de autenticitate. Brusc, însă, în anii de după cel de-al doilea război mondial priveliştea s-a deteriorat. Nu numai G. Călinescu, dar şi alți autori care purtau

ştafeta unor mari performanţe în cultură au pierdut proverbiala siguranţă a meseriei, au coborât steagul, renunţând la competiţia pretenţioasă. Ei au păşit într-o zonă de umbră şi de ariditate deprimantă. Ce blestem a pulverizat peste noapte speranţele?

Rostogolirea de foarte sus

Ca într-un basm al copilăriei un vânt pustiitor a prefăcut cu iuţeala fulgerului pădurea plină de arbori semeţi, cu o bogăţie de culori într-un deşert cu stânci golaşe şi sterpe. Ascensiunea a fost întreruptă. De ce în locul marii biruinţe, prevestite logic, au urmat în sens contrar înfrângerea, seceta, neputinţa? Trecând în revistă evenimentele nu putem omite împrejurarea că a existat o constrângere exterioară şi că oameni atât de instruiţi şi de talentaţi au fost siliţi să urmeze la un moment dat un alt drum, ceea ce a dus la sleirea vocaţiei. Care a fost partea lor de răspundere pentru eşec? Se poate vorbi, în fond, de o vină?

Pentru a distinge mai bine ceea ce s-a întâmplat revin la fâşia de descriere cu care am demarat analiza. În efortul lui Ioanide de a renova peisajul oraşului transpare un decalaj. Privite dintr-o altă înlănţuire a demonstraţiei, s-ar putea scoate la iveală noi laturi ale desfăşurării narative la G. Călinescu, precum şi la ceilalţi exponenţi ai prozei în acea etapă. Mă mărginesc aici la conceperea spaţiului pe care-l parcurg eroii. Aşadar, arhitectul avusese ambiţia să înlăture bazarul şi dugheana ca să aşeze cărămizile unei cetăţi radioase. Proclamase simfonicul urbei, cu aerul grec al Sciţiei minor: oameni înfăşuraţi în pânze albe, cu orchestre de cişmele, suluri groase ţâşnite din fântâni şi havuzuri, umbrele uriaşe de apă. Era o himeră, dar de netăgăduit şi o ripostă la o acalmie anostă. Ioanide exprimă credinţa într-un romantism al înnoirii şi al separării de trecut. Transpus în practică proiectul a fost însă decepţionant. E clar că intenţii atât de nobile nu puteau claca în ridicol dacă nu intervenea o presiune. De la *Bietul Ioanide* la *Scrinul negru,* volum desemnat să ducă mai departe demersul epic, optica asupra emancipării oraşului a prins un alt contur. Cu uimire cititorul constată că personajul orgolios, care voia să urce spre stele, admite acum să se înroleze docil într-un

front al cenuşiului, e dispus să fie un constructor al unor clădiri în serie, cartiere stereotipe, expresii ale platitudinii şi mediocrităţii. Această mutare de destin în jos, scăderea ambiţiilor şi obedienţa în faţa cerinţelor de nivelare – nu e descrisă în roman ca o catastrofă.

Dimpotrivă, arhitectul are o jubilaţie, îşi pleacă fruntea cu bucurie şi recunoştinţă. „*Ioanide a hotărât să-şi înăbuşe orice infatuare de arhitect de monumente majore şi să se supună cu modestie directivelor lui Dragavei*". E un act de ploconire şi umilinţă, convertit însă în decizie liberă. Ca şi cum totul ar respecta o logică a firescului, personajul mărşăluieşte în coloană sub comanda fostului proletar, ajuns activist fără pregătire şi fără orizont, investit însă cu autoritate de noul regim. În salopetă, cu şapca de salahor pe cap, Ioanide găseşte motive de mulţumire sufletească, deşi situaţia creată îl obligă să uite tot ce a înmagazinat, ca erudiţie şi vocaţie. De ceea ce a asimilat destoinic, trezind invidie şi admiraţie, nu mai era nevoie, ştiinţa lui însemna un balast, un obstacol în calea adeziunii la revoluţie. Nu mai puteau fi tolerate veleităţile cu care se mândrea odinioară. Arhitectul trebuia să pornească de la zero, debarasându-se de trecut. Dar tocmai acea parte a existenţei pe care urmărea s-o îngroape fusese partea cea bună, plină de rod, care l-a propulsat şi în ochii celorlalţi.

Procedând astfel, Ioanide curmă dintr-un foc toate îndoielile, arborează o veselie stranie, împrumută continuu un optimism debordant, ca şi cum reveriile sale cele mai scumpe i s-ar fi împlinit. Curioasă răsturnare de sensuri! Scriitorul e complicele eroului în această metamorfoză, ţine cu orice chip să se consemneze ralierea sa la noua ordine, chiar dacă ea presupune uniformizarea şi retezarea aspiraţiilor. Din acest unghi de apreciere *Scrinul negru* e un document al ratării, nerecunoscută însă ca atare. A pierit o lume şi acest fapt nu e întâmpinat ca un dezastru, se clădeşte în loc o altă societate care poartă semnele unei barbarii a banalului. Procesul e prezentat cu o absenţă a dramaticului care semnifică pierderea discernământului. Regresiunea spre rudimentar şi infantil nu s-ar fi putut anticipa la un cărturar de clasa lui G. Călinescu. Totuşi fenomenul nu e singular, îl întâlnim în epocă şi la alţi mânuitori ai condeiului, trecuţi printr-o baie a

îndoctrinării şi a rinocerizării de tip comunist. În *Scrinul negru* sunt aduse în prim plan figuri care exprimă doleanţele şi resentimentele unor frustraţi în aşteptarea unei recompense pentru suferinţa îndurată. Se face elogiul unei răzbunări. Ea e descrisă rudimentar şi nu concordă cu stagiul dobândit în arta narativă prin virtuţi ale inspiraţiei, rutină a compoziţiei, desăvârşire a stilului. De ce s-au lăsat târâţi autori de valoare într-un abis? S-a pus la cale atragerea într-o capcană a unor creiere strălucite care, într-un interval scurt, s-au plafonat, au repetat papagaliceşte ce li s-a indicat, au executat comenzile ca nişte marionete ce nu se pot eschiva. Foarte rar a mai pâlpâit o scânteie, care a mai adus aminte de prodigioasa lor inteligenţă şi de intuiţia unor artişti de excepţie.

Merită subliniat faptul că prezentarea alunecării spre inferior, spre anonimat nu e înscrisă în *Scrinul negru* şi în alte cărţi asemănătoare pe o traiectorie a tragicului. Nu ni se sugerează că s-a produs o abdicare de la ambiţii nobile. E admisă autolimitarea precum şi compromisul, ca şi cum ele ar fi în natura lucrurilor. Ghinionul lui G. Călinescu şi împreună cu el al altor colegi dintr-o promoţie de aur a fost că după un debut extrem de promiţător şi o maturizare deosebit de fecundă, înainte de impunerea orânduirii proletare, ei au nimerit fără voie apoi într-un vârtej, au fost aruncaţi pe o mare agitată, unde supravieţuirea era foarte nesigură. Însă condiţia artei era periclitată în structura ei intimă deoarece în ambianţa cea nouă s-a încercat, pentru prima oară la aceste dimensiuni, şi un experiment sălbatic de racolare a literaturii în favoarea unor interese străine esteticului. Niciodată până atunci nu se exercitase atât de acaparator pofta de dominaţie asupra artei prin expansiunea ideologicului care solicita posesiunea absolută, storcând-o de miez, devorând-o. Se inaugura un timp al capitulărilor, care necesita interpretări complexe, fără unilateralizări.

Termenii unei ecuaţii

În anul 1946 G. Călinescu introdusese în prefaţa la compendiul *Istoriei literaturii române* următoarele rânduri: „*...de aceia nu sunt admisibile în profesia de critică unele excese. Un*

mare scriitor, chiar vinovat sub raport civic, rămâne mereu mare scriitor. Rebreanu este Rebreanu oricum şi oricând. Arta este o expresie a libertăţii, prin definiţie, căci ea nu acceptă limitele istoriei." Acest postulat are o surprinzătoare actualitate, s-ar putea subscrie şi azi fără ezitare la ideea că valoarea, în cazul autorilor de anvergură, deţine un primat aprioric. După ce se risipesc ceţurile şi se îndepărtează în timp şocul provocat de unele surpări, arta recâştigă inerent întâietatea. Evidenţa că patrimoniul operelor ilustre se îmbogăţeşte şi compensează toate avariile. Cât de potrivite sunt disocierile lui G. Călinescu şi în polemicile iscate în jurul vieţii şi scrierilor lui Mircea Eliade şi Emil Cioran! Frazelor de mai sus li se cuvin însă aduse unele amendamente (valabile şi pentru controversele actuale). Când G. Călinescu le-a aşternut pe hârtie cu o certitudine născută din convingerea că esteticul biruie implacabil în posteritate, el nu putuse încă prevedea ciocnirea cu un sistem social-politic fără scrupule. S-au dărâmat nu doar pilonii existenţei de fiecare zi, dar şi arta a fost somată să predea armele ei, punându-se în slujba unor stăpâni vicleni şi brutali. Bănuiesc că erorile sub raport civic la care criticul face aluzie în respectiva prefaţă circumscriu atitudinea lui Rebreanu în anii de sfârşit ai războiului, relativa sa îngăduinţă faţă de ocupaţia camuflată exercitată de Germania hitleristă.

Trebuie făcută însă o distincţie: atunci sferele (artă-viaţă publică) erau cât de cât distincte, derogări serioase pe un plan al îndatoririlor obşteşti, nu se reflectau totuşi automat în specificul actului de creaţie. Operele celebre au fost ferite în genere de amestecul dubios al ideologiei şi s-au menţinut intacte. Vorbindu-se în exemplele mereu dezbătute şi în ultima vreme despre autori pătaţi, reproşul vizează mai degrabă poziţii cetăţeneşti, opinii în publicistică, declaraţii antidemocratice, apeluri la intoleranţă. În aceste deraieri arta nu era implicată în intimitatea ei, dăinuind ca un altar păzit de furtună.

Răul se oprea în pragul operei propriu-zise. Cum să reacţionăm însă în critică dacă asaltul impur răvăşeşte nu numai biografia, ci pătrunde şi în obiectul inspiraţiei, stricând mai mult sau mai puţin maşinăria de ceasornic? Cu alte cuvinte, care ar fi verdictul celui care judecă după criteriile frumosului când factorii se întrepătrund, când ideologicul şi esteticul nu se mai despart

vizibil? Dacă însuşi produsul fanteziei creatoare nu mai e imun în fața avalanşei malefice – se mai poate susține atunci calm şi imperturbabil că *„arta este o expresie a libertății, prin definiție, căci ea nu acceptă limitele istoriei?”* Atribuind acest privilegiu creației, criticul nu a presimțit că istoria prepară un renghi şi că vechile departajări vor fi aruncate în aer. Era ştiută regula jocului, după care arta e scoasă din disputele cetății, fiind un teren privat pus la dispoziția autorului. Regula nu va fi însă respectată, un ucaz va chema pe scriitori să sprijine campaniile de propagandă, subordonând complet literatura ideologicului. Nu se mai putea perpetua formula după care se sacrificau doar preferințele civice, ținând restul, adică structura relației artă-ideologie în afara disputei. Acum nimic nu mai era scutit de vârtej. O astfel de imixtiune pe teritoriul esteticului nu fusese încă întreprinsă.

Dotat cu o vastă experiență de cercetător al faptelor de cultură, G. Călinescu nu cunoscuse tipul de dependență a scriitorului față de o autoritate lumească instituit de totalitarism. El decretase, înainte de asaltul forțelor comunismului, că arta surclasează orice rezistență, neputând fi profanată în constituția ei, ea fiind nemuritoare. Pe urmă a simțit pe propria piele agresivitatea şi cruzimea noii tiranii şi a înțeles că liantul între ideologie şi estetic poate include şi pericolul anulării unuia dintre termeni, în speță cel al frumosului.

Încerc să verific trăinicia aserțiunilor lui G. Călinescu din anul 1946, utilizând ca subiect de investigație chiar roadele strădaniei sale de romancier şi critic. Apelez, cum am precizat, şi la concluziile extrase dintr-un eseu al meu mai vechi, deplasând accentul pe ceea ce serveşte dezbaterii de față. Semnele de rătăcire pe care le dezvăluie ultimul volum din ciclul epic, *Scrinul negru,* sunt rezultatul împingerii scriitorului în torent. Nu a fost doar o împingere, ci în unele clipe şi o participare voluntară, abatere care a devenit un cap de acuzare contra lui în anii din urmă. Rezumând aici traiectul lui G. Călinescu de la glorie la detronare şi prăbuşire, mi se pare important să subliniez mai întâi exactitatea sentinței sale din anul 1946: *„Rebreanu este Rebreanu oricum şi oricând.”* Nu am intenția să-l disculp, țin să resituez dezbaterea în parametrii sugerați. Efectul inspirației veritabile nu poate fi negat, oricât s-ar fi arătat de deficitar

autorul sub vremi. Circulă astăzi caracterizări defăimătoare asupra lui Sadoveanu, Arghezi, Camil Petrescu sau G. Călinescu. Cine aruncă necontenit cu pietre în marii creatori, încântat în fața spectacolului unei căderi rușinoase, comite o impietate împotriva artei. Ar trebui să acordăm o circumstanță atenuantă celor care au dăruit creații care rezistă intemperiilor, ele nu pot fi eliminate din tezaurul de comori al omenirii. Dacă în condițiile totalitarismului, ideologicul intra grosolan în albia esteticului, diminuând inevitabil şi coeficientul de valoare, suntem datori să salvăm ce se păstrează neinfectat. Să explicăm apoi în ce împrejurări au perseverat în scris aceşti autori, la ce persecuții erau expuşi.

În evaluarea procesului consumat se mai adaugă o particularitate care se referă cu precădere la literatura autohtonă. Promoțiile literare interbelice, care au dat o recoltă cu mult peste medie, au fost consecința unei distilări de durată, o investiție rară, după un studiu intens în bibliotecă şi după cultivarea unor însuşiri care nu se ivesc frecvent. Să ținem seama de faptul că stadiile atinse atunci în comprehensiunea mutațiilor psihologice şi în rafinamentul tehnic al compoziției şi în expresia stilistică nu sunt lesne repetabile. Prea curând nu se vor putea reedita premise de cristalizare similară. S-a pierdut ceva ce nu se poate înlocui instantaneu. După devastările provocate de dictatura comunistă nu se poate umple repede un vacuum (deşi unii nou veniți vădesc trăsături pe care se poate pune temei).

Concentrându-ne asupra cărturarului ales, e bine să ştim că un G. Călinescu nu răsare cât ai clipi din palme. Ca să pregăteşti solul din care să crească un astfel de titan al cărții e nevoie de o acumulare de resurse. Totul pretinde timp şi spirit evoluat de selecție.

Unde se întrezăresc semnele că se conturează în apropiere silueta unui astfel de corifeu? Cât va mai trece până se va recupera ce s-a abandonat, până se va încuraja din nou aceeaşi cioplire a vocației, aceeaşi depozitare de cunoştințe, aceeaşi dezinvoltură în vagabondajul pe aleile culturii, cu asocieri uluitoare în trecut şi viitor? Încă odată, cerând un statut aparte pentru creatorul de geniu nu pledez pentru ascunderea adevărului sau pentru scăderea vinii. Slăbiciunile omeneşti, laşitățile, dezertările nu trebuie estompate.

Ar fi simplist însă dacă am trata metehnele în conduita unor literați socotindu-i mereu inşi liberi, cu opțiunile deschise, care s-au decis de bună voie pentru baricada cea rea. S-au găsit în epocă în fața unei forțe feroce, iar dictatul pe care ea îl îndrepta împotriva artei implica pentru prima oară în aceste proporții voința de a anihila independența actului de creație. S-a ajuns, deci, într-o fază precisă a istoriei, la o accentuare la extrem a bipolarității estetic-ideologic. Pe de o parte, promoția din jurul lui G. Călinescu obținuse un record în cernerea surselor de inspirație indigene, pe linia tradiției şi a deschiderii spre lume. Pe cealaltă parte a năvălit un inamic vehement care, în privința artei, nu tindea doar să smulgă declarații de adeziune semnate de autori, dar tindea să transforme însăşi opera într-un instrument de propagandă în folosul ei, s-o desființeze ca entitate, ca mărturie a esteticului. Lupta a fost inegală şi extrem de dură. Nu avem voie să uităm acest cadru neprielnic, când ne propunem să înfățişăm pricinile şi urmările actului de ploconire la G. Călinescu.

Un rege în sclavie

Evadat din vâltoarea războiului, G. Călinescu se bucurase ca profesor universitar, ca istoric literar şi ca romancier de un imens prestigiu. *Istoria literaturii române,* editată în anul 1941, putea fi discutată acum liber şi era cotată de iubitorii de carte ca un reper, venerată de unii ca o biblie. Se stinseseră polemicile declanşate în momentul apariției şi, în ciuda unor obiecții plauzibile la diferite caracterizări şi ierarhizări, se impusese opinia că masivul volum sintetizează cercetări ale predecesorilor şi, concomitent, defrişează pârtii de înaintare. Era demonstrată creşterea pe criterii de organicitate, pe baza vechimii şi a continuității neîntrerupte. Originile, lanțul de inele care accede spre modernitate – acest tablou a fost zugrăvit excepțional. Relevând liniile majore ale diversificării, cartea se oprea firesc asupra vârfurilor, făuritori de şcoli şi curente. Pentru întâia oară se măsura evoluția prin filtrul conştiinței estetice (gustul formei ca o voluptate naturală a celor dintâi tatonări era scos în relief). Coerența criteriilor esteticului a înlesnit integrarea operelor mari pe o orbită

de universalitate. G. Călinescu mai compusese studii fundamentale dedicate câte unui singur autor proeminent (Creangă, Eminescu printre alții). Ținând prelegeri la catedră, el cucerise auditoriul prin verva oratorică, prin tonul expunerii intrat în legendă, cu vocea cântată, cu legănări şi piruete gândite dinainte ca o înscenare irezistibilă. Pe drept cuvânt s-a afirmat că noua generație de critici şi literați a ieşit de sub mantaua lui G. Călinescu. După dispariția lui Eugen Lovinescu s-a închegat pe coordonatele trasate de „*posteritatea lui Titu Maiorescu*”, o pleiadă de comentatori ai culturii excelent pregătiți, scrupuloşi în analiză şi cutezători în situări pe plan european, cu un orizont remarcabil. Alături de G. Călinescu îi voi evoca pe Tudor Vianu, Şerban Cioculescu, Perpessicius, Vladimir Streinu. Între ei autorul *Bietului Ioanide* se distingea prin spectacolul personalității sale. Chiar dacă nu toate diagnosticele se dovediseră exacte şi chiar dacă nu avea antenă pentru avangardă, nefiind nici receptiv la o secțiune a prozei moderne (Joyce, Proust, Kafka), el fiind rezervat în consemnarea tragicului – tot ce aşternea pe hârtie însemna un regal de inteligență, de intuiție şi de ingeniozitate a exprimării. S-au gravat în memoria studenților şi în general a publicului cititor splendide portretizări şi disocieri:

• despre *Ion* de Rebreanu, care cânta în solemnitate condițiile generale ale vieții, naşterea, nunta, moartea, un poem epic copleşitor ca un fluviu american, o capodoperă de o măreție liniştită;

• despre *Vasile Pârvan,* ca un pastor nordic, cu haina încheiată auster până sus, călcând pe un ghețar; un cărturar care drept privea pe fereastră, pe cerul îndepărtat sfărâmarea ideală a norilor;

• despre *Nicolae Iorga* apropiat de zmeul din poveste. După cum buzduganul acestuia îşi preceda stăpânul izbind în poartă, în uşă pentru a se aşeza apoi singur în cui, tot astfel glasul profesorului se auzea indistinct pe scări şi pe culoar, înainta intensificându-se viforos;

• despre *Mateiu Caragiale,* cu fața rasă contractată, cu lăsarea muşchilor obrajilor în jos într-o morgă severă, rigid în protocol, corectitudine înțepată, afectare rece ca de majordom din case vechi.

Am amintit construcțiile solide din domeniul romanului (*Enigma Otiliei* şi *Bietul Ioanide*), radiografii ale unor mentalități,

cu tipuri unitare, privite şi prin prisma caricaturizării, a comicului sarcastic. Ce am înfăţişat până aici a fost edificiul impresionant în critică, în proză, care a căzut apoi jertfă tăvălugului. Odată pornită acţiunea de subjugare a creaţiei, nimic nu mai era exceptat în interiorul sistemului, toţi trebuiau să se alinieze politicii de îndoctrinare. Cine îndrăznea să protesteze se trezea lovit fără cruţare, înjosit, desfiinţat. Unor figuri de seamă în cultură, care câştigaseră o largă popularitate, li se distribuia acum un rol auxiliar, de reprezentare pentru exterior, acestea ocupau funcţii decorative fără putere efectivă. Erau mobilizaţi în diplomaţie, la reuniunile internaţionale de intelectuali, în şedinţele festive ale academiei sau ale consiliului de stat. Din ceea ce constituia conţinutul real al făuririi culturii cărturarii renumiţi erau excluşi, nu mai erau socotiţi apţi să rezolve sarcinile de învăţământ, de educare a cititorilor – îndeletniciri subsumate acum aparatului de propagandă.

Mentorul care fusese adulat şi ale cărui formulări făceau ocolul târgului a fost retrogradat, pus pe o linie moartă. Şi-a pierdut catedra la facultate, nu i se mai dădea voie să vorbească tinerilor decât despre păţanii oarecari din viaţa clasicilor, era forţat să evite orice trimitere la fondul şi direcţia operelor. Şi permisiunea de a prezenta doar inofensive introduceri în cadrul cursurilor i se conceda ca o favoare. În realitate fusese marginalizat şi ridiculizat. Nu s-a mai aprobat reeditarea *Istoriei literaturii române,* dorită insistent de seriile noi de elevi şi studenţi. Cartea fusese scoasă din biblioteci, se interzisese consultarea ei, această capodoperă fiind catalogată drept neştiinţifică, formalistă, un amalgam de confuzii şi decadentism. Scriitorul era atacat în presă tocmai pentru acele texte profunde de interpretare a artei, care modificaseră grila de lectură a marilor precursori. Haita de troglodiţi era asmuţită împotriva lui, se căscase o prăpastie de înţelegere şi de comunicare. Nu mai era posibilă o împăcare, căci o ideologie brutală anexase esteticul care se clătina în urmă ca o remorcă fără viaţă.

Cum să scape din încercuire? Era convocat în derâdere să rostească alocuţiuni la comemorări fixate în calendarul naţional şi internaţional, dar la tribună era în realitate legat fedeleş de mâini şi de picioare. Putea expune doar foile puricate în prealabil de cerberii cabinetelor oculte. Numai ceea ce avea ştampila oficială pe margine îi îngăduia contactul cu auditoriul. Întreg ritualul retoric

care-l făcuse celebru, se derula acum în gol, constituind un simulacru de continuitate. Apariția în public cu mare pompă nu era altceva la urma urmei decât o umilire a marelui om, forțat să se supună unui canon venit de sus. Nimic nu simboliza mai trist situația de dependență decât postura în care era manevrat când i se ordona să omagieze câte un versificator minor (A. Toma, de exemplu), ridicat pe acelaşi piedestal cu Eminescu. Romanul *Bietul Ioanide* fusese retras din circulație imediat după lansarea în librării (1953), autorul fusese învinuit de grave devieri în reprezentarea istoriei, riscând condamnarea judiciară pentru un act de trădare de neam.

Redus la tăcere, exilat intern, prădat de amvonul universitar şi ca predicator de legătura cu publicul, respins de edituri, G. Călinescu ajunsese un prizonier în lanțuri. Ele nu săreau imediat în ochi fiindcă aparențele erau trucate. Ca răsplată pentru gesturi de genuflexiune şi pentru asumarea unei prezențe decorative la ceremoniile oficiale, de care am pomenit, dictatura îl lăsa să întrețină un panaceu de autoritate, pe o mică parcelă bine haşurată. Era o perfidie fiindcă tratamentul care i se acorda cu o ipocrită stimă mărea dependența şi subordonarea. În jur rândurile intelectualității se răreau, se adevereau zvonurile despre arestări, torturi, deportări în lagăre de muncă. Suspiciunea hrănea atmosfera de panică, oricând sabia lui Damocles ar fi putut să-i despice şi lui grumazul. După interdicția de a cerceta, de a comunica rodul explorărilor, de a răspunde la campaniile de defăimare dirijate de autorități – nu mai era decât un pas până la ostracizare şi azvârlire în puşcărie (ceea ce pățiseră alți oameni de carte, şi din cercul amicilor apropiați, inşi oneşti şi foarte onorabili). Încă o dată, cine se grăbeşte să arunce anatema e obligat să reconstituie climatul epocii de teroare şi de neînduplecare.

Trăsătura inedită a perioadei era acapararea masivă a esteticului de către ideologie. Amenințările vizau direct miezul creației, se răsfrângeau implicit asupra persoanei artistului, dacă încerca să rămână fidel principiului libertății de expresie. Anumite slăbiciuni nu pot fi însă nicidecum scuzate sau justificate. Ca alternativă nu se schița atunci decât protestul anarhic, cu un curaj al disperării, care era urmat de tăierea capului şi cufundarea în tăcere, privat de cele mai mărunte drepturi ca om şi ca iubitor al cărții. N-au fost total absente gesturile de rebeliune. De abia s-a

pus în mişcare în critica literară operația de judecare a condițiilor vitrege de creație sub tiranie. Se cuvine elogiat efortul unor critici de a face lumină, restabilind datele reale ale conjuncturii şi în acest sens apreciez studiul lui Mircea Martin (publicat în fragmente de revista *22*).

Frica, un motor al căderii

Revenind la capitularea unor renumiți cărturari se poate preciza că la baza târgului ruşinos a stat frica. Ea a însoțit ca o umbră fiecare gest şi fiecare vorbă. Presiunea covârşitoare marchează domnia absolută a politicului. Am căutat să ilustrez situația de ananghie, spațiul însă nu permite prea multe detalii. La senzația de neputință în fața grosolăniei şi a brutalității contribuia şi impresia că dictatura va dura la nesfârşit şi că nu se întrevăd semne de relaxare sau de mântuire. Nu se poate ocoli împrejurarea că mari personalități ca Sadoveanu, Arghezi şi Camil Petrescu au cedat sub apăsarea cumplită. Nu e deloc de prisos să adaug că unii artişti au salutat la început revoluția, au aderat sincer şi naiv la utopia prefacerilor. După aceea s-au dezmeticit, dar n-au mai putut scutura lanțurile, căci jocurile erau făcute. Mă voi întoarce mai târziu la acest aspect şi în privința lui G. Călinescu. Hotărârea de a se conforma ultimatului şi dovezile de ataşament față de ideile socialismului pe care le ofereau nu garantau o protecție. Ambiguitatea poziției lor ca intelectuali era conştientizată, teama nu putea fi alungată.

Survenea în plus pericolul din ce în ce mai palpabil al contaminării. Ca să atenueze spaima, omul de carte se străduia să satisfacă doleanțele plebee vulgare şi deprinderea cu răul, la început abia perceptibilă, apoi mereu mai fățişă, facilita un împrumut de idei şi de forme. Astfel s-a petrecut o dresare a elitei, acceptarea era nu numai mimată pentru derutarea călăului, dar şi reală, pe porțiuni. Încetul cu încetul opera se lăsa invadată de modul de a gândi şi de a acționa caracteristic barbarului care poseda puterea. Sub aceste auspicii s-a inaugurat regresiunea către rudimentar şi infantil, pe care am semnalat-o. Sosise vremea dezvățării, trebuia lepădată veleitatea de a străluci pe firmament

prin subtilitate şi eleganță. Ce ți se ordona era să nu te deosebeşti de ceilalți, să fii banal, cenuşiu, fără relief. Mai ales pentru cărturarii de factura lui G. Călinescu, a căror menire era să zburde nestingherit, să uimească prin ineditul asociațiilor, corvoada care le era impusă se arăta ucigătoare. În unele momente, când lupta la care fuseseră înhămați parcurgea o trecătoare destindere, G. Călinescu era tratat cu o anumită bunăvoință, i se permiteau mici tumbe de prestidigitație care să-i potolească setea de spectacol. După o scurtă escapadă, se aşeza şi el în bancă alături de alți savanți ascultând atent lecțiile insipide ale unor activişti de partid, din care era constrâns să extragă învățăminte pentru propria activitate. Din această conviețuire cu stereotipia propagandei s-a nutrit şi *Scrinul negru.* Şi în articole de ziar marele cărturar îndeplinea ce i se dicta, repeta sloganele la modă, difuza senzația că a pierdut facultatea de a cugeta (tocmai el care impresionase prin agerimea spiritului), că a dat în mintea copiilor.

Un fenomen similar a fost identificat şi în itinerarul altor prozatori: Sadoveanu (*Mitrea Cocor*), Camil Petrescu (*Un om între oameni*), Marin Preda (*Ana Roşculeț* sau *Desfăşurarea*). Talentul le fusese recunoscut, au adus proba că pot crea grandios, că stăpânesc o tehnică narativă superioară. Subit, însă, calitățile s-au estompat şi luând parte la competiția mediocrităților în serviciul ideologiei ei nu se mai diferențiau de grămadă. În scrierile lor comandate, se căzneau să ilustreze teze din acțiunea de reeducare a maselor: alungarea moşierilor, naționalizarea, colectivizarea agriculturii, deşteptarea conştiinței de clasă la muncitori şi țărani. Se instituise un jargon, o limbă de lemn, obligatorie şi inevitabilă. În afară de asta se dorea respectarea unei liste de subiecte, numai ele puteau pătrunde în repertoriul editorial.

Privit retrospectiv scenariul naufragiului în infantil şi imbecilitate pare de necrezut, pare o farsă absurdă. Totuşi lucrurile au căpătat această desfăşurare grotescă. Din disperare, răsfățații muzelor s-au complăcut în mascaradă, au început să se automutileze, să renunțe la ce era individual şi original, să se mişte în planul spiritului ca nişte roboți fără simțire. Sabotând controlul în epoca sumbră s-au strecurat în librării şi cărți de valoare, neviciate total de ideologie (când obsesiile unor creatori autentici

puteau coincide cu unele ambiguități ale programului de îndoctrinare). Notez astfel *Moromeții* de Marin Preda, episoade din *Cronica de familie* de Petru Dumitriu sau chiar *Bietul Ioanide,* obiect al cercetării de față. De o zgură a mentalității vulgarizatoare nu s-au putut descotorosi nici aceste produse de excepție. Climatul era otrăvit, nepropice artei libere, consecvente cu ea însăşi. Nu e aici locul de a stabili o periodizare a fazelor de infiltrare a ideologicului în creație. Spre sfârşitul domniei lui Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a produs un început de dezgheț. A încetat prigoana în masă a mânuitorilor de condei, au fost eliberați din carceră numeroşi cărturari învinuiți fără motiv, s-a reînnodat o legătură cu tradiția, s-au deschis ferestre spre alte țări de pe glob. Desprinderea din chingile Moscovei, începută timid şi precaut din inițiativa fostului ceferist, a cunoscut un avânt când la cârmă s-a aflat Nicolae Ceauşescu. Acesta a combinat comunismnul cu naționalismul, impunând o altă strategie din partea cărturarilor ca să scape de strânsoare. În esență şi în perioadele de îmblânzire a regimului, dictatul n-a încetat, n-a prins cheag nicicând o adevărată autonomie a literaturii. Şi în România s-a preconizat transplantarea dispozitivului care a fost verificat în marea țară vecină. Declarațiile de afiliere la regim s-au înmulțit, mai ales sub amenințarea cnutului. Un observator din afară remarca tot timpul în peisajul literar stagnarea şi pustietatea, cultura era considerată o anexă a aparatului de propagandă. Această priveliște a marcat timpul când în fruntea treburilor obşteşti a stat Gheorghe Gheorghiu-Dej. Surprinde ca o bizarerie tentativa unor istorici de a reabilita această fază de instaurare a teroarei şi în artă şi literatură.

În ambele sisteme totalitare (nazism şi comunism) s-a experimentat un mecanism de acaparare a esteticului de către ideologie. Cum propaganda decidea tot ce trebuia să se facă a rămas un spațiu foarte redus, unde s-ar fi putut vorbi de specificul inspirației artistice. Când şurubul n-a mai fost atât de strâns în ultimii ani de viață a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, breasla scriitorilor a luptat să obțină o relativă autonomie, restrângând amestecul partidului în creație. O libertate reală de inspirație n-a existat vreodată în epoca dictaturii comuniste în România. De un relativ interval de relaxare a beneficiat parțial şi G. Călinescu, căruia i s-au atribuit din nou onoruri, fiind ferit acum de grosolane

atacuri şi tratat ca o mare valoare naţională. El a murit însă în anul decesului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

LAUDA LUCRURILOR

E necesar, cred, să corectez afirmaţia mea că la baza relaţiei lui G. Călinescu şi a altor cărturari cu noul regim ar fi stat la început neapărat frica. Pentru unii exponenţi ai elitei autohtone, primul contact cu o doctrină care proclama necesitatea dictaturii proletare nu a fost marcat de neîncredere şi reţineri. Încă în anii de împotrivire faţă de nazism se deschidea ca o alternativă înţelegerea democratică a raporturilor dintre individ şi societate. Despre utopie şi schimbarea revoluţionară ei aveau o idee vagă şi impulsul să adere naiv, spontan, venea din convingerea că trebuie să se ajungă la o mai dreaptă împărţire a bunurilor materiale, înlăturându-se injustiţia socială. Revoltaţi de discriminările propagate de hitlerism oamenii de carte voiau să salute inaugurarea unei ere de libertate şi egalitate. Fără o accentuată tradiţie militantă de stânga, în general mai puţin activă în România, destul de mulţi scriitori erau dispuşi să părăsească turnul de fildeş, să participe la treburile Cetăţii.

Printre ei, G. Călinescu, figură proeminentă, se străduise să dea un exemplu de comportare civică în folosul revoluţiei, atrăgând şi pe alţi intelectuali în acţiuni de solidarizare colectivă. Am descris trepte ale procesului de dezmeticire, până a înţeles ce se ascunde sub masca surâzătoare a utopiei. De îndată ce s-a cimentat noua putere, sprijinită pe baionetele armatei roşii, s-a pus capăt şi fazei de măgulire a mânuitorilor condeiului. Li s-a cerut să se înregimenteze fără murmure în angrenaj, să aplice programul de marş în masă în conformitate cu tezele propagandei. Lozincile fuseseră o travestire; dedesubt îşi dezvăluia chipul dezagreabil o forţă care tindea să subjuge şi care răspândea teroarea. Maeştrii scrisului intraseră în horă cu cele mai bune intenţii şi s-au trezit transformaţi în unelte de îndoctrinare, prădaţi de individualitate, pioni într-o imensă manipulare. Când au priceput cât de cât logica mecanismului, au constatat totodată că nu mai pot evada din cerc decât cu mari zguduiri, că au devenit captivii unei autorităţi tiranice.

Ceea ce s-a petrecut cu generația mai veche, adică ademenirea ei într-o cursă din care nu mai puteau scăpa cu fața curată, s-a repetat în linii mari şi cu tineri autori la care debutul a coincis cu silabisirea alfabetului introdus de noua ordine. M-am referit de mai multe ori în textele mele, şi în eseul despre G. Călinescu, şi la rătăcirile mele. Ucenic în critica literară, eram convins atunci că prin afilierea la ideile revoluției ridic o barieră în fața prigoanei rasiale şi anticulturale a nazismului. N-am descifrat imediat natura demagogică a retoricii comuniste şi îmi exprim din nou regretul că am aşternut pe hârtie odinioară interpretări deformate de o concepție îngustă, scolastică, sterilă. Detaşarea din carcane a presupus mai multe etape cu grija de a-i păcăli cerberii instalați de cabinetele oculte, a căror furie nu era recomandabil să fie stârnită. Chiar şi în cea dintâi formă a studiului amintit despre romanele lui G. Călinescu s-au mai păstrat urme ale unei analize tributare – în cazul meu – la mine încă unei viziuni prea axate pe sociologism.

Pentru scriitorii, pe care prefacerile din realitate i-au surprins în zenitul carierei, devastările au fost mai grave. Ei au fost siliți să treacă printr-un purgatoriu, să se lepede de un mod de a gândi ca să capete noi reflexe şi deprinderi, care să-i facă apți să slujească orânduirea nouă. Când s-au străduit să respecte scrupulos indicațiile primite, ei au observat că sunt folosiți doar pentru roluri de fațadă, strict protocolare. Pe un palier îndeplineau o funcție de alibi, prezentau străinătății un aspect atrăgător al transformărilor din țară. Realitatea, în interior, era însă alta, se instaurase brutal şi neînduplecat o altă lume. Pentru operația de educare a mulțimii în spiritul ordinii proclamate, cărturarii de bază nu-şi mai aveau rostul, fiind socotiți depăşiți, îmbibați de mentalități anacronice – fosile fără întrebuințare. Fiindcă mai aduceau un beneficiu, afişând pentru exterior o latură de blândețe a regimului, nu erau cu totul striviți ca persoane fizice. Mai dispuneau pe un spațiu strâmt de titluri, premii, privilegii, dar aceste atribute ale faimei nu aveau un suport concret, căci ei nu mai dețineau nici o putere. Complăcându-se în comedia seducerii şi a simulării, ei erau preveniți însă că orice retragere va avea consecințe mult mai serioase decât un refuz din capul locului.

Oricât s-ar fi străduit, G. Călinescu nu putea să se automutileze, pentru a deveni un megafon al ideilor altora, confundabil cu alte voci automatizate. Deşi convenise să trateze aceleaşi teme care erau incluse în repertoriul oficial, cuvintele de care uza, sintaxa frazei, întorsăturile livreşti îl trădau. Cu toate că se chinuia să reteze înclinația spre disocieri erudite, spre înalte decolări, el nu reuşea să semene cu ceilalți trubaduri anoşti. Aceştia înălțau imnuri de slavă în vorbe simple, netede, directe. În peisajul monoton în care se reluau la nesfârşit slogane cunoscute, tabletele lui G. Călinescu rămâneau o desfătare pentru cei care mai întrețineau în taină gustul lecturii. Cine le scruta mai atent ghicea însă cât s-a ostenit autorul să probeze că a trăit o metamorfoză, că s-a debarasat de veşmintele vechi, că e vrednic acum să îndeplinească misiunile încredințate. Dorința de a place noii ambianțe ducea la trivializarea gândului, ceea ce frapează la lectura *Scrinului negru* sau a altor pagini. Se vedea că era supus unei presiuni: să suprime nuanțele, să stea cuminte în coloană, să recurgă la limbajul de lemn, orişicât s-ar fi revoltat estetul din el.

Recepționa, rareori e adevărat, şi mesaje în sens contrar, i se sugera de sus, din acele cabinete, să scoată uniforma prăfuită din naftalină, să zburde iar vioi, delectându-se cu fraze frumos orchestrate, într-o paradă de vervă şi informație. Ce anume decidea abaterea de la norma abia instituită? Motivul era clar. Era rugat, de pildă, să dea o replică unui transfug care cutezase să critice de peste hotare stările de lucruri din țară. Pentru a închide gura duşmanului se apela la pana maestrului, căruia i se semnala că în acest caz are cale liberă, că poate utiliza citate savante şi un stil elevat. Şi G. Călinescu n-a pregetat să servească în acest mod nu prea lăudabil regimul, el era un martor care putea fi crezut pe cuvânt, neputând fi contestat ca om al cărții. Sunt file jenante în publicistica sa de după război, când a vorbit în numele forurilor de comandă, respingând vehement spusele unui observator din afară care deplângea dezagregarea culturii autohtone. În această postură, de paznic al minciunii, autorul *Bietului Ioanide* nu ezita să discrediteze pe un adversar purtat prin labirintul bibliotecii. Nu mai putem afla cât de mult i se pretindea samavolnic de la sediile înalte ale puterii şi cât venin mai adăuga şi el în ripostă.

Frenezia cu care păşea în arenă era suspectă şi deşteaptă azi un sentiment de mâhnire şi dezaprobare.

Ca pamfletar politic, G. Călinescu şi-a irosit uneori talentul în dueluri penibile, care lasă un gust amar. Relatările de un subiectivism revoltător pe marginea procesului intentat lui Maniu, obiecţiile ce denotă o sărăcie de duh la *Masa tăcerii* creată de Brâncuşi indică punctul de jos al decăderii. Astfel de deraieri nu pot fi scuzate. E firesc însă să se ia în consideraţie şi condiţiile în care s-au zămislit rândurile respective, cât de dură a fost apăsarea şi neputinţa de a se răzvrăti a criticului, situat între ciocan şi nicovală. El nu şi-a ales singur ţintele de atac şi nu era stăpân pe propriile opţiuni. *Cronica optimistului,* tableta săptămânală, a fost terenul predilect pentru a înfăptui astfel de corvezi. În ea se revărsa buna dispoziţie, legată de preamărirea realizărilor regimului, ca şi cum semnatarul odelor ar merge pe străzi cu ochii închişi, fără să vadă mizeria şi nenorocirea. Instanţele de partid şi de stat preţuiau concesiile marilor învăţaţi şi le răsplăteau. Ei ştiau că pe planul agitaţiei zilnice făuritorii de fraze nu se descurcau prea bine, trebuia adesea să fie ghidaţi, dădăciţi ca nişte copii care asimilează poticnindu-se un nou idiom.

Ca să se evite şocul unei admonestări pentru gafe într-un fel inerente unui novice în munca de mobilizare a masei, şefii vicleni ai aparatului nu vorbeau direct cu impricinatul. El nu era un executant de duzină, de aceea se cuvenea întrucâtva menajat. Spre a se amortiza ciocnirile era folosit un intermediar, destul de instruit ca să poată discuta în cunoştinţă de cauză cu subtilul cărturar şi destul de rutinat în acţiunea de servire a reţelei de propagandă. Mediatorul putea explica răbdător şi eficace ce anume trebuie făcut. El veghea meticulos la respectarea tuturor indicaţiilor, debarasa textul de dârele unui limbaj preţios, nepotrivit cu împrejurările noi. În caz extrem punea el însuşi mâna pe stilou şi introducea propoziţiile pe care le aştepta cenzorul din umbră. Un rol de călăuză a lui G. Călinescu în bolgiile infernului l-a avut George Ivaşcu. Pentru a păstra obiectivitatea trebuie să adaug că, odată cu sarcina ingrată de a disciplina spiritele rebele în vederea marilor bătălii în cultură (nu era la mijloc numai G. Călinescu dar şi T. Arghezi sau L. Blaga), Ivaşcu are şi meritul de a fi rezistat, ca un reprezentant al bătrânilor, în faţa asaltului unui grup

huliganic, animat de Eugen Barbu. Acesta împreună cu clica lui tânjea să dărâme stăvilarele, dând acces să se scurgă în literatură resentimentele cele mai întunecate, o neagră barbarie.

MIŞCAREA DE REFRACȚIE

Vorbind de o atrofiere pe plan spiritual trăită de G. Călinescu nu putem înțelege schimbarea petrecută dacă nu ne referim la o componentă de bază a personalității sale. Cum să se împace imaginea pe care o avea despre sine cu umilințele la care era expus? Se simțea nevoit să asculte ordine venite de la inferiori, care pe deasupra erau troglodiți – această stare de lucruri leza orgoliul său oricum exacerbat. Neputînd rezista tăvălugului trebuia să găsească moduri de acomodare care să nu ințețească mânia despoților şi totodată să-i ofere lui o şansă de evitare a impasului. Refuza organic ideea că se subordonează şi că este umilit. Probabil că pornind de la acest resort de atenuare a ciocnirii, scriitorul a înscenat o comedie a neîntreruptei voioşii. Această ipostază putea să-l scutească de priveliştea propriei ploconiri. Cultivat din disimulare, pentru a acoperi retragerile, jocul s-a transformat treptat în a doua natură a existenței sale. Prefigurată în biografia sa, înclinația spre şarjă şi poznă se cristalizase ca o formă de răscumpărare pentru o copilărie posacă, la cheremul unor mătuşi maniace. În travestirea veselă, nepăsătoare, sălăşluia şi o posibilitate de a nu ține seama de un abis, de platitudinea şi mohoreala diurnă. Jucându-se, el abătea atenția de la o traumă biografică, de la condiția sa nu prea onorabilă de a fi copil nelegitim, fără părinți avuabili. M-am ocupat de aceste aspecte în eseul *G. Călinescu romancier.* Situația s-a repetat la dimensiuni mai apăsătoare, în plină maturitate. În confruntarea cu noul regim criticul îşi dădea seama că nu mai poate prelungi starea de joc fără a anula în imaginar sursele umilirii sale. Şi-a propus instinctiv să mențină în climatul de supraveghere aspră din realitate insule de calm, de neatârnare, unde să-şi satisfacă toanele fanteziei. Cunoscându-i slăbiciunile (orgoliul de mare personalitate), regimul tolera micile escapade, se făcea că nu le observă, îl lăsa să se zbenguie. Se putea conta pe aportul cărturarului când

evenimentele cereau prezența sa pe baricadă. În rest, i se îngăduia nevinovata stratagemă, care mulțumea narcisismul nestrunit.

Unde se putea desfăşura spectacolul de defulare a eului hipertrofiat? G. Călinescu invita asistenții şi colegii apropiați în mica lui locuință – o miniatură a palatului conceput de arhitectul Ioanide, le oferea o reprezentație de teatru, un dans de păpuşi, în care el apărea în costumația unui rege, invincibil în luptele de spadă şi în confruntările verbale. Şi când se masca în public, în cadrul ceremonialului menționat, cărturarul afişa o veselie radioasă, părea continuu exuberant şi optimist (cum îşi intitulase şi rubrica săptămânală la revistă). Nimic nu clintea nepăsarea, cu toate că în jur, în viața de toate zilele se întindea mizeria şi reprimarea, colegi de breaslă erau convocați la interogatorii, amenințați cu temnița, umblau cu căluşul la gură, înfricoşați. Plăcerea de a sfida urâtul departe de centrul de foc al răului se dovedea un mod de orbire, care îi înlesnea şi acceptarea propriei versatilități. Simultan dădea curs unei dorințe viscerale spre exhibiționism.

Nimbul de extravaganță care îl proteja, cu care izbutea să fie cruțat de unele inconveniente ale vieții sub dictatură era şi un rezultat al unei încercări de a evita umilința directă, de a menaja propria vanitate. Vom regăsi disimularea, o mişcare de refracție prin care se eschiva de la actul de închinăciune directă în fața stăpânului zilei, şi în opera scrisă. Era convins că el, Profesorul ideal, care împarte învățăminte celorlalți trebuia să fie tratat cu stimă şi chiar adorație. Nu ar fi putut suporta inversarea rolurilor, dezvăluită deschis. Că el s-ar găsi în ipostaza unui elev neştiutor, care aşteaptă să fie îndrumat de cineva superior în grad – imaginea de subaltern fără echivoc nu şi-ar fi putut-o imagina. Cine ar fi fost în stare să-i dea lui lecții când el înmagazinase atâta ştiință şi crea mereu alte focare de lumină în beznă? Totuşi răsturnarea se înfăptuise în modul cel mai crâncen cu putință. Nişte inşi cu deprinderi plebeene, inculți şi grosolani, îndrăzneau să-l instruiască ce trebuie să spună, ce trebuie să gândească.

Când se uita în jur nu putea să nu constate că există un nou raport de forțe, că domneşte tirania ignoranței şi a bunului plac. Pentru a menaja propria trufie trebuiau salvate aparențele. Se străduia să se obişnuiască cu o reprezentare a lucrurilor care nu corespundea celei reale, dar în schimb nu rănea narcisismul său.

De aici, probabil, falsa exuberanță a comportării, focul de artificii pe care îl întreținea. Descoperim aceeaşi deplasare a liniilor în scrierile de după război. *Scrinul negru* e o răstălmăcire a adevărului crud, pe care nu l-ar fi putut înfățişa. Ridicase zăgazurile şi dăduse cale liberă valurilor impure conferindu-le puterea de a fecunda şi înfrumuseța peisajul. Am consemnat scenele de obediență față de activistul Dragavei şi lauda construcțiilor în serie, cenuşii şi dizgrațioase, rânduri în care nu se strecoară vreo ironie. Şi pe alte canale întâlnim în operă mişcarea de refracție menționată. Nu, maestrul nu avea de gând să înfățişeze trista realitate, faptul că primea docil sugestii din afară, că le respecta pas cu pas. Alternativa la supunerea în fața dictatului ar fi fost excomunicarea şi surghiunul.

Cum să eludeze relația înjositoare pentru el de executant al poruncilor altuia? Cine răsfoieşte textele din urmă ale lui G. Călinescu remarcă repetarea unui procedeu, care s-a dovedit pentru el eficace. Spera să şteargă impresia de dependență, el nu prelua idei străine, nu se făcea megafonul altuia, o asemenea reprezentare i-ar fi năruit soclul pe care se posta. Cu un truc ingenios el spera să ocolească operația de îndoctrinare a cărei victimă era el însuşi. Nu asculta o indicație din exterior, ci descifra în propriile pagini din trecut, citindu-se singur atent, sâmburele noii interpretări. În acest fel mulțumea şi cabinetele oculte ale dictaturii care îl somaseră să ilustreze modificarea de atitudine şi concomitent estompa directa umilire. Oricând putea să demonstreze că nu împrumutase nimic de la alții, ci că se mişcase pe o orbită autonomă, că se întorsese la nuclee de interpretare identificabile în rândurile sale mai vechi, pe care le reîmprospăta, le şlefuia şi le dilata acum. Sămânța fusese înfiptă în pământ chiar de critic şi tot el culegea în chip firesc roadele.

Cu această manieră dibace (de autoiluzionare) era convins că retează acuza că s-ar fi plecat în fața unui dictat şi nu se mai putea vorbi în cazul lui de laşitate şi cedare. O paradoxală consecință a acestei diversiuni era că uneori el supralicita, efectul dobândit era mai mult decât ce i se ceruse, depăşea şi marginile fixate de dogmă. Se poate urmări procesul de învăluire a factorului determinant din afară. Autorul încurcă pistele, acoperă vina, uzează de un joc de translație şi în proprii ochi ca să poată refula păcatul. Ce aspira să obțină cu orice preț era ascunderea relației de

dependență, prezentând senin o dialectică a formării ideilor în interiorul strict al operei, noutatea era doar o extrapolare a unor sugestii ale sale de odinioară, oricum punctul de plecare şi cel de sosire erau stabilite de el, îi aparţineau fără dubiu chiar lui. Peste tot se face simţită gheara leului, oricât s-ar căzni nu poate coborî foarte jos, nu seamănă cu funcţionarii obtuzi din serviciul de propagandă. El sparge tiparele, chiar dacă dogma învinge materia vie, îşi dă duhul însă cu mâna proprie, nu lasă pe alţii să aibă satisfacţia să-l omoare. Reproduc pe scurt câteva pilde din mişcarea de refracţie în activitatea de critic şi de romancier. G. Călinescu răspunde unei comenzi pe care însă nu o îndeplineşte chiar acolo unde era aşteptat, ci altundeva, adică în punctul unde poate susţine că a dezvoltat pur şi simplu idei ale sale anterioare. Aceste pilde le-am mai trecut în revistă în eseul meu *G. Călinescu romancier,* însă disparat, răsfirate într-o lungă analiză. Acum le reiau numai în funcţie de raportul dintre estetic şi ideologic, temă centrală care mă preocupă aici. Voi adnota tezele de după război ale autorului cu *A,* cele de dinainte cu *B.*

Despre Eminescu:

A) G. Călinescu insistă asupra unei reducţii: lirismul poetului e de o robusteţe senină, care refuză înălţarea abstractă şi metafizică, semn al unei sănătăţi comune şi al apartenenţei populare. Prin această definiţie el omite alte componente ale universului eminescian, care nu s-ar potrivi lesne cu liniile de boltă ale propagandei (teza că poezia exprimă starea de spirit a mulţimii).

B) Dar şi înainte în *Istoria literaturii române* în faimoasa sa analiză a cosmosului creat de autorul *Luceafărului* se întâlnesc fraze care anunţă în germene generalizarea de mai târziu: „intimitatea eminesciană nu e deloc analitică...” sau despre erotism „toată concepţia lui ţărănească despre femeie... într-o poezie de factură folcloristică, uşor stilizată de o minunată legănare poporană. Femeia e planturoasă, sănătoasă, molatecă, galeşă, bine legată, cu toate atributele unei bune animalităţi feminine, are într-un cuvânt pe vino-ncoace, adică ceea ce e de trebuinţă pentru promovarea speţei”. Ce vreau să spun? Că G. Călinescu încerca

să sublinieze că tentativa de a accentua o singură latură preexistă în exegeza de dinainte. Dar altceva conchidem noi, că schimbarea este în accentele prea nete un produs al zăgăzuirii în epoca reducționismului proletar.

Despre Titu Maiorescu:

A) În anii de guvernare a dogmei, întreținută de ideologia de partid, G. Călinescu n-a contrazis campania de denigrare a fondatorului Junimii, ba şi el l-a socotit un produs mediu de serie al unei clase sterile.

B) Un accent polemic la adresa lui Titu Maiorescu răzbate şi în perioada anterioară, ca de exemplu într-o caracterizare stufoasă, complexă din *Istoria literaturii române:* „ceea ce se remarcă numaidecât la Titu Maiorescu este îngustimea recepțiunii sale critice, sărăcia sufletească” sau „avea o puternică inteligență mediocră”.

Despre viciile clasei boiereşti:

A) G. Călinescu acceptă punctul de vedere marxist vulgarizator asupra împărțirii de clasă între săraci şi bogați. Din acest maniheism ar decurge natura parazitară şi stearpă a aristocrației. Criticul duce fatalitatea separării chiar mai departe decât îi prescrie noua doctrină, ajungând prin îngroşare la concluzii mai radicale decât i se sugerau. Ideea că exemplarele provenite din mediul feudal nu pot fi rodnice are trimiteri în textele de critică şi în romane. Într-o conferință despre Tolstoi (1954), G. Călinescu comprimă fizionomiile din narațiuni, privindu-le numai în natura lor de emisari ai unei caste, care nu se poate emancipa, e bătută în cuie. Dacă Levin (din romanul *Anna Karenina*) coseşte fân împreună cu țăranii, gestul nu e decât o mascaradă, căci „primitivismul claselor de sus e suspect de rafinament.” Personajul e un ipocrit în zelul de a institui reforme şi de a împărtăşi existența celor de jos, în ultimă instanță, un primitiv rafinat. Criticul adaugă cu o ironie facilă, care-l dezonorează: „Dacă ar pierde moşia şi ar trăi din cosit, am fi curioşi să-l întrebăm din nou, dacă-şi menține opinia. Cu toate că declară că nu a încercat niciodată în viață o

mulțumire mai mare, însă e un moșier bogat, căruia puțină mișcare îi dă poftă de mâncare". Și Anna Karenina ar fi o dezmățată a simțurilor, o căutătoare a iubirii frenetice, ce înțelege viața ca o manifestare erotică exclusivă. „În definitiv, poate fi prin raport la psihologia de clasă, căutarea unor senzații tari în moarte... A comite un asemenea gest desperat devine la o mondenă o nebunie de bun gust". La inaderența generală față de tragic a criticului se adaugă înțelegerea mecanicistă a indivizilor ca simple recipiente ale unei categorii, închise în diagrama lor de mișcare, din care nu se pot desfereca. G. Călinescu uită să recunoască alte dimensiuni ale personajelor: dorința de separare și năzuința de plenitudine pe planul conștiinței. Nici o reabilitare nu e aprobată, tot ce aspiră ei să facă nu e decât expresia unei cochetării, o toană a unor spirite flușturatece. Până și istoria literară sovietică a fost mai puțin rigidă și a admis o evadare din determinismul înțeles ca un automatism, punând în circulație noțiunea de „om de prisos", care desemna conduita unor exponenți ai unei categorii sociale care se răzvrătesc împotriva cadrului dat, chiar dacă ratează în tentativa lor.

G. Călinescu adoptase atunci teoria canonizată de propaganda oficială după care tipicul era o expresie a esenței social-istorice, de fapt fusese somat s-o aplice, fiindcă era o formulă obligatorie în epocă. Definiția tipicului nu ține seama de excepțiile de la regulă. Pentru critic drama în romanele lui Tolstoi simboliza „apetiția către viața brutală a unor eroi trăind în moliciune, naturismul predilect omului oțios". În această schemă erau înghesuite și suflete neliniștite, cu o adâncă sete de moralitate și de jertfă ca Pierre Bezuhov, prințul Bolkonski sau Levin. Însușirea de a fi moșier decide asupra întregului comportament, ei erau amputați în prezentarea critică până la fundamentul de clasă, ca soli ai declinului, ai disoluției.

B) Dar și în scrieri compuse înainte de război identificăm la G. Călinescu germenii unei unilateralizări prin abrevierea gesturilor de înălțare a gândirii și a comportării până la reacția comună medie. Sublimul sau tragicul nu-i spuneau nimic și într-o speculație critică asupra raportului dintre instinct și morală (din *Viața românească* 1939) îl includea pe Rascolnikov într-o serie a răufăcătorilor, precizând că personajul lui Dostoievski nu e mai mult instinctual decât un ucigaș.

A) La fel în alcătuirea prozei sale de după război, G. Călinescu introduce în pânză narativă aceeaşi dihotomie. În contrast cu oamenii de jos, purtători ai unui ideal de sănătate şi regenerare aristocraţii sunt un corp închis, arid, ei nu pot eluda inobilismul. Orice spontaneitate dispare la clanul Hangerliu (*Scrinul negru*), totul e sacrificat pe altarul ceremonialului fixat pentru totdeauna. Lumea feudală e văzută global ca un cod al repetiţiilor şi al simulărilor, o inerţie a unui automatism.

În ultimul volum din ciclul epic boierii sunt cu toţii ridicoli, trăiesc un crepuscul vesel, dau semne de senilitate, de semidemenţă. Aleg acum ocupaţii murdare, numai ca să supravieţuiască şi dezintegrarea atinge forme de derută şi imbecilitate. Ce este, deci, clasa feudală? – „o bandă organizată de legi secrete, operând sub protecţia ţoalelor roase".

Tabloul este unidimensional şi în esenţă nedrept. Moşierii în România au îndurat o răzbunare ca efect al unei lupte de clasă, au suferit realmente, sunt la mijloc multe momente de tragism. La G. Călinescu există o coerenţă narativă fiindcă el optează pentru unghiul comicului şi în ramele percepţiei caricaturale nu poţi să insişti pe dramatismul unor destine. Dar *Scrinul negru* nu cuprinde numai scene bufe, ar fi fost posibil să se descrie şi virtuţile unor inşi consacraţi să renunţe la tot ce au avut şi umiliţi la maximum.

B) E de notat că şi în trecut, în studiile de critică literară, G. Călinescu detectase la cei crescuţi sub blazon nobiliar avarii fatale: ireductibilitatea, simţul trufaş al distanţei, cultul genealogiei, anularea iniţiativei, reacţii de corp indivizibil, interdicţie a firescului, fugă de neprevăzut sub pavăza etichetei. Aşadar viziunea grotescă din *Scrinul negru* are rădăcini în opinii anterioare, când criticul încă nu se raliase determinismului sociologic propovăduit de maxism. În fond aristocraţia e acuzată de sterilitate şi de aceea ea nu poate solicita clemenţă. În romanele anterioare *Cartea nunţii, Enigma Otiliei* pierd toţi cei care au împietrit sub un înveliş artificial al ritualului, al gesturilor goale. Lipsa de spontaneitate împiedică şuvoiul productiv, cel rezervat creaţiei şi iubirii.

Intrarea în muzeu

Pentru întâia oară am resimțit o contrarietate ascultând o prelegere a lui G. Călinescu despre Tolstoi. Evenimentul fusese pregătit ca o întoarcere triumfală a unui surghiunit. Abia se încheia, deşi nu pe deplin, carantina la care a fost supus profesorul, acuzat de abateri formaliste, decadente. I se luase catedra, cărțile lui fuseseră scoase din librării şi biblioteci, el continua să figureze doar ca un element de decor la reuniuni internaționale culturale, cu o iradiere fără răsfrângere în interiorul țării, unde domnea întunericul şi stereotipia nivelatoare. Acum, după ridicarea în parte a sancțiunii, amfiteatrul universitar era înțesat de studenți, până şi pe treptele dintre rânduri sau în coridoarele spre care duceau uşile deschise se înghesuiau grămezi de ascultători. Profesorul era vădit încântat de interesul pe care-l stârnea, nu se stinsese, aşadar, magia cu care fermeca publicul. Exuberant, el se scălda în baia de aplauze, cocheta cu auditoriul, ațâțându-l, provocându-l, oferindu-i numere de prestidigitație intelectuală. Cu profilul său de leu apolinic, cu gesticulația apăsat teatrală, G. Călinescu proba că deține elixirul tinereții şi dădea impresia că traversase neconsumat deşertul (ostracizarea), că păstrase vechea energie şi inspirație contagioasă. Folosind vocea îngânat legănată sărea peste epoci şi spații, chemând privitorii să-l însoțească, uimind prin cutezanță şi simț al exactității în distribuirea metaforelor.

Aşezat cuminte printre ceilalți studenți am cedat şi eu vrajei. Îmi amintesc că neîmpotrivindu-mă defel seducției exercitate de vorbitor, n-am putut înăbuşi totuşi o stânjeneală, ceva nu se potrivea parcă şi de aceea mă urmărea o nedumerire vagă, fără contur. Îmi pusesem în gând să meditez mai târziu la obiecția, care deocamdată nu se cristaliza limpede. Ce mă intrigase? Ulterior, în analiza la rece a expunerii, am dezlegat mica mea derută. M-a frapat, de pildă, slaba atenție acordată de conferențiar sufletelor neliniştite tolstoiene, aflate în încleştare cu demonii. Pe câmpul de la Austerlitz, după epuizarea bătăliei, rănit, culcat la pământ, prințul Andrei Bolkonski contemplase cerul şi trăise o relevație. Tocmai în clipele când fusese capturat de către francezi, buhăitul Pierre Bezuhov căpătase un simțământ al libertății lăuntrice invincibile.

În chip curios, scenele cheie nu l-au interesat pe G. Călinescu, altceva din universul prozatorului rus îl atrăsese şi el părea extrem de satisfăcut de transferul de preocupări pe care îl iscase. Era clar că îi plăcea să tragă în jos personajele ilustre, dezvelindu-le o anume micime, unele trăsături dezagreabile. Boierii din *Război şi pace* sau *Anna Karenina* gustau existența în moliciune, etalau o apetiție către viața rudimentară. Vorbitorul tindea să reteze gesturile mari, le cobora spre banal şi monoton. Ce spunea profesorul (şi se vedea că-l bucură descoperirea)? Că Levin coseşte fân cu țăranii şi G. Călinescu adăuga cu sarcasm că puțină mişcare în aer liber îi dădea poftă de mâncare. La Anna Karenina distingea un erotism de operetă, până şi sinuciderea era rezultatul căutării unor senzații tari, caracteristice pentru o mondenă, o nebunie de prost gust. Am mai amintit în paginile anterioare aceste reducții. Uimitor apărea în interpretare procesul golirii de tragism, pe critic nu-l impresiona deloc zbuciumul, peste tot observa doar căderea în platitudine. La fel procedase cu alt prilej cu Dostoievski. Nu a văzut decât latura primară a rebeliunii lui Raskolnikov. Subliniind voit răsturnarea de sensuri, el insista asupra vocației de ucigaş a eroului, care a rămas instinctiv un criminal. Cum adică? mă întrebam eu perplex. Da, dezvolta ideea netulburat profesorul, bucuros că sfărâmă un mit: tânărul care omoară o bătrână face parte din categoria ipocriților, care nu vor să admită sursa actelor lor. Treptat am înțeles că G. Călinescu uza de o grilă de lectură, prin care unele accente erau îngroşate, iar altele estompate.

Care era procedeul? Spre a domestici personajele, ordonându-le şi clasificându-le pe specii, criticul le introducea mai întâi în muzeul său. Acolo le înăbuşea zvâcnetul viu, imprevizibil, le tăia aripile, le înțepa cu acul ca să le aşeze în insectar. Pretutindeni în operă căpăta întâietate nevoia de caricare, în această operație de divulgare a comicului se şlefuia şi formidabilul său talent de colecționar, dar şi de portretist. Acceptate în muzeu, personajele pierdeau repede impulsul spre eroism, spre sublim (dacă l-au avut înainte), lăsau să iasă la iveală un fond inferior de zbatere rudimentară, aproape animalică. E semnificativ că motivele pentru care Pirgu îl mustră pe narator în *Craii de Curtea-Veche* se regăsesc şi în proza lui G. Călinescu. Naratorului i se reproşa că numai pentru a face studii, a lua „schițe”

manifesta o culpabilă slăbiciune față de tot ce poartă stigmatele declasării, de tot ce e tarat, ratat.

Pentru a percepe natura demersului efectuat de autorul *Bietului Ioanide* e necesar să plasăm arta sa sub o zodie aparte. Iată câteva componente, fără pretenția de a ierarhiza lucrurile și a le fixa definitiv:

a) nu e loc în acest cosmos pentru metafizică, pentru transcendență, iar apelul la sacrificiu și la demnitate în rezistența umană nu are ecou în parametrii dați. Amuzându-se, G. Călinescu include un avertisment într-o scurtă poezie: „Precum știi, Anaximene/ Trăim printre fenomene/ Tot ce toarce Chloto în caer/ Este zămislit din aer/ Chiar soarele imensul sfeșnic/ Mă îndoiesc că este veșnic." Cu alte cuvinte, scriitorul revendica favoarea de a fi raportat la pământul de sub picioare, la materia atotcuprinzătoare.

b) confruntat cu un dictat al ideologiei, clădit pe suportul unui marxism vulgarizator, G. Călinescu a îndeplinit docil o sarcină, punând în relief apartenența de clasă a personajelor și funcția ei dominatoare. El a ocolit însă strategic schema simplistă care i se sugera, preferând o altă reducție, care era conformă cu vederi estetice proprii mai vechi. Era o subtilă evitare a unei alinieri, cu toate acestea în esență persista un alt mod de capitulare în fața dictatului. Ceea ce fusese conceput ca o întorsătură ce sfidează viclean tirania ideologiei, se dovedea la urma urmei doar o ploconire. Să spui că Levin cosește fân cu țăranii, fără să spargă mentalitatea sa de moșier răsfățat, și că Anna Karenina e o dezmățată a simțurilor care nu putea scăpa din capcanele psihologiei de clasă, toate acestea însemnau să închizi ochii în fața unor tentative umane de evadare. În ciuda soluției extravagante pentru care a optat, G. Călinescu a aprobat în ultimă instanță teza că zarurile fuseseră aruncate demult atât pentru întreaga formație socială, cât și pentru fiecare individ luat separat. Despre efectele asumării acestei fatalități într-o determinare strictă discut în altă parte în cadrul eseului meu despre romanele lui G. Călinescu.

c) înaintarea în vârstă e acceptată calm, cu un soi de voioșie nepăsătoare. Scrutând pe o admiratoare din cercul de companioane fidele, doamna Valsamaki, arhitectul remarcă la ea stratificarea

fălcilor, uscăciunea pergamentoasă a pielii, brațul violaceu şi flasc. „Peripețiile organice ale prieteniei sale îl tulburau ca un aviz pentru sine citit în oglindă”. Fiorul prea intim e însă alungat. „Smochinele, curmalele îmi calmează frica de putrefacție. Toate sucurile care puteau să fiarbă şi să descompună țesăturile s-au evaporat şi au lăsat o mumie vegetală îmbălsămată”. Ostentativ, Ioanide refuza psihoza impacienței, observa că ea acționează destructiv la unii cărturari debusolați din jurul său. În contrast cu ei, se simțea vulcanic, creator, veşnic june. Explicația? Lui nu i-au slăbit tendoanele morale pentru că a obținut permanent roade în activitatea creatoare. În afară de zidirea operei, ştia că beneficiază de vigoarea şi de darul de a se lăsa iubit şi de a se îndrăgosti la rândul său şi la senectute. Atât de reticent în fața stridenței, G. Călinescu nu suprimă tonul narcisiac când îşi descrie un alter ego: Ioanide îşi încordează fără să tresară la ridicol trupul superb, fiind imun la scurgerea timpului. Felurite tipuri de amante îl asaltează simultan: Sultana îl strânge în brațe viforos, gata să-l sufoce, Ioana îi tulbură cu toanele ei răgazul rezervat singurătății, Cucly îl soarbe din ochi posesivă, exclusivistă.

d) o vamă păzeşte pacea din străfunduri. Masca de jubilație a ajuns la el o a doua natură. Înr omane e omisă perioada infantilă a eroilor. De ce? Probabil deoarece în propria biografie a scriitorului o pată albă acoperă vârsta când fusese umilit. Lipsit de o legitimare a descendenței, eroul favorit pleacă la război împotriva unor falşi părinți: mătuşile lui Jim (*Cartea nunții*), avarul moş Costache (*Enigma Otiliei*), clanul Hangerliu, înțepenit în ceremonial şi în automatism sterp (*Bietul Ioanide* şi *Scrinul negru*). Sub paravanul invitației la joc, personajele preferate – Jim, Felix sau Ioanide – ascund sfâşieri şi umilințe din vremea formării lor. Cuirasa nu poate fi perforată. Dar hora exuberanței exclude drama veritabilă, ceea ce are consecințe în realismul descrierii. G. Călinescu aplanează conflictul de conştiință al figurilor principale şi totodată îmblânzeşte neverosimil ciocnirea cu o realitate ostilă, cea a dictaturii proletare.

Arcul şi săgeata

Cam fără rost s-au pregătit vânătorii, asudând într-o ultimă repetiţie, dornici să dovedească subtilităţile la care ajunseseră în îndeletnicirea lor. Au testat armele în toate poziţiile, trăgând fără încetare, au folosit şi ţinte mobile ca să adauge încă un grad de dificultate exerciţiilor. Puştile de calibre diferite atârnate în panoplie, o vitrină a performanţei posibile, nu mai aveau efectul scontat, tehnica prin care stârniseră înainte invidia nu mai avea căutare. Nimeni nu mai tânjea să asiste la spectacolul iscusinţei lor, desăvârşirea în meserie nu mai interesa publicul. Erau proprietarii unui bun care nu mai era cerut, nu-şi mai puteau urma vocaţia decât în penumbră, în clandestinitate, cu riscul de a fi la demascare pedepsiţi aspru. În târg funcţiona interdicţia de a nu mai utiliza uneltele cu care ei se mândreau, ca, de pildă, armele de foc. Ce li se solicita imperativ şi exclusiv era să întrebuinţeze, în operaţii de capturare a prăzii, doar arcul şi săgeata. Cine îndrăznea să încalce consemnul fiindcă nu rezista ispitei de a uza şi de alte mijloace pierdea şi dreptul de a-şi mai exersa profesiunea, era exclus. Reducerea la elementar fusese salutată ca un pas înainte, o expresie a rodniciei şi a progresului. În general, noţiunile erau inversate, debarasate de sensul iniţial, sugerând adesea contrariul.

Împrumut parabola despre vânatul cu arc şi săgeată pentru a sugera starea de anemie la care fusese adusă critica literară în perioada postbelică (aproximativ 1948-1960). Când s-au impus regulile rigide ale ideologizării artei, comentatorii cărţilor au fost supuşi unei severe supravegheri, suferind poate cele mai dure restricţii. Ei erau dependenţi de aparatul de propagandă, executau nişte ordine, li se refuza orice licăr de individualitate creatoare. Peste noapte fuseseră privaţi de un arsenal de mijloace, atribuţia lor era să aplice un canon primitiv şi să nu admită nici o derogare. Venise vremea cenuşiului şi a monotoniei, criticii aveau la îndemână măsurători simple, cu o aritmetică fără pretenţii. Restul era hărăzit uitării şi neantului. Se instituise cultul omului de rând, al proletarului cocoţat la pupitrul de comandă. El înlătura prin vitejie şi înţelepciune un duşman recognoscibil după urâţenia privirii, în care colcăia ura. Aceleaşi scheme primare scoteau în

relief superioritatea muncitorului şi a ţăranului, mereu victorioşi în conflictele de clasă, surclasând pe reprezentanţii banului, în derută neputincioasă, iremediabil înfrânţi. Cel care n-a apucat vremea umilirii cărturarilor, somaţi să plătească pentru rătăciri şi erori închipuite, nu poate înţelege cum s-a produs enorma mascaradă. Dacă nu arătăm deschis cauzele devastărilor ivite, totul poate părea o subită orbire, o atracţie a prăbuşirilor.

Mai greu loviţi de urgia marii simplificări erau tocmai maeştrii cuvântului, care cunoscuseră odinioară un timp al gloriei, al răsfăţului verbal, atingând un rafinament în arta exprimării şi a tălmăcirii sensurilor.

M-am ocupat de traseul parcurs de G. Călinescu în anii de după război, reluând în interpretare teze expuse într-un eseu mai vechi. Constrâns să se acomodeze ca şi alţi corifei ai zilei (Sadoveanu, Arghezi, Camil Petrescu), să lepede un stil de înţelegere şi de existenţă în favoarea unei nivelări generale, G. Călinescu a îngenunchiat. Am scos în evidenţă motivele capitulărilor: ca şi ceilalţi campioni ai unei generaţii de aur a fost cuprins de teamă în faţa unei puteri brutale şi neiertătoare. Căpătase convingerea că răul va dura şi că nu există o alternativă la supunere. Era un spectacol nespus de trist decăderea unor mari spirite, regresiunea lor spre rudimentar şi infantil. Sursă a nenorocirilor pe care le îndurau nu era doar spaima. La început, unii dintre ei, artişti de seamă, cu un trecut antifascist, simpatizând cu forţele democratice, aderaseră la ideea revoluţiei, spontan şi sincer, încrezători în schimbare. Când s-au dezmeticit n-au mai putut scutura lanţurile, ieşirea din coloană ar fi fost sancţionată mai drastic decât un refuz din start. Şi G. Călinescu a străbătut un drum al Golgotei, cum am menţionat, a fost forţat să cedeze catedra universitară, i s-a retras din circulaţie romanul *Bietul Ioanide,* criticul fusese pus pe linie moartă. Convocat numai la festivităţi (aniversări şi comemorări cu ecou peste hotare) i se solicita să dezvăluie în ochii străinătăţii o altă faţă a regimului, mai puţin vulgară şi agresivă. În acţiunea de mobilizare a masei îtr-o strădanie ternă de monolit, scriitorul nu-şi găsea un loc, fiind taxat drept un element nesigur, infectat de formalism şi elitism, o fosilă a trecutului. În disperarea că pierde pământul de sub picioare, G. Călinescu, aidoma altor veterani, a încercat să asimileze noul

alfabet şi să renege tot ce constituia prin erudiţie şi aptitudini ale spiritului fala prestaţiei de altădată. Convieţuirea cu stereotipia, evidentă în *Scrinul negru* şi în numeroase texte de publicistică, lăsa urme. Silabisind anevoie sloganurile la modă, G. Călinescu înfrunta ridicolul, recunoscător că e primit în coloană. Dar insul ascultător, care-şi reprima strigătul de revoltă, deţinea privilegiul de a trăi în continuare din scris, din prelegerile la Universitate, din tirajele cărţilor. Ralierea la canonul oficial devenise indiciul de fidelitate, condiţia de existenţă ca intelectual, dar şi ca persoană fizică. Am reconstituit drama lui G. Călinescu, forţat să se poarte umil şi plecat, descotorosit de nimbul pe care şi-l câştigase odinioară pe merit. În *Scrinul negru,* ultimul roman din ciclul care narează isprăvile lui Ioanide, tocmai arhitectul, binecuvântat de zei graţie talentului, culturii şi agerimii minţii, acceptă să primească ordine şi îndrumări de la fostul proletar Dragavei, acum activist de extracţie muncitorească, repartizat la un post de conducere. În noile împrejurări esenţialul se arăta a fi *dezvăţarea,* abandonarea vechilor veleităţi, executarea poruncilor venite de sus, de la indivizi adesea troglodiţi. Din când în când mai ţâşnea o scânteie care amintea de verva şi fertilitatea gândului din trecut, ea se stingea însă repede în resemnarea cu care se încadra în mediocritate. Ioanide nu rata ocazia de a păşi în arenă alături de ceilalţi ca un salahor de rând, punând în practică îndemnurile lui Dragavei. Ştia că nu ingeniozitate, eleganţă, avânt al zborului se aştepta acum de la el, ci înhămarea modestă în anonimat. De reţinut e faptul că G. Călinescu nu se sfieşte să proclame superioritatea omului cu sapa, netrecut prin şcoli înalte, ferit de influenţe artificiale. În noul cod de apreciere valorile se mută, este înscăunată o altă ierarhizare a temelor şi a conflictelor, se acorda importanţă muncii în fabrici sau pe ogor, se cântau roadele efortului fizic, era îmbrăţişată o morală care consfinţea primatul pumnului şi al palmei. Privit retrospectiv scenariul naufragiului în infantil pare de necrezut, pare o farsă absurdă. Totuşi lucrurile au luat această desfăşurare grotescă, pare sub teroarea fricii, aleşii muzelor au intrat în horă, s-au mişcat ca nişte păpuşi fără individualitate şi originalitate, roboţi lipsiţi de simţire. Uluitor de trist a fost procesul de contaminare: cum s-au căznit ei să se descotorosească de ceea ce era viu şi strălucit în ei, amputându-se, automutilându-se, ca să

semene cu ceilalți și să nu trezească vreo bănuială. În însemnările sale autobiografice, intitulate *Stejarul și Vițelul,* Soljenițîn relatează o întâlnire a sa cu scriitorul Constantin Fedin, bătrân și senil. Acesta îi cucerise pe cititori în romanele sale de început când a descris fuga lui Tolstoi de acasă, la o vârstă matusalemică, rătăcind singur și neajutorat pe străzi. Fedin trona într-un prezidiu al scriitorilor, chemat să judece nesăbuința lui Soljenițîn, să-l condamne pentru răzvrătire. Buhăit, greoi, mormăind frazele ca un agramat, pronunțând nepăsător cruda sentință, scriitorul părea o parodie a lui însuși.

În România, invazia proletcultismului a ținut mai puțin, unii maeștri ai scrisului s-au putut scutura, biruind coșmarul, ieșind din hipnoza idiotizării. Acest prag al regăsirii i s-a conferit și lui G. Călinescu, în ultimii ani de domnie ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. G. Călinescu a revenit la catedră, a putut să dea din nou la tipar *Bietul Ioanide,* a fost aclamat la aparițiile în public, cu fastul cuvenit. În ciuda norocului de care a beneficiat la urmă el n-a mai avut răgazul să supună unui examen propria dezertare, din faza când a dansat cu ursul. Fenomenul de aliniere și ploconire n-a fost încă pe larg analizat. Mai pot fi citate (ceea ce am și făcut mai înainte) și alte scrieri născute moarte, în care nu se mai poate recunoaște amprenta marilor însușiri din trecut: *Mitrea Cocor* de M. Sadoveanu, *Un om între oameni* și piesa despre Caragiale de Camil Petrescu, *Meridiane sovietice* de Geo Bogza. În procesul de regresiune la G. Călinescu descoperim unele particularități curioase (și în raport cu celelalte rebuturi faimoase): 1) groaznica amputare e contemplată ca o sursă de voioșie, autorul jubilează la vederea propriei mutilări; 2) conștiința că ascultă de un dictat din afară e acoperită printr-o deghizare, se omite împrejurarea că autorul se conformează unor porunci, într-o funcție subalternă. Pentru menajarea propriului orgoliu, el refulează umilința, prezintă atrofierea ca o consecință a unui liber consimțământ; 3) se naște un bizar amalgam între țâșnirile unei inspirații nu cu totul decedate și clișeele insipide impuse de aparatul de propagandă; 4) jucând comedia veșnicei tinereți, scriitorul ascunde tulburările de conștiință, adoptă un optimism naiv.

Secretul celor trei mohicani
(despre Mircea Eliade, Emil Cioran şi Eugen Ionescu)

Ce ne poate spune o fotografie? Ştim că există oameni care evită locurile unde se expun privirilor străine, fiindu-le teamă că li se citesc gândurile, că rămân goi, la discreţia altora. Odată surprinşi într-o poză, încremeniţi într-o poziţie vulnerabilă, ei cred că li se descoperă punctul slab, călcâiul lui Achile. Se mişcă prin lume cu această superstiţie. Despre scriitorii zgârciţi cu destăinuirile se zvoneşte că manifestă de multe ori o alergie faţă de pagina de jurnal şi de corespondenţă, ocazie de a se trăda. Dar şi fixarea într-o poză, fără apărare, o consideră o imprudenţă ce poate fi plătită cu asupra de măsură. Scriind, construind ficţiuni, ei sunt convinşi că interpun o perdea între zonele de intimitate sufletească şi nevoia de iscodire a publicului. Cedând într-un moment în faţa scânteii prin care se declanşează aparatul de fotografiat, aceştia se simt parcă prada unor devorări.

În categoria autorilor retractili, o situaţie-limită o reprezintă, bunăoară, J. D. Salinger, cu fuga lui de maniac, speriat de publicitate, baricadarea în casă, obiceiul de a umbla incognito în oraş când e nevoit, extrem de rar, să părăsească domiciliul. Chipul său nu poate fi reţinut deoarece nu apăruse în ziare sau la televiziune. Tot din literatura americană, la rubrica bizareriilor, un romancier fără fizionomie este şi Thomas Pynchon, care nu-şi deconspiră identitatea, scrierile sale fiind văduvite de portretul

obişnuit. O treaptă intermediară în stratagema de ştergere a urmelor e marcată de poeții sau prozatorii cu o biografie în care alternează mai multe faze, ba sunt ascunşi vederii când întrerup firele de legătură, ba se dăruie mediului din jur, compensând parcă deficitul anterior. Fireşte, cauza excentricităților în comportare şi în relația cu propria viață povestită e diversă, poate fi, de pildă, un rezultat al determinărilor de temperament psihofizic sau al unor influențe din exterior.

Pentru cei trei autori români la care vreau să mă refer, Mircea Eliade, Emil Cioran şi Eugen Ionescu, o intrare în subiect mi-o oferă contemplarea unei poze celebre. Cu ajutorul ei sunt în măsură, cred, să scot în relief dialectica ieşirii la lumină şi a retragerii în umbră în existența lor. Poza e consemnarea pentru posteritate a unui moment fericit de istorie literară pentru că ei sunt reuniți laolaltă, surâzători, după ce au străbătut un traseu foarte accidentat. Clipa de destindere îngăduie şi intuirea unor antecedente de altă natură, chiar în sens contrar. Făcând ocolul planetei, imaginea celor trei bărbați simboliza, în anul fotografierii (1976), că au băut din cupa gloriei, că au câştigat încredere în realitate şi în creația lor. Concomitent au atins un prag al concilierii şi al prieteniei dintre ei.

Se disting cu limpezime fețele protagoniştilor într-o piață din centrul Parisului (Fürstenberg), la intersecția unor străzi mai puțin frecventate. S-au regăsit la senectute, joviali, generoşi, mântuiți de primejdiile care le pătrunseseră odinioară în carne şi oase. Erau confiscați acum de conversație, nepăsători la traficul circulației, oricum redusă în acel perimetru. Au optat pentru un spațiu nimerit pentru revedere şi se poate deduce că aici s-au întâlnit, în acea secvență de timp, de multe ori, respectând un soi de ritual. Din relaxarea care se degajă tragem concluzia că vasul lor care înfruntase intemperiile a acostat, în fine, la un țărm liniştit.

Insul din mijloc (Eugen Ionescu) era locvace, lui îi plăcea să povestească, companionul din dreapta (Cioran) îi sorbea cuvintele şi intervenea rar, iar cel de-al treilea membru al grupului (Eliade), care trăgea dintr-o lulea, păstra o mică distanță, dând impresia că n-ar lua parte la dialog, deşi era limpede că nu pierdea nici un detaliu. Cum s-a înfăptuit miracolul armistițiului şi al ataşării lor în final, deşi premisele nu au fost deloc favorabile

unei joncțiuni? S-au succedat în biografiile lor, paralele întrucâtva, momente de concordanță cu altele, de înstrăinare și ostilitate, acestea din urmă încheiate cu o rupere a legăturilor, de câteva ori, cu jurământul rostit la mânie de a se ocoli ca și cum nu s-ar fi cunoscut vreodată.

Cei trei s-au născut la câțiva ani diferență spre sfârșitul primului deceniu din secolul XX, în România. În privința provenienței, a formării școlare, a lecturilor și opțiunilor, mai curând nu se potriveau, iar din elaborarea celor dintâi proiecte de creație se desprindeau palide tangențe. Au debutat însă împreună un semn al destinului. Se aflau la București într-o epocă de efervescență a culturii, un climat de animație care permitea energiilor să țâșnească în trombă. Era la ordinea zilei voința de a experimenta fără frica de a încălca prescripții. Slujitorii artei profitau și în România de un interludiu, răgazul între două conflagrații mondiale, convinși că s-au împlinit deja deziderate sociale și naționale și că ei se pot consacra, de aceea, altor meniri (teză enunțată de Eliade). Se deschiseseră ferestrele spre lume, era instaurată o competiție vie, tumultuoasă, între talente, fondul de robustețe rezista la asalturi și la tentațiile încă firave ale decadenței.

Doi dintre autorii în discuție au fost distinși în anul 1934 cu premii ale fundațiilor regale, premii acordate tinerilor scriitori. Eugen Ionescu publicase un volum de eseuri intitulat *Nu,* în care folosind provocarea și exagerarea până la paroxism, persifla conveniențele breslei și ridicolul grandomaniei nu numai literare. Emil Cioran începuse seria aforismelor și a meditațiilor filosofice, axate pe reflecții despre moarte, inconvenientul de a trăi, teroarea neantului, evadarea din chingi prin muzică și religie, reflecții compuse într-o dispoziție de febrilitate. Mircea Eliade pășise în arenă mai devreme, se putea lăuda cu o panoplie de trofee, tipărise o narațiune exotică de dragoste și aventură, rod al unei șederi în India – *Maitreyi* – precum și radiografii exacte din țară, un sunet de alarmă, înfățișând încordarea junilor intelectuali, în pragul unei explozii, în *Huliganii* și *Întoarcerea din rai.*

TREI MINUS UNU EGAL DOI

Îndată după botezul focului literar, în 1934, Eliade şi Cioran s-au înrolat grăbiţi pe o baricadă, era însă tocmai cea rea. Ispita era nespus de periculoasă, un pas va fi urmat de altul, mai compromiţător; într-un târziu, ei vor fi contaminaţi de răbufnirea de ură şi violenţă, de abrutizare. Mai vaccinat împotriva molimei, Eugen Ionescu se va retrage, întorcând spatele tinerei generaţii, în care se considera acum un nepoftit. A scrutat însă lucid degringolada celorlalţi pe care o va denumi ulterior „rinocerizare".

O ursită comună îi va apropia pe cei trei scriitori şi mai târziu, după 15 ani de la debut. Cu un salt în cronologie traversăm o lungă distanţă ca să-i surprindem la Paris, urbea marilor aspiraţii în artă. Vântul i-a aruncat pe naufragiaţi, după război şi alte cataclisme, într-un golf al speranţei. Nu trebuiau să facă faţă doar necesităţilor şi aclimatizării. Nelecuiţi de patima scrisului, se hotărâseră să treacă un examen foarte sever. Voiau să redacteze noile lor opere într-o altă limbă, pretenţioasă, cu rigori stricte, având de înfruntat o concurenţă acerbă deoarece capitala Franţei era ţinta atâtor candidaţi de pe tot globul. Se repeta la ei o coincidenţă a lansării, ca o fatalitate. În acelaşi segment de timp (1949-1950), librăriile parisiene găzduiesc primele două cărţi din exil ale lui Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions* şi *Mythe de l'eternel retour.* Tot atunci e inaugurat ciclul producţiilor de moralist ale lui Emil Cioran cu *Précis de décomposition*. Cu o echipă de actori entuziaşti, încă lipsiţi de notorietate, Eugen Ionescu desfide publicul cu întâia sa piesă de teatru, *La cantatrice chauve,* care va provoca la început reacţii de indignare. Pentru toţi trei se petrecea o transformare de senzaţie, începeam încă o dată de la zero, îmbogăţiţi cu experienţa asimilată, gata să renunţe vechile inspiraţii, făcând din trecut *tabula rasa*. Ulterior exegeţii vor constata că totuşi embrionul unor inovări de maturitate poate fi depistat şi în exerciţiul claviaturii la Bucureşti.

Strămutaţi, în faţa unei file albe de viaţă şi de creaţie, ei reglaseră în prealabil conturile cu trecutul. Fuseseră purtătorii de cuvânt ai unei promoţii de frondă, plecată la atac împotriva tradiţiei şi a bătrânilor, socotiţi inutile reclive. În nerăbdarea lor nu fuseseră imuni la cinism, la anarhie, la cruzime intelectuală. În revărsarea

peste maluri, nu se mai întrezăriseră câteodată reperele de echilibru şi cumpătare.

Toţi trei refugiaţi la Paris, fiecare pe traseul său distinct, au înţeles că s-au rupt punţile, nu se mai puteau întoarce în patria unde luase fiinţă un alt tip de totalitarism, în sfera de influenţă rusească, o dictatură primitivă, anticulturală. Privaţi de mijloace de existenţă, întărâtaţi de anonimat, luptând cu fantomele fostelor înregimentări de care doi dintre ei nu se puteau descotorosi total în visele nopţii şi totodată nici în reveriile zilei, autorii vădeau o calitate asemănătoare: încrederea în steaua lor de artişti. Erau plini de elanuri, tatonând idei şi forme necunoscute, bântuiţi de fantezii extravagante, adesea fertile, apte să spargă canoane. Fiind pe deasupra dispuşi să tragă la galere, au muncit înzecit la zămislirea ideii, la compoziţie şi stil, în conformitate cu exigenţele profesionale ale cadrului dat. S-au acomodat condiţiei de îndeletnicire spirituală într-o ambianţă democratică, creată pe temeiul toleranţei şi libertăţii.

Cioran a triat o imensă cantitate de ciorne şi a refăcut de trei ori, în stadiul de finisare, prima sa colecţie de cugetări, mânuind cu dexteritate franceza, pe care o învăţase la o vârstă matură ca un elev destoinic şi ajunsese s-o stăpânească în maniera unui maestru, un barbar închis după zăbrelele rigorii, cum se caracteriza singur. Eliade stătuse neclintit în casă, lucrând 14 ore pe zi, clasificând cu acribie imensul material adunat din expediţiile de explorare în biblioteci şi arhive. El a fost acceptat brusc şi pe drept de specialiştii domeniului ca un arbitru cu reputaţie în interpretarea riturilor şi cutumelor străvechi. Eugen Ionescu a avut curajul să bată la poarta unui teatru unde s-a cultivat rafinamentul şi au fost trecute printr-o sită moduri de reprezentare de pe toate continentele. Dintr-o suflare, novicele a pulverizat un limbaj înţepenit, desuet, propunând o altfel de comunicare pe scenă, cu o nouă funcţie a cuvântului şi gestului. Atunci s-a produs un şoc din care s-a înfiripat dramaturgia absurdului (Ionescu fiind unul din ctitori, alături de Beckett şi Artaud). Va povesti după aceea cum s-a chinuit să dea un titlu năstruşnicului produs, renunţând în cele din urmă la *Plouă cu câini şi pisici* în favoarea celui care după o jumătate de secol se bucură de o rezonanţă neegalată, în pofida faptului că oricine ascultă replicile nu reţine nici o aluzie la vreo cântăreaţă cheală.

Iată, deci, cum s-a înfăptuit un altfel de debut pe un nou meridian. Relansarea realizată de fiecare în sectorul propriu va însemna curând consacrarea mondială. Eliade, Cioran şi Ionescu la Paris au jucat pe o miză neobişnuit de temerară şi au câştigat acolo unde n-au reuşit, la această altitudine, alţi emisari ai literaturii autohtone. Nu se încheie încă succesiunea de similitudini. Ancorând la un liman, cu o asemenea izbândă, nu puteau scăpa de un balast, o povară care îi stânjenea. Atât Cioran, cât şi Eliade târau după ei o taină pe care refuzaseră s-o divulge în toată amploarea ei. Nici Eugen Ionescu nu era scutit de o nevoie de escamotare, la el lucrurile ţineau însă de o altă conjunctură. Motivele lui de evitare a unor dezvăluiri erau benigne, căci fusese un adversar constant al fascismului şi al variantei indigene, Legiunea.

Nu fără rost am pomenit la începutul acestor rânduri de ciudăţenia unei categorii de scriitori, care au luat decizia să înmormânteze în tăcere câţiva ani din tinereţea lor, nevoind să-şi amintească tot ce li s-a întâmplat. Refuzau îndărătnic să răspundă la întrebări legate de acel secret al biografiei lor, se străduiau să demobilizeze pe reporterii sâcâitori, avizi să scoată la lumină ce li se părea suspect. Când nu se mai puteau deroba, autorii se agăţau de formulări evazive, neangajante, invocau lapsusuri, goluri de memorie. De aici deriva şi aversiunea lor faţă de fotografia, de care am pomenit, tindeau să şteargă pe cât posibil dârele prezenţei lor fizice de atunci. Nu e un hazard că nu circulă portrete ale lor înscrise în ambianţa epocii, că reflectarea în poze – o privire în oglindă care ar menţine nemodificată identitatea lor – a fost prohibită de ei. Multă vreme au suferit de un complex de fugăriţi, constrânşi să nu lase pe nimeni să se urce peste gard, să inspecteze grădina plină de buruieni. Puţin putea fi recompus din acel crâmpei al existenţei de odinioară, în memorii, în nararea faptelor persistau pete albe, porţiuni acoperite cu văluri. Cioran refuzase să acorde interviuri în presa franceză, cele câteva care au fost receptate în Germania conţin lămuriri avare cu privire la anii de tinereţe, indicaţii minime, ambigue. Eliade şi-a modificat de câteva ori amintirile date spre publicare, dar a ocolit perseverent anii dubioşi (1936-1944), a permis să se întrevadă doar sumare fâşii, epurate de

ceea ce putea să hrănească setea de clevetiri. La Paris, după naufragiu, în etapa redresării nu fuseseră în stare să curme bifurcarea de destin: la suprafaţă gustau din fructele recoltei strânse de ei, sărbătoriţi ca deschizători de drum în ştiinţă, în artă, dar în intimitate suportau o tortură, panica deconspirării, eventualitatea că oricând un secret grav, ruinător pentru ei, ar putea fi dat în vileag.

Pricini de ceartă

Aceleaşi dileme au stat însă la baza unei întreprinderi curajoase în investigaţie O cercetătoare franceză, bună cunoscătoare a culturii noastre, de care se ocupă cu pasiune şi zel, doamna Alexandra Laignel-Lavastine, a fost şi ea incitată de spectacolul zbaterii între poli a celor trei pribegi, care au avut parte de un triumf uimitor. Pe de o parte era succesul în proporţie crescândă, de necontestat, pe de altă parte a descifrat, la ei, o nelinişte lăuntrică la gândul că o acţiune a unor inamici sau un capriciu al zarurilor ar putea să-i azvârle în dizgraţie. Cu cât s-a apropiat mai mult în explorări de resorturile acestei ambivalenţe, cu atât a sporit ambiţia cercetătoarei franceze de a dezlega un mister.

Ceea ce a atras-o cu precădere a fost suita de coincidenţe pomenite în viaţa lor precum şi despărţirile repetate. Am zăbovit şi eu la descrierea cadrului pe care îl circumscrie; exegeza poate constitui un preludiu la înţelegerea rebusului. Ca să se familiarizeze cu tema, a examinat şi d-na Lavastine aceeaşi poză din piaţa Füstenberg, pe schelele căreia a sprijinit demersul său critic. Cercetarea a fost consternată de atmosfera de împăcare şi de calm, trei bătrâni senini, cordiali, respirând voie bună. Ea s-a întrebat unde s-a volatilizat între timp repulsia, chiar ura unuia (Eugen Ionescu) împotriva celorlalţi doi (Cioran şi Eliade), căreia i s-a substituit, ca printr-o minune, o suflare a îngerilor, o dorinţă de fraternizare. Studiul masiv (peste 500 de pagini), intitulat *Cioran, Eliade, Ionesco, L'oubli du fascisme* (uitarea fascismului) poartă pe copertă, într-o reproducere excelentă, tocmai instantaneul din scuarul parizian. Ce se zăreşte, la îndemâna oricui, nu diminuează

enigma, ba s-ar putea zice că o sporeşte. Era limpede că fără alte săpături în trecut nu s-ar fi putut deduce, din imaginea antantei cordiale, defunctele dezacorduri furibunde dintre ei. Prevenită de dificultățile subiectului, a scontat probabil ea însăşi pe o primă reacție de nemulțumire a unor cititori ca urmare a faptului că scotoceşte prin locuri neîngăduite accesului normal. N-a putut probabil să prevadă că terenul e atât de minat şi că se va isca un vacarm.

Cartea a fost prompt interceptată de recenzenți la Paris şi la Bucureşti. În presă alternează ecourile de aprobare cu cele de respingere vehementă. Pretutindeni şi în aproape toate cronicile negative e inclus un elogiu pentru efortul de documentare, pentru aria largă de cuprindere. D-na Lavastine a tins spre integralitate, a selectat un vast material disponibil, n-a subestimat nici cele mai mărunte detalii. În afară de sistematizarea meticulos realizată, a scos la lumină un număr de documente noi, care până acum nu răzbiseră la suprafață sau li s-a tergiversat publicarea pe diferite criterii (a funcționat probabil şi dorința de a nu se leza un orgoliu național). Merită evidențiată cantitatea de muncă depusă şi în genere (cu unele excepții) nivelul de acuratețe ştiințifică în prospectare. E de netăgădut efortul cercetătoarei de a pricepe dinăuntru mecanismul unor procese constitutive dintr-o literatură de care ea s-a ataşat venind din exterior, cu o inițiere remarcabilă. A întreprins premeditat o anchetă, unii i-au reproşat metoda specifică de tratare a subiectului. Ca să se justifice, a invocat însăşi materia conspectată, alunecoasă, cu deghizări, recalcitrantă. Trebuia demontată, susține d-na Lavastine, o creație care a fost acoperită de o perdea de fum, chiar autorii respectivi au pus o vreme bețe în roate reconstituirii ei metodice. S-au preconziat procedee de urmărire detectivistă, cu accent pe fapte şi mărturii indubitabile, fără speculații de proveniență fantezistă. Datorită cărții editate la Paris, s-au instaurat pe unele pârtii ale explorării ordinea şi claritatea.

Desprindem întâi de toate preocuparea de a alunga ceața de pe un termen al ecuației de rezolvat: starea de animozitate între protagonişti, imediat după război. De ce s-a iscat gâlceava şi au jurat să nu se mai vadă? Ipotezele d-nei Lavastine se bizuie chiar pe declarațiile împricinaților. Astfel, Eliade sugerează undeva

dezmeticirea pe care a trăit-o după cutremurul războiului, vorbeşte de Parisul fabulos unde erau toţi trei săraci, toţi trei necunoscuţi şi totuşi decişi, fără multe iluzii şi fiecare pentru motive diferite, să rămână ceea ce fuseseră în România, adică scriitori. Au încălecat acelaşi armăsar, literatura, dând pinteni să se avânte în frunte în competiţie şi să câştige. Dar care era în noul peisaj stadiul relaţiilor dintre ei? La revederea lor, constataseră că între ei se căscase o prăpastie, nu se mai puteau suferi, făgăduiseră chiar să se evite de aici înainte. Disputa de idei în faza baricadelor nu fusese o joacă şi ei nu mai puteau smulge din memorie lipsa de milă cu care au luptat cu arma scrisului. Cel care va spune lucrurilor pe nume va fi Eugen Ionescu (într-o epistolă din 1945 către Tudor Vianu). Se va plânge de comportarea ca intelectuali şi colegi de meserie a lui Cioran şi Eliade, care au descins în infern şi au îmbrăţişat o cauză dezastruoasă. Prea mult cochetaseră cu urâtul şi cu răul, şi ecourile paruirilor huliganice nu se stinseseră. Îi era greu să-i ierte. S-au detestat, a luptat contra lor, ei l-au urât de asemenea. Eugen Ionescu conchide pe un ton marţial: «S-au purtat unul faţă de celălalt ca nişte hiene». Nimic nu dădea de înţeles că s-ar mai fi putut repara ceva. Şi d-na Lavastine reia, în oglinda inversă, imaginea care s-a întipărit mai târziu, în scuarul parizian, în 1976, după descrierea lui Eliade: Eugen râzând, perorând, ridicând braţele spre cer, Emil contemplând pasiv, resemnat, politicos şi melancolic, Mircea încuviinţând fără resentimente. E pace şi bună înţelegere!

Aşadar din nou: ce i-a determinat două decenii după apriga confruntare să-şi întindă totuşi mâinile, îngropând în pământ securea războiului? D-na Lavastine reia firul altercaţiilor între real şi legendă, dând cuvântul textelor. Ca Eugen Ionescu să recurgă la expresii atât de dure („hiene”), trebuia să fi fost incitat de manifestări de sălbăticie pe care le-a înregistrat cu uimire la ceilalţi doi. Unele articole şi apeluri semnate de Cioran şi Eliade în perioada când fuseseră captivi unei orbiri denotă într-adevăr o degradare a minţii. Cum s-au lăsat ispitiţi oameni atât de evoluaţi, eminenţi experţi în sectorul lor precis delimitat, să imite pentru dezbaterile din cetate mentalitatea unor troglodiţi? Cartea expune mostre de deraieri, fără vreo atenuare sau înfrumuseţare. Jena, ruşinea, regretul pentru prăbuşirea în abis i-au împins pe

împricinaţi să facă efortul de a ascunde apoi abaterile ruşinoase de la toleranţă şi demnitate.

Cercetătoarea a cotrobăit adânc în lada de orori situând la vedere şi forme de dezagregare care, până acum, n-au prea fost luate în consideraţie. Se conturează acum mai evident profesiunile de credinţă ale celor doi scriitori (Cioran şi Eliade) în favoarea xenofobiei (caracterizări infamante despre minorităţi din ţară, despre neamuri vecine), ploconiri umilitoare în faţa unor despoţi locali sau străini, apostoli ai învrăjbirii. Din seria compromisurilor în atitudine pot fi consemnate pentru prima oară într-o restituire, sau, oricum, extrem de rar citate, părerile exaltate ale lui Cioran despre Hitler sau Codreanu, extrase din discursuri radiofonice sau din adnotările popasurilor în Germania. Ţesutul infectat a fost mult mai întins decât s-a crezut şi cercetătoarea operează rece, tăind în carne vie. Nu sunt numai doi-trei ani vizaţi (1936-1939). S-a acreditat ideea unei scurtimi a derutei. E fals, decide d-na Lavastine. Şi, ulterior, aproape până la sfârşitul războiului, reapar la Eliade semne de devotament îndărătnic faţă de idealul ordinii propovăduite de totalitarismul nazist. Sunt depistate fragmente grăitoare din jurnalul portughez al scriitorului diplomat, cu preţuirea autorităţii lui Salazar, cu simpatia ce se reaprinde pentru ofensiva armatei germane pe front, cu dezgustul fizic faţă de ruşi dar şi faţă de angloamericani, bolnavi de ipocrizie (pericolul invaziei). Aceste rătăciri ale viziunii despre istorie nu sunt încă toate la îndemâna publicului larg, jurnalul din Lisabona n-a fost tipărit în ţară. Din filele conştiincios ţinute aflăm cum Eliade răsfoia gazetele, urmărea încordat ştirile de pe câmpurile de luptă şi tremura la eventualitatea că oastea lui Hitler va capota. La fel a continuat la el apologia conducătorilor Legiunii după curmarea rebeliunii şi în anii de surghiun. Va reproba ferocitatea asasinatelor comise de a doua generaţie, sub cârma lui Horia Sima, executarea lui Iorga şi Madgearu, o pată neagră în cultura română. Dar, în paralel, Eliade va persevera elogiile aduse întemeietorilor mişcării, care au fost, din optica lui, nişte apolitici, au dirijat o sectă religioasă cu un eroism al sacrificiului, fără vreo aspiraţie de a interveni activ în prefacerea sistemului existent.

O calitate a lucrării d-nei Lavastine rezidă în înfăţişarea fără echivoc a unei demisii a spiritului, analizele care vor veni

trebuie să țină cont, de aici înainte, de ceea ce a fost defrișat. Nu i se poate aduce o vina că a deschis larg ușa încăperii unde era sechestrat monstrul (gândirea retrogradă), că a permis vizitarea cabinetului de groază. Știința nu poate avansa fără respect și fidelitate față de adevăr, el trebuie cunoscut netrunchiat, oricât ar fi de neplăcută deziluzia legată de unele persoane. Pentru auditoriul din Occident, dezvăluirile reprezintă o premieră. Cioran și Eliade erau plasați într-o altă constelație, însă acum, brusc, se descoperea că savantul și moralistul de anvergură mai aveau încă o față, care contrazicea zborul spre astre. În România, informarea era mai puțin lacunară, dar nici aici n-a existat o insistență de a se reface în întregime, la receptarea operei, peripețiile călătoriei în iad. Numeroase episoade erau înregistrate, însă foarte răsfirat, fără o vedere de ansamblu. D-na Lavastine s-a încumetat să modifice regulile în acest joc al omisiunilor. Și-a intitulat intenționat volumul *Uitarea fascismului.*

Unii colegi, istorici și critici, califică îndrăzneala ei drept o indecență. Cartea, prin accentele de provocare a controversei, are parte în țară mai curând de o stare de spirit nefavorabilă. Frapează un decalaj de înțelegere. În Apus funcționează o alergie pronunțată în fața simptomelor de extremă dreaptă (naționalism exacerbat, ură de rasă, cult al puterii). La Răsărit, greața se mai potolește. Nu de puține ori se aud aici glasuri care înclină să admită conviețuirea cu răul (fascismul din trecut sau reminiscențele sale de azi), apropierea e departe de a fi socotită o pacoste. Deosebirea de apreciere se iscă din evoluția istorică neasemănătoare. Totuși, se aud voci care tratează cu infatuare receptarea franceză, caracterizând-o drept superficială și ignorantă.

Sub roțile istoriei

Nimic n-a fost și nu este prea grav la noi, afirmă interlocutorii autohtoni cu o grimasă de agasare. Gradul de decădere în contactul cu urâtul și cu răul e, prin urmare, diferit. Cultivarea șovinismului, pledoaria pentru extremism, antipatia față de ordinea parlamentară occidentală, lauda tiraniei sunt trăsături pe care le observăm cu mâhnire în publicistica lui Eliade și Cioran, tribut

plătit Satanei în secțiunea de timp care purta pecetea aliajului cu Legiunea, cu partidele xenofobe. Toate acestea n-au de ce să irite, nu încalcă sfera normalului, ni se spune, n-au cum să provoace senzația de regret sau ruşine. Când sunt expuse exemple ale rătăcirii de acest fel (un merit al cărții), ele sunt tratate fără tresărire în țară. Ca şi cum s-ar fi ştiut de mult şi s-ar fi discutat chestiunea până în pânzele albe. Părerea care predomină e că oamenilor li s-a împuiat capul cu nălucile unor vremuri scufundate. Da, poate că legionarii şi Antonescu au fost nişte tartori, dar faptele lor nu mai trebuie deshumate, ele au pierdut orice actualitate. Să înaintezi pe o astfel de pantă înseamnă să bați pasul pe loc, să forțezi porți deschise, ceea ce e plictisitor pentru cititor.

Să fie oare lucrurile atât de limpezi? În realitate, pe teren, circumstanțele se prezintă cu totul altfel decât pretind partizanii unei închideri a dosarului (*Schlusstrich* – astfel numesc acest proces germanii). La o trecere în revistă sumară a rezultatelor obținute în investigații se constată mari goluri tocmai în privința dezvelirii ravagiilor provocate de o doctrină a intoleranței. Cine vrea să discute criterii de interpretare care au intrat în firescul vieții în Occident nu va fi deci peste tot în țară salutat cu aplauze. Nu e bine văzută răscolirea jarului, prejudecățile vechi exercită încă o influență, libera dezbatere e barată câteodată. Pentru a descuraja pe cusurgiii care tulbură apele, agitând o fantomă, extremismul de dreapta, se aduce ca argument urgența unei alte dezbateri: cea despre virulența cu care a acționat în trecutul apropiat Gulagul, despre fărădelegile săvârşite de cerberii comunismului. Ele au produs pagube mai mari în Est decât fascismul. De ce însă interesul arătat unei avarii ar trebui să împiedice o concentrare a privirii şi în direcția opusă?

În traiectoria unor mânuitori ai condeiului, un nivel înalt în perceperea resurselor ştiinței şi artei le îngăduia să atingă performanțe de răsunet. Numai că inteligența şi dotarea nu stânjeneau, uneori, pe un povârniş, alunecarea lor în marasm (formulări dubioase despre necesitatea dictaturii, despre terorism, despre prezența indezirabilă a străinilor, despre noua barbarie şi educația ei militantă). Ei au crezut în acea perioadă că viitorul aparține unui neam purificat de elemente alogene sau care au fost handicapate din naştere. La aceşti oameni ai cărții s-au ivit idei

rudimentare, care circulau şi în discursurile lui Antonescu sau Corneliu Codreanu, discursuri dedicate omului nou. Se decretează azi că subiectul respectiv e închis deoarece i-ar lipsi o bază de susţinere, s-au epuizat resursele care generau odinioară denaturările. Totuşi, chiar dacă societatea e altminteri constituită şi fascismul a fost condamnat, resturi ale unei mentalităţi defuncte pătrund mai departe în gazete, la întruniri, în emisiuni radiofonice.

De când nu s-a mai discutat în presă despre ce a simbolizat ideologia rasei şi a bâtei în România, despre vina unor organizaţii sau a unor conducători politici locali în împingerea ţării într-o aventură nefastă? Nu prea există analize serioase actuale, având ca subiect fizionomia unor exponenţi politici din trecut, alianţa dintre Antonescu şi Hitler, aderarea la teoria spaţiului vital şi a noii ordini, asasinatele şi deportările care s-au abătut asupra minorităţilor de pe acest teritoriu. Suntem preveniţi că implicaţiile ralierii unor scriitori şi ziarişti la retorica gliei şi a sângelui ţin de o epocă lichidată. Nu are rost să mai irosim fişe documentare, alegând subiecte moarte, acoperite de praful istoriei. Este întreţinută iluzia că a dispărut molima. Cu toate acestea, dacă se scotoceşte mai în adânc, indiciile unei anumite persistenţe mai răzbat.

Când am descris delirul periculos al lui Cioran din *Schimbarea la faţă a României,* am fost consternat după târzia reeditare, după 1989, că nostalgia faţă de mentalitatea anarhică e resuscitată la unii comentatori actuali. Un recenzent îl slăvea pe tânărul Cioran, cutezător, ireverenţios, avid să răstoarne norme de viaţă, înger şi demon totodată, liber să gândească orice, chiar şi răul, când era scuturat de furie, de pildă, împotriva altor neamuri, unguri, evrei. Îl opunea pe acest rebel fermecător unui moşneag fricos, care scotea pălăria în faţa semenilor, pus cu botul pe labe, ramolit, stors. Dacă ar fi fost silit să opteze, recenzentul l-ar fi preferat fără zăbavă pe junele năbădăios, care putea fi şi incorect, lipsit de răspundere (îşi câştigase acest privilegiu), prin urmare, îl invidia pe Cioran I. Pe celălalt, pe bătrânul moralist, Cioran II, nu-l considera la înălţimea reputaţiei cucerite. Cel care îl admira pe tânărul autor de cărţi incendiare îl pizmuia pentru că a spus ceea ce gândeşte, pe când el, cetăţean contemporan, se simte legat fedeleş. Afurisită democraţie! Funiile care l-au cuminţit şi au frânat

dezlănțuirea de animal nărăvaș, atât de fascinantă la Cioran I, aparțineau sistemului convențional rigid din Apus, cu tiparele lui strâmte.

Prin această grilă se citesc în zilele noastre și alte expresii ale exasperării și mâniei. Un text patetic al lui Eliade despre piloții orbi, din 1937, a echivalat atunci cu un strigăt împotriva spiritului închistat impus de plutocrație, de idealurile Occidentului, care au alterat tulpina viguroasă a nației. Pe căi alambicate, se strecoară în unele scrieri în prezent germenele insurgenței tânărului Eliade de altădată. În diferite gazete, nu numai periferice, sunt mărturisite alergii față de statele din Vest. Se emit definiții de discreditare: ele ar fi ațintite spre profit, spre îngenuncherea altor popoare, spre stricarea fibrei autentice autohtone. Într-o revistă („Historia", nr. 3/2002) e reluat îndemnul de a fi decapitați din nou marii inculpați, venerați în alte părți, Churchill și Roosevelt. În ridiculizarea președintelui american se insinuează că acesta e vinovat că a permis expansiunea finanțării semite, morb al descompunerii. Un tânăr critic despre care se zvonește că e o speranță a literelor românești, ajunge să-l absolve pe Hitler –, prohibit cică fără temei – de ipostaza de instigator la război. Nici pomeneală. A fost un ins pașnic, ațâțat de alții, vicleni, agenți ai capitalului englez și de congresul mondial evreiesc.

Sunt răbufniri disparate, fără un răsunet acut în prezent, de acord, dar ele fac parte din peisaj. Să te referi la ele, implică să tratezi adevăruri care nu plac. Că o stare de spirit anacronică dăinuiește peste timp în anumite cercuri o arată și ordonanțe de urgență de ultimă oră ale guvernului care se străduiește să aplaneze mustrări venite din Occident, unde se manifestă neliniște în fața formelor de cult reînviat al lui Antonescu sau Codreanu.

Nu e nevoie să se încline balanța la stânga sau la dreapta, atât Gulagul, cât și Holocaustul pot fi examinate cu aceeași neînduplecare, asprimea rezervată unui talger nu presupune că s-ar atenua cea destinată celuilalt talger. Se merge până acolo încât, ca să se descalifice stăruința asupra culpei fascismului, se sugerează că efortul pe această pantă ar fi inutil, ar fi o falsă alarmă, destinată să abată atenția de la crimele comuniste. Afirm și eu cu toată tăria că un tribunal care să judece acțiunile revoluției proletare

trebuie metodic organizat, reconstituindu-se angrenajul viciat nu numai în practica mişcării, ci şi în teorie, căci utopia în scrierile înaintemergătorilor nu refuza violenţa, teroarea, simplismul brutal în soluţiile de schimbare a societăţii.

Nimerită în mijlocul acestor încrucişări de spade, cartea de la Paris devine un test. Gâlceava ia proporţii la Bucureşti, termenii se radicalizează. Ţintă a unor săgeţi de persiflare, expediată la colţ pe coji de nucă, autoarea e ameninţată cu osânda şi excomunicarea. În loc să i se indice răbdător, într-un spirit de colegialitate, inexactităţile de transcriere, asociaţiile de idei şi metafore nefondate (volumul e vulnerabil, fără îndoială, datorită unei incongruenţe de metodă), i se atribuie cercetătoarei alte intenţii, ca şi cum ar fi fost ghidată de gânduri necurate.

Nu scriu aceste rânduri cu certitudinea că exegeza d-nei Lavastine e impecabilă. Dimpotrivă. La tot pasul irump greşeli, unele de documentare, altele în stabilirea unghiului de apreciere sau în utilizarea procedeelor de lucru. De metehne de acest gen ale cercetării intenţionez să mă ocup şi eu în paginile următoare ale comentariului. Nu pot însă înşira obiecţii, pe care le am şi eu, înainte de a evidenţia eficacitatea cărţii, cel puţin pe un traseu. Pentru perseverenţa depusă în munca de strângere şi ierarhizare a datelor, pentru materialul inedit scos la suprafaţă, oricât ar fi fost uneori de dizgraţios la vedere, pentru pasiunea cu care s-a dedicat unei culturi străine pentru ea – are dreptul de a beneficia de recunoştinţă. Volumul posedă însuşiri de pionierat, autoarea a pornit pe un drum nu prea umblat în ţară, cum am subliniat. Mi s-a părut, de aceea, deplasată acrimea din tonul unor luări de poziţie, zeflemelele şi sentinţele implacabile presărate.

Spicuiesc doar câteva stridenţe dintr-o sumedenie (toate caracterizările de mai jos au umplut recenzii negative: ea a comis o fraudă intelectuală, e lipsită de scrupul moral, n-are habar de ce vorbeşte, e lipsită de orice urmă de inocenţă, lucrarea se dovedeşte o impostură). Admonestările sunt azvârlite cu aroganţă şi ţâfnă, ca şi cum un dascăl ar trage de urechi un elev neastâmpărat, obraznic. De ce atâta causticitate? Poate că reacţia excesivă e şi un răspuns la o altă impietate în ochii cronicarilor din ţară. Autoarea a zgândărit o rană, mărşăluieşte cu cizme grele prin zone delicate, nu ţine seama de avertismente. E în joc şi mândria

națională. Nu e privită cu simpatie preocuparea de a desțeleni un ogor, cel al vinei indigene în cultură şi de a stigmatiza deruta unor exponenți de marcă, prăbuşirea lor în abis. S-ar prefera tăcerea, uitarea, amăgirea, pentru a se putea menține netulburat o ipostază de narcisism. Tot ce contravine acestui deziderat, e răstălmăcit ca o căutare de nod în papură, ba, şi mai grav, ca un act de blasfemie.

Înălțând astfel de baraje în gândire, se întârzie un efort necesar de aliniere la felul de a măsura fenomenele de artă şi cultură propriu Occidentului. Abia după ce s-a respectat adevărul, reprodus până la ultimele consecințe, un cercetător se poate consacra menirii de a înfățişa şi modul în care unii oameni, care n-au păstrat o vreme linia dreaptă, s-au schimbat ca mentalitate prin afilierea lor la democrație şi toleranță, creând astfel o operă prodigioasă. E tocmai reversul (compensarea prin valoare) pe care d-na Lavastine nu-l sesizează în profunzime, ceea ce clatină echilibrul exegezei.

CONVOCAREA ÎN FAȚA UNUI TRIBUNAL

Contând pe efectul de surpriză, Christian Morgenstern, iubitor al paradoxului, remarca undeva cu maliție: „Suntem cu toții polițişti din naştere". Adică ne atrage statul la pândă, posibilitatea de a iscodi, mersul pe mai multe piste pentru a nu pierde urma celui căutat. E ceea ce face şi d-na Lavastine, practicând o îndeletnicire ce o pasionează. Pentru ea, critica e adulmecarea unui vânat, nescăparea lui din ochi. Lațul se strânge pentru captură. Atâta strictețe trebuie să aibă demonstrația, încât, doborât, împricinatul să fie obligat să-şi recunoască vina. În argumentare, cercetătoarea foloseşte o gamă de mijloace din arsenalul judiciar: supraveghere, colecționare de indicii, confruntare a lor, interogare a unor martori, pregătire a unui dosar voluminos care să sprijine un rechizitoriu. Acest mod de lucru se întrevede şi în investigațiile ei anterioare (de pildă, cazul Noica). Deducțiile pe care se construieşte analiza aşază în centru ipoteza de delict. Pentru a-l dovedi, e nevoie, cum am subliniat, de o anchetă: criticul va fi rece, fără părtinire, neîndurător, va lăsa faptele să vorbească, ştiind că ele sunt de netăgăduit şi duc la pedepsire.

Nimic nu ar fi de obiectat dacă premisa de plecare, infracţiunea cu efectele ei fatale, ar fi hotărâtoare în traiectul inculpaţilor. Cei trei protagonişti (Eliade, Cioran şi Eugen Ionescu) satisfac vocaţia de copoi a d-nei Lavastine, un copoi care scormoneşte pământul de zor, întărâtat de fâşiile de umbră, unde e convins că e ascuns osul ce divulgă netrebnicia.

De ce e imperios necesar pentru ea actul de deconspirare? Dânsa îi poate invoca chiar pe autorii discutaţi, faptul că s-au căznit să învăluie în ceaţă câţiva ani de viaţă compromiţători. Aşadar, ei au provocat, prin camuflajul lor, reacţia inversă de suspectare metodică. Prin strădania de detectare a materialului inflamabil în arhive, jurnale, corespondenţă sau uzând de alte surse de informare, unele pentru prima oară aduse acum la suprafaţă, d-na Lavastine a întocmit un contencios solid şi a contribuit substanţial la un capitol de istorie literară. Abordând astfel lucrurile, ea a depăşit ezitările şi tărăgănarea unor critici din ţară, care, după o goană de urmărire, s-au oprit parcă în faţa unei bariere, ca să nu înfăptuiască un sacrilegiu.

Ancheta sistematică şi necruţătoare constituie partea cea mai solidă a volumului, peste care nu se va mai putea trece în viitor.

S-a mai petrecut însă ceva care a încurcat actul de receptare. Pe parcurs, s-a observat la d-na Lavastine o stranie deplasare de atenţie. Patima de a scoate la iveală, cu orice preţ, elementul malign nu mai găseşte o justificare la un moment dat. Restul materialului pus sub lupă e ferit în realitate de încărcătura culpei. Lentila, care i-a permis d-nei Lavastine să departajeze reale distorsiuni, devine neputincioasă în faţa unei privelişti neutre, nepătate. În ciuda obstacolului ivit – lipsa de componente negative pe acel segment – cercetătoarea nu poate struni impulsul, ajuns aproape maniacal la ea, de a efectua o operaţie de demascare. Nu e tulburată de schimbarea obiectului (realul epurat de rău) – dânsa are încredere doar în drăcuşorul care îi suflă la ureche că tot ce pare anodin, ingenuu, nenociv, nu e decât înşelăciune. Peste tot, dedesubt, persistă plăgi ale detracării, depinde doar de perseverenţa ei ca exerciţiul de a găsi şi mai departe semne suspecte să dea rezultat. Această fixaţie naşte un sindrom, depistarea ereziei devine un scop în sine. Cu toate că

survin mai multe nepotriviri între supoziții și materialul obiectiv, care ar fi putut s-o alarmeze și să-i domolească zelul – ea nu corijează optica negativă de interpretare.

Inspirația, care i s-a părut fructuoasă, de a urca în prim-plan, alături de cei doi parteneri, pe un al treilea (Eugen Ionescu), a produs stupoare. Deși dramaturgul avea și el un secret de păzit, un crâmpei de existență, pe care-l refula (slujba la legația română de la Vichy după capitularea Franței), prudența sa conjuncturală nu se putea compara cu calculul speriat al celorlalți, el nu abandonase atitudinea democratică, nu părăsise nicicând baricada cea bună. Alte poticniri însă, mult mai grave, ar fi trebuit s-o determine pe cercetătoare să abandoneze metoda, rechizitoriul, cu orice preț. Ancheta dădea greș din cauza unei perturbări: dilatarea la maximum a acuzației, indiferent de confirmarea unei vini la Eliade și Cioran. A contat pentru ea nu numai intervalul limitat de pactizare cu diavolul despre care sondajele în operă au furnizat concludente atestări. Sub sigiliul îndoielii, sunt pe neașteptate înghesuiți anii de dinainte și de după, ca și cum itinerarul ar fi fost integral contaminat de urâta maladie.

De îndată ce e pusă în mișcare morișca bănuielilor, nu mai există șansă de adăpostire nici în gaură de șarpe. Cine a păcătuit o dată va păcătui mereu, nu mai poate fi crezut pe cuvânt, oricât ar promite contrariul, căci și-a irosit creditul. Aceasta e deviza cercetătoarei. Atât e de convinsă d-na Lavastine că are de-a face cu o neîntreruptă prefăcătorie a celor doi scriitori, încât nu o clatină din mefiență nici jurămintele lor de atașament la principiile toleranței și democrației, nici repudierea solemnă a apucăturilor vechi. Totul e o farsă, îndeplinirea punct cu punct a unei strategii perfide. Ea nu slăbește controlul, și perchezițiile vin una după alta. Zadarnice sunt confesiunile inculpaților, precum că ei gândesc cu totul altfel ca odinioară. Silogismul cărții referitor la aspecte simpliste de vulgarizare: protagoniștii care perseverează în ispită se cuvine să fie excomunicați, excluși de la banchetul reabilitării.

E curioasă tenacitatea falsă la un om al bibliotecii, care a excelat în alte secțiuni ale volumului prin exactitate (verdictul asupra perioadei negre de necontestat). D-na Lavastine trece de un prag, încetează să se mai bizuie pe instrumentele de demontare

verificate şi scapă hăţurile din mâini, nu mai respectă regulile stricte ale meseriei. Nu ţine seama de împrejurarea că se ocupă de creatori de artă şi că atât psihologia acestora complicată, cât şi fructul strădaniei lor, de o originalitate aparte, revendică alte norme de comprehensiune. Nu exclud posibilitatea că şi unele piese fierbinţi din dosar au putut să-i creeze idiosincrasii, iar în faţa lor ea reacţionează visceral, parcă rănită personal.

Astfel, ea nu poate păstra calmul citind şi recitind declaraţii ale lui Eliade şi Cioran de exaltare a unei singure etnii, de dispreţ şi ură faţă de alte neamuri, de apologie a tiranului, de preamărire a agresiunii şi a războiului. Dar erupţiile de primitivitate au caracterizat doar un segment de timp, apoi ele au dispărut cu totul, autorii vizaţi au regretat sincer rătăcirea şi au optat net, fără echivoc, pentru democraţie şi îngăduinţă, au abjurat xenofobia. Ce rost are atunci tonul de ostilitate faţă de ei? Câtă vreme nu răzbate o recidivă a deraierii din trecut, de ce să fie privită cu scepticism *schimbarea la faţă* atât de concludentă pentru majoritatea comentariilor? Mai ales că în discuţie se află mari artişti prolifici, de neegalat pe tărâmul lor specific, care, prin ceea ce au realizat, au îmbogăţit tezaurul uman al secolului. Îndepărtarea de la obiectivitate în evaluare se concretizează într-o extrapolare a culpei. Vom vedea că, păşind pe un teren unde e privat de puncte de sprijin şi de busolă, jocul deconspirării se exercită în gol, cu o mecanică proprie, ce îşi ajunge parcă sieşi. Impulsul anihilării nu e de bun augur. Influenţată de resentiment şi aversiune, d-na Lavastine vrea să identifice pretutindeni efectele unei trădări.

În exegeză, reacţia de respingere e iscată de primul contact al confruntării. Se vede de la o poştă că cercetătoarea nu-i agreează fizic pe cei doi autori (Cioran şi Eliade), dar nici pe al treilea (Eugen Ionescu) nu-l menajează, tinde să-l micşoreze şi să-l descalifice. Îl elogiază, e adevărat, pentru surprinderea rinocerizării la alţii şi pentru antitotalitarismul său de structură, îl cicăleşte însă că s-a complăcut în amiciţia cu nişte răufăcători. D-na Lavastine nu simte afecţiune faţă de personaje, le cataloghează după criterii de mizantropie. Nu o trage aţa spre tipurile alese ca obiect de studiu, se abţine să pună mâna în foc pentru ele, nu e sigură că au fost vreodată animate de intenţii pure.

Cu măsurători înguste, abuzive, nu intuieşte complexitatea morală a unor creatori şi nu descifrează particularităţile creaţiei de artă în genere. În acest fel, anii lungi de pribegie prin Paris ai lui Cioran, cu mult înainte de glorie, constrâns să trăiască modest, în anonimat, neluat în seamă, sunt pentru d-na Lavastine un prilej de a vitupera împotriva fugii lui de răspundere şi de a-l batjocori ca pe un parazit, deoarece scriitorul se eschiva de la angajarea într-o slujbă, ca un cetăţean oarecare, modest, disciplinat, nepretenţios. Şi tergiversarea lucrării de doctorat, pretext de şedere mai lungă în capitala Franţei, e invocată ca o confirmare a neseriozităţii: ciudat barem fixat pentru un pelerin al spiritului, care va sparge de la debut multe convenţii! Nici la Eugen Ionescu nu distinge, dincolo de tumbele clovnului, spaima de moarte şi căutarea unei certitudini în transcendenţă. Ca un numitor comun, nu înregistrează la toţi trei traumatismele grave, deloc simulate, care le-au zdruncinat existenţa. Cu bănuielile ei prea terestre, ea observă exclusiv o latură, cea de jos, a zbaterii, şi nu are acces la dramele esenţiale din care s-au plăsmuit şi marile opere.

Repetând cele afirmate până acum că, atâta vreme cât vina celor doi autori, Cioran şi Eliade, poate fi urmărită de d-na Lavastine, cu probe de necontestat, modul ei de lucru – ce presupune investigarea surselor cu acribie, neîndurător, segment cu segment – a dat rezultate remarcabile. Cine se încumetă s-o combată nu se poate aventura pe acelaşi teren decât fiind bine pregătit – citatele, mărturiile, trimiterile la izvoare sunt în genere concludente şi nu pot fi răsturnate (nu neg însă o serie de inexactităţi, pe care, în ansamblul studiului, le consider de amănunt). În plus faţă de cele ce se ştiau, cercetătoarea a adăugat alte dovezi ale derutei şi căderii în păcat, secţiunea respectivă, care se mărgineşte la culpa reală, verificabilă, fiind componenta cea mai rezistentă a volumului. Cei care au ridicat mănuşa au ales un alt ring de încăierare decât polemica ştiinţifică, folosind mai degrabă atacul la persoană (autoarea ar jigni orgoliul naţional, s-ar amesteca în chestiuni care n-o privesc, ar fi ignorantă şi răuvoitoare, ar tânji doar după scandal).

Totul ar deveni nespus de clar şi dreptatea ar reveni fără întârziere unei singure părţi în conflict dacă d-na Lavastine s-ar menţine pe solul ferm al faptelor obiective. Din nefericire, nu se

întâmplă aşa, dânsa nu se mulţumeşte cu ce a dezvăluit imbatabil în legătură cu perioada pactului încheiat de cei doi protagonişti cu diavolul. Ea ţinteşte mai departe, ca să zdrobească nişte adversari, şi atacă fără încetare chiar atunci când nu deţine un suport solid sub picioare. Observ astfel cu consternare că, la un moment dat, ea se abate de la linia de seriozitate şi se lasă condusă de o patimă a demascării în sine. Mă repet când afirm că atunci se produce un fel de învârtire în gol. Care e, aşadar, hiba lucrării? Că autoarea scotoceşte cu înfrigurare după erezii şi greşeli şi în afara zonei haşurate. Realitatea nu-i oferă însă acolo materialul scontat. Intenţiile ei de dare în vileag, de nimicire până la capăt nu mai găsesc resursele nimerite.

Cum s-ar explica brusca deplasare de atenţie? Din felul cum decurg lucrurile deducem că autoarea e împinsă înainte de un impuls al silei şi al vendetei, ca şi cum ar avea de reglat ea personal conturi vechi cu cei doi scriitori. Există un deficit în mânuirea analizei (dilatarea terenului în care s-ar manifesta vulnerabilitatea), la care se mai adaugă un neajuns în concepţia asupra întregului. Cu uimire descoperim în carte şi un dezinteres faţă de actul de creaţie propriu-zis. Totul se discută ca şi cum obiectul examinat n-ar avea legătură cu îndeletnicirea de a crea valori estetice. E trădat în acest fel şi o opacitate la d-na Lavastine faţă de specificul artei, faţă de forţa imaginativă. Despre asta voi vorbi, cu indulgenţa cititorului, puţin mai târziu. Subliniez din nou iniţiativa ei pozitivă de a face cunoscut publicului românesc şi francez traiectul nefardat al unor mari exponenţi ai veacului XX (Eugen Ionescu, Eliade, Cioran). D-na Lavastine îşi propune să suplinească goluri din activitatea pe acest tărâm a criticilor autohtoni. Pe parcurs survin însă mereu, spuneam, discordanţe în raport cu istoria atestată. Insul care intenţionează să se informeze exact şi să afle adevărul e nevoit să controleze iar şi iar mersul argumentaţiei pentru a elimina balastul, ceea ce e clădit pe supoziţii false. La acest punct al comentariului mă simt dator să insist asupra unor defecte ale cărţii, pe care le-am enunţat până aici doar sumar.

ÎNCLINAȚIA SPRE EXTENSIUNE

Cum lucrează cercetătoarea? Ea ridică neîncetat degetul arătător, mustrând pe cineva, semnalizând pericole ce pot irumpe la tot pasul. E convinsă că autorii discutați nu joacă onest, cu toate cărțile pe masă. Pe un gard al curții pune inscripția: „Câine rău" și recomandă celui care vrea să pătrundă în ogradă să fie atent că o poate păți, poate fi mușcat cu iuțeala fulgerului. Inscripția-avertisment nu mai e înlăturată de la intrare nici după ce s-a consumat sinistra rătăcire, adică în etapa lecuirii, când Cioran și Eliade au retractat aderarea lor la o doctrină malefică. Din prisma cercetătoarei, infecția a persistat și după ce medicul a stabilit vindecarea. Mai mult decât atât. Ea a țâșnit în germene chiar înainte de dezvăluirea ei pe față, anterior datei știute de incubație. La fel cum a început mai repede decât se crede, la fel a supraviețuit după decesul oficial. Granițele în timp se mută, d-na Lavastine pretinde că deține indicii care se referă și la o fază *pre,* și la una *post* înrolare. În viziunea ei negativă până la exces, atât Eliade, cât și Cioran au purtat o sământă a ciumei încă din primele clipe ale pășirii în arena literelor, în ceața debutului și apoi după năruirea în Europa a forțelor beznei, până la moartea lor fizică. Până și scrierile postume, după lunga conviețuire cu o societate democratică, vădesc, după părerea ei, virulența unei otrăvi. Deși d-na Lavastine încearcă să demoleze irevocabil reputația celor doi scriitori, eșafodajul înălțat scârțâie însă din toate încheieturile, e luat de vânt. Ca bază de susținere rămâne doar o voință resentimentară. Mărturiile, pe care conta în explorarea interstițiului cu adevărat contaminat (când ei s-au afiliat la oastea fascismului, de la 1936 până aproape de 1945), se evaporă în aer în celelalte secvențe de timp.

Ce știm cu certitudine despre faza preînrolare? Cioran și Eliade erau deschiși la toate azimuturile, bântuiți de o febră a descoperirilor și a inovării, pregătiți prin vocație și lecturi pentru vaste expansiuni ale cunoașterii. Tot ce presupune d-na Lavastine că ar exprima de timpuriu o preferință a scriitorilor pentru o ideologie retrogradă, pentru extrema dreaptă, nu transpare flagrant din texte, e un adaos al speculației fanteziste. Chiar și o anume mefiență față de sistemul parlamentar în democrațiile din Est incipiente ca

şi un apel adresat energiilor tinere de a lua cu asalt variate sectoare publice pentru împrospătarea cadrului – aceste semne ale nerăbdării, ale poftei de mutaţie bruscă, uneori prea zgomotoase şi anarhce, erau comune promoţiilor noi pe întregul continent între cele două războaie. Ele nu erau încă la remorca unor grupări extremiste. Nu se întrevedeau încă atunci urmările catastrofale ale unei explozii. Efectuând această translaţie în distribuirea răspunderii, d-na Lavastine încarcă cu o vină conştientă o generaţie naiv-imatură, grăbită, exacerbată de încetineala înnoirii.

În carte se confundă sferele de cuprindere. De la observaţia că Eliade, bunăoară, e preocupat de mit şi de arhaic nu poţi să-i atribui o tendinţă precisă social-politică, refractară civilizaţiei şi cooperării moderne. Procedând astfel înseamnă să forţezi criteriile de apreciere, să construieşti conexiuni artificiale. În tinereţe, junele călător în India, ademenit de Orient şi de culturile primitive, aborda o direcţie de investigare a obiceiurilor şi credinţelor străvechi. Alături de alţii a pus bazele unei ramuri ştiinţifice. Ceea ce a clădit încă în acele mijiri ale startului a fost solid şi temeinic, nu se observă nimic tezist şi manipulat. Acţiunea de pionierat a fost onorată mai târziu de cercuri prestigioase ale universităţilor de pe glob. O serie de incursiuni în istoria religiilor poartă amprenta inconfundabilă a lui Eliade: raportul dintre sacru şi profan, rituri iniţiatice, forme de regenerare cosmică, visări ale unor paradisuri pierdute şi grădini ale originilor. El a consacrat studii speciale şamanismului şi făpturii androgine.

Conceptul de „homo religiosus” care va fi situat la temelia explorărilor sale va nutri o materie de studiu la marile facultăţi ale lumii. De numele lui Mircea Eliade va fi ataşată o prospectare în arheologie şi în disciplinele care valorifică mentalităţi antice şi mitologice, tot ce va purta semnătura sa pe acest tărâm va fi acceptat ca o garanţie de competenţă. E evident că o astfel de orientare care se bizuie pe expediţii pe teren, pe confruntări de laborator, pe decriptarea arhivelor, cu un fundament certificat ştiinţific, poate atrage şi altfel de curente de interpretare, încremenite în prejudecăţi. Ele pledează pentru ieşirea din istorie şi pentru paseism – deturnare care nu e deloc un efect obligatoriu al teoriei germinative. E tocmai o deviere forţată de la sursă, care contravine naturii ei obiective.

În aceeaşi ordine de idei s-au emis caracterizări vulgarizatoare, de un simplism descurajant şi asupra demersului filosofic la Heidegger. Predilecția pentru o civilizație preindustrială, ridicată pe pilonii unei comunicări originare, conformă naturii şi unei armonii cosmice – această orientare a fost înfeudată în mod abuziv barbariei naziste. Nici un avans în cunoaştere nu poate fi ferit anticipat, în întregime, de deformări provocate de confuzie, de o violare a termenilor. Pe aceeaşi spirală a denaturărilor, optica lui Mircea Eliade asupra sensibilității şi puterii imaginative precreştine a fost desfigurată în esența ei de excese ideologice cu care nu avea nimic comun. Din cele dintâi foraje pentru înțelegerea stării reale, tânărul drumeț în India, frecvent vizitator al bibliotecilor şi al lăcaşelor de cultură şi de reculegere evlavioasă în toate colțurile pământului, a intuit plurivalența straturilor cunoaşterii. Ce e vizibil cu ochiul liber şi se supune unui automatism al conştientului nu epuizează complexitatea fenomenelor, treptat trebuie cutreierate şi regiunile aflate în umbră, ale tainei şi ocultului, pentru a le descifra misterul. Tot astfel se cuvin recompuse în restituiri timpurile imemoriale cu revelațiile contactului cu cerul, cu zeii străvechi.

Şi Thomas Mann, care nu evită în roman itinerarul enigmatic al bolii, ispita diavolului, şi era atras de psihologiile scindate de impulsuri contradictorii, a revendicat pentru artist dreptul de a înfige un steag de conquistador şi stăpân pe teritoriul iraționalului. Ar fi trist dacă o rețea de tentații şi de sfidări în necunoscut ar fi cedată fără crâcnire reacțiunii. Sună actual, cu o rezonanță solemnă, avertismentul celui ce a scris *Muntele vrăjit*: „Iraționalismul nu se scufundă total în abisul fascismului". Scriitorul voia să separe arta de ideologie, să debaraseze interesul pentru irațional de virusul politic. Se păstrează încă un rest pe o întindere mare, deschis cunoaşterii şi căutărilor fertile. E ceea ce se potriveşte şi cu efortul de a apăra gândirea lui Eliade de la debut de impurități introduse mai curând de alții, diletanți în ştiință, mânați de un militantism suspect.

De ce e dispusă d-na Lavastine să-l predea pe junele cărturar ager, intreprid, inovator, unor forțe ale regresului, pe care pe atunci încă nu le contactase? Ca prozator, şef al generației tinere, Eliade a îndemnat cu patos la desfacerea pânzelor şi depărtarea de mal.

După dânsul, o largă pepinieră de nuvelişti şi romancieri a lărgit aria de patrulare a literaturii; ei au mizat pe document, pe autenticitate, pe psihicul uman supraetajat, pe stilul de relatare direct, abrupt, anticalofil. Era o luare în posesie a unui nou ţinut în graniţele unui realism de profunzime, care a imprimat şi un ritm accelerat în tehnica narativă. Aceleaşi idei fecunde constituiau şi fondul publicisticii de nivel european, promovate de autorul *Întoarcerii din rai.* Un comentator cu spirit de sinteză, Mihai Şora, susţine, în decursul unei convorbiri cu Sorin Antohi: „Ce mi se pare mie cel mai preţios din Eliade este eseistica din tinereţe, *Şantier, Oceanografie. Insula lui Euthanasius*". Nimic din fervoarea roditoare a perioadei de dinainte de maladie (când s-a închinat în faţa idolilor întunericului) nu prevestea rătăcirile care vor urma. De aceea, nu poate fi aprobată strădiunţa d-nei Lavastine de a antedata cu orice preţ o abatere de la rigoarea adevărului. Recunosc că o anume pedalare pe virtuţile naţionalismului, pe o tradiţie exclusivistă, ruptă de contextul european, se distinge la Eliade târziu, în preajma seducerii sale de către Garda de Fier şi sub înrâurirea proorocilor ei.

La Cioran, partener de decolări, atras de aripa neagră a pesimismului, abundă în întâile culegeri de aforisme şi de reflecţii laconice motive ale unei zbateri lăuntrice, care vor invada întreaga operă (anomalia de a te naşte, infernul existenţial, revelaţia neantului). Zbuciumul are însă un caracter abstract, departe de practica social-politică, şi seamănă cu tatonări similare ale unor filosofi din Vestul continentului. Insurgentul, apăsat de dileme enorme, cu premoniţia sinuciderii, nu aruncase însă prea adânc ancora în ce priveşte angajamentul social şi politic la o mai puternică izbire a valurilor ar fi putut să se îndrepte tot atât de bine la stânga, cum s-a îndreptat spre dreapta.

A-l trata şi pe el drept un fascist înainte de fascism e o contrafacere. *Schimbarea la faţă a României* e un text singular, care se separă de celelalte meditaţii ale sale nutrite din combinaţii de gânduri abstracte, epurate de agitaţia străzii, de marşurile ce preced revărsările de violenţă. Eseul a fost publicat abia în 1936, când a început şi pentru Cioran contagiunea. Nu trebuie uitat însă că profesiunea de credinţă scandaloasă nu e totuşi o mărturisire în favoarea Legiunii şi a şovinismului autohton. În excelentul ei studiu – exemplu de rigoare intelectuală – Marta Petreu

departajează în „trecutul deocheat”, cum am mai scos în relief, particulele nocive: apelul la aventura gratuită, cultul agresiunii şi al războiului, elogiul celui tare, isteria xenofobă. Simptomatică încă de atunci era nealinierea la doctrina propagată de Garda de Fier. Solitar, scufundat în metafizica pesimismului, Cioran fuge de tropăitul cizmelor în coloanele de demonstranți, e dezgustat de modelul sacrificiului şi de imnul morții, pietatea religiei îl lasă rece, nu ratifică superioritatea tradiției indigene, ba chiar se năpusteşte cu dispreț, în imprecații şocante, asupra propriei etnii şi, colac peste pupăză, salută binefacerile modernității. Lansate clar, lucid, cu ardență, aceste sfidări – proiecții ale unui sihastru, ale unui izolat – erau de natură să-l agaseze pe Corneliu Codreanu. Ele se puneau de-a curmezişul asaltului legionar spre cârma țării.

CONTINUA IZGONIRE DIN PARADIS

Ca să descriu graficul de înaintare a celor doi protagonişti m-am văzut constrâns să rezum, să simplific. Evoluția lor mentală e un proces ultracomplex, un rezultat al talentului, al inițierii îndârjite pe diverse sectoare, al resurselor de voință şi tenacitate. Din izbucnirea de energie proaspătă într-o Românie în prefacere după primul război mondial, nu se conturează la cei doi autori o aplecare spre extremism, spre exclusivismul de dreapta, spre sectarismul rasial – cum pretinde fără dovezi cercetătoarea din Paris. Cu totul altfel se va prezenta într-adevăr claviatura temelor în răstimpul supus blestemului (1936-1945), când o pâclă le întunecă ochii şi ei se raliază unei propagande tulburi. Asupra acestei prăbuşiri în haos d-na Lavastine raportează cu precizie, sistematic, mereu sprijinită pe semne descifrabile, sporind prin propria investigație dosarul împovărător existent.

Nu mai are rost să stărui, repetând ceea ce am înfățişat şi în paginile precedente, lăudând contribuția consistentă a cercetătoarei franceze. Sar acum peste acest interval – tratat înainte în detaliu – pentru a poposi la perioada de postînrolare. Din nou, surprinzător, în carte predomină pornirea de a nu se recunoaşte o modificare în bine, tăgăduindu-se transformarea petrecută. Mă nedumereşte, iar şi iar, îndârjirea în contestare.

După cataclism s-a aşternut liniştea. S-au stins focare de vrajbă, cerul s-a înseninat, rănile s-au tămăduit, încetul cu încetul a apărut speranța unei reabilitări şi a unei resurecții creatoare. S-a produs aproape o minune în traiectoria celor doi autori. Depăşind piedici apte să irite, iscate şi de lipsa de notorietate în peisajul exilului şi de suspiciunea la care sunt expuşi (e vizat trecutul lor recent, despre care nu se ştiu însă prea multe amănunte) – Eliade şi Cioran urcă scara celebrității, devin somități cu o întinsă audiență în ştiință, filosofie, literatură. E vizibilă împăcarea lor cu ambianța democrației şi a libertății de exprimare, ea e înlesnită şi de declarațiile repetate de convertire, de angajare să respecte principiile noii lumi, care îi îmbrățişează. Publicul cunoaşte deocamdată, aşadar, puține indicii compromițătoare ale pactului cu diavolul din anii anteriori. Curând ies din retortă opere majore, întâmpinate cu admirație. Păstrând o reținere ciudată, neînduplecată, d-na Lavastine nu acordă credit imaginii de sinceritate şi de solidarizare cu societatea-gazdă. Ea reia ofensiva împotriva celor doi, cum a făcut şi în ceea ce priveşte perioada de preînrolare, acuzându-i acum de travestire şi viclenie. Urmăreşte cu lupa proclamațiile de adeziune, căutând cu obstinație subtextul duios. Îi bănuie de sperjur, e convinsă că au pornit un joc sardonic. Nu numai jurămintele sunt false, conjuncturale, dar ei au adoptat şi o tactică de arici în aşteptarea clipei când se vor putea iar deconspira. Din acest motiv cercetătoarea e sigură că şi opera, aparent neutralizată, din care s-a extirpat germenele infecției, e de fapt tributară vechilor miraje şi conține un mesaj diabolic codificat.

Ca şi înainte, pentru perioada *pre,* când incriminările nu au avut un reazem, erau pur speculative, ivite dintr-o manie care o împingea spre fanatismul excluderilor, conspectarea pe care o rezervă perioadei *post* e tributară aceleiaşi prejudecăți. Animozitatea decide coordonarea faptelor. Cum poate un om de carte care a demonstrat discernământ şi obiectivitate în diagnoza unei perturbări să piardă apoi simțul de precizie când realitatea nu a mai corespuns reprezentării? De ce s-a lăsat mânată de ranchiună şi repulsie? Ținând morțiş să-i dea de gol pe cei doi exponenți proeminenți ai secolului XX, care se bucurau îndreptățit de un renume, cercetătoarea riscă, dacă se confirmă netemeinicia învinuirilor

aruncate, să-şi irosească fără drept de apel credibilitatea în cercurile de specialitate. Consecințele unei campanii fragile nu o sperie. Înverşunarea ei atinge o cotă absurdă deoarece se ciocneşte de prestigiul unei creații situate deasupra oricărui dubiu. De nicăieri nu poate culege ceea ce caută, proba că marii autori poartă o mască. În zadar se zbate să umple un dosar nimicitor. Nici în armătura operelor nu e inclus un cifru al trădării. Încă o dată, Cioran şi Eliade au traversat într-adevăr un deşert al molipsirii, dar incubația şi izbucnirea bolii de care au suferit s-au limitat la o anumit în timp. N-au mai rămas dâre ulterior.

Mă angajez iar, în replică, în acțiunea de a scoate în relief performanțele celor doi protagonişti după ieşirea din purgatoriu. Ei nu mai sunt debutanți sau în pragul consacrării, ci s-au urcat în vârful piramidei, fiind apreciați şi studiați la universități de seamă. Cine este după război Mircea Eliade, căruia i se publică, în ciuda unor ezitări şi dubii, primele tratate ştiințifice care fac furori? Îl citez iarăşi pe Mihai Şora, un martor de încredere al epocii şi, la rândul său, un filosof original şi cumpănit. Pentru Şora, Eliade e un campion al progresului în deshumarea antichității, un fenomenolog al faptului religios. Iată verdictul care echivalează cu o absolvire: „Nu există afinități de Stimmung şi de Weltanschauung între ființa lui din străfunduri şi diversele iraționalisme misticoide care au dat naştere totalitarismelor de extremă dreaptă din sec. XX european". Prin urmare, e vorba de o categorică dezmințire a opiniilor pe care le formulează d-na Lavastine. Peste tot ea ghiceşte un mers suspect, o urzeală care ar fi menită să adoarmă vigilența. Echivocurile pe care le dibuieşte cu un glas triumfal nu au o stringență. Are dreptate N. Manolescu când neagă *paradigma disimulării* la Eliade, pe care o dezvoltă cercetătoarea franceză. Dacă s-ar admite ipoteza că motive centrale din istoria credințelor religioase, cum ar fi cel al hierofaniei, sunt doar stratageme ale unui militant politic, ne vom trezi fără îndoială în impas. Să insinuezi că universul mental şi social al omului arhaic ar camufla esențialul, adică o fascinație exercitată de către ideologia Legiunii, este o arbitrară substituire deoarece întregul edificiu construit de Eliade are o coerență internă, de sine stătătoare, fără adaosuri străine, fără vreo tinctură ideologică, politică. Expertiza efectuată de colegi reputați, cu

neputință de plasat în categoria impostorilor, îl absolvă de orice punere sub semnul îndoielii.

Şi pentru Cioran, cavalcada de clevetiri n-a putut zdruncina o prestanță unanim recunoscută. Opera scoate în evidență o continuitate: între tânărul rebel, vulcanic, nerăbdător, înclinat spre debandada spiritului, şi cărturarul potolit, sobru, chibzuit nu s-au rupt unele fire de înrudire. Anumiți piloni ai metafizicii disperării persistă, precum şi tonul sumbru, profetic, de sfârşit de veac. Tânăr sau bătrân, moralistul disperă în fața impasului firii umane. Nu poate fi negată însă o temperare a convulsiilor, s-au stins până la pieire chemările la abuz, violență, subjugare, nu se mai invocă autoritatea stăpânului, a dictatorului. Fără să înceteze a fi sceptic, circumspect, Cioran, la vârsta senectuții, admite o ordine, o serie de îndatoriri etice. De pildă, în *Istorie şi utopie,* el se socoate, cu toate că nu a abdicat de la incisivitatea frazei şi de la paradox, adeptul unei democrații, fie ea imperfectă, în detrimentul tiraniei. Chiar şi împrejurarea extremă a debilității unui regim, dirijat de călăuze încovoiate de slăbiciuni şi infirmități, aproape senili – e de preferat unui despot, fie el puternic, falnic, predestinat însă infamiilor. Societatea în care electoratul hotărăşte după un număr redus de ani cine să vină la putere are un antidot împotriva excesului de dominație, împotriva vanității de a conduce.

În chip curios, d-na Lavastine nu vede că s-a mutat unghiul de contemplare, că are întâietate acum un sens, un ton, un accent inedit. Ea aspiră cu tot dinadinsul să-l identifice pe sedentarul ceremonios şi blazat cu fostul nomad, veşnic nemulțumit, avid de forță şi acaparare. Dincolo de vorbele frumoase rânjeşte acelaşi monstru, crede cercetătoarea. Ea îl leagă cu frânghii pe filosof, pironindu-l de zidul de odinioară. Silogismul e elementar: cine a zis A, a zis şi B şi C. Totuşi, realitatea o contrazice. Cioran, asemenea lui Eliade, cu toate că a parafat înțelegerea cu dracul în intervalul A, a retractat-o în intervalele B şi C. De la această asimetrie a convingerilor trebuie plecat. Un text perfect clar de simpatie față de poporul iudeu, o autoripostă la un pamflet penibil cuprins într-un capitol de răscolire a urii în *Schimbarea la față...* nu e prețuit ca atare de d-na Lavastine, îmboldită de ideea fixă că omul nu merită încrederea şi că tot ce perorează face parte

dintr-o păcăleală pentru naivi. Ea îl acuză de mistificare. Unde a pus odinioară semnul minus se lăfăie acum semnul plus, această inversare infantilă ar fi o mostră a unei înscenări. În rectificarea sa inteligentă şi măsurată din revista „22”, Ion Vianu se arată intrigat de incident. El citeşte cu totul altfel mesajul adresat unui neam oropsit, îi conferă o patetică revelaţie de destin. D-na Lavastine inventează o derobare acolo unde, dimpotrivă, ralierea e patetic proclamată. Atât de aprigă e duşmănia pe care o poartă celor doi autori încât aproape cere să fie delapidaţi, traşi în ţeapă în piaţa târgului.

E ABSENTĂ CĂINŢA?

În operaţia de denigrare, cercetătoarei i se pare că dispune de un argument decisiv: constatarea că în opera postbelică, lăudată cu surle şi fanfare de inşi prea creduli, nu se recomandă niciunde mersul la Canossa. Ea caută cu lumânarea gesturi de regret şi de remuşcare pentru erorile din trecut şi susţine că nu le găseşte. D-na Lavastine înţelege anapoda structura personalităţilor complexe. Nu poţi măsura procesul de ispăşire prin care trece un gânditor trecând în revistă exclamaţiile teatrale pe care le emite. Cioran, ca şi alţi convertiţi, n-a fost o fiinţă inferioară, liniară, care execută tot ce i se comandă. El a străbătut, desigur, un calvar, n-a considerat însă nimerit să-şi toarne cenuşă în cap în public, jucând un rol de saltimbanc. De nenumărate ori, în propoziţii lapidare, dar categorice, a abjurat convingerile greşite din trecut. Când un moralist, care pune mare preţ pe roadele minţii sale, relatează deschis că a fost robul unor idei „stupide”, „prezenţa isteriei mele de atunci”, că s-a abătut de la sensul drept în chestiuni legate de demnitate şi de virtutea curajului, atunci îşi aplică lui însuşi o pedeapsă exemplară pe planul cugetului, lovind în raţiunea de a fi a unui filosof. În doar câteva rânduri, în prefaţa la noua ediţie de după 1989 a eseului *Schimbarea la faţă...* e introdusă o severă autocritică.

Cine se spovedeşte nu e obligat să recurgă la aceleaşi clişee, ameninţat că altfel n-ar putea fi graţiat. Nu se ştie cu precizie, de exemplu, ce turnură a căpătat întâlnirea dintre Heidegger şi Paul

Celan, în coliba legendară din Pădurea Neagră. Se presupune că poetul aştepta cu nerăbdare de la amfitrion nişte scuze simbolice pentru accesele sale de derută din anul de rectorat la Freiburg, când a făcut apologia Führerului. Filosoful îşi exprimase în felul său sucit, dar sclipitor, admirația față de sunetele cristaline din lirica lui Celan, a evitat însă să spună – ca un şcolar o lecție pregătită de dinainte – o rugă de ispăşire. Înclin să cred că un spirit superior care a contribuit imens la progresul cunoaşterii nu poate fi evaluat după cântarul impus de mediocritate. Datoria de a pronunța „mea culpa" va fi achitată în altă parte. În operă şi în viață, nimeni nu avea dreptul să-i dicteze când, unde şi cum să pronunțe vorbele solemne.

Mai complicată e relația lui Mircea Eliade cu imperativul revizuirii etice. Deşi a reprobat rătăcirea generației sale, care a fost ispitită de sirene, vâslind în direcții sterile, n-a rostit totuşi cuvinte simple şi nete de condamnare a propriei dezorientări. Şi la dânsul, o indirectă autorepudiere reiese din recunoştința pe care o manifestă față de climatul democrației şi cooperării din Occident, scrutat fără bunăvoință altădată şi care i-a îngăduit acum formidabila carieră ştiințifică. Am mai consemnat faptul că în *Memorii* cărturarul omite să se pronunțe asupra unor ani de viață, îngăduind prelungirea unor pete albe în biografia sa (acelaşi interludiu învăluit în ceață între 1936-1945).

Când, în sfârşit, în pagini postume transpare un bilanț al contenciosului față de Garda de Fier, el restrânge antipatia sa la promoția de după Codreanu, şefia lui Horia Sima s-a soldat cu odioase asasinate, Eliade notează înfiorat execuția lui Iorga şi Madgearu, o filă neagră în istoria națională. În schimb, nucleul de început al conjuraților pare iertat de culpă, cum am mai subliniat. Căpitanul n-ar fi avut veleități de om politic, a conceput Legiunea ca o asociație benignă, neamestecată în certurile fratricide între români. Ea ar fi năzuit să fie o sectă religioasă, absorbită de ideea de penitență, inofensivă, şi a fost sălbatic decimată de opresorii ei, camarila lui Carol al II-lea. Eliade ridică misiunea grupului Codreanu la expresia eroismului şi a sacrificiului sublim. La un istoric al ideilor care a ajuns atât de sus pe culmile ştiinței, aceste reflecții obtuze reprezintă o bizarerie. Grava ambiguitate în materie de doctrine politice nu are însă o repercusiune asupra operei propriu-zise, scutită de deformări.

Nota de adversitate îndărătnică din analiza d-nei Lavastine nu poate demola edificiul zidit de cei doi autori. Ceea ce sporeşte dificultatea în defalcarea motivului căinţei la Cioran şi Eliade este prezenţa unei strategii premeditate de *camuflaj.* În deceniile de după război, când scriitorii voiau să cimenteze o carieră de oameni de carte, gânditori şi artişti, se profila pentru ei primejdia, de care am pomenit, că putea fi dat în vileag de către cineva trecutul lor compromiţător. O prea exactă confesiune, expusă în văzul lumii, ar fi putut constitui în primii ani de pace un obstacol de netrecut, discreditarea muncii unor creatori aflaţi la cei dintâi paşi în noua ambianţă. Totuşi, au greşit amândoi că n-au înlăturat mai repede lespedea care acoperea păcatul. Au intrat apoi din ce în ce mai adânc în exerciţiul eschivărilor, al divulgărilor ocolite, făcute pe sfert sau pe jumătate. Pentru d-na Lavastine, această deghizare, din necesităţi de protecţie, cade ca o mană cerească. Exploatând o eroare reală (ei au ascuns o culpă), ea supralicitează.

Nu o mai interesează simpla confruntare cu trecutul. Camuflajul ajunge în ochii ei să fie tactica de manevrare a societăţii democrate. Din lipsa de coincidenţă a celor două straturi (ceea ce s-a întâmplat şi ceea ce acceptă să spună), dânsa extrage o altă supoziţie năucitoare. În realitate, decretează ea, nu e vorba de un camuflaj. Numai aparent se ascunde ceva. Cioran şi Eliade cochetează cu ideea inocenţei. Ei nu vor decât să amâne sau să stopeze inspecţia care ar pune capăt unei măsluiri. Îi jenează nu un trecut pătat, pentru ei acesta ar fi pilduitor, numai că, datorită circumstanţelor noi (cadrul democratic), nu se pot revendica deschis de la el.

Departe de a mai ascunde ce a fost altădată, ei se străduiesc să învăluie ce este actual ca să evite descoperirea unei continuităţi de poziţie. Astfel, infracţiunea lor e mult mai gravă. În profunzime, nu s-a produs nici o convertire, ei au rămas ce au fost, doi reacţionari, purtători de viruşi. E promovată, pasămite, o dedublare a camuflajului. Acuzaţia pe care o aduce cercetătoarea este lipsită de sens, o tentativă de a răsturna tot procesul de schimbare pe care l-au evidenţiat cei doi autori. Nu există dovezi pentru insinuarea că poziţiile vechi s-au menţinut aşa cum au fost. Tot ce declară Cioran şi Eliade la reuniuni publice, în corespondenţă, în pagini de jurnal, în discuţii cu prieteni contrazice afirmaţia tendenţioasă că dezertarea de la vechile convingeri e doar o simulare.

Ce să mai răspundem unor speculații nefondate? Mai beneficiem de o punere la punct: e chiar reacția foştilor camarazi, furioşi că aliații de seamă din vremurile de glorie şi-au luat tălpăşița. Ca să-i readucă în tranşee pe Cioran şi Eliade – adică să-i determine să combată iar consecvent democrația apuseană – li s-a promis marea şi sarea. Faptul că prozeliții lui Codreanu nu sunt luați în seamă, că se lovesc de un dispreț total din partea celor doi îi ațâță la maximum. Fițuicile legionare din diaspora i-au împroşcat pe iluştrii evadați cu noroi, i-au portretizat ca decăzuți, depravați, laşi. Ar fi atins culmea rostogolirii, lingând cizmele duşmanilor lor jurați. Trepăduşii vor să-i îngroape în ridicol, demonstrând, în felul lor vulgar şi insultător, că după despărțirea de Garda de Fier vocația celor doi a secat, ei nu mai au inspirație, sunt sterpi. Dizgrațios e denunțul revistei „Carpați”: (Madrid).În vreme ce țara plânge, Cioran şi Eliade nu manifestă vreun interes pentru suferința oamenilor, s-au tolănit în nepăsare, gustând onoruri la un festin păgân. Nu găsesc alte subiecte de dezbătut decât tema şamanismului în colectivitățile încremenite în epoci defuncte sau efectele unor maladii venerice. Acestea ar fi simptomele retrogradării intelectuale şi ale sterilității lor, pescuite dintr-o operă filosofică şi ştiințifică vastă, deloc menționată. De pe un alt meterez, şi d-na Lavastine îi trimite în fața unui pluton de execuție, pentru că ea crede că ei flutură mai departe stindardul negru. Ambele învinuiri (de la foştii parteneri şi de la cercetătoarea franceză) nu pot fi în acelaşi timp întemeiate, ele se bat, evident, cap în cap.

Trecând printr-o sită creațiile lor în artă, ştiință sau filosofie, d-na Lavastine se simte îndemnată să dezlege noima operei. Ea se aventurează într-un desiş, fără să dispună de o busolă sigură de orientare. Felul în care speculează orice nuanță de ambivalență, trăgând-o pe făgaşul unei devieri de la sensul fecund, nu corespunde unei explorări riguroase, nepărtinitoare. Nu mai reiau exemplele de abatere de la tâlcul firesc al interpretării care au fost în detaliu corectate de alți colegi. Nu doresc prin asta să netezesc imaginea operei, să anulez orice diferență. Mai răzbate în aforismele lui Cioran de după război acelaşi joc de rețineri care pornesc de la un scepticism funciar (coliziunea pe care el o intuieşte în ființa biologică între animalitate şi aspirația către transcendență). Tot astfel şovăiala lui Eliade uneori în fața strictelor

dependențe social-politice, cu veşnica reînviere a spaimei în contact cu teroarea istoriei, retragerea în mit şi simbol, toate acestea exprimă şi dubiile în fața expansiunii prea brutale, din optica lui, a civilizației moderne. Nepotrivirile de ordin secundar într-un efort complex de raliere la o concepție democratică raționalistă nu trimit la superstițiile de odinioară, marcate de extremism şi intoleranță. În opera lor solidă, nefisurată, cei doi protagonişti sunt debarasați de maladia veche. De aceea, mefiența permanentă a cercetătoarei franceze n-are o motivație obiectivă.

ISPITA REDUCȚIEI

După tendința spre extensiune amintită, de ce intervine în carte pe neaşteptate în interpretarea lucrurilor un proces aparent contrar: cel al reducției întregului? Aici nu există, însă, o contradicție. Extensiunea indica o cuprindere în timp pe orizontală, o lărgire arbitrară a perioadelor de contaminare (am văzut cum a fixat d-na Lavastine înrolarea înainte şi după momentul în care s-a petrecut). Prin abreviere înțeleg procesul invers, pe verticală, de contractare, însă, în interiorul operei. Ce vreau să zic? Pentru cineva care cutează să studieze cum se produc decolările artistice şi ştiințifice este un enorm handicap dacă el nu percepe ce înseamnă actul creator, valoarea talentului.

Uzez de o metaforă, sugerând că autoarea cărții dă impresia unui călător împotriva voinței sale, iritat de călătoria în sine, de mutarea rapidă dintr-un loc în altul. Acostând, în fine, în imediata vecinătate a Oceanului, simțurile ei nu tresar. Ea nu reține semnalele, nimic nu-i arată că se apropie de țintă. Nu întrevede faleza dedesubtul căreia se agită apele şi nici nu respiră adierea nouă, briza pe care o degajă talazurile, în ritmica lor pendulare. Drumețul rămâne insensibil, înregistrează monoton, indiferent peisajul, scăpându-i tocmai esențialul. Importantă ar fi fost tocmai semnalarea Oceanului.

Cu alte cuvinte, d-na Lavastine discută despre activitatea unor personaje fără să fie conştientă că ei nu sunt inşi oarecare, ci ctitori de opere. Faptul că au înjghebat o construcție impunătoare ar fi trebuit să modifice perspectiva în cercetare. Mijloacele de

interpretare ar fi trebuit să fie altele, specifice, racordate acestei îndeletniciri deosebite. Condiția de excepție a autorilor studiați nu e luată însă în considerație, cum am spus, d-na Lavastine nu pare să aibă revelația valorii.

Dacă supără uneori severitatea ei în judecată o punem şi pe seama unei irascibilități până la un punct explicabilă pentru un om care a trecut prin traumatismul unei înfruntări cu totalitarismul de extrema dreaptă. Se adaugă însă ceva, care nu mai are justificare. O doză de cruzime în negare derivă, presupun, şi din lipsa de atenție atribuită ideii de creație. Nu pot alunga convingerea că pentru d-na Lavastine opera în sine ilustrează o dimensiune secundară, auxiliară. Valoarea, atât cât o măsoară cercetătoarea, se desprinde din actul de angajare social-politică. Dacă nu e ideologie, creația nu mai e nimic, nu mai există loc pentru altceva. Nicăieri în volumul masiv nu e dedicată o filă unei analize pozitive care să se refere la funcția fanteziei creatoare. Când descoperă o avarie în orientarea pe linia opțiunilor, atunci intră în funcțiune clopotul de veghe. D-an Lavastine descompune rece şi metodic obiectul, confiscată de un singur gând: să denunțe legătura dintre defectul stabilit şi vechiul sistem de referință. Nu mai intră în discuție norme de calitate estetică sau de altă factură (filosofică, religioasă etc.). Pironită pe un singur resort (cel al angajării social-politic), cercetătoarea nu observă nici în fundal alte aspecte. Intermitent se pomeneşte de reputația celor trei protagonişti. Se naşte senzația că d-na Lavastine preia un epitet utilizat de altcineva („mare", „renumit", „celebru"), îl preia ca să îndeplinească mai curând o corvoadă. E subînțeleasă şi o ironică remarcă, ea lăsând să se sugereze întrucâtva că împărtăşeşte elogiul exagerat la adresa lor doar din amabilitate.

De vreme ce crede că arta sau ştiința se confundă cu ideologia, e limpede de ce dânsa nu vede în autorii discutați exemplare de rasă, peste medie, dotate cu aptitudinea de a crea. Şi în etapa rătăcirii lor fatale cei doi n-au încetat totuşi să fie creatori, şi o angajare estetică, filosofică sau religioasă, nu e total epuizată de un singur termen al ecuației. Arta se sprijină pe mai multe etaje, ceea ce explică de ce o parte a ei poate scăpa de anatema care a lovit pe drept planul convingerilor social-politice. Este o situație de polivalență care poate fi semnalată nu numai în

cazul evoluției lui Cioran sau Eliade. Critica pur ideologică duce la un impas. Pornind de la etichete mult prea liniare, ar fi o simplificare să fie clasificați, pe un tabel, la rubrica rasiști, xenofobi, antidemocrați. E o catalogare care se bizuie numai pe o fâșie a unui tablou, e reducționistă, se pierde ceea ce ține de resursele artei, de sondarea imponderabilului.

Cum s-ar comporta cercetătoarea dacă ar fi nevoită să-l arunce și pe Céline în grămada autorilor ciumați, de neutilizat, condamnați la biciuire în fața mulțimii? Romancierul a semnat o serie de texte publicistice lamentabile, de instigare la dezbinare și ură între semeni. Din cauza acestei poticniri grave, de regretat, poate fi el totuși radiat dintr-o suflare, i se anulează din această pricină locul în clasament; e vorba de unul din cei mai mari prozatori francezi ai veacului? Ce soartă rezervă posteritatea lui Ezra Pound, cu operele sale, sinteză rafinată a artei moderne, care s-a lăsat ademenit în timpul războiului de o isterie antiamericană, a început în discursuri radiofonice să-l idolatrizeze pe Hitler Kmut Hamsun, cu sumbrul său realism, care l-a entuziasmat, de pildă, și pe Henry Miller, la o venerabilă vârstă, s-a situat fără rușine în slujba unei propagande sordide. Îi atrag atenția d-nei Lavastine că nici Céline, nici Ezra Pound, nici Knut Hamsun n-au retras ulterior diatribele care i-au compromis, au evitat să facă „mea culpa". În contrast cu ei, atât Cioran cât și Eliade, la grade diferite, au regretat desprinderea de drumul cel drept, au năzuit spre o veritabilă resurecție.

Stărui asupra distincției dintre artă și stricta ideologie. Marii scriitori nu sunt unelte de execuție, creația nu e un proces rectiliniu. Excluzând din dezbatere latura estetică, efortul de creație, d-na Lavastine renunță fără să fie forțată la o componentă a ansamblului, sărăcește o priveliște plurivocă, nerepetabilă. Un Eliade discreditat din cauza de predilecției față de forțele răului nu se dizolvă automat într-un hibrid. După rătăcire el a fost recunoscut pe întreaga planetă ca un savant de seamă, a condus un șantier arheologic renumit. La rândul său, Cioran s-a pretat să propage ura față de omenire, ceea ce nu l-a împiedicat după aceea, restructurându-și vederile, să ajungă un moralist cu o ascuțită inteligență și un stilist excepțional. Îmi imaginez că d-na Lavastine va surâde condescendent când va auzi caracterizări superentuziaste ce-l vizează pe Eliade, al căror accent nu cade însă pe ideologie. Mihai

Şora, pe care l-am mai convocat ca arbitru de o competenţă sigură, susţine tranşant că meritul expertului român în credinţe şi în mituri constă în scoaterea la suprafaţă a *neoliticului.* Eliade a descoperit „sexualitatea cosmică” şi a receptat „tensiunea uranic chtoniană”. Interlocutorul său, în volumul citat, Sorin Antohi, adaugă că el a evidenţiat „verticala care leagă existenţa sublunară de transcendent”. E o deschidere la ambele capete, tipică religiozităţii primitive.

Unde nu apare ideologia, terenul respectiv e pentru d-na Lavastine un lest. Conturul formal al operei i se pare neinteresant, ea e dispusă să se descotorosească de el, n-are antene pentru subtilităţi de compoziţie şi stil. Înclină spre formule netezi, într-un limbaj cunoscut din altă epocă, ea defineşte opera savantului drept o variantă de dreapta, antiliberală, antiraţionalistă, antidemocratică. Aferim! Ce blindaj de formule seci, inerte! Chiar stereotipia de judecată birocratică, repartizată în sertare, e o mărturie involuntară a unei infirmităţi în relaţia cu efortul de producere a frumosului. Am apăsat pe aceste clape, voind să preîntâmpin o cufundare a artei în ideologie şi să apăr o particularitate a procesului de creaţie refractar reducţiei.

Mă simt de îndată dator să previn la acest punct şi extrema contrarie, şi anume opacitatea faţă de fondul social politic al angajării. Aş fi ultimul privitor, care ar asista impasibil la o alunecare a creaţiei spre poziţii de împotmolire. Ceea ce face d-na Lavastine pe un anume plan – atinge un buton de alarmă, care anunţă că au apărut semne de renaştere a intoleranţei şi xenofobiei – e o acţiune care se cuvine, în principiu, salutată, mai ales că în critica autohtonă a slăbit puterea de ripostă în faţa moştenirii fascismului. Cercetătoarea greşeşte, însă, pândind simptomele unei continuităţi de maladie la Cioran şi Eliade (simptome care nu există). În esenţă însă, dincolo de exemplul celor doi scriitori, pericolul în societate şi în cultură nu poate fi negat şi orice replică e binevenită. Deruta reînviată (doctrina naţionalistă a închiderii) nu-şi are azi sursa la Eliade şi Cioran, scrierile lor din perioada postbelică demonstrează că ei s-au vindecat, nu are sens să fie, iar şi iar, chemaţi în faţa unui tribunal. Primejdia vine însă de la urmaşi care persevereazăde acolo de unde maeştrii s-au oprit. În contrast cu alţi colegi din ţară, cred că neliniştea d-nei Lavastine nu-i un capriciu al unei fantezii prea sensibile. Nu. Ea pleacă de la o realitate verificabilă.

Nici comunismul, nici fascismul n-au pierit fără urmă. Cadavrul dă de ştire că mai e viu, că se poate deştepta dintr-o toropeală. Cărturari tobă de cultură şi inițiere nu sunt imuni. În chip paradoxal, sămânța morbidă e înfiptă nu acolo unde s-ar putea crede, în alt punct pe harta mentalităților. Se găsesc tineri intelectuali, cu o energie proaspătă, gata să repete caruselul erorilor, convinşi că ei vor izbândi. Mă mărginesc la o ilustrare (am mai discutat acest exemplu în paginile de început ale acestei cărți). În 1937, într-un articol din „Vremea" intitulat *Piloții orbi,* autorul lui *Maitreyi* conchidea în final: „democrația de la război încoace a izbutit să zădărnicească orice încercare de redeşteptare națională". În pregătirea verdictului, Eliade atacase vehement liberalismul, „imoralitatea clasei conducătoare", care sub paravanul ordinii parlamentare cedase țara, „stârv în descompunere", capitalului străin. Plăgile care au distrus rezistența de oțel a neamului au năvălit de afară şi de la factorii alogeni. Urmează înşiruirea: colonizări sârbeşti, creşterea dozei de iradiere slavă de la sudul Dunării („în loc să stârpim cu cruzime elementul bulgăresc"); evreii au cotropit satele din Maramureş şi au adus alcoolismul în Transilvania; iar austriecii au transplantat sifilisul. Expuse fără reticențe, aceste teze au încurajat ura față de ceea ce e străin, narcisismul etnic. Eliade le-a abandonat ulterior, a vorbit şi a gândit altfel, consolidând o strălucită carieră postbelică. Dar ideile îngropate (oroarea față de democrație şi deschidere culturală) circulă peste decenii în presă, în reuniuni publice, până şi în sălile parlamentului. Nu numai gazetari de la periferia eşichierului politic sunt intoxicați cu teorii despre complotul urzit de marile puteri împotriva României, despre concurența neloială a vecinilor, despre vlăguirea națiunii, victimă nevinovată. Ceea ce Eliade şi Cioran refuzau să ratifice, pocăiți şi ruşinați, preiau azi cu avânt tineri discipoli neînfricați.

Ar fi fost mai bine dacă volumul d-nei Lavastine ar fi îndreptat degetul arătător nu împotriva celor doi monştri sacri, care se pot mândri cu considerabile contribuții în artă şi ştiință, aduşi însă şi după moarte fără temei într-o boxă a acuzării, ci împotriva agenților spirituali reaveni ai noii drepte extremiste, răsăriți şi înmulțiți îngrijorător în mediile de cultură indigenă. Antonescu şi Codreanu exercită şi în prezent o fascinație, lor li se

iartă excesele, ei sunt luaţi cu evlavie drept modele ale neprihănirii. Printre unii profesionişti ai scrisului persistă o stare de spirit stranie. Pentru ei, fascismul nu e decedat, ţara nu a avut în trecut nici o vină, tot răul a venit din exterior, spiţa locală era intactă, superioară prin tradiţie şi puritate. Se simte imperios o nevoie de normalitate, ceea ce după ei înseamnă lepădarea de o povară, graţierea vechilor crime (care nici nu ar fi fost în realitate crime). Cât să se mai discute despre deraieri inactuale? se tânguie aceşti nostalgici ai concepţiilor retrograde. Cum am subliniat, pe un versant, agitaţia d-nei Lavastine are o perfectă legitimare.

Voltaire şi muritorii de rând

Reîntorcându-ne la carte, ceea ce pune capac la toate, în seria exceselor cercetătoarei, e întrebarea care flutură spre final. D-na Lavastine se apropie din nou de fotografia faimoasă, nu-şi poate reprima uimirea în faţa destinderii care se citeşte pe feţele celor trei protagonişti, fotografiaţi în Piaţa Fürstenberg. I se pare că desluşeşte, dincolo de voia bună iscată de revedere, şi un surâs complice. Care e secretul lui? S-au strâns laolaltă, şi autoarea îşi închipuie că vor să ducă împreună până la ultimele consecinţe o acţiune nu prea onorabilă. Îi leagă o solidaritate la o vârstă a părului cărunt. Satisfăcută că a înlăturat un ultim zid de repliere, cercetătoarea nu ezită să arunce o sfidare. Dacă Eliade şi Cioran au cărat ca nişte ocnaşi de picioare lanţurile unui trecut pătat şi, în plus, au continuat şi în ambianţa democraţiei să păstreze credinţa cea rea – atunci ce caută alături de ei Eugen Ionescu, râzând, amuzându-se în compania lor? Ţinând seama de reputaţia sa ireproşabilă, de adeziunea încă din tinereţe la un ideal antitotalitarist şi de repulsia pe care o resimţea în faţa rinocerizării, el ar fi trebuit să fie fidel legământului de a-i ocoli din principiu pe ceilalţi doi, ba chiar de a le întoarce spatele.

Cum de şi-a călcat pe inimă, demisionând de la linia de integritate intelectuală şi morală? Firesc ar fi fost să nu-şi ascundă dezgustul şi să treacă peste orice scrupul convenţional, predându-i pur şi simplu tribunalului. Ar fi dezvăluit o secvenţă a ruşinii, pe care cei doi voiau s-o acopere. Un cod al onoarei ar fi trebuit să-l someze să denunţe mesajele codificate ale operei de după război,

care indică fără putinţă de echivoc că foştii camarazi au rămas aceiaşi partizani ai extremismului de dreapta. Când formulează cu toată seriozitatea acest îndemn la pâră, d-na Lavastine împinge până la ultimele consecinţe campania de demascare. Ea se află în eroare profundă şi îmi permit să-i îndeplinesc dorinţa, oferindu-i explicaţia de ce Eugen Ionescu îi întâmpină pe cei doi pribegi cu braţele deschise, îi găzduieşte în casă, îi asigură că pot conta pe prietenia sa. El se poartă astfel conştient de ce face, liniştit sufleteşte, în loc să-i alunge cu dezaprobare şi scârbă, cum găseşte de cuviinţă că ar fi fost nimerit d-na Lavastine.

I. *Depoziţia indirectă a dramaturgului în favoarea inculpaţilor.* Întâi de toate, scena fraternizării de la Paris, imortalizată în fotografie, e chiar o mărturie pozitivă la dosar, cunoscută fiind aversiunea fizică a autorului *Rinocerilor* faţă de fascism. Printr-o demonstraţie inversă, el certifică în chip de garant că ei nu mai gândesc ca odinioară, că au traversat o şcoală a toleranţei şi a lepădării de instincte rudimentare. Acesta este sensul atitudinii sale de amfitrion. În decursul viilor şi repetatelor lor conversaţii, purtate cu deplină onestitate, ei trei s-au regăsit sub o cupolă a emancipării, împărtăşind aceleaşi convingeri. Altminteri, nu s-ar fi agreat, nu ar fi cultivat spiritul înţelegerii din priviri, al unităţii de concepţie şi de simţire. Nu îi influenţa în această direcţie doar lupta comună pe baricada anticomunismului, le era clară şi împrejurarea că pledează pe aceeaşi lungime de undă pentru principii de modernitate, de dezvoltare liberă a artei, fără discriminări, o competiţie fertilă în interiorul democraţiei. Aşadar, putem spune că o confirmare a metamorfozei trăite de Cioran şi Eliade o descoperim nu numai în textele pe care ei le publică, în schimbul epistolar, în memoriile antume şi postume, dar şi în discuţiile febrile duse cu Eugen Ionescu, la gura sobei, nesupuşi nici unei constrângeri. Pe planul orientării civice nu mai dăinuie diferenţe. De aici absurditatea îndemnului de a depune o un denunţ.

II. *Gustul prietenei.* Ca şi arta nici raporturile calde între amici nu ascultă de rigorile ideologiei. Pentru d-na Lavastine criteriul de conduită în angajarea unei apropieri interumane nu poate să-l constituie decât consecvenţa luptei în acelaşi lagăr. Se cunosc însă exemple ilustre care nu se conformează schemei date.

Mă opresc la o relație în același spațiu topografic de la Paris, între doi scriitori legați printr-o prietenie care dărâmă stavilele obișnuite. Cu câteva decenii mai înainte, André Malraux și Drieu La Rochelle, doi dintre cei mai talentați literați francezi, îmbrățișau convingeri politice situate la antipozi: unul simpatiza cu mișcarea antifascistă, îl ura pe Hitler și se bătea cu arma în mână împotriva teroarei de extremă dreaptă, celălalt aclama fără rezerve mistica nazistă, era adeptul dictaturii și al urii rasiale. Totuși alianța lor sufletească nu s-a destrămat. Când autorul *Condiției umane* fusese pus pe lista suspecților de Gestapo pentru a fi întemnițat, Drieu, care avea acces la o pârghie de comandă în Parisul ocupat, a intervenit ca să-i împiedice pe zbirii poliției. A înlesnit în felul acesta evadarea amicului său care s-a refugiat pe coasta oceanului, unde a stat netulburat până aproape de sfârșitul războiului. În revanșă, revenit în capitală, ca șef al vestitei brigăzi Alsacia-Lorena, cu grad de colonel, Malraux a făcut imediat demersuri ca să-l salveze pe nefericitul scriitor, care săvârșise atâtea mârșăvii intelectuale. Era însă prea târziu, cântărețul disperării existențiale, care a recurs însă la gesturi de fanatism și ferocitate, a preferat sinuciderea. Și între Eliade și Sebastian, de pildă, afecțiunea care îi unea a îndurat cumplite încercări, ieșind cu toate acestea victorioasă.

III. *Dorul după un rai pierdut.* Cei trei protagoniști (Cioran, Eliade, Eugen Ionescu) se frecventau asiduu nu numai pentru că au parcurs același traiect și erau refugiați într-o țară străină, care i-a adoptat treptat cu respect și dragoste. Evocând anii tinereții lor în Bucureștiul pestriț, amestec de tradiție și cosmopolitism, ei tindeau să recultive un fel de a fi special, propriu mediilor de creație de atunci. Fusese, cum am zis, o epocă de emulație, se inaugurase atunci un stil de a trăi și a gândi care depășea canoanele înguste ale specificului local. A fi autentic rafinat era idealul unei elite pregătite pentru ambițioase proiecte. Acesta era rodul unei evoluții organice, căci se modificase nu numai aspectul exterior al comportării, dar și, în adânc, matricea de înțelegere a inspirației.

Era erupția unui moment unic de desăvârșire care apoi se va scufunda în anonimat și nu va mai reveni la suprafață. În volumul convorbirilor lui Mihai Șora cu Sorin Antohi, volum pe care l-am mai menționat de câteva ori, cel mai tânăr dintre interlocutori descrie altitudinea atinsă în acea epocă: „Ipoteza mea

este şi că anii '30 au reuşit să fixeze limba română ca vehicul de filosofare, într-o manieră care nu se mai întâlnise înainte, şi care, din nefericire, nu s-a mai recuperat niciodată după". Ceea ce-i smulge admiraţia este „o expresivitate a limbii, o bogăţie extraordinară a vocabularului şi a stilului". Iarăşi un detaliu surprinzător: „oamenii pot vorbi în limba naturală şi atunci când abordează chestiuni de cea mai mare elevaţie". S-a dobândit atunci o maturizare a fondului şi simultan s-a realizat o sincronizare cu curentele de idei europene aflate în efervescenţă. Abstracţiunile au invadat discuţiile de fiecare zi, limbajul de comunicare al străzii. Totul a fost posibil şi racordarea între tendinţe divergente până în clipa când radicalizarea impusă de tipurile de extremism a pus capăt unei ascensiuni fertile. Şi partenerul său de conversaţie, Mihai Şora, recompune conturul acestui deceniu, formidabila întrecere a minţilor atrasă de nenumărate ispite.

Aventura explorărilor la Eliade şi Cioran nu a avut până în 1936 nimic comun cu tezismul fascist, ca şi la ceilalţi de altfel din această generaţie. Nae Ionescu, mentorul grupului venerat şi imitat, n-a fost doar un şarlatan şi un plagiator. Şora îl consideră un „neliniştitor", un „trezitor", care are capacitatea „de a te pune pe jar". S-au deschis porţi ale cunoaşterii prin care s-au cristalizat forme noi ale ştiinţei şi artei, deşi s-au strecurat şi concepte distructive, care însă nu au imprimat tonalitatea generală. Şi Matei Călinescu laudă subtila potrivire de sensibilitate şi de orizont, observă ambivalenţele tulburătoare, stadiile de fascinaţie reciprocă. Şi pentru el o culme a amiciţiei este simbioza de vase comunicante dintre Mircea Eliade şi Mihail Sebastian. „Sunt însemnat cu acelaşi semn", exclamă şi Eugen Ionescu. S-au ivit ulterior teribile discordanţe. Epoca a cuprins însă mai mult decât antinomiile ideologice, nu e suficient să se arunce anatema asupra drumurilor spre pierzanie.

Cei trei mohicani, Cioran, Eliade şi Eugen Ionescu, au trăit din plin în climatul respectiv, s-au format ca trestii gânditoare, ca mânuitori ai condeiului, având un sigiliu inconfundabil, chiar dacă s-au separat după aceea, intrând în tabere opuse. Ceea ce încercau ei după decenii, în altă parte, în oraşul de pe Sena, era să refacă fără un plan organizat, un miracol. Erau liniile unui peisaj ospitalier în care s-au simţit bine, care satisfăcea exigenţele lor ca oameni

ai cărţii şi ca posedaţi ai creaţiei, peisaj care a încurajat tentativele de început în literatură.

IV. *Replica generalului de Gaulle.* Indignată de un şir de afirmaţii ignobile din publicistica veche a lui Cioran şi Eliade, cercetătoarea reclama din aceste considerente ostracizarea lor. I-aş aminti (aşa mai invocat pilda în alt context) o întâmplare din timpul agitaţiilor de la Paris din anul 1968. Şeful statului francez, generalul de Gaulle, era agasat de nebunia care inundase arterele urbei şi se străduia să restabilească ordinea. Când au sesizat starea lui de spirit, funcţionarii zeloşi ai poliţiei i-au raportat că sunt sâcâiţi zilnic de un cetăţean nedomolit, un moşneag aproape orb, care tremură, îl ia vântul, e sprijinit de alţii. Cu toate acestea nu se astâmpără, face agitaţie, vinde un ziar al insurgenţilor şi îl provoacă direct pe el, simbolul suprem al republicii. Trebuie numaidecât scos din circulaţie acest Jean Paul Sartre, azvârlit în carceră, ziceau ei. Generalul de Gaulle i-a ascultat în tăcere şi apoi i-a liniştit, calm şi superior, rostind cuvintele celebre: „Un Voltaire nu poate fi arestat”.

Atelier de critic

Modele fără întrebuințare

Se poate reduce totul, pentru început, la un enunț elementar: un om citeşte o carte. După aceea ar urma amănuntele în descrierea unei scene în mişcare. Cel care e cufundat în lectură e un bărbat tânăr, înclinat spre visare, cu ochii vii, scânteietori. El ține în mână un volum şi se plimbă solitar pe o lungă terasă a unui castel, deasupra talazurilor mării. Îl recunoaştem, e Hamlet, prințul Danemarcei. Instantaneul de mai sus nu lipseşte, cred, din nici una din reprezentările shakespeariene pe întreg globul, oricât s-ar depărta de cuvântul scris unele montări. Câteodată se produce o schimbare de decor, tânărul se află nu la înălțime, aproape de acoperişul castelului Elsinor, ci undeva jos, în interior, pe un coridor în semiîntuneric, acolo unde e ferit de slugile tăcute şi de iscoade.

Scena deține o funcție-cheie în spectacol, căci ni-l înfățişează pe Hamlet abia întors la curtea regală, după ani de studii la universități de renume. E puțin dispus să se implice în existența mohorâtă a cetății, împrejurările îl silesc însă, tocmai pe el, să preia corvoada: „*să îndrepte lumea din țâțâni*”. Nu se consideră dotat pentru astfel de misiuni ale destinului, acțiunea îi repugnă, ar dori să fie lăsat în pace în spațiul pe care şi l-a ales, unde e absorbit de meditație şi contemplare. A aflat însă că tatăl său, fostul suveran, n-a murit de moarte bună, a fost ucis mişeleşte, otrăvit în somn chiar de un frate, Claudius, care s-a căsătorit repede cu propria lui mamă şi s-a urcat pe tron. Neputând ieşi din automatismul ritualului de răzbunare, cu obscurantismul inerent,

care aparține unei epoci depășite în mare măsură de el, nefericitul prinț trebuie să coboare în arenă, să ia contact cu o cruntă și dizgrațioasă realitate, dezlegând misterul crimei și pregătind o nemiloasă sancțiune. Cât îi displace încercarea la care îl supune providența!

CINE ADUCE MÂNTUIREA

Ne întoarcem la propoziția din start: un om citește o carte. Regizorii de pretutindeni, indiferent de gradul de pricepere și de veleitatea de a fi originali, au descoperit sugestii de punere în scenă în indicațiile arhicunoscute ale textului. Dar pentru acest segment al cufundării a lui Hamlet în lectură, Shakespeare a fost mai eliptic, nu a precizat, bunăoară, cine era autorul care i-a reținut curiozitatea, ce carte citește el. Un eminent comentator, Jan Kott, a folosit tocmai această omisiune ca o portiță ce poate duce la o soluție în tentativa de a actualiza drama. Căci demersul de a-l racorda convingător pe marele precursor la prezent a animat majoritatea reprezentărilor. Exegetul a plecat de la un spectacol care a stârnit furori la Cracovia în anii ‘50, în ajunul unor aprige conflicte. Insurgenți temerari voiau să protesteze prin intermediul aparent neutru al rampei împotriva corsetului foarte strâns, impus de dictatul ideologiei, împotriva demagogiei totalitarismului. Înainte de a se ajunge la vestitul monolog al prințului, s-a putut desluși pe coperta volumului din mâna sa numele scriitorului. Într-o seară era Camus, apoi venea la rând Sartre sau Kafka, pe atunci zeii tutelari ai intelectualilor din Est, în căutarea unei apropieri de spiritul european. Succesiv, epocile își modifică preferințele și opțiunea de lectură a lui Hamlet putea fi, concentrat, un semnal, divulgând ce vrea regizorul.

Cu un oarecare efort, adăugându-se și alte elemente, era deci cu putință să se deducă pe ce va cădea accentul în transpunere. Va câștiga prioritate obsesia care îl tortura pe erou, că s-a săvârșit o trădare, și de aceea în nopțile în care nu poate dormi e chemat de fantome? (Ele îl îndeamnă să se preocupe activ de cauzele degradării moravurilor – „*e ceva putred în Danemarca*”.) Sau se va insista asupra abuliei unui ins care se mișcă stânjenit pe solul

realității imediate, străin de vocația lui și, din acest motiv, amână nesfârșit trecerea la faptă, întârziind în ambiguitatea care îi stă, însă, în fire? Sau el va fi subit antrenat într-un joc, ademenit să rezolve un rebus – urzeala asasinatului –, și va recurge în acest scop la un grup de actori, care să reproducă într-o veselă pantomimă odioasa întâmplare (un teatru în teatru, care înlesnește cercetările și satisface și resortul existent în el, cel al plăsmuirilor fanteziei)? Sau spectacolul va miza pe mimarea nebuniei, stratagemă adoptată de Hamlet pentru a-i deruta pe cei din jur, prieteni și dușmani, dar care îl va purta treptat și pe el, printr-o ciudată contaminare, spre abisul demenței nepremeditate?

Pentru Jan Kott, marcat de ambianța dictaturilor răsăritene, cu forme viclene și sinistre de represiune, dilema prințului e guvernată de suspiciune. Coincidențele cu prezentul răzbat uimitor. Regele Claudius ghicește pornirile spre rebeliune ale junelui revenit de la studii și îi forțează pe doi colegi ai săi de universitate, Rozenkranz și Guildenstern, să-l însoțească într-o călătorie și să noteze ca niște informatori de meserie tot ce zice și tot ce face straniul companion. La rapoartele lor vor fi anexate denunțurile bătrânului sfetnic corupt, Polonius, căruia i se încredințează misiunea să-l tragă de limbă pe Hamlet, să-l facă să se deconspire. Curteanul nu prea descifrează aluziile în doi peri ale interlocutorului său, zgârcit până la extrem cu confesiunile; prințul nu pierde prilejul de a-l păcăli și umili pentru sâcâitoarea indiscreție. Polonius nu renunță însă la supraveghere, ceea ce îi va fi fatal. Auzind un zgomot, iscat probabil de un intrus ascuns după perdea, în timp ce îi aducea reproșuri amare mamei lui – un moment apăsător, ghidat de un amestec de iubire și ură – Hamlet, fiul furios, înfige spada în necunoscut. Era tocmai tatăl iubitei sale, Ofelia, același Polonius, – firele omorului și ale dragostei se întrepătrund la curtea din Elsinor.

Se mai ivesc alte detalii care prefigurează o lume la cheremul unei puteri discreționare, numai în parte vizibile direct. Profitor al unei uzurpări, regeledeține pârghiile de comandă și e neînduplecat în prevenirea oricărei tresăriri de frondă sau de independență. De bună seamă, un adversar posibil, ca Hamlet, e incomod, fiindcă invocă drepturi legitime la sceptru, n-are un trecut pătat, descinde printre cavaleri cu faima inteligenței, a tinereții și

a erudiției dobândite la școli înalte. După Jan Kott, un nod al intrigii rezidă în lipsa de identitate sigură a unui personaj episodic, Fortinbras, care urcă pe podium doar de două ori, în apariții de cometă. În final, ocupând cu trupele sale castelul, se arată înmărmurit de mormanul de leşuri – carnagiul e tipic pentru tragediile shakespeariene, în care abundă decesele – şi ordonă să se debaraseze locul, iar lui Hamlet să i se confere funeralii ca unui erou. Cu ce program accede la cârma treburilor noul stăpân – nu reiese din epilog. Exegetul înregistrează ca un seismograf aşteptarea publicului dintr-o țară asfixiată de tiranie, care îşi fixează speranța într-un mântuitor.

COAJA ŞI MIEZUL

Astfel rezumată, piesa nu a permis lui Jan Kott şi regiei din Cracovia să comită, prin unilateralizare, un sacrilegiu. Nici o grijă, comentatorul, înzestrat cu ştiința unui savant, a parcurs întreaga bibliografie şi, avizat de primejdia retezărilor, e convins că aria celebră nu poate fi cântată doar pe o singură claviatură. Şi, dacă predomină un reflex, cel al urgențelor unui moment social-istoric dat – revolta social-politică în pregătire –, interpretarea nu face deloc abstracție de complexitatea structurilor, piesa se ridică pe mai multe etaje, care se completează şi se condiționează reciproc. E vorba, bineînțeles, în prim-plan de o revanşă pentru o dezertare infamă, dar şi de o dezlănțuire a patimilor legate de fidelitatea filială, de dragoste, de iminența morții. Se desprinde clar o pledoarie în favoarea dreptului individului la plenitudine, cu toate că e cerut şi sacrificiul unor nevinovați (ca să se poată restabili un echilibru justițiar, anevoie de obținut sub restricții dure şi teroare). O ofrandă este femeia, inocenta Ofelie, deşi o culpă îi incumbă prin înrudirea cu tabăra opusă, care o constrânge să tacă. Alungând-o, prințul dezveleşte o latură de cruzime dusă până la ferocitate. E birul plătit obştei, regulilor de conviețuire în societatea timpului, în care au întâietate credința în supranatural, superstițiile intrate în cutume, teama de demoni.

Dominat în parte de mentalitatea trecutului, Hamlet nu poate lepăda toate lanțurile. (Din perspectiva montărilor realiste moderne

survin dificultăți în câteva înlănțuiri de scene: cum să prezinți, de pildă, înecul Ofeliei, înconjurată de nuferi, sau, mai ales, întâlnirea fiului cu tatăl decedat, care ia înfățișarea unui strigoi, apariție nestridentă în cadrul originar al subiectului?) În încleştarea cu cerbicia vremurilor, rațiunea e solicitată până la limitele ei şi de acolo înainte cedează pasul forțelor incontrolabilului. Insului trebuie să i se rezerve libertatea de a decide, alegând integrarea în vâltoarea pasiunilor sau singurătatea şi asceza – acesta e un mesaj primordial al dramei. (Capitolul despre *Hamlet* e o secțiune dintr-un studiu masiv al lui Jan Kott, intitulat *Shakespeare – contemporanul nostru,* care a fost apreciat ca un aport esențial la imensa bibliografie consacrată scriitorului englez.) Şi celelalte piese au fost cercetate prin filtrul unor frământări social-politice, ancorate în prezent (astfel, ciclul închinat dinastiei Richard pe tronul britanic relevă Marele Mecanism al istoriei, rece, detaşat, implacabil, care nu ține cont de ursita individuală).

Uzez de episodul Hamlet, în viziunea lui Jan Kott, ca să mă pot angaja într-o discuție declanşată recent în presă despre capacitatea de supraviețuire a clasicilor. Că se repune pe tapet o chestiune demult lămurită mi s-a părut cam bizar, oricum, e un fenomen de neanticipat. Ce rost ar avea, după tot ce s-a aşternut pe hârtie în acest sens, să se mai demonstreze azi, în ripostă, că antecesorii literari se pot bucura de o tinerețe perpetuă? Dacă fiecare interval de timp adoptă o nouă grilă de lectură, asta nu înseamnă că, în fondul lor vital, scrierile de seamă se epuizează, aidoma altor produse fabricate în anii de înfiripare a lor. E avantajul artei veritabile că nu e amenințată de moarte. Cine se mai îndoieşte de acest adevăr? E limpede totodată că nici creația de frumos nu evită pe anumite porțiuni uzura, nu totul rezistă erodării şi, în pofida unei țâşniri de câteva clipe, care a beneficiat atunci de o largă iradiere, sunt posibile alunecări în eclipsă, posteritatea fiind – se ştie – capricioasă.

Capodoperele întorc şi o față proaspătă direct spre zilele noastre, ele nu pot fi scoase arbitrar din circulație, umplând un depou de obiecte consumate, inutile. Mă simt stânjenit că repet asertiuni banale. Chiar exemplul de la care am plecat, versiunea scenică prezentată în anii ‘50 la Cracovia şi adnotată de Jan Kott, a dovedit, dacă a mai fost nevoie, că interesul publicului pentru

marea artă a rămas treaz, că mijloacele de a depista vase comunicante cu creația trecutului sunt foarte diverse. E de înțeles că un regizor tânăr, care doreşte să-şi verifice talentul, va fi bântuit de ambiția de a intra în concurență cu aşii, deoarece ei au îndrăznit, la momentul nimerit, să treacă proba de foc, propunând un *Hamlet* al lor.

PATA DE RUGINĂ

Am afirmat că nimeni nu mai e stăpânit de dubii în privința permanenței clasicilor, care refuză secătuirea. Chiar nimeni? M-am pripit, căci, iată, pe neaşteptate, dintr-un colț s-a auzit un glas care a redeschis discuția ce părea clasată. E o opinie care aparține în chip curios unui critic autohton de prestigiu, stimat pentru gustul şi discernământul puse în valoare de atâtea ori. Ce l-a împins să se hazardeze dintr-odată, lansând o sfidare? Să consemnez, însă, pe scurt tezele colegului meu. Pe un ton care denotă certitudine, el susține că şi cele mai strălucite scrieri nu pot ocoli un declin în timp. Succesul nu e lung, o boală a disoluției inundă apoi irevocabil totul.

Soseşte un ceas al socotelilor, când şi creațiile majore vor părăsi arena, vor fi retrase în cine ştie ce magazie de vechituri, roase de uitare. Doar studenți silitori vor mai fi torturați să încropească lucrări aride, prevăzute pentru vreun seminar într-un cerc îngust, lucrări aruncate ulterior într-un dosar de arhivă al unei facultăți, rar desfăcut. Reproduc gândurile criticului: „*Nu ştiu cine mai citeşte cu plăcere sonetele lui Shakespeare. Ele au devenit o lectură de studiu, extrem de semnificativă, dar nu interesează pe toată lumea*”. Aşadar, coincidența face ca asaltul să se îndrepte din start tocmai asupra unui monstru sacru de care m-am ocupat mai sus, clasicul absolut; despre el se credea (reiese că în mod fals) că dispune de o sănătate de fier. Mai puțin atacate de rugină, concede colegul nostru, s-au menținut dramele britului, grație unor montări noi. S-ar putea subînțelege din aceste fraze că textul shakespearian în sine nu incită atenția ca odinioară.

Nimic de zis, e un procedeu firesc să se înregistreze oscilația cotelor la bursa de valori, chiar dacă se clatină inerent clasamente

considerate bătute în cuie. Sondajul efectuat ar trebui să fie, însă, cât de cât exact. Ce observăm? Realitatea contrazice bilanțul criticului, nu numai în Europa anchetele indică o creştere enormă a consumului de lirică, Shakespeare fiind unul din favoriții publicului. Tirajele edițiilor de sonete au atins cifre astronomice. A sporit în proporții impresionante exegeza consacrată poetului, s-au inițiat în deceniile postbelice numeroase colocvii şi simpozioane, s-au publicat în culegeri contribuțiile participanților. Pe acest tărâm efervescența e izbitoare. De neomis sunt analizele, din unghiuri inedite, care scot în relief tiparele esteticii pe care se sprijină lirica, sursele de inspirație, motivele germinative, ecourile şi reverberațiile semnalate în compozițiile unor exponenți de marcă, nu doar din Marea Britanie. Revin îndărătnic şi întrebările, care îi agită pe experți în decorticarea substraturilor. Cui îi sunt dedicate versurile de adorație? Este destinatarul o doamnă din distinsa societate sau, poate, mascat, un bărbat (ceea ce ar confirma o vagă bănuială, care nu s-a stins, despre o latentă homosexualitate a enigmaticului ins)?

Ar fi greşit să presupunem că, în tendința spre tăgadă, criticul nostru e ghidat de aversiune față de autorul lui *Hamlet.* Nu, reținerile sale se întind pe un front mai larg, lista pe care a întocmit-o de glorii căzute în dizgrație include şi alte surprize. (Precizez că, din contabilizarea rezultatelor, se poate desprinde că şi el e de acord că scriitorii care şi-au pierdut creditul n-au o vină, ei sunt victima unei legi care nu suportă excepția, legea prăbuşirii valorilor, după ce s-a irosit talentul. Criticul transmite o sentință a evoluției istorice.) Cine s-ar fi aşteptat, însă, să urmeze însuşi Eminescu? Că sintagma *poet național* a ajuns să-i dea frisoare („*când aud asta îmi vine să mă urc pe pereți*”), reacția e normală, nu e recomandabilă în nici un context inflația laudelor. Cum poate fi însă acceptată remarca despre scăderea plăcerii de a-l citi pe Eminescu („*nu mai este cea de dinainte*”)? Ba, mai mult, el plusează, decretând că şi autorul *Luceafărului* „*devine încet-încet obiect de studiu, aşa cum au devenit Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Alecsandri*”. Riscantă egalizare! Pe ce statistici se bazează oare concluzia asupra actualității în derivă a lui Eminescu, retrogradat în pluton? Aş fi ultimul care ar revendica să se aplice scriitorilor celebri un regim

privilegiat, cu statut de imunitate, admit că şi creaţii dintre cele mai solide traversează conuri de umbră, se petrec frecvent surpări şi inversări de poziţie. Datorită accelerării în translaţia de mentalităţi, datorită unor noi ritmuri de gândire şi sensibilitate se reaşază inevitabil şi ierarhiile. Dar de aici până la afişarea unui scepticism total cu privire la ascendentul marilor înaintaşi e un salt, care se produce, vai, în gol. Trăisem liniştit cu iluzia că modelele literare, majoritatea dintre ele, au aptitudinea să renască din cenuşă, să arunce iar şi iar sămânţa pe un pământ reavăn, fiind uluitor de productive. După aceste dezvăluiri, ca orice vis frumos, ea s-a destrămat.

LA SFÂRŞITUL LISTEI

Nici o lumină la capătul tunelului; întins criticul nu cunoaşte îndurarea. Până şi străbunul cel mai vestit e ca un cadavru pe masa de disecţie. Ni se destăinuie cu voce gravă că şi „*Homer a devenit o piesă de muzeu. Cine mai citeşte* Iliada *pentru bătălia dintre Ahile şi Hector? Doar specialiştii. Pentru restul, gata: «Muzeul Antipa» al literaturii*”. Ce se poate răspunde? Dintr-o obligaţie faţă de cititori iau totuşi în serios provocarea, deşi nu pot să nu iau în calcul ridicolul. Să înşir date ultrarepetate? Din clasele de liceu ne este întipărită în memorie chemarea în vers sacadat: „*cântă, zeiţă, mânia ce aprinse pe Ahile peleianul...*”. În limbajul diurn figurile şi situaţiile descrise de Homer înlocuiesc ample caracterizări. Ca să sugerezi o circumstanţă în ambianţa nemijlocită e destul să te referi la frumuseţea Elenei şi la mărul discordiei, la viteza, cutezanţa şi călcâiul vulnerabil ale lui Ahile, la păcăleala cu calul troian scornită de şiretul Ulise. Păşind în sferele rarefiate de elaborare a artei, Homer ne aşteaptă la toate răspântiile. Goethe l-a propulsat la rangul de călăuză universală, ca un factor de formare a sufletelor, asemenea învăţăturilor religioase. Îl răsfoia periodic cu aceeaşi încântare, alăturând epopeile greceşti *Vechiului* şi *Noului Testament.* Dacă ultimele n-ar fi fost, „*Homer ar fi rămas singura noastră Biblie*”. Dintr-o altă familie de cărturari, Nietzsche a fost ispitit, totuşi, de o paralelă similară. El a formulat un paradox. În măsura în care persistă un numitor comun între marile curente de reflecţie, ele pot fi atât

un instrument de eliberare, cât şi o piedică. Există, însă, o diferenţă între doza de tiranie care derivă din Homer şi cea care se revarsă din Cărţile Sfinte sau din Ştiinţă, în *Iliada* şi *Odiseea* învinge bucuria.

Nu mai puţin secolul XX a exploatat resorturile Antichităţii, trasând arcuri şi spirale de înaintare. Nicicând nu s-a demontat mai asiduu structura mitului homeric, condus prin retorta sociologiei, a psihanalizei, a etnologiei – direcţii în care progresul cunoaşterii a cucerit alte constelaţii. Precumpănitor e străbătută literatura de motivul apropierii şi delimitării de origini. Pentru Joyce, o zi oarecare din viaţa unui anticar din Dublin e prilejul unei reconstituiri, punct cu punct, în noi variante, în filigram, a aventurilor rocamboleşti din expediţiile lui Odiseus. După biruinţa în război, navele lui au suferit un naufragiu, el a refuzat apoi să debarce de îndată în Ithaca, a rătăcit pe mări 12 ani, s-a strecurat prin strâmtorile Skulla şi Charibdis, a ascultat apelul sirenelor şi abia la rugămintea fiului său, Telemac, a corijat ruta călătoriei spre meleagurile natale ca să răsplătească statornicia Penelopei. Refacerea modelului nu a echivalat cu o asimilare supusă, evlavioasă, ci a generat o raportare, prin care s-a amplificat orizontul inspiraţiei. Dialogul substanţial facilitează şi distanţarea, rectificarea, parodia, răsturnarea metaforelor. Dedesubt, dăinuie respectul faţă de un magistru, stupefiant de viu, contemporan, un partener de competiţie literară.

Reajustări ale conturului vechi sunt consfinţite într-o sumedenie de construcţii epice moderne. Thomas Mann transcrie itinerariul faustic; închipuind un duel al unui vizionar, adept al Binelui şi Dreptăţii, contra unui Mefisto, scăldat în apele iraţionalului fascist. Lui Prometeu înlănţuit Kafka îi impută erori care nu se mai înscriu în schema vijelioaselor răfuieli din Olimp, de altfel o parte a pedepsei constă chiar în împietrirea într-o tradiţie, a cărei motivaţie s-a şters din amintire. Din alegoria urcării stâncii pe pisc, efort sortit eşecului, Camus extrage morala că trebuie să-l imaginăm pe Sisif fericit. Sunt doar câteva staţiuni la mijloc, dar, se mai poate ilustra varietatea formelor de resuscitare a modelului. Cu asupra de măsură.

Fireşte, nici literatura română nu e sustrasă din ecuaţia care leagă simbolul antic de prezent. În *Baltagul,* roman emblematic,

Sadoveanu adună altfel cărămizile care alcătuiesc edificiul baladei *Miorița,* proclamând, însă, constanța ordinii, a ritualului, iar violarea datinilor strămoşeşti are drept consecință pedepsirea exemplară a făptaşului. Mircea Eliade repovesteşte şi el parabole culese cu precădere din folclorul indigen, în consonanță cu investigațiile sale ştiințifice, care l-au recomandat ca pe un foarte inițiat explorator în sectorul credințelor precreştine. Matricea *Mioriței* sau a *Meşterului Manole* e străvezie în mai multe narațiuni. Transpar în opera lui literară şi tablouri din cosmogonia greacă. Într-o piesă de teatru, *Iphigenia,* cruzimea lui Agamemnon, care îşi jertfeşte fata sub presiunea preoților şi a plebei, naşte un conflict, în care se răsfrânge şi un traumatism al istoriei româneşti din preajma celui de-al doilea război mondial.

În efortul de a schița o continuitate a influenței exercitate de personalități ale trecutului asupra contemporaneității putem merge şi mai departe, inspectând parcele ale literaturii de azi. Ajungem în acel fel şi în tangență – ce surpriză! – cu controverse de ultimă oră din presă. Pe doi dintre romancierii proeminenți ai momentului, Nicolae Breban şi Mircea Cărtărescu, diferiți ca întocmire lăuntrică şi în demersuri, nu-i putem plasa într-o rețea de conexiuni, fără să abordăm aspectul ralierii lor la anumite tradiții narative. În *Orbitor,* derularea scenelor care surprind cum se dezmeticeşte copilul în mediul citadin îngăduie transfigurarea unui strat al cenuşiului – cartiere din Bucureşti – iradiate brusc de fantastic. E prevăzut un contrast cu un perimetru vecin al Capitalei, străbătut altădată de cel care a compus *Pe strada Mântuleasa.* Pentru plonjonul în tenebrele eului la o vârstă a bâjbâielilor, pândită de maladii şi taine oculte – descoperim la Mircea, micul erou, asemănări şi cu personajul din *Inimi cicatrizate* de Blecher. Stilistic, o sevă arhaică din preeminescianismul *Epigonilor* se scurge prin *Levant* în *Orbitor.*

Breban nu încetează să convoace predecesori faimoşi, Nietzsche şi Dostoievski care veghează asupra circuitului ideatic şi anunță parafarea unui mândru pariu, cel al performanței. Scriitorul însuşi cere să fie judecat după îndrăzneala zborului peste cotele mediocrului, fără rabat şi menajare. Nu se cuvine, însă, să fie încurcate planurile. În acest sens, am pomenit de o tangență a articolului meu cu o controversă iscată recent ca din senin. Poate

că mă înşel dacă atribui o dublă destinaţie unor aluzii răutăcioase dintr-o cronică la romanul *Voinţa de putere,* găzduită prea generos în „România literară” (nr. 31/07.08.2002). Pe de o parte, e luat peste picior, într-un limbaj de periferie, un proiect epic ambiţios, care solicită nu menajare, ci un obiectiv cântar, iar pe de altă parte, în iureşul demolării, se strecoară şi insinuarea că zestrea clasicilor ar fi oricum condamnată la desuetudine. Repet că pe lângă vulgaritate, exprimarea degajă confuzie (Cutare rubrică e „*încremenită în Nietzsche*”, „*peste 600 de pagini împopoţonate cu ceva Nietzsche*”).

S-ar putea ca lovitura sub centură, în maniera unei execuţii zgomotoase de mahala, să-l vizeze doar pe Breban, tratat ca o sperietoare de ciori, lăsat să fie sfârtecat într-un prim măcel. Nu apăr orbeşte o formulă de construcţie, accept că o serie de obiecţii, în măsura în care se pot desprinde de din jargonul trivial, pot dispune de o acoperire (nedumeririle faţă de ruptura prea categorică în logica unor caractere, fără suportul unor antecedente măcar în parte plauzibile sau, tot astfel, rezervele faţă de o pecingine a retorismului, ce încetineşte acţiunea). Mai e nevoie să subliniez că în promovarea adevărului, scop primordial, un critic tânăr are libertatea să spună un „*Da!*” sau un „*Nu!*”? Neînfeudat, străin de jocurile de culise, el va declara dacă o carte îi place, la fel dacă o respinge. În actul evaluării criticul e dator să fie deschis, la nevoie dur, chiar caustic. De rău augur este însă înţelegerea funcţiei de comentator al literaturii ca o putere abuzivă, care împarte binecuvântări şi anateme. Nu e frumos să ieşi la poartă ca să arunci cu pietre, lovind într-un autor important, cu o operă constituită, contestabilă doar pe baza argumentelor şi a unui examen serios. De gesturile de ştrengar, gata de scandal şi de lapidare – se distanţează şi directorul publicaţiei. El refuză să încurajeze un mod de lucru care contravine principiilor promovate până acum.

După cum se vede, nu insist asupra fondului (cum funcţionează în cronica respectivă judecata de valoare). Mă simt dator să tratez altercaţia din perspectiva prezenţei reperelor din trecut, chestiune în jurul căreia gravitează rândurile mele. Ideea că marii clasici sunt mumii îmbălsămate, de la care nu se mai poate pretinde nimic, poate face prozeliţi. Să-l tragi de barbă pe Homer şi de mustăţile de focă pe Nietzsche – ireverenţa nu e

prielnică ascensiunii în carieră. Parafrazând parcă porunca lui Hamlet – de la portretul său a demarat textul de față –, tinerii cronicari repetă îndemnul adresat de prinț iubitei sale („*Ophelia, du-te la mănăstire!*”), intenționând să-i expedieze pe marii antecesori în afara circulației vii, încercând să-i înghesuie – fără succes! – în muzeele uitării.

Desprinderea de țărm
(despre Ion Negoițescu)

La rescrierea unui schimb de păreri cu Ion Solacolu dedicat memoriei lui Ion Negoițescu anexez în introducere un comentariu care leagă mai apăsat discuția de motivul central al volumului de față (raportul între estetică şi ideologie). Ion Solacolu a fost şi înainte un partener de dezbatere apreciat, el a publicat studii de sociologie a culturii şi a condus în anii exilului revista „Dialog" din Germania. Acolo i-a oferit găzduire şi prietenului nostru comun, Negoițescu, care a colaborat cu intervenții civice de înaltă ținută, replici intransigente şi calificate la regimul antiintelectual din România. Domeniul în care a strălucit a fost, fireşte, critica şi istoria literară. Tabloul era impresionant: un cărturar în libertate, cu un discernământ şi gust estetic superior, s-a străduit să preia şi atribuțiile pe care breasla nu le putea onora în țară, fiind împiedicat să se exprime. Din textele lui Negoițescu se putea afla adevărul, el supraviețuise naufragiului ca să divulge demagogia, oportunismul, ca să despartă valoarea de impostură, să stabilească un contact fecund cu spiritul Europei democratice. În tinerețe, când vagabonda pe aleile culturii, nu păruse predestinat să devină, în profesiunea de critic, o conştiință morală. Constrâns de împrejurări, convins de necesitatea angajamentului împotriva totalitarismului, Nego s-a instalat la postul de veghe, nespus de eficace şi de competent. Suplimentul literar pe care l-a inițiat în cadrul revistei „Dialog", beneficiind de depline puteri de alegere

şi de decizie acordate de directorul publicaţiei, Ion Solacolu, a strâns cele mai bune forţe scriitoriceşti răsfirate sub semnul pribegiei în diferite colţuri ale lumii şi a permis, între altele, afirmarea, unor talente din patrie, cei care au avut cutezanţa să înfrunte, prin trimiterea textelor, în afară, represiunea internă.

Ajuns în diaspora, criticul a pledat pentru acţiuni hotărâte pe drumul democratizării ţării. S-a considerat dator să facă tot ceea ce nu puteau face criticii din ţară. „El, care era un excentric, un snob, un partizan al estetismului (astfel l-am caracterizat în volumul *Pivniţe, mansarde, nu puţine trepte*). Dar astfel şi-a asumat o misiune de intervenţie civică". Această angajare social-politică nu era, cred, lucrul care convenea cel mai bine naturii sale, dar s-a consacrat menirii cu mare pasiune. A pregătit *Istoria literaturii* în condiţii grele, neavând decât o parte din materialul documentar, lucrând singur, fără fişe, scriindu-şi textele în pat, în condiţii austere, de sărăcie. Compunea rapid fiindcă era un stilist spontan. Am mai descris aceste însuşiri, remarcând orele lungi de muncă pe zi, cu un elan uimitor. Abia spre sfârşitul vieţii proiecte de seamă începuseră să se cristalizeze, intenţiona să continue scrierea autobiografică în care să nu ocolească motive delicate: homosexualitatea, precum şi faptul că a simpatizat câteva luni cu mişcarea legionară. Simţea nevoia de a limpezi în final lucrurile! N-a putut duce lucrul început până la capăt, a urmat comunicarea neaşteptată din spital că era grav bolnav. Presimţise răul, dar îi fusese teamă să meargă la doctor. A aflat că sfârşitul e aproape, n-a mai putut scrie, a fost internat în clinică şi n-a mai ieşit.

Corectând stenograma convorbirii cu Ion Solacolu am găsit necesar să adaug şi o încercare de portret sub titlul *Complicele* care anticipează, cum am spus, alte perioade la care ne vom referi mai târziu în întâlnirile noastre programate. Ne vom concentra atunci în special asupra momentului de vârf, elaborarea *Istoriei literaturii române,* volum de referinţă foarte important.

Convorbire cu Ion Solacolu

Ion Solacolu: Dacă ne gândim la perioada trăită de Negoiţescu în exil – din anul 1979, când pleacă pentru ultima dată

din România, până la începutul anului 1993, când moare la München – acest interval de timp s-ar putea împărţi în mai multe segmente, în funcţie şi de evoluţia sa civic-politică, pentru că aceasta ne-am propus s-o punem în evidenţă. Aş defini astfel o primă perioadă care s-ar întinde între momentul sosirii lui în Occident şi acela în care a depus cerere de azil politic, adică atunci când a „rupt" cu regimul din ţară, când a renunţat la ideea unei eventuale reîntoarceri în România, aceasta nemaifiind posibilă în urma gestului său. Deci din 1979 până în vara ori toamna anului 1983, sau, poate mai bine, până în primăvara anului 1984, când se mută din Köln la München. Ar urma după aceea o perioadă în care putem spune că a avut loc „politizarea" lui treptată, o perioadă care s-ar întinde până către primăvara anului 1987, marcată fiind, după părerea mea, de interviul acordat lui Emil Hurezeanu pentru „Europa liberă" cu prilejul împlinirii unui deceniu de la *mişcarea Goma*. Interviu în care afirmă pentru prima oară că ceea ce au greşit intelectualii, sau, mai bine zis, scriitorii români a fost faptul că au încercat să obţină de la regimul comunist nişte drepturi exclusiv pe tărâm profesional şi nu au activat politic, Paul Goma fiind singurul care a înţeles că trebuie acţionat cu mijloace politice. Ar urma apoi o perioadă de radicalizare a sa, pe măsura deteriorării situaţiei din ţară, pe acest fundal aşadar. O perioadă ce s-ar întinde până în decembrie 1989. După prăbuşirea regimului comunist se întâmplă: explozia de bucurie, mulţumirea visului împlinit, dorinţa puternică de a se întoarce în ţară, unde socoteşte că îi este locul. O perioadă care durează, cu anumite reculuri, urmate de reveniri, până după apariţia în ţară a *Istoriei literaturii române,* aşadar până prin 1992. Ce l-a decepţionat? Probabil că şi nereceptarea de către intelectualitatea română atât a *Istoriei* cât şi a volumului de texte politice *În cunoştinţă de cauză* apărut cu un an înainte. Dar şi

din cauza reacţiilor negative stârnite de numeroasele sale apariţii pe scena publică românească în interviuri acordate diferitelor publicaţii, cât şi a unor reacţii de respingere de care s-a lovit în timpul scurtei sale vizite la Bucureşti în ianuarie 1990, când s-a pus problema de a i se oferi o catedră universitară sau conducerea unei reviste literare – „Viaţa Românească” ori „România literară”, din câte ştiu. Ca urmare, se instalează treptat la el un sentiment profund de dezamăgire: îşi dă seama că locul lui nu mai este în România ci în Occident. O perioadă care coincide practic cu ultimul lui an de viaţă.

Aş propune, stimate S. Damian, ca în discuţia noastră de acum să evocăm doar prima perioadă petrecută de Negoiţescu în exil, adică din 1979 până la începutul anului 1984, când se mută de la Köln la München. Dar să începem ceva mai dinainte, de la felul în care v-aţi cunoscut. Din câte îmi amintesc, în unul din eseurile pe care le-ai publicat în „România literară” – *Vedere de pe pod* (1995) ori *Pe peron, în aşteptare* (1998) – scrii că v-aţi cunoscut în casa unei prietene comune, Georgeta Horodincă. Asta s-a întâmplat cam în ce an?

S. Damian: Nu prea pot să precizez anul... Te avertizez, de altfel, că memoria mea are multe lacune şi dacă am să fac din pricina asta unele greşeli, sper că nu vor fi prea mari. Nu prea pot să precizez anul, fiindcă eu am fost foarte apropiat de Georgeta Horodincă şi ştiu că de multe ori a fost în casa ei şi Negoiţescu. Îl stimam de la distanţă, am impresia că şi el mă simpatiza. Oricum, relaţiile dintre noi se bazau pe un fel de solidaritate mai mult tăcută, pe o complicitate nedeclarată. Îl vedeam ca pe analistul cu cel mai sigur instinct estetic dintre criticii literari români şi cu o atitudine foarte corectă în relaţiile cu ceilalţi scriitori. Auzisem tot felul de poveşti despre el, dar cum eu trăiam mai retras şi el, la rândul lui, se refugiase

într-un fel de găoace, traiectele noastre nu se intersectaseră prea mult.

Trebuie să mai adaug un detaliu, şi anume că eu nu frecventam cercurile care-i erau afiliate. Datorită faptului că lucram într-o redacţie şi-mi impusesem o anumită conduită, acţionam în consecinţă. Aici trebuie, din păcate, să vorbesc puţin despre mine... Conduita era aceea că încercam să sprijin valorile, să încurajez talentele veritabile, să pledez pentru un anumit gen de toleranţă şi de înţelegere umanistă a vieţii, dar mă feream, din teamă şi din prudenţă exagerată, de confruntările radicale. De aceea, deşi l-am sprijinit în redacţie pe Goma, sau, mai înainte, pe Ţepeneag, nu am participat la acţiunile lor directe de contestare a regimului. La fel s-a întâmplat şi în cazul lui Negoiţescu. Din întâmplare, deşi eram lector în Germania, în anul 1977, în timpul cutremurului am fost la Bucureşti în vacanţă şi am auzit de gestul de solidarizare cu Goma pe care l-a făcut Negoiţescu şi de protestul lui împotriva aservirii literaturii; nu l-am căutat însă insistent ca să-mi exprim aderenţa. Eram în relaţii mai strânse cu Ionel Vianu, de la care am aflat mai multe lcururi în legătură cu ce s-a întâmplat atunci.

Nu cred că m-am distanţat vreodată de părerile literare ale lui Negoiţescu. În general, el era cel mai evoluat dintre criticii momentului, cel mai bine pregătit, cum am spus, cu un simţ estetic superior şi micile lui deraieri, cum era aceea în legătură cu răsturnarea ierarhiei în evaluarea romanelor lui Rebreanu, sau alte împrejurări în care Negoiţescu îşi permitea să se joace, să cocheteze cu judecăţile de valoare – ele nu-l reprezentau integral. Nu considera atunci, în perioada aceea, că este un critic care trebuie să dea o direcţie şi, probabil apreciind că situaţia este foarte grea în domeniul literaturii, se rezuma să apere nişte valori din unghiul de vedere al esteticului. Spun asta pentru că mai târziu, în exil, se

va schimba radical ceva în atitudinea lui Negoițescu – atenția pe care o va acorda istoriei şi problemelor sociale, şi în critica literară îşi va asuma un rol de călăuză – va socoti că tocmai ceea ce nu pot face criticii din România este dator să facă el.

Dacă ne îndreptăm acum spre perioada din exil, eu m-am bucurat când l-am întâlnit pe Negoițescu în Germania, fiindcă erau puțini oameni care se pricepeau la literatură şi care aveau preocupări comune cu mine. Şi în plus, întâlnindu-ne mai des în pribegia noastră, abia atunci s-a înfiripat această prietenie şi m-am apropiat foarte mult sufleteşte de el. M-am simțit măgulit că şi el îmi acordă importanță şi că față de mine e foarte deschis şi fără nici un gând ascuns. Nu ştiam o mulțime de lucruri în legătură cu felul în care s-a implicat el în cercurile din diaspora, mă mulțumeam cu ceea ce îmi relata. Ne vedeam destul de des, treptat întâlnirile noastre căpătând şi un caracter organizat. Eu culegeam mai mult din cele ce îmi împărtăşea el. Se plângea de multe necazuri ivite – şi în legătură cu oameni din exil, şi cu încercările lui de a străbate diferitele curente. Dar nu încercam să-l descos, nici să aflu prea multe în această direcție. Eram fericit că există această bază de înțelegere. Când mă întâlneam cu el discutam despre situația din țară – cred că acesta era subiectul care ne confisca –, despre evoluția diferiților colegi. O temă concretă era modul în care am fi putut să-i sprijinim pe cei ce doreau să evadeze din carcera de acolo, măcar pentru o scurtă perioadă, să obțină burse, de pildă. În această privință am colaborat foarte bine cu el.

I. Solacolu: Când şi în ce condiții v-ați reîntâlnit în Germania?

S. Damian: Iarăşi mi-e greu să fixez o dată precisă. Ştiu că l-am invitat la Heidelberg – scriu despre asta în prefața la volumul de corespondență *Dialoguri după tăcere* –

cred că era în 1981. S-a nimerit că în acelaşi timp trebuia să vină şi Țepeneag, care n-a fost încântat de posibila prezență simultană a lui Negoițescu, şi din pricina asta şi-a amânat vizita. Negoițescu a venit şi a stat câteva zile în Heidelberg. Tot atunci a mai venit şi un alt prieten din Paris – asta îmi amintesc fiindcă sunt şi câteva fotografii din acea perioadă.

Țepeneag a avut o reținere din cauza unui incident dramatic petrecut în 1977, în România. Unul din subiectele pe care le-am discutat atunci cu Negoițescu a fost chiar acesta: boicotul la care era supus de către unii dintre intelectualii cei mai buni din exil, care nu puteau înțelege de ce a cedat el în fața regimului scriind un text al umilinței după ce fusese arestat. Eu nu eram în aceeaşi situație cu ceilalți, care duceau o activitate politică activă împotriva regimului, şi din cauza asta erau urmăriți şi sancționați, aşadar nu aveam dreptul moral să intervin. Nu aprobam însă represaliile taberei celei bune. Fiindcă aveam în minte, felul în care se comporta regimul: brutalitatea, lipsa de scrupule. Şi dacă cineva nu era destul de puternic pentru ca să reziste la înfruntările cele mai grele, nu putea fi condamnat pentru asta. Ulterior prietenia celor doi emisari ai rezistenței, Țepeneag şi Negoițescu, s-a cimentat din nou prin intermediul scrisorilor.

Revin acum din nou la mine, cu toate că vorbim cu precădere despre Negoițescu. Din cauza conştiinței acestei limite pe care o aveam, am încercat să evit momentele de coliziune, de înfruntare directă, tocmai pentru ca să preîntâmpin o astfel de slăbiciune. Negoițescu avea altă structură psihică, şi disperarea, scârba şi tot ce l-a îndemnat atunci să se apropie de apelul lui Goma, împreună cu Ionel Vianu, l-au făcut să uite considerentele de precauție. Pe urmă a fost nevoit să se retragă foarte mult din fața regimului. Scăpând din acea cursă, deci ieşit din închisoare, cu sentimentul că poate fi oricând arestat din nou, că i se

pot face tot felul de şicane – sunt episoade pe care mi le-a povestit după aceea din primăvara anului 1977 – a căutat deliberat să iasă din România, să găsească o posibilitate de a obţine o bursă în străinătate, pentru a putea în acest fel să respire o vreme liber, să poată să se ocupe de cercetările lui, fără o ameninţare permanentă.

Ceea ce a şi reuşit. Subliniez că la salvarea din chingile stăpânirii, chiar în faza acută de aruncare în temniţă, s-a bucurat de solidaritatea unor colegi de breaslă curajoşi, în special, de cea a lui Nicolae Breban. Şi în momentul când a ajuns în străinătate, din primele întâlniri cu el, din confesiuni a reieşit că aici s-a ciocnit de o barieră, de o reacţie care numai cu greu, după multă vreme a slăbit – reacţie îndreptată împotriva lui ca un fel de pedeapsă pentru dezertare.

I. Solacolu: Ceea ce i se reproşa era acel articolaş intitulat *Despre patriotism* apărut în „România literară”, pe care el însuşi l-a republicat în 1990 în volumul *În cunoştinţă de cauză*. Dintr-o corespondenţă ulterioară rezultă, de pildă, – e un detaliu pe care îl povestesc doar pentru valoarea lui anecdotică – că atunci când a ajuns la Paris, Virgil Ierunca i-ar fi spus: „Am crezut că ai să fii un nou Avram Iancu”, sau ceva asemănător. I se reproşa prin urmare faptul că n-a rezistat, că a cedat presiunilor şi a făcut acel gest. Un gest care, date fiind presiunile şi şantajul la care fusese supus, mie mi se pare absolut minor. Lipsit de semnificaţie. Deplasată mi s-a părut, în schimb, atitudinea faţă de el a celor ce-i reproşau publicarea acelui articolaş...

Dar aş dori să subliniez un alt aspect. Negoiţescu era izolat în acei primi ani de şedere în Occident, era respins nu numai de oamenii de cultură români mai mult sau mai puţin angajaţi politic, care îi reproşau faptul că în 1977 „cedase”, ci era respins şi de cei ce constituiau exilul politic activ. Fiindcă până ce a cerut azil politic, el a stat în Germania cu un paşaport românesc. Or, pentru

exilații politic activi, care în multe privințe aveau reacții asemănătoare celor ale membrilor unei secte – comportament într-o măsură justificat de condițiile în care activau politic contra regimului din țară, dar aspectul acesta ar necesita o altă discuție... Pentru exilații politic activ, deci, faptul că o persoană poseda un paşaport românesc, pe care trebuia să-l prelungească din timp în timp, ducându-se pentru asta la Ambasadă etc. – faptul acesta numai făcea ca persoana respectivă să fie considerată suspectă.

Aşa de pildă, „Cercul Democrat al Românilor din Germania”*,* care era pe atunci o asociație formată aproape exclusiv din refugiați politici, organiza şi nişte întâlniri, seminare de sfârşit de săptămână în cadrul cărora erau prezentate diferite prelegeri, referate pe teme cultural-politice, şi numai culturale, la care ar fi putut să fie invitat să conferențieze şi Negoițescu. Mai cu seamă că el locuia pe atunci în Köln, unde era şi sediul asociației. Ei bine – din câte îmi amintesc, pentru că pe atunci abia intrasem în asociație şi nu eram aşadar la curent cu detalii în legătură cu evenimente ce priveau mai degrabă conducerea ei -; îmi amintesc, aşadar, că Maricica Rusu povestea că a propus la un moment dat conducerii ca Negoițescu să fie invitat să susțină o conferință în cadrul unei reuniuni organizate de „Cercul Democrat...”*,* dar propunerea se lovise de un refuz net pe motiv că „Negoițescu e încă... paşaportar”.

Astfel, la reuniunile organizate de „Cercul Democrat al Românilor din Germania” Negoițescu n-a fost invitat niciodată.

S. Damian: Dar ar fi vrut să ia parte?

I. Solacolu: Nu ştiu dacă ar fi acceptat sau nu invitația, dar ştiu că n-a fost invitat. Discuția aceasta, asupra unei eventuale invitări a lui Negoițescu, a avut loc la

nivelul conducerii asociației, unde s-a decis că nu poate fi invitat atâta vreme cât stă în Germania cu un paşaport românesc pe care trebuie să-l prelungească din timp în timp. O decizie care era într-o măsură oarecare justificată, deoarece „Cercul Democrat...” avea o poziție netă, de critică deschisă a regimului de la Bucureşti.

S. Damian: În ce mă priveşte, nu sunt în cunoştință de cauză, fiindcă nu eram inițiat atunci în felul de a acționa al exilului politic românesc. În plus eram şi eu într-o dependență confuză: aveam paşaport românesc şi, pe baza relațiilor între Universitatea din Heidelberg şi Uniunea Scriitorilor din România, trebuia mereu să solicit prelungirea vizei. Atunci când nu mi s-a mai acordat viza şi, mai târziu, a expirat şi paşaportul, m-am socotit liber să aleg un alt drum. Vreau însă să spun că eu eram într-o situație asemănătoare cu cea a lui Negoițescu, fără ca să mai am de gând să mă întorc în România.

Dar mai erau oameni care-l sprijineau pe Negoițescu. Unul dintre ei era profesorul Paul Miron, care a făcut foarte mult pentru cultura română invitând la Freiburg oameni de ştiință, istorici în special, filologi. El ținea mult la Negoițescu şi datorită intervențiilor sale criticul a obținut o bursă de la Biserica Catolică, pe baza căreia s-a instalat la Köln. Acolo l-am vizitat de câteva ori. Trăia în condiții foarte modeste, stipendial era foarte mică, dar reprezenta totuşi un mijloc de subzistență.

Paul Miron l-a susținut şi apărat, şi cred că s-au înțeles bine din multe puncte de vedere. Un singur moment de tensiune a intervenit mult mai târziu, şi nu ştiu dacă e cazul să-l evocăm acum, când discutăm o altă perioadă.

I. Solacolu: Poate fi menționat pe scurt, chiar dacă s-a produs după 1989.

S. Damian: Era vorba de poziția lui Negoițescu față de articolele politice ale lui Eminescu...

I. Solacolu: În urma interviului acordat de Negoițescu publicației „Baricada" (iulie 1991), Paul Marian a scris un pamflet extrem de violent contra lui Negoițescu, pe care se pare că l-a şi publicat în *Convorbiri literare*.

S. Damian: Mai era apoi colegul şi distinsul meu protector, profesorul Klaus Heitmann, care avea o părere deosebit de bună despre Negoițescu şi a încercat să-l ajute. Nu numai că a fost invitat de mai multe ori la Universitate, unde a avut întâlniri cu studenții, dar profesorul Heitmann a insistat pe lângă diverse foruri ca să i se publice lui Negoițescu o *Istorie a literaturii române* în limba germană. El a făcut diligențele necesare şi a smuls aprobarea de a se tipări cartea la o editură academică. A survenit însă un obstacol – acest impediment a apărut, cred, mai târziu decât perioada pe care o discutăm acum – Negoițescu n-a fost de acord să reducă volumul lucrării lui: i se ceruse să scurteze la numai 200 de pagini un text care era mult mai amplu. Ştiu însă că profesorul Heitmann a intervenit de multe ori în favoarea lui Negoițescu, aşa cum făcuse de altfel şi în multe alte cazuri, când s-a folosit de influența pe care o avea pentru a obține diferite înlesniri pentru oameni de valoare din România.

Îmi mai amintesc că am participat împreună cu Negoițescu la o întâlnire a lectorilor români, la Köln, unde am făcut împreună o opinie separată. De fapt, în acei ani Negoițescu a căutat să nu întărâte încă autoritățile din România. Astfel, la întâlnirea lectorilor organizată în apropiere de Ambasada din Köln, el n-a provocat nici un incident, dar în acelaşi timp n-a vrut să se ralieze la linia promovată de regim. Stăteam, împreună cu Ilina Gregori, cumva separați de restul sălii şi priveam ironic ceea ce se întâmpla

acolo. Lui i s-a cerut să facă parte din prezidiul acelei adunări, ceea ce a refuzat. Nu ştiu dacă refuzul acesta a fost exprimat într-o formă ostentativă dar, oricum, el a stat mai departe în ultimul rând al sălii.

Şi au mai fost în anii aceia şi alte întâmplări de acelaşi gen.

Am mai descris şi cu alte prilejuri condiţiile în care trăia el la Köln, cum se descurca cu foarte puţin. Reuşise să-şi refacă o bibliotecă, cu cărţi care în cea mai mare parte îi fuseseră dăruite de diferiţi oameni înstăriţi din exil. Relaţiile lui erau întreţinute cu români, cu persoane care se aflau în Franţa sau în America, cu care era în corespondenţă sau vorbea la telefon. Menţinea şi relaţiile cu vechii lui prieteni din România, cum era, de exemplu, Doinaş.

I. Solacolu: Sau Regman, care l-a şi vizitat; la fel şi I. D. Sîrbu.

El oscila totuşi în acei ani între dorinţa de a trăi şi lucra în libertate, pe de o parte, şi, pe de altă parte, cea de a păstra legătura cu ţara. Asta însemnând pentru el de fapt şi posibilitatea de a se putea întoarce cândva în România. Existau prin urmare aceşti poli între care pendula, supus fiind unei duble presiuni, în ambele direcţii. O situaţie ce nu putea fi lipsită de unele ambiguităţi şi care a durat până în momentul când a cerut azil politic, ori când a început să colaboreze la posturile de radio care emiteau în limba română – moment în care a dispărut pentru el posibilitatea de a se mai întoarce în ţară.

S. Damian: În legătură cu această oscilaţie, nu ştiu dacă ar fi vrut să se mai întoarcă definitiv în România. Sigur că s-a mai dus în ţară, existau şi nişte presiuni din partea soţiei, dar nu cred că mai avea de gând să trăiască în România sub regimul Ceauşescu.

I. Solacolu: Da, dar pe de altă parte nu era sigur că poate să trăiască în Germania. Asta era problema. Nu avea nici un fel

de certitudine în acest sens: nici din punct de vedere administrativ şi nici din punct de vedere material. Adică, dacă i se termina bursa şi nu găsea o alta, era obligat să se întoarcă în România. Aşadar pentru el a existat în permanenţă ameninţarea de a fi cândva obligat să părăsească Germania, să se întoarcă în România. Şi asta indiferent de ce ar fi dorit el. Asta era problema. Şi situaţia aceasta a durat până în vara anului 1983, când a cerut azil politic. Aceasta a fost rezolvarea, dacă-i putem spune aşa.

S. Damian: Ceea ce s-a petrecut după aceea – adică articolele pe care le-a scris, interviurile pe care le-a dat, declanşarea unei atitudini combative – era în mare parte pregătit. Toate acestea preexistau în stare embrionară, să zicem. El îşi făcuse o părere despre ceea ce ar fi trebuit să se schimbe în România. Şi temele la care a revenit după aceea – apartenenţa la civilizaţia occidentală, rolul pe care l-a jucat dinastia de Hohenzollern, spiritul democratic şi apropierea de o parte din gândirea europeană, debarasarea de balcanism, de matricea formativă care încuraja lenea şi izolarea – toate acestea le avea clar în minte şi în primii ani de şedere în Germania, însă nu era încă hotărât să treacă la acţiune.

În perioada de început el era în continuare criticul estet, care se ocupa de cultura română din acest unghi şi nu medita încă în mod serios asupra urgenţei de a se înlătura marile deficienţe ale literaturii române în reflectarea istoriei. Abia după aceea s-a hotărât să spună lucrurilor pe nume. Pe de o parte, pe plan politic şi sociologic – ce trebuie să facă România ca să iasă din fundătură – el relua nişte idei susţinute de Eugen Lovinescu şi de elita literară democratică românească, care văzuse destul de limpede care ar fi obiectivele culturii româneşti.

I. Solacolu: Aceasta este o perioadă care începe să fie evidentă abia după ce cere azil politic în Germania şi începe

colaborarea la posturile de radio BBC, Deutsche Welle şi Europa liberă. Această fază de politizare treptată a lui se întinde, cum am spus, până în 1987, când, într-un interviu acordat lui Emil Hurezeanu pentru Europa liberă cu prilejul împlinirii unui deceniu de la *mişcarea Goma,* se pronunță foarte clar în favoarea unei acțiuni – având în frunte pe intelectuali, pe scriitori – duse în România contra regimului Ceauşescu *cu mijloace politice.* Atunci iese din limitele domeniului cultural şi începe să acționeze direct în domeniul politic. Evident, rămânând şi în domeniul cultural, reuşind cumva să găsească *calea regală* pe care se îngemănează *culturalul* şi *politicul.*

S. Damian: Se cristalizează ca un element nou la el preocuparea pentru *politic,* pentru situația partidelor în România, pentru rolul jucat de monarhia constituțională, pentru impasul iscat de comunism. La nivelul literar se schimbă ceva în maniera lui de a judeca literatura. Nu pot să stabilesc acuma, în timp, când a început să scrie cronicile la operele unor scriitori, care apăruseră în România – cronici ce au fost transmise de posturile de radio BBC şi Europa liberă...

I. Solacolu: El începe să colaboreze la posturile de radio ce transmiteau în limba română după ce depune cererea de azil politic, deci cam din toamna anului 1983.

S. Damian: Unele dintre ideile la care mă refer au apărut în intervențiile sale după aceea, dar le întrezărisem mai înainte în discuțiile avute cu el – în care m-am simțit întărit în convingeri, repet, pentru că ne aflam pe aceeaşi poziție – de pildă în legătură cu literatura lui Marin Preda. Eu analizasem, de pildă, *Delirul* şi arătasem cum Preda făcuse jocul regimului prezentând în mod voalat teze care-l favorizau: conflictul dintre Antonescu şi Hitler, care în realitate nici n-a existat la acea tensiune, era de fapt o

răsfrângere simbolică a conflictului dintre Ceauşescu şi Brejnev. Simptomatic, Negoiţescu avea aceleaşi opinii. El a fost însă şi mai dur în caracterizarea literaturii lui Preda, recunoscând ca deosebit de valoroase numai primele două cărţi, *Întâlnirea din pământuri* şi *Moromeţii,* şi criticând foarte aspru *Delirul* şi *Cel mai iubit dintre pământeni.* Probabil că toate aceste delimitări au apărut în seria lui de cronici difuzate şi de posturile de radio, deci, după perioada pe care o discutăm acum, dar ideile existau la el mai dinainte.

I. Solacolu: Eseul *Cariera literară a lui Marin Preda* a apărut în 1986 în publicaţia lui Victor Frunză, care se tipărea la Aarhus (Danemarca), *Alergătorul de la Marathon.* Asta se petrecea în perioada în care Negoiţescu redacta *Curentul literar*, care apărea în publicaţia lui Vasile Dumitrescu din München, *Curentul*. Desigur, o perioadă ulterioară celei pe care o discutăm.

O altă persoană care l-a ajutat foarte mult pe Negoiţescu a fost Edmund Pollak, un universitar român de la Cluj, care-l ştia bineînţeles din România şi-l aprecia foarte mult. Edmund Pollak ocupa aici, în Germania o poziţiei importantă la Conferinţa Rectorilor (*Rektorenkonferenz*) din Bonn, unde, printre altele, avea posibilitatea să-l ajute pe Negoiţescu, ca şi pe alţi oameni de cultură români, la obţinerea unor burse. Să nu uităm că în acei ani, deci, din 1979 până în 1983, Negoiţescu a trăit „din bursă în bursă”, cum se spune, adică fiind obligat la fiecare an, sau uneori chiar la fiecare şase luni, să-şi asigure o altă bursă.

S. Damian: Pe Edmund Pollak l-am cunoscut prin Negoiţescu. Graţie catedrei de la Universitate, eu n-aveam nevoie de sprijinul său, ci apelam la el doar în măsura în care voiam să ajut pe alţii. Era un om receptiv şi care ţinea seamă de recomandările lui Negoiţescu. Pe

această cale am putut să propun burse şi perioade de şedere în Germania pentru alţi scriitori şi critici. Am putut de asemenea, tot prin Negoiţescu, să realizez o colaborare între Edmund Pollak şi profesorul Heitmann. Poarta spre stipendii universitare se deschidea printr-o recomandare din partea profesorului Heitmann şi un cuvânt spus de Edmund Pollak la Conferinţa Rectorilor.

Mai este o chestiune, pe care iarăşi nu o pot situa exact în timp, şi anume tatonarea unei şanse de a înfiinţa o revistă culturală...

I. Solacolu: Asta se întâmpla cam începând din a doua parte a anului 1983... Era vorba de apariţia unei reviste culturale bilingve, cu texte în limbile română şi germană, care să se adreseze, prin urmare, şi unui public român dar şi unuia german. Apariţia revistei trebuia realizată cu ajutorul unei subvenţii ce urma să fie primită din partea unui for federal german.

S. Damian: Îmi aduc aminte că atunci am vorbit separat cu Edmund Pollak, care mi-a spus că ştie de unde poate obţine fonduri, că se poate face această revistă. La început s-a gândit că Negoiţescu e potrivit să fie conducătorul publicaţiei dar din anumite motive, pe care nu ştiu dacă e cazul să le numim, a renunţat la această idee, considerând că forurile respective nu-l vor sprijini.

I. Solacolu: Cred că ar trebui totuşi să spunem lucrurilor pe nume. După părerea mea, a fost vorba de un soi de „apucături dâmboviţene”, dacă le putem numi aşa... Şi anume, i s-a spus lui Edmund Pollak, de către nişte intelectuali români, în acel timp, cu burse în Germania, altfel oameni foarte apreciaţi de Pollak – care, dincolo de orice discuţie, şi înainte dar mai cu seamă după 1989 au reprezentat un fel de *créme de la créme* a intelectualităţii române; i s-a spus lui Edmund Pollak, aşadar, că Negoiţescu „nu prezintă

garanții morale”, ca să folosesc un eufemism, pentru a putea conduce o revistă culturală germano-română. Ca şi cum, vezi Doamne! homosexualitatea ar avea ceva de a face cu redactarea unei reviste de cultură... Probabil că Edmund Pollak, când a auzit aşa ceva, s-a retras din joc. Rezultatul? Posibilitatea aceasta de a se realiza o revistă culturală germano-română a fost ratată.

Trebuie să mai spun două lucruri. Primul, că în colaborarea mea ulterioară cu Negoițescu, această chestiune nu s-a pus. Adică n-am considerat nici un moment că un homosexual nu poate realiza o bună revistă de cultură. Pot afirma, ca să folosesc în glumă o formulare arhiuzată, că rezultatul a confirmat pe deplin această presupunere. În sensul că Negoițescu – redactor al *Caietului de literatură* al publicației „Dialog” – a scos cea mai bună revistă de literatură apărută în exil, să zicem, în perioada de după 1960. Fiindcă mai înainte existaseră unele inițiative remarcabile, dar în ultimele decenii revista lui Negoițescu a fost de departe cea mai bună. Sau aşa este ea îndeobşte considerată.

A doua chestiune vizează „apucăturile dâmbovițene”. Manifestarea lor atunci, în 1983, n-a fost defel întâmplătoare. Situația s-a repetat, într-un fel, şi după 1989, când aceluiaşi Negoițescu i s-a contestat, pe aceeaşi „bază”, dreptul de a-l judeca din punct de vedere etic-moral, pentru colaboraționism, pe C. Noica.

S. Damian: Am asistat la mai multe întâmplări de acest gen. Oamenii aceştia care erau animați de dorința de a ajuta, cum era şi Edmund Pollak, erau supuşi şi altor influențe. Nu numai în privința lui Negoițescu, dar şi în alte cazuri, cum ar fi fost acordarea unei burse sau facilitatea unei şederi în Germania, s-au amestecat şi alți factori. Când am constatat presiuni rău-voitoare, a trebuit să contracarez prin

Negoițescu, încercând pe această cale să-l conving pe Pollak de faptul că cei ce-l îndreptau într-o anumită direcție n-au dreptate.

Spunând acestea, am vrut doar să subliniez că Negoițescu, pe lângă criteriile lui ferme de judecare a literaturii, şi mai târziu a situației politice, avea şi norme foarte precise şi nobile de judecare a oamenilor. Ca să nu mai spun că, atunci când interveneau şi motive de recunoştință față de cineva care-l ajutase într-un moment dificil şi riscase astfel cât de cât pentru el, modul în care Negoițescu reacționa după aceea era legat şi de ideea de compensare morală față de persoana respectivă.

Pot să-l dau ca exemplu în acest sens pe Ovid S. Crohmălniceanu. Exista o anumită imagine asupra lui Crohmălniceanu, care avea un anumit temei, era identificat ca un component al regimului. În ciuda unor ambiguități, Crohmălniceanu era mult mai complex. Pentru că el a fost la rândul lui o victimă, împiedicat să se afirme la nivelul aptitudinilor sale. Apoi a încercat şi să sprijine, cât a fost posibil, literatura bună. Printre cei ajutați cândva de el s-a numărat şi Negoițescu. Şi anume într-un impas dramatic pentru el, când i se închideau toate uşile în România – Negoițescu tocmai ieşise din închisoare – Crohmălniceanu l-a chemat şi i-a dat posibilitatea să publice. Lui şi lui Doinaş. În discuțiile avute cu Negoițescu, el mi-a spus că nu va uita niciodată acel gest.

I. Solacolu: Nu l-a uitat, într-adevăr, niciodată. Din corespondența lui rezultă că s-a agitat mult pe lângă Edmund Pollak pentru ca să obțină o bursă în Germania pentru Crohmălniceanu. Negoițescu avea un foarte dezvoltat simț al datoriei față de cineva care îl ajutase cândva, care îi făcuse un bine sau care avusese față de el o atitudine, să zicem, corectă. Or, Crohmălniceanu îl ajutase să revină în viața literară după ce ieşise din închisoare în 1964.

Din punctul acesta de vedere era un „ardelean", dacă pot spune aşa. Adică avea un deosebit de dezvoltat sentiment al corectitudinii şi al datoriei.

S. Damian: Era, dacă vrem, un amestec ciudat: era şi un *dandy* dar şi un *ardelean*. Numai că aspectul acesta de *dandy* dispăruse la el în anii de exil.

I. Solacolu: Pentru că îşi luase foarte în serios – tot aşa, *ardeleneşte* – condiția de exilat din motive politice. Aspectul acesta de *dandy* a dispărut aproape complet, devenind în schimb pregnante celelalte însuşiri ale lui, care existaseră desigur şi înainte, dar fuseseră cumva estompate de aspectul de *dandy.* Şi în primul rând, o rar întâlnită la români consecvență ideologică. Pentru că, în scrierile sale politice ulterioare, Negoițescu arată o extraordinară aderență față de câteva principii fundamentale. Sigur, ideile lui nu erau pentru cei mai mulți comode – lucru care va ieşi în evidență mai cu seamă în reacțiile stârnite de el după 1989 în România. Tezele lui erau evident incomode, dar prin aceasta cu atât mai valoroase. Ceea ce le mai caracteriza însă era şi această constanță extraordinară – Negoițescu perseverând parcă pe un teritoriu unde se simțea la el acasă.

S. Damian: Probabil că ne vom opri mai mult asupra acestor aspecte atunci când vom discuta despre o perioadă ulterioară a exilului lui Negoițescu. Trebuie însă să spun că pe mine m-a uimit transferul de preocupări, metamorfoza lui Negoițescu, care a devenit un critic preocupat de *social* şi de *istorie.* Nu-l credeam atât de bine pregătit – şi cu lecturi, şi ca confruntări de experiență personală – pentru susținerea acestor idei. Într-adevăr, el a fost unul din spiritele cele mai luminate care au apărut în cultura română postbelică.

Dar să revenim la etapa de început, care a durat până în 1983 – dacă anii lui de exil se pot împărți

astfel. Ce am remarcat în discuțiile avute cu el, şi îmi pare rău că din cauza memoriei mele deficitare nu pot să le mai reconstitui, a fost o înțelegere organică a literaturii. El crescuse în şcoala unor mari gânditori esteticieni şi avea o extraordinară capacitate de receptare, un gust infailibil: ştia când ceva era bun sau când era rău şi cum să se apropie de obiectul studiului. Lucrurile acestea nu erau însă atât de evidente când discutai cu el. Fiindcă în dialogul oral era mai stângaci şi nu avea darul conversației. Nu vreau să spun că dorea să se destindă când vorbea, însă nu avea ambiția să dea conversației o turnură foarte intelectuală. Dar apoi, când citeai ce scrisese, observai cât de profund şi de clar vede lucrurile.

L-am vizitat şi la Köln şi, mai apoi, la München, am văzut condițiile în care locuia şi lucra. Ştiam că scrie întins în pat – probabil şi din cauza bolii. Dar mai târziu am aflat că el compunea textul, cum se zice, „dintr-o suflare”: nu corecta, nu ştergea ceea ce aşternuse pe hârtie, avea patina marelui talent. Iar literatura era pentru el expresia propriei vieți.

Era puțin permeabil la umor. Dacă era „ardelean”, cum spuneai, avea un soi de opacitate față de anumite impulsuri.

Nu era deloc scorțos, adică puteai să discuți cu el orice, bineînțeles, nu subiecte vuglare, şi chiar dacă nu era cineva de acord cu părerile lui, nu l-am văzut niciodată înfuriindu-se, întrerupând discuția sau afişând vreun fel de vanitate, pentru care ar fi avut nu puține motive.

Heidelberg, 10 septembrie 2001

Complicele

Din diagnosticul atât de exact şi de surprinzător asupra operei literare pe care Ion Negoiţescu îl stabilea de obicei, se putea desprinde şi o particularitate a formulei sale de analiză. Ea se rezuma în exclamaţia: „Et in Arcadia ego” (Am fost şi eu în Arcadia). Nu era doar revendicarea unei prezenţe, a unui pionierat într-o regiune nu prea explorată. În cazul lui, călătoria pe tărâmul visat al fericirii se concentra într-un spaţiu aparte, un loc pentru iniţiaţi, până la marginile înţelegerii, cutreierat cu voluptăţi care descindeau şi din suferinţă. Scriind despre autori moderni sfâşiaţi, criticul semnala că şi el a trecut pe acolo, că a cunoscut ţinuturile descrise în carte şi că poate depune mărturie despre ele, aşadar, vorbeşte în cunoştinţă de cauză. Lăsând să se presupună o complicitate, el nu o etala însă ostentativ, făcând mărturisiri directe, se ferea să se autodivulge, sugera doar extrem de discret că împărtăşeşte pe unele trasee un destin. Ca în filmele lui Hitchcock când într-o secvenţă apărea chipul jovial al regizorului rătăcit pe treptele spre ascensor sau fluturând pe peronul unei gări o pălărie. Semnătura pe peliculă era un corp străin, ea rămânea în afara subiectului propriu-zis, se putea oricând şterge.

Dăinuie, fireşte, şi alte moduri de indicare a unei angajări personale, interferenţe de adâncime, greu de decupat de întreg. Auzind un gâfâit difuz, ai bănuiala că în urma autorului singuratec, avid de necunoscut, fuge şi criticul, străbătând coridoarele insalubre ale subteranei sau încercând să se avânte cu aripile întinse spre cer. Era clar că observatorul, adică Ion Negoiţescu, îşi alegea subiectele şi în funcţie de opţiuni tulburătoare; în comentariul critic se implica fiindcă nu se detaşa de subiectul investigat, nu păstra o neutralitate.

Când a răsturnat imaginea despre Eminescu şi a dezvelit latura nocturnă, enigmatică, peste care domnea nostalgia somnului şi unde lipsa de fixaţie reflecta fluiditatea fiinţei, simbolizată şi de îngerul fără sex, androgin, se putea bănui că exegetul pătrunzător şi pătimaş vorbeşte în ultimă instanţă şi despre sine.

La fel, probabil, procedează în capitolul consacrat lui Mateiu Caragiale din *Istoria literaturii române,* volum foarte important de sinteză, care a atras totuşi prea puţin atenţia. Voi reveni la

caracterizarea *Crailor de Curtea-Veche,* pentru că mi se pare că în acele pagini se deschide o poartă de intuire a fondului de modernitate în literatura autohtonă. Poziția de pe care Negoițescu judecă arta nu o obținuse prin uzurpare, el fusese acceptat de la sine ca un legatar testamentar al faimoasei promoții de critici interbelici (E. Lovinescu, G. Călinescu, Tudor Vianu, Pompiliu Constantinescu, Ş. Cioculescu) care a impus etalonul esteticului. Răsărit mai târziu, aşezat oarecum între pârtii, Negoițescu provenea din aceeaşi matrice, nu pierduse şi nu cedase ştafeta lor. În împrejurări istorice vitrege, prins în vârtejul năvălirilor plebee, Negoițescu a putut greu să reziste. Fusese hărțuit de o haită care bântuia năucă, pusă pe rele. În această ambianță eficacitatea se baza adesea pe presiune politică, pe impostură, pe trafic de influență. Îi dăduse puterea să nu cedeze un blazon de noblețe, era un aristocrat al gustului, nici duşmanii nu-i contestau autoritatea de arbitru în eleganța stilului, fiind considerat un expert *en titre.* Luptând împotriva dictaturii, cu semidocți, cu trivialitatea şi bădărănia, Negoițescu a avut de suportat probe dificile de umilire, dar a supraviețuit ca prin miracol.

Citind un text semnat de el te izbea o altă percepție asupra literaturii, care refuza stridența, vulgaritatea, bătăile de tobă, punea accent pe receptarea frumosului ca un ritual, percepție neviciată de ideologie. În operația de discernere a semnificațiilor în care excela, criticul participa ca un vânător concentrat cu toate simțurile asupra vânatului, în extaz. Nu putea fi indiferent, birocratic, un executant al concluziilor altora. Adevărata revelație în critică, pe care o căuta în chip dramatic, era înlesnită când adulmeca apropierea de un spirit fratern. Cu autorul *Crailor de Curtea-Veche* s-a simțit visceral solidar, salutând nesupunerea la norme, propensiunea spre exagerare şi prisos pe linie comică sau onirică, urmărind accesul spre infernul patimilor. Pasul criticului însoțeşte pasul scriitorului, se poate deduce fără efort că amândoi au parcurs etape similare, neîntorcând privirea în fața panoramei nebuloase, în care regulile erau încălcate şi riscul aventurii avea prioritate. Gândurile erau transpuse mai întâi lucid, violentând tabuuri, apoi se intra în transă.

De aceea nu suna discordant pe alocuri tonul solemn, de beatitudine, performanța în artă solicita un vocabular adecvat.

În paginile criticului e comprimată şi o autospovedanie, momentele de comprehensiune sunt şi rezultatul propriilor tatonări în lumea dezintegrării, cu conştiința păcatelor de care s-a făcut şi el vinovat. Un sentiment al toleranței, care a alungat grimasa morală, a permis pătrunderea în zona tainei. Asistăm la o luare în posesie a literaturii, pe criteriul unor vase comunicante, al unei identificări de substanță. Despre fenomenul ivirii lui Mateiu Caragiale, aşadar: „Bineînțeles, tocmai aparenta lipsă de construcție îl face modern ca şi înşelătoarea viață a personajelor sale, care, dureroase hipostazieri ale năzuințelor lui tăinuite, liric demascându-l, îl autentifică. Nu există personajele lui Mateiu Caragiale, nu există nici Pantazi, nici Paşadia, nici Pirgu, nici Arnotenii adevărați, doar autorul lor complexat, compensat prin estetism; iar obiectiv există acea realitate abject înnobilată pe care o numim balcanism şi care din proza aceasta mirifică înalță cel mai amăgitor cântec de sirene".

Criticul vibrează vestind situația de excepție, căci trăieşte senzația unei descoperiri, fiind exploratorul unei lumi abia mijite, cel care înalță la vedere obiectul desfoliat, fără a-l curăța de zgură. Sentința cade definitiv.

„Limbajul lui Mateiu Caragiale este de o inflorescență purulentă, ce o aşează lângă poezia colcăind de miasme a lui Jean Genet, orchidee înăbuşită de purpura soarelui-răsare mocnindu-şi parfumele, pâlpâindu-şi jăratecul unanim şi ucigător, cu grijă întreținut prin veacurile depravării, crimei şi lâncezirii prospere. Rareori în literatura română o operă s-a bucurat de un mai grabnic, mai ezoteric succes precum *Craii de Curtea-Veche.*"

După avalanşa de metafore insolite (inspirate de porțiuni ale realului divergente la extrem şi fuzionate prin alăturarea poetică) se face o pauză ca să se înceapă după aceea coborârea spre cea mai elementară simplitate a stilului, care sporeşte parcă exactitatea contactului. Ni se comunică alb, telegrafic, că „scriitorul acesta a tulburat apele". Negoițescu extrage din lectura lui Mateiu Caragiale nu doar un „sfâşietor lirism", o „spovedanie mult mateină", „un stil narcotizant", ci şi un urcuş spre altceva care vizează specia în întregime. „Cu Mateiu Caragiale avem în fine o literatură care nu se mai exprimă pe sine, ci dă sunet sângeros nostalgiei unicității, prin strâmtimea personal revelatoare: clasicismele răsfrâng legea – anticlasicismul asigură drept de cetate

cazului". Cine mai e capabil să oficieze atât de adecvat în critică, sigur pe ceea ce ştie şi deschis la fascinaţia ineditului? Fără depozitările de cunoştinţe n-ar fi putut înainta. A străbătut căile raţionalului, impulsionat de cunoaştere, dar a învăţat să privească şi dincolo, spre potecile misterului, respirând aerul vrăjit.

E simptomatic că Negoiţescu cu *Craii de Curtea-Veche* s-a simţit mai curând în elementul lui, decât parcurgând spaţiile foarte terestre, stăpânite de tatăl lui Mateiu. Alăturând cele două expertize, efectuate în *Istoria literaturii române,* înregistrăm o deosebire de tratament. Întâmpinând cu o reverenţă pe autorul *Scrisorii pierdute,* criticul se abate însă, la un moment dat, de la fidelitatea faţă de estetic şi introduce în discuţie şi alţi factori.

Merită invocată inflexibilitatea cu care Negoiţescu a rezistat ispitei de exaltare a duhului naţional. Îl revoltase ideea de închidere, l-a supărat cruciada pornită de Noica împotriva Occidentului, văzut ca o sperietoare care ar periclita originalitatea destinului autohton. Noica se poticnise de autorul *Scrisorii pierdute,* nu agrease recea reţinere faţă de sublim şi adulare. Pentru el râsul care are ca ţintă virtuţile neamului se cuvenea descalificat ca o impietate. Pe ce cărări neumblate Negoiţescu s-a simţit subit tentat de acelaşi rigorism etic, care l-a îndemnat să-l mustre chiar pe Caragiale? Îmi amintesc că la rugămintea să citesc în manuscris *Istoria literaturii române* am fost sedus de ingeniozitatea analizelor subsumate unei măsurători unitare, care deriva din postulatul estetic. În foarte puţine locuri mi-am îngăduit să exprim o nedumerire, intimidat mereu de forţa de cuprindere a prietenului, care mă inhiba prin ştiinţa, rutina şi intuiţia lui.

În capitolul închinat lui I. L. Caragiale m-a frapat o admonestare care contrazicea tabelul de axiome ce guverna restul cărţii. Brusc, criticul adopta aici o postură de dascăl acru, pus să apere un ideal etnic: „Căci, oricât ar detesta politic lumea creaţiei sale antiutopice, Caragiale se lăsa cu deliciu corupt de ea şi astfel, prin empatie, literatura lui devine, din adversară, complice cu antiutopia, influenţând pe români. Râsul caragialian atacă nu numai pe adversar, ci şi capacitatea morală a emitentului său şi poate în aceasta a constat cinismul unui scriitor atât de agreat şi atât de promiţător pentru noua critică românească": Cinism? Mai curând se vrea lăudată splendida consecvenţă a unui artist care nu

părăsea canonul unui comic muşcător şi atunci când în raza reflectorului se ivea un exemplar uman cu care se înrudea. Contaminat pe neaşteptate de părtinire criticul reproşa artistului, că se menţine credincios unei estetice atitudini neutre, dojenindu-l de pe o platformă vag cetăţenească: „Să-şi fi dat oare seama Caragiale, cu inteligenţa lui vizionară, de sensul trădător al comediei sale, când a profetizat: «râsul şi gluma nu ne vor mai putea sluji de mângâiere ca altă dată cu cele ce se vor petrece în lumea noastră românească. Copiii noştri vor avea poate de ce să plângă – noi am râs destul»?"

Recapitulând cu mintea limpede, conchidem că nu nemiloasa autosatiră a slăbit verticalitatea naţiunii, alte chemări au acţionat devastator. Tocmai invers: artistul a vrut să împiedice detracarea conştiinţei colective, pledând pentru dreptul de afirmare a antiutopiei. Un principiu impur – ce e bun şi ce e rău, termeni distribuiţi prin prisma apartenenţei la propria etnie – erodează aici sistemul de analiză. Negoiţescu se revoltă contra autorului clasic, făcându-l culpabil că nu reprima niciodată şuvoiul caustic. Lui i se pare că surprinde o insistenţă în negaţie, acolo unde nu se păstrează o măsură şi un echilibru („puterea excesivă a grotescului"; „hiperbola deşănţată"; „nedreapta exagerare în caricatură"; apoi „absolutism", „delirant", „oglinda puternic deformatoare"). Faptul că îl dojeneşte pe autor nu pentru un cusur, ci pentru o virtute, indică o abatere de la criteriile suverane ale esteticului. Între cei doi Caragiale, Negoiţescu a optat, lăsându-se călăuzit de o similitudine de ursită, de o preferinţă de complice.

Poştaşul n-a sunat la poartă
(despre Ana Blandiana)

Despre scrisoarea incendiară pe care mi-a trimis-o Ana Blandiana la începutul anului 1989 am mai pomenit şi n-aş vrea să mă repet. Menționez un text publicat în „Contemporanul" şi intitulat *Poştaşul n-a sunat la paortă.* În condiții grele de interdicție literară şi de supraveghere strictă poeta a izbutit să-i înşele pe zbiri. Mesajul ei nu mi-a parvenit pe calea poştei, ci datorită bunăvoinței unui colaborator al ambasadei germane, care putea recurge la curierul diplomatic. Ana Blandiana m-a ales pe mine ca destinatar, cu gândul să dejoace zelul cenzorilor, în eventualitatea interceptării corespondenței putea să invoce legăturile noastre de colegi de breaslă. Se adresa unui amic care fusese angajat la o universitate germană de prestigiu şi acolo populariza cultura română. Am încercat să dezleg misterioasa depeşă, înregistrând mărturiile ei despre tăcerea la care era supusă, despre lipsa dreptului de a publica, despre urmărirea pas cu pas. Am dedus că poeta îmi sugera, fără să se exprime direct, să prezint relatarea ei presei străine şi postului de radio Europa liberă. Nu-mi era greu să realizez dorința încifrată, acolo lucra un prieten bun, Gelu Ionescu, şi eram convins că el va şti ce trebuie făcut, apelând şi la ajutorul extrem de important oferit de Monica Lovinescu la Paris. Foarte repede s-a pus în mişcare acțiunea de sprijinire a poetei interzise. Ca să evite scandalul, difuzat prin eter, regimul a

slăbit puțin chingile. Ana Blandiana primea însă prin această amortizare semnalul că soarta ei preocupă Occidentul.

După căderea dictaturii, anumiți răuvoitori au tăgăduit înscrierea autoarei pe o listă neagră a regimului vechi, au lăsat-o pradă clevetirilor şi injuriilor. Tocmai asupra scriitoarei, cu lirica ei de mare sensibilitate, cu conduita morală exemplară şi cu viața privată ireproşabilă s-au năpustit bârfitorii de meserie. Consider că şi existența epistolei reproduse acum spulberă un eşafodaj de deformări.

Celelalte misive, din anii următori, triate din multe altele, confirmă consecvența poetei şi felul în care înțelege solidaritatea intelectuală şi prietenia.

* * *

București , 15 aprilie '89

Dragă Sami,

Îți scriu din nou, nu numai pentru că am prilejul să o fac şi pentru că a mă adresa ție a devenit un plăcut obicei şi o necesitate, dar şi pentru că s-au întâmplat în ultimul timp mai multe lucruri pe care trebuie să le ştii, pentru a avea o imagine completă a faptelor cu care ai fost şi până acum la curent.

Pe data de 3 martie, cu prilejul împlinirii unei jumătăți de an de la interdicție, i-am scris şefului statului o scrisoare (al cărui text ți-l anexez) pe care am difuzat-o în copie câtorva zeci de persoane din aparatul cultural şi politic despre care presupuneam că au avut, sau că ar fi trebuit să aibă, o legătură cu cazul meu. Era cea de a doua scrisoare (mai scrisesem una similară cu şase luni în urmă, în momentul declanşării întâmplărilor, dar nu primisem nici un răspuns) şi voiam să fie citită de cât mai mulți pentru a-i obliga astfel să ia cunoştință formal de o stare de fapt, de care erau responsabili, dar pe care refuzau să o recunoască. Nu-mi făceam nici un fel de iluzii scriind-o, dar, pe de o parte, simțeam nevoia să-mi definesc eu însămi situația, iar pe de alta, voiam să fi făcut tot ce depindea de mine în cadrul acceptat ca legal, înainte de a fi obligată să-mi apăr cu toate mijloacele (cu alte mijloace), condiția de scriitor român. După o primă reacție de enervare (mi s-a transmis că am făcut o mare greşeală,

supravegherea în jurul casei mele s-a accentuat), de data aceasta a existat totuşi un răspuns: editura Minerva, care avea sub tipar, trecută de corectura a doua, încă din luna august, o culegere a mea de versuri în „Biblioteca pentru toţi”, m-a anunţat că a primit autorizaţia s-o imprime. Evident, e vorba de un anunţ deocamdată teoretic. Abia când vei primi un exemplar al acestei cărţi, vei putea deduce că am trecut, înapoi, pragul. Dar chiar dacă această carte va apărea, ce va fi cu celelalte? Şi mai ales în ce măsură trebuie să mă bucur de ridicarea acestei interdicţii? Văzând desfăşurarea evenimentelor, care evoluează de la o zi la alta şi schimbă contururile (ceea ce părea tuturor la 3 martie un risc neobişnuit, acum se estompează după riscul şi curajul extraordinar al celorlalţi), m-am gândit chiar dacă să accept ridicarea interdicţiei. Observ însă că în jurul meu această rezolvare este considerată ca o mare victorie a binelui, a voastră, a tuturor celor ce m-aţi ajutat atât de susţinut, o victorie de care se vor putea prevala şi alţi scriitori, şi alte cărţi. Poate că da, evident da, deşi mi-e foarte greu – şi mi se pare umilitor – să numesc victorie o revenire temporală şi ipotetică la o infimă normalitate. Nu pot să mă bucur şi nici nu cred că am de ce. De ani de zile (de fapt de când scriu) dreptul meu de a publica stă pe muchie de cuţit. Sunt la cea de a treia interdicţie (dar la câte asemenea întâmplări, ne întrebam nu de mult vorbind cu Andrei Pleşu, pot rezista nervii noştri?) şi încep să mă obişnuiesc şi să înţeleg logica lucrurilor: totul se desfăşoară ciclic atâta timp cât nici eu, nici istoria nu suntem dispuşi să ne schimbăm părerea.

Iar părerea mea este că trebuie să rămân alături de cititorii mei (poate că ipocriţi, vorba lui Baudelaire, dar, mai presus de asta, chinuiţi şi înspăimântaţi), a căror suferinţă şi spaimă reprezintă chiar materia primă a paginilor mele. Nu cred că există ceva mai răscolitor pentru un scriitor decât să simtă în spatele său un popor, chiar dacă acest rar privilegiu trebuie plătit prin renunţarea la iluzia libertăţii absolute. Pentru că sunt conştientă că această definitivă solidarizare cu o nenorocire colectivă dă în acelaşi timp măsura forţei şi a limitei mele, pentru că îmi interzice să iau în considerare, chiar şi prin absurd, soluţia exilului. În legătură cu această atât de dramatică noţiune, îmi amintesc că, la întâlnirea de la seminarul de română de la Heidelberg, o

studentă a ta m-a întrebat dacă mă consider „în exil interior”. Nu mai țin minte ce i-am răspuns, dar știu că am rămas nemulțumită de lipsa mea de nuanțe și cu sentimentul că formula era de fapt cu totul inadecvată situației mele, dar că lipseau prea multe trepte în scara logică a dialogului pentru ca răspunsul tranșant să nu fi fost înțeles greșit. Întâmplarea a făcut ca, la câteva luni după acea discuție, să mă aflu într-un șir de șezători literare prin Moldova (organizate semioficial, din inițiativa personală a unor bibliotecari, pentru că invitațiile oficiale, transmise prin Uniunea Scriitorilor sau Consiliul Culturii, mă exclud de mulți ani de zile). Printre miile de oameni înghesuiți cu ore înainte în săli, pentru a obține un loc, sau rămași pe scări și în fața clădirilor, la Bacău și la Piatra Neamț, printre studenții ieșeni reușind să impună împotriva autorităților culturale repetarea întâlnirii, pentru a putea participa toți cei care doreau, mi-am pus singură întrebarea studentei de la Heidelberg și mi-am răspuns cu seriozitate că, dacă mă aflu în exil interior, atunci interiorul este chiar al conștiinței cititorilor mei. Fără s-o fi urmărit și, într-o oarecare măsură, chiar fără să-mi fi dat seama, am devenit treptat un fel de simbol al supraviețuirii spirituale prin metaforă, metaforă care a încetat demult să fie o formă de artă, devenind o posibilitate – uneori singura – de a gândi.

N-aș vrea din tot ce spun să tragi concluzia că sunt mai fericită sau mai nefericită decât sunt. De altfel, ce și-ar putea dori mai mult un poet decât să fie copiat de mână, multiplicat în ascuns, șoptit pe de rost? Există în lumea actuală puțini poeți fericiți și – într-un anume sens, nelipsit de amărăciune – eu cred că pot îndrăzni să mă număr printre ei. Evident, despre călătorii în străinătate nu va mai putea fi vorba. Chiar dacă prin absurd aș primi viza (nu e cazul), mi s-ar părea că nu e acum momentul să plec de acasă, nici măcar pentru câteva săptămâni. Ce-aș putea să-ți mai spun? Că nu-mi fac iluzii nici în privința duratei, nici în privința calității prezentului, care ar putea să mai dureze decenii? Că nu știu cât va ține nici această minimă libertate și cât voi putea profita de ea pentru a comunica ceea ce vreau să comunic? Lucrez la o carte mai mare, mai am nevoie de cel puțin un an pentru a o termina. Cu o istorie ca a noastră, nu mă îndoiesc că nu va fi nici atunci prea târziu să hotărăsc dacă îmi pot permite să rămân scriitor sau voi fi

obligată să devin erou sau martir; şi nici nu-mi răspund de ce are un atât de nefericit popor mai mare nevoie.

Te îmbrățişez şi te rog îmbrățişează din partea mea pe toți prietenii comuni, mulțumindu-le pentru felul hotărât şi – se pare că – eficient în care m-au sprijinit şi m-au împiedicat să mă îndoiesc de forța vitală a cuvântului.

Îți doresc multă sănătate şi o primăvară frumoasă.

Ana Blandiana

P. S. Sper că ai primit o ilustrată de la începutul lui februarie şi o scrisoare mai lungă de la mijlocul lui martie prin care îți mulțumesc pentru cecul trimis şi îți explicam de ce l-am returnat. Îți mulțumesc încă o dată şi te îmbrățişez din partea mea şi a lui Romi!

* * *

Domnule Preşedinte,

Se împlineşte astăzi o jumătate de an de când am aflat că mi s-a luat dreptul de a publica, urmare interpretării date unui poem dintr-o carte a mea pentru copii. V-am scris atunci exprimându-mi uimirea în fața unei asemenea întâmplări, convinsă că este vorba de o eroare asupra căreia se poate reveni cu uşurință. Faptul că după şase luni de zile nu am primit nici un răspuns mă face, pe de o parte, să cred că memoriul meu nu a ajuns până la Dumneavoastră, iar, pe de altă parte, mă obligă să dau o altă dimensiune lucrurilor.

Munca scriitorului fiind scrisul său, eu am fost privată, de fapt, printr-o hotărâre care nici nu mi-a fost comunicată oficial şi despre care nici nu ştiu cine a luat-o de un drept fundamental, dreptul la muncă, iar paginile mele au fost sustrase astfel conştiinței colective căreia îi aparțin. A atribui înțelesuri tendențioase unor pagini tipărite legal şi a lua măsuri împotriva autorului lor sunt procedee anacronice în acest secol, iar încercarea de a exclude dintr-o literatură, pe baza unor asemenea procedee, un scriitor care este parte componentă a ei mi se pare o nedreptate dirijată nu numai împotriva scriitorului şi a literaturii, ci şi împotriva instituțiilor menite să contribuie la buna funcționare a unei culturi.

Pentru că nu am vrut să fiu prilej şi subiect de scandal, timp de o jumătate de an am aşteptat în linişte să se revină asupra măsurilor luate, asistând fără a riposta la felul în care cărţile în plan (editura Cartea românească), în curs de apariţie (editura Minerva) sau chiar tipărite (editura Kriterion) mi-au fost oprite, rubrica din „România literară" desfiinţată, orice colaborare la reviste interzisă, numele şi persoana mea ostracizată. Dar ceea ce puteam spera la început că nu este decât un accident birocratic a devenit după jumătate de an un abuz şi o încălcare a normelor democratice. Nu doresc nici acum să devin „un caz", după cum nu doresc să devin o victimă ce contribuie prin propria tăcere la tăcerea care o izolează; nu doresc să fiu nici mai mult, dar nici mai puţin decât un scriitor al cărui scop este de a se exprima prin cărţile sale şi prin asta de a sluji literatura căreia îi aparţine şi din care nu poate fi scos printr-o dispoziţie administrativă.

În aceste şase luni de când n-am mai putut publica în România, mi-a fost tipărit un volum în Republica Democrată Germană, alte două se află sub tipar în Uniunea Sovietică, unul este în curs de apariţie în Anglia şi altul în pregătire în Italia, dar eu sunt un scriitor român al cărui drept firesc şi inalienabil este de a publica în patria şi în limba sa şi de a contribui astfel, prin scrierile sale, la înflorirea acestora. Este deci de datoria mea să lupt pentru respectarea acestui drept şi voi face tot ce depinde de mine ca să-mi apăr definiţia de scriitor român.

Cu aceste gânduri mă adresez înaltei autorităţi pe care o reprezentaţi şi aştept cu speranţă ca lucrurile să se întoarcă în făgaşul lor normal.

Ana Blandiana

Bucureşti, 3 martie 1989

* * *

Comana, 12 august '99

Dragă Sami,

Vreau de atât de mult timp să-ţi scriu o scrisoare, încât, acum când, în sfârşit, am ajuns s-o fac, nu-mi mai amintesc ce voiam neapărat să-ţi spun. În orice caz, dorinţa de a-ţi scrie este mai puternică decât dorinţa de a-ţi scrie ceva anume. Dar să o iau cronologic.

Pe la începutul primăverii, când am citit Dialog după tăcere *am vrut şi, pentru că eram într-o perioadă foarte agitată (dar când nu sunt eu într-o perioadă agitată?), n-am reuşit să comentez o scrisoare a lui Nego în care redă, într-un fel deformat până la nerecunoaştere, nişte opinii ale mele. Am vrut atunci, şi vreau în continuare, să corectez deformarea, pe de o parte pentru că țin ca tu să-mi ştii corect opinia despre cele două teme puse în discuție, pe de altă parte pentru că felul în care aceste opinii au fost transformate prin rezumare reprezintă o operație fascinantă în sine. Citatul despre mine în scrisoarea către tine a lui Nego este următorul „...i se pare că monarhia ar fi un «rău» necesar pentru români, ea fiind de fapt pentru ei o... umilință! Iar despre masonerie crede lucrurile cele mai rele şi fantastice. A «îngrozit-o» anunțul politic (ca ceva extrem de ruşinos) că Paleologu e mason". Întâmplător îmi aduc aminte bine discuția cu pricina, ca şi părerile mele (pe care nu le-am exprimat doar cu acel prilej). I-am spus că recursul la rege şi la monarhie este direct proporțional la noi cu răul şi cu negăsirea unei soluții politice acestui rău. Cu cât nu vor apărea personalități democratice care să poată ține piept organizării postcomuniste, cu atât regele va apărea mai mult ca soluție. În acest sens, întoarcerea la monarhie ar fi dovada că românii nu sunt în stare să-şi organizeze singuri o viață politică. Era o discuție pur teoretică, o pură deducție logică, fără nici o legătură cu respectul şi admirația pe care i le port personajului tragic care este Regele Mihai. De altfel îmi aduc aminte că i-am spus că în România se vorbeşte mai mult de Rege şi mai puțin de* monarhie, *dintre cele două noțiuni prima fiind mult mai puternică decât a doua. Dacă în locul Regelui Mihai ar fi tatăl său, adeziunea ar fi mult mai mică, după cum ea nu trece automat asupra moştenitorilor. Că am avut dreptate (mă refer la prima aserțiune) o dovedeşte faptul că, după '96, deşi regele vine frecvent în țară, nu se mai discută despre întoarcerea lui.*

În ceea ce priveşte masoneria, îmi amintesc că am făcut o întreagă teorie despre faptul că dacă masonii sunt ca dl. Paleologu (sau ca pictorul Frențiu, despre care auzisem de curând că este şi a devenit apoi şeful masonilor români, sau a unei aripi a lor, nu mă pricep la ierarhii), atunci mă îndoiesc că ei stăpânesc lumea. Mă referealm, desigur, la finețea intelectuală, fragilitatea (şi

frivolitatea) personajelor în cauză, departe de forța ocultă și rigoarea presupusă unei asemenea forțe. Am mai spus, țin minte, că poate – tocmai pentru ca să existe mereu o asemenea forță, puternică în măsura în care nu este publică, se desfoliază și se dau pradă curiozității restului lumii straturile uscate, depășite, neimportante, cu tot cu legendele lor romantice și malefice. Dar, dată fiind isteria din România anilor '90, '91, regretam – i-am spus – mărturisirea dlui Paleologu, pentru că putea fi folosită și extrapolată asupra întregii opoziții din România.

Dragă Sami, după cum vezi ceea ce reproduce Nego nu este complet fără legătură cu ceea ce spun eu, dar este ca și cum n-ar fi înțeles bine limba în care vorbeam sau ar fi ascultat numai pe sărite. Sunt convinsă că nu era vorba de rea credință, ci despre o neconcordanță structurală. În ceea ce privește părerile lui A. Marino despre confuzia Alianței Civice, despre care vorbește Nego în continuare, a fost o lungă discuție între Marino și mine, la care Nego a asistat, cred, și în care perspectiva din care vorbeam era absolut diferită. Ca vechi membru PNȚ, Marino avea perspectivă clasică, nu i se părea important și clar decât ceea ce era partid. Mie mi se părea și mi se pare și acum că ceea ce secolele ultime au adăugat definiției democrației (inventate de grecii vechi) este tocmai controlul exersat de societatea civilă asupra clasei politice. De altfel acest control apare ca o corectură a traiectoriei politice (dependentă exclusiv de electorat) și trebuie făcută de oameni care nu depind de mecanismele electorale. În Cehia, de exemplu, a apărut în urmă cu câteva zile o nouă mișcare („impuls '99"), formată din intelectuali de marcă și criticând clasa politică în ansamblul ei.

Recitind ce am scris până aici, apare puțin comic că m-am întins pe atâtea pagini încercând să corectez ceva gata publicat. Cred, însă, că acest demers are legătură cu sentimentul meu despre tine, acela că ești, într-un anumit fel, depozitar al istoriei literare: deci, dacă îți spun ție, e ca și cum s-ar fi corectat...

În altă ordine de idei – și înaintând în timp – în perioada de dinaintea publicării textului tău despre mine, când am schimbat mai multe faxuri m-a apucat nostalgia după o scrisoare adevărată și lipsită de un obiect foarte precis, pe care am tot vrut să ți-o scriu după, ca să îți mulțumesc. N-am mai ajuns s-o fac, pentru că ai

venit tu în România. O fac acum, când am recitit textul în Aruncând mănuşa. *Nu cred că poţi să înţelegi exact recunoştinţa mea, iar dacă ai înţelege cred că ea ţi s-ar părea exagerată. De fapt, intervenţia ta a venit într-un moment în care nici eu însămi nu mă apăram. Pur şi simplu am ajuns să mă obişnuiesc cu felul în care numele meu împarte oamenii în categorii opuse. Literar vorbind, oamenii se împart pentru mine în cititori sau colegi, exaltarea cititorilor atrăgând antipatia şi iritarea colegilor (la care s-a adăugat în ultimii ani planul internaţional şi popularitatea de tip politic). Am fost atât de des lovită şi insultată în ultimii nouă ani, fără ca nimănui să-i treacă prin minte să-mi ia apărarea, încât am ajuns să accept şi eu ca normală această situaţie. Scriind cum ai scris, tu ai călcat această cutumă şi ai stricat regula. Am întâlnit oameni care mi-au spus: „În sfârşit! De când trebuia să spună cineva aceste lucruri!" Şi se mirau că n-o făcuse nimeni până atunci. Şi am început să mă mir şi eu. Pentru această mirare, care poate să reprezinte pentru mine un nou început în felul de a mă privi pe mine şi pe ceilalţi, îţi mulţumesc, ca şi pentru toate mirările tale legate de destinul meu. De fapt îţi mulţumec pentru prietenia pe care mi-ai dăruit-o, obligându-mă să mă obişnuiesc cu prietenia!*

Observ că această scrisoare începe să aibă dimensiuni îngrijorătoare. Nu vreau să închei, însă, înainte de a te felicita pentru Inconvenientul de a scrie. *Toate celelalte capitole le ştiam din presă şi pentru toate te felicit, dar nu ştiu prin ce întâmplare textul de extraordinară analiză despre Liviu Ciocârlie nu-l citisem şi m-a impresionat într-un mod absolut deosebit, în primul rând sub aspect literar, prin fineţea analizei şi prin multitudinea planurilor şi a unghiurilor privirii. De altfel toată cartea am citit-o „dintr-o sorbire", într-o noapte, este extrem de pasionantă.*

Gata, de data aceasta mă opresc. Nu ştiu când mai vii în România să mai stăm de vorbă. Noi prin Germania vom ajunge probabil anul viitor. Până atunci voi fi în octombrie la Luxemburg, în noiembrie în Anglia, în decembrie la Roma (toate trei recitaluri de poezie, câteva zile). Dorindu-ţi şi ţie şi soţiei tale, o vară frumoasă, (cât a mai rămas din ea!) te îmbrăţişez din partea lui Romi şi a mea.

ANA BLANDIANA

* * *

Bucureşti, 28 dec. 2000

Dragă Sami,

Se încheie un an care a fost foarte greu şi s-a dovedit dezastruos. Nu mă refer la fiecare dintre noi în parte, ci la toţi la un loc. În ceea ce mă priveşte, cărţile pe care ţi le trimit ar părea că dovedesc contrariul, şi, totuşi, au existat momente, mai ales în ultimele luni în care am impresia că nu voi mai putea suporta. De nenumărate ori, am simţit în tot acest timp nevoia să-ţi scriu şi n-am făcut-o, pentru că nu am avut nici timp, nici putere să-ţi descriu lucruri de o infinită şi malefică urâţenie. N-o să ţi le povestesc nici acum şi, poate, până ne vom întâlni o să le uit şi va fi ca într-o veche poezie în care, din toate, nu rămâne în cele din urmă decât durerea. Mă înspăimântă faptul că nu mai găsesc oameni pe care să-i pot respecta, că – dacă m-aş lăsa în voia logicii şi a instinctului de conservare, m-aş închide în casă şi n-aş mai vedea nici un om. Şi cred că, dacă aş fi mai tânără, aş da frâu liber acestei mizantropii. Aşa, însă, mi-e frică să nu aparţină o parte din ea vârstei şi mă încăpăţânez să nu renunţ de a găsi o soluţie de ieşire din această bolgie construită, săpată, jumătate-jumătate în prostie şi rea credinţă.

Tot ce-ţi spun nu se referă numai la politică, chiar dacă rezultatul votului din noiembrie a fost mult sub capacitatea mea de a imagina răul; şi chiar dacă el, acest rezultat, pune în discuţie absolut totul şi, în plus, măsura în care lucrurile sunt politice sau nu. Cât din faptul că am început din nou să primesc, ca în '90, scrisori de insulte şi ameninţări este politic? Este vorba de scrisori în care mi se reproşează, evident, că sunt împotriva lui Iliescu sau Vadim. Dar exact în acelaşi timp, în presă, sunt acuzată sau persiflată că l-am sprijinit pe Iliescu. Ceea ce, evident, n-am făcut. Şi, totuşi, nu sunt batjocoriţi cei de la GDS care au cerut electoratului să-l voteze pe Vadim. Probabil, totul se întâmplă ca să fie discreditaţi dinainte cei ce se presupune că vor fi opozanţii. Dar este asta numai politică sau pur şi simplu lipsă de caracter, inexistenţă a unei prese neplătită de cineva?

Iartă-mă: am uitat că scriu pe dosul unui peisaj bucolic şi a unor urări de an nou. Sper că în februarie ne vom vedea şi vom

putea sta de vorbă. Până atunci, însă, îți mulțumesc, cu solemnitatea sfârşitului de secol, pentru tot ce ai făcut pentru mine şi vreau să ştii că nu vom uita niciodată că ai fost singurul care m-a apărat vreodată. Te îmbrățişez din partea lui Romi şi a mea, pe tine şi pe soția ta, şi vă dorim un început de mileniu minunat.

ANA BLANDIANA

FILE DE DOSAR

453
Strict secret
30 august 1988

Notă

Editura Ion Creangă din Bucureşti a scos în iulie a.c. volumul de poezii pentru copii intitulat *Întâmplări de pe strada mea,* scris de Ana Blandiana. Poezia *O vedetă de pe strada mea,* de la capitolul patru, are conținut tendențios. În urma sesizării făcute la conducerea Consiliului Culturii şi Educației Socialiste, s-a analizat problema, stabilindu-se că vinovați de publicarea poeziei respective se fac conducerea editurii şi Doina Mandaj, fost instructor la Consiliul Culturii şi Educației Socialiste, care a recunoscut că a lecturat cartea superficial, având în vedere că este destinată copiilor. De menționat că Ana Blandiana a încercat şi anterior să publice poezii cu conținut necorespunzător.

Drept urmare, s-a dispus pensionarea lui Viniciu Gafița, directorul editurii Ion Creangă, care depăşise limita de vârstă, şi scoaterea Doinei Mandaj din aparatul Consiliului Culturii şi Educației Socialiste. Totodată, s-au luat măsuri de retragere din librării a cărții în cauză. Fiind informat, tovarăşul secretar Constantin Olteanu a hotărât ca Ana Blandiana să nu mai fie publicată o perioadă de timp. Deoarece Ana Blandiana este lucrată prin dosar de urmărire informativă de Securitatea Municipiului Bucureşti, am analizat cazul, care va fi controlul serviciului de profil din Direcția I, stabilind măsuri pentru a preveni alte acțiuni necorespunzătoare ale celei în cauză.

(A.S.R.I., Fond „D”, dosar nr. 10966, vol. 15, f. 509.)

454
Strict secret
31 august 1988

Notă
(...) *Doc. 453.* La 31 august 1988, deci a doua zi, Securitatea a mai emis o notă despre împrejurările apariției volumului *Întâmplări de pe strada mea* de Ana Blandiana, cu următorul conținut: „*La editură, manuscrisul a fost lecturat de redactorul Gheorghe Vasile, care, în referatul de carte, și-a asumat răspunderea pentru conținut și realizarea artistică, apreciind că Ana Blandiana oferă copiilor o carte scrisă cu dragoste pentru cei mici, spectaculoasă, veselă, încântătoare, plină de fantezie și umor. Viniciu Gafița, directorul editurii, și-a dat acordul pe manuscris pentru publicare. De la Consiliul Culturii și Educației Socialiste, manuscrisul a fost lecturat de Doina Mandaj, instructor la Direcția literaturii și publicațiilor, care, ulterior, a recunoscut că l-a citit superficial, considerând că, fiind adresat copiilor, nu ar putea ridica probleme de conținut, ilustrația cărții a fost realizată de Doina Botez, grafician la Studioul cinematografic* Animafilm. *În urma sesizării făcute tovarășului Mihai Dulea, conducerea Consiliului Culturii și Educației Socialiste a analizat și a stabilit că vinovați de publicarea volumului se fac Viniciu Gafița și Doina Mandaj. În cazul primului, s-a dispus înlocuirea din funcție și pensionarea, iar Doina Mandaj a fost scoasă din aparatul Consiliului Culturii și Educației Socialiste și transferată la editura* Albatros. *Totodată, s-a hotărât retragerea cărții din circuitul de difuzare. Nu s-au luat măsuri asupra lui Gheorghe Vasile și Doina Botez. Gheorghe Vasile, Viniciu Gafița, Doina Mnadaj și Doina Botez nu sunt cunoscuți cu probleme pe linie de securitate.*”

Colonelul Gheorghe Rațiu, șeful Direcției I, a înaintat nota ierarhic, explicând într-un bilet anexat: „*Raportez că, întrucât din persoanele implicate în caz numai Ana Blandiana se află în atenție, vor fi luate în lucru și celelalte, în scopul verificării poziției și prevenirii comiterii în viitor a unor acțiuni necorespunzătoare*”. Întregul bilet a fost acoperit de o rezoluție destul de nervoasă: „*Tovarășe colonel Rațiu, să urmăriți executarea întocmai a celor*

hotărâte în cadrul analizei făcute la Securitatea Capitalei în problema edituri, presă, tipografii. Raportați de executare.” (D 10966, vol. 15, f. 511). (...)

* * *

Doc. 456. În legătură cu retragerea din librării a volumului de versuri *Întâmplări de pe strada mea* de Ana Blandiana, mai există în arhive rapoarte de la organele de securitate din Brăila (recuperate 490 ex.), Craiova (recuperate 420 ex.) etc. Din totalul tirajului, cca 80 la sută a ajuns, totuşi, la cititori. (D 10966, vol. 5, f. 338).

* * *

488
27 decembrie 1988
Buletin Radio

Postul de radio B.B.C. a difuzat, în cadrul *Convergențe româneşti,* un interviu realizat de Ana Maria Botez în limba română, cu profesorul Lorenzo Renzi, directorul Institutului de filologie romanică din Padova, Italia, privitor la invitația adresată de acesta poetei Ana Blandiana de a efectua o vizită în Italia, în cursul lunii noiembrie a.c.

Ana Maria Botez. Începem cu o călătorie care nu a avut loc încă. Poeta Ana Blandiana a fost invitată la Universitatea din Padova, Italia, unde îşi desfăşoară o susținută activitate catedra de limbă şi literatură română. Dar, deşi invitația era pentru sfârşitul lunii noiembrie, gazdele o aşteaptă încă. După cum, am semnalat într-o emisiune anterioară, rubrica săptămânală a Anei Blandiana din revista „România literară” a dispărut la începutul lunii septembrie, existând în acelaşi timp relatări că ea ar avea interdicție de publicare, inclusiv pentru două volume de versuri aflate în planurile editoriale, precum şi interdicție de călătorie. Discutăm telefonic cu profesorul Lorenzo Renzi, directorul Institutului de filologie romanică din Padova. L-am întrebat care este reacția sa față de aceste ştiri?

Răspuns: Anul trecut, în cadrul activității noastre, am citit diferitele poeme ale Anei Blandiana şi diferite poveşti, împreună cu studenții mei... (n.n. – a urmat un sfert pasaj neaudibil). Cred că dacă nu va putea să vină, asta va fi o mare pagubă pentru cultura românească. De fapt, eu am invitat-o în luna noiembrie şi, în mod normal, ar fi trebuit să fie deja aici, la noi, la data la care vorbim.

Întrebare: Aveți vreo ştire legată de această invitație?

Răspuns: Nici o ştire, ceea ce nu e normal. Aşa încât eu pun în legătură tăcerea ei – după ce ne-am scris mai înainte în mod cordial – cu zvonurile care zic că i s-a interzis să mai aibă vreo legătură cu străinătatea şi chiar să aibă o activitate normală în țara ei.

Întrebare: Cât de veridice vi se par aceste zvonuri, în contextul politicii culturale a guvernului de la Bucureşti să zicem față de Italia?

Răspuns: (n.n. – redare parțială, datorită slabei calități tehnice a emisiunii) Nu am... momentul în care s-a reluat acordul cultural între cele două țări şi am văzut că propunerile româneşti erau din păcate doar... în direcția unor reduceri ale contactelor între cele două țări... negativă politica românească de contacte culturale internaționale.

Întrebare: Cât de importantă credeți că este această prezență reală a unui scriitor, pentru cunoaşterea unei culturi?

Răspuns: Sigur, politica culturală constă în faptul acesta, adică contactele reale pe care cele două țări pot să le aibă una cu alta. Cunoştința cu un poet se face şi în mod indirect, dar mă gândesc şi la faptul că Ana Blandiana a scris şi o carte de călătorii şi ar fi fost important să scrie şi despre o vizită făcută la noi.

Întrebare: Şi în continuare, o aşteptați pe Ana Blandiana la Padova?

Răspuns: Eu o aştept şi sper că situația se va rezolva şi să fie aici, dar sper, mai ales, din toată inima, ca Ana Blandiana şi ceilalți scriitori români, care au curajul de a exprima părerile lor, să aibă o viață normală şi o activitate deplină în țara românească. Îngrijorarea mea cea mai importantă este pentru viitor.

Ana Maria Botez. Profesore Renzi, la originea interdicției de publicare şi de călătorie, care pare să fi fost impusă Anei Blandiana, se relatează că ar sta nimic altceva decât un volum de

poezii pentru copii, intitulat *Întâmplări de pe strada mea,* apărut anul acesta la editura Ion Creangă şi, se pare, retras imediat din librării, iar textul cu pricina ar fi fost acest poem despre motanul Arpagic pe care îl cităm acum, lăsându-vă să vă hotărâţi singuri în privinţa conţinutului său subversiv.

(A. S. R. I., Fond „D”, dosar nr. 10996, vol. 6, f. 17-19)

(...) *Doc. 346.* Peste cazul Georgeta Dimisianu s-a suprapus curând cazul Ana Blandiana, generat de publicarea de către poetă, în revista „Amfiteatru” din decembrie 1984, a unui ciclu de poeme nonconformiste. Nu am depistat în arhive documente în care Securitatea să se refere direct la această situaţie. În schimb, dispunem de nota unui informator din Arad privind efectul acestor poeme asupra unui poet anonim din localitate, precum şi a altor intelectuali din oraş:

„*Un efect negativ asupra sa l-a avut şi ciclul de poezii publicate de Ana Blandiana în numărul din decembrie 1984 al revistei* Amfiteatru. *În acest context, elementul se confia: sunt de-a dreptul fantastice şi regret din suflet că nu le-am scris eu! Gestul poetei m-a încurajat foarte mult şi am putut constata că spiritualitatea românească nu este compromisă în totalitate. Ana Blandiana a dovedit că în ţara asta mai sunt încă intelectuali dispuşi la o luptă cerebrală. Poeziile arată turmei destul de clar ce are de făcut. Îi arată românului care îi este condiţia în dictatura comunistă. Asemenea poezii vitriolante nu ştiu să se mai fi publicat în ultimul timp la noi în ţară. Trist este că tonul a trebuit să-l dea o femeie, că ea a trebuit să spargă gheaţa şi să ne spună ce avem de făcut, cu toate că avem atâţia intelectuali bărbaţi – unul mai deştept decât altul – şi cărora Ana Blandiana le-a dat o lecţie de curaj. De fapt, poeziile în cauză au stârnit reacţii similare şi în rândul altor intelectuali din Arad – cu sau fără preocupări literare. Astfel, numitul Deheleanu Ioan, asistent de laborator la Spitalul judeţean Arad, versificator obscur, comentând aceleaşi poezii, remarca: poeziile în cauză nu au o valoare poetică în sine. În schimb, sunt nişte manifeste programatice şi un mare semnal de alarmă. Nu înţeleg cum a fost posibilă publicarea lor... S-ar putea să fie un accident al cenzurii, după cum nu e exclusă nici varianta unei capcane, în ideea depistării unor noi dizidenţi. Oricum, mi-au*

plăcut şi bravo fetiţei!... Eu cred că toţi poeţii conştienţi de catastrofa în care ne aflăm şi de prăpastia spre care ne îndreptăm ar trebui să-i urmeze exemplul, altfel nu ne vom putea salva condiţia de a fi în faţa timpului şi istoriei, care nu iartă.

Imediat după apariţie, aceste poeme circulau în foi volante bătute la maşină sau trase la xerox – situaţie în care deveneau mobilul unor comentarii şi afirmaţii cu conţinut politic ostil. Printre cei cunoscuţi cu asemenea preocupări este poetul Sandu Pecican, care observa: din conţinutul celor patru poezii semnate de Ana Blandiana rezultă clar stadiul critic şi dureros în care se află locuitorii acestei ţări şi are multă dreptate Blandiana atunci când afirmă că suntem un popor vegetal, şi asta nu în sensul gastronomic, al regimului alimentar, ci pentru că suntem cârpălaşi. La un studiu mai profund, remarci că poeziile au şi un caracter de compasiune faţă de situaţia în care ne aflăm noi, nu ca cetăţeni, pentru că un cetăţean este un om cu dreptul de a-şi spune punctul de vedere într-o problemă sau alta. Noi nu suntem decât nişte bieţi locuitori, nişte vegetaţii şi atât! O astfel de poezie trebuie să scriem cu toţii, pentru că, deşi românul este declarat alfabetizat, suntem pe ansamblu o naţiune analfabetă. Iată de ce ne revine nouă, artiştilor, sarcina să luptăm împotriva nomenclaturii şi să trezim la realitate conştiinţele. Blandiana ne-a dovedit că dacă mulţimea se află într-un somnambulism social, noi, artiştii, indiferent de convingeri, avem datoria morală s-o trezim la realitate... Fii sigur că după aceea vor şti ce au de făcut!" (D 10962,vol. 11, f. 242).

* * *

456
Inspectoratul judeţean Timiş
Strict secret
Securitate
24 septembrie 1988

Către Departamentul Securităţii Statului

În conformitate cu ordinul nr. D/0070.510 din 20 septembrie 1988, s-a acţionat prin măsuri de verificare şi informative în

direcția cunoașterii modului în care Centrul de librării Timișoara acționează pentru retragerea volumului de versuri pentru copii *Întâmplări de pe strada mea* de Ana Blandiana, stabilindu-se următoarele: volumul respectiv a fost primit la Centrul de librării Timișoara în 3200 exemplare, la data de 7 iulie 1988, fiind pus imediat în vânzare. La începutul lunii august a.c., dispoziția de retragere a volumului s-a dat telefonic, de către directorul Panciu Constantin de la Întreprinderea de difuzare a cărții București, ceea ce a determinat întârzierea scoaterii din librării a cărții, întrucât, până în prezent, măsurile similare au fost luate prin dispozițiile scrise ale Consiliului Culturii și Educației Socialiste sau ale Centralei Cărții. Astfel, la o asemenea procedură, Centrul de librării Timișoara a verificat veridicitatea dispoziției la Centrala Editorială, dar numitul Ciobanu Constantin, care a fost consultat, nu a cunoscut măsura luată. După tergiversări, se retrag din librării un număr de 120 exemplare, depistate pe rețea și trimise sub formă de recartare, la Întreprinderea de difuzare a cărții București, la data de 10 august a.c.

Verificările efectuate în depozite și pe rețeaua de librării nu au dus la depistarea unor exemplare din acest titlu care să mai existe pentru vânzare. De asemenea, acest titlu nu există nici în depozitele de carte din Timișoara. La Centrul de librării nu există instructori cu atribuții pe linie de difuzare a cărții, care să fie cunoscuți cu probleme pe linie de securitate.

Șeful Securității,
Colonel Sima Traian

(A.S.R.I., Fond „D”, dosar nr. 10966, vol. 5, f. 339-340.)

* * *

459
Strict secret
7 octombrie 1988
Notă

După orele 17.07 în cameră se află Mircea Dinescu, Dan Deșliu, Alexandru Paleologu, Gabriel Liiceanu, Octavian Paler, Aurel Dragoș Munteanu. Inițial, Dinescu se referă la discuția avută cu Buzura, prin care i-a transmis rugămintea de a veni la București. Buzura se pare că știa ceva de la Manolescu și i-a promis că va

veni săptămâna viitoare. În continuare, discuțiile se desfăşoară, textual:

(...) *Dinescu:* Chiar azi am avut şedință de partid şi-am zis, *„cer lămuriri în legătură cu situația colegei noastre Ana Blandiana”*. Zic, am auzit că din cauza unui pisoi pe care-l cheamă Arpagic, dle, nu ştiu cum de destinul unui scriitor e în funcție de un animal d-ăsta, dar eu, dacă Ana Blandiana ar fi scris o poezie despre mine, în care mă făcea *„cotoiul Dinescu”*, eu îi mulțumeam public, dle. E un compliment, o felină, e un lucru minunat şi părerea mea, aceste chestii panicarde ale cenzurii, de a face un act din asta politic, dintr-o poezie pentru copii, mi se pare penibilă şi, mă rog, dacă-i vorba despre asta, îl rog pe secretarul de partid Ion Horea să-mi explice de ce...

(...) *Paleologu:* În chestia cu Blandiana, cum e posibil ca un individ oarecare, cu sau fără nume, nu importă, să creadă că poate decide despre soarta unui scriitor important şi consacrat. E o idioție, pentru că ea nu publică... (întrerupt).

Deşliu: Nu cred că se poate introduce ceva, nu cu Blandiana, dar apropo de felul cum se operează, cum se interzic unii scriitori la un moment dat, pomenită aşa...

Dinescu: Adică în asta... (se bâlbâie), deci împotriva libertății de creație, a cenzurii reactivate în ultimii ani şi a mijloacelor de intimidare practicate pe scară largă în toate specialitățile.

(...) În acel moment, Maşa (Dinescu – n.n.) îl introduce în cameră pe Andrei Pleşu. Discuțiile au ca subiect tot atitudinea lui Munteanu, acesta arată că el nu va mai da curs nici unei alte chemări, pentru el rămâne ca dată de referință demisia. Paleologu consideră că demisia reprezintă un act arbitrar, personal, iar ceea ce se întâmplă cu ea nu mai are nici o importanță. Pleşu exemplifică prin cazul Ilenei Mălăncioiu, care şi-a depus demisia şi n-a primit nici un răspuns oficial, cei de la revistă continuă s-o treacă pe statul de salarizare, deşi ea nu-şi mai ridică salariul. Maşa se referă la o discuție avută cu Angela Marinescu, despre Mălăncioiu, Dinescu o etichetează pe Angela drept *„proastă”*, arată că aceasta a vorbit tâmpenii despre Ana Blandiana, şi despre Dan Petrescu. Paleologu era intrigat de articolul lui Mircea Radu Iacoban, îndreptat împotriva lui Dan Petrescu, a criticat atitudinea primului.

Andrei Pleşu arată că în urmă cu cca două săptămâni, a întâlnit-o pe Angela Marinescu, căreia i-a adresat întrebarea dacă nu se ia atitudine împotriva faptului că Ana Blandiana are interdicție de semnătură. Angela a replicat că „*îi este scârbă de Blandiana*”, fapt care l-a uluit.

Se discută despre cazul Blandianei, Munteanu afirmă că măsura luată împotriva ei o consideră drept un afront personal; Deşliu repetă că trebuie să fie conştienți de faptul că o măsură luată împotriva unuia dintre ei este, de fapt, o măsură împotriva tuturor. Dinescu este de părere că poeziile Blandianei nu pot fi interpretate aşa cum s-a încercat, deoarece sunt prea frumoase. Deşliu conchide că s-a interzis a se pomeni numele Blandianei; explicația, după el, este aceea că „*individa principală o detestă pe Blandiana, de acolo vine toată istoria, asta e, nu trebuie să căutăm cine ştie ce*”.

* * *

Gelu Ionescu: Suntem, în fine, în posesia unei noi scrisori de raliere cu cei opt semnatari ai protestului față de persecutarea lui Mircea Dinescu. Ea este semnată de unul dintre cei mai valoroşi eseişti şi critici români, ani de zile animator principal al revistei „Familia”, Radu Enescu. Scrisoarea sa deschisă, adresată tot lui Dumitru Radu Popescu, este datată 28 septembrie a.c. O veți asculta în lectura lui Ion Ioanid:

Domnule D. R. Popescu, preşedinte al Uniunii Scriitorilor, vă aduc la cunoştință, pe această cale, că îmi exprim adeziunea fără rezerve la memoriul pe care vi l-au trimis, la sfârşitul lunii aprilie a.c., iluştrii confrați Geo Bogza, Ştefan Augustin Doinaş, Dan Hăulică, Alexandru Paleologu, Octavian Paler, Andrei Pleşu şi Mihai Şora, la care s-a raliat ulterior distinsul confrate ieşean Alexandru Călinescu. Memoriu în care semnatarii considerau destituirea abuzivă a poetului Mircea Dinescu din postul său de la „România literară”, hărțuirea şi persecutarea sa şi a familiei sale drept procedee nu numai contrare flagrant normelor statutare ale drepturilor scriitoriceşti, ci şi măsuri menite a lovi în demnitatea sa umană şi care reprezintă o tristă recrudescență a unei atitudini pe care cu toții o credeam definitiv şi ireversibil apusă (...).

Mircea Dinescu reprezintă un moment de răscruce în lirica noastră, o mutație în sensibilitatea poetică a epocii, un creator cu care România se poate mândri în fața lumii şi a posterității. În loc să luați împotriva lui măsuri draconice, datoria dv. era să-l propuneți din partea României la premiul Nobel pentru literatură pe anul în curs; Anei Blandiana, acestei femei demne şi poete de reputație internațională autentică, nu contrafăcută contra cost prin culise, de ce nu i se permite să semneze? Aşteptați cumva să vină la dv. în genunchi şi să vă implore să-i restituiți atât de critica rubrică din „România literară”? Aflați că, după câte o cunosc, această doamnă a scrisului românesc nu cerşeşte. Anei Blandiana i se cuvin, în schimb, scuze.

Şeful Securității,
Colonel Dănescu Gheorghe

(A.S.R.I., Fond „D”, dosar nr. 10966, vol. 2, f. 130).

* * *

217
Inspectoratul județean Braşov
Strict secret
Securitate
3 aprilie 1981

Către Departamentul Securității Statului,
Direcția I – Bucureşti

Raportăm că din datele obținute de organele noastre rezultă că în rândul oamenilor de litere din Braşov sunt discutate cu discreție următoarele aspecte:

Pe marginea incidentului în care a fost implicată Ana Blandiana, Ştefan Iureş afirmă că, drept urmare, ar fi fost desființarea comitetelor de partid ale secțiilor de creație de pe lângă Uniunea Scriitorilor, iar membrii acestora risipiți după criteriul organizațiilor de cartier. A fost o primă lovitură „*sub centură*” bine gândită, aplicată cu scopul anihilării scriitorimii, care va fi urmată, în final, de desființarea Uniunii. „*Gândiți-vă ce înseamnă această diseminare prin mahalale, laolaltă cu şoferii şi chelnerii; conducerea uniunilor de creație în aer sau crearea*

cine ştie cărui soi de sindicate, compozitorii să fie la un loc cu lăutarii de crâşmă şi cântăreţele de bar sau noi cu portarii de la tipografii". El mai afirmă că muzicienii ar fi încercat un gest de protest şi de solidaritate cu scriitorii, dar au fost repede puşi la punct. Se vorbeşte despre depunerea carnetelor de partid de către Dan Deşliu, Eugen Jebeleanu şi alţii – problema lor fiind în prezent în suspensie. De asemenea, se vorbeşte despre prezentarea demisiei de către George Macovescu şi care nu i-a fost primită. Ştefan Iureş prevede că vor urma şi alte *lovituri,* că scriitorii vor fi persecutaţi şi că în cel mult 2-3 ani Uniunea Scriitorilor va fi desfiinţată. După el este posibilă introducerea de cartele, care să nu permită cumpărarea decât a unei cărţi pe lună, ca şi a regulii ca scriitorii să nu poată publica decât o carte pe an (...).

Şeful Inspectoratului
General maior Şerban Dumitru

(A.S.R.I., Fond „D", dosar nr. 10966, vol. 3, f. 113).

Fragmente din Mihai Pelin, *Cartea Albă a Securităţii,*
vol. 5, Editura Albatros

Dosar publicat în
Contemporanul. Ideea Europeană,
nr. 9/2003

Singurătatea lui Paul Goma

Pe Paul Goma l-am cunoscut în redacția *României literare*. Relațiile de colegialitate ne-au apropiat, am devenit prieteni. I-am citit manuscrisele şi am urmărit strădania sa istovitoare de a trece peste obstacolele cenzurii. Mai târziu nu l-am mai putut însoți, în faza radicală a rezistenței sale împotriva dictaturii. Reținerile mele erau legate de o prea mare circumspecție în ce priveşte persoana mea. Mi-am făcut apoi reproşuri că n-am urcat fățiş pe aceeaşi baricadă a spunerii adevărului şi a intransigenței. Ajuns la Heidelberg, lucrând din anul 1976 la Universitate ca lector, l-am vizitat de câteva ori pe Paul Goma, care se afla în exil la Paris şi continua de acolo războiul împotriva regimului obtuz al lui Ceauşescu. Între noi s-a recimentat vechea amiciție, ne înțelegeam în analiza situației social-politice, eram solidari în păreri, deşi surveneau unele deosebiri în detalii. În momentele de controversă, mai rare, Paul devenea coleric şi nu prea admitea contrazicerile. De atunci a început şi corespondența pe care am întreținut-o până astăzi, cu scurte intermitențe. Scrisoarea de mai jos reflectă un punct de vârf în schimbul nostru epistolar.

Țin să mai adaug unele precizări, uzând şi de caracterizări efectuate după data trimiterii epistolei. Ele se găsesc răsfirate în volumul meu de eseuri *Pivnițe, mansarde, nu puține trepte* – 2002, din care voi cita pe larg.

Schițând tipologia scriitorului în exil, l-am comparat pe Paul Goma cu Soljenițîn. La amândoi, în dimensiuni diferite, s-a produs

coliziunea cu o autoritate exclusivistă, care nu suporta o rivalitate, un alt centru de influență. „În ultimă instanță este un abuz, un tiran care te elimină forțat şi se foloseşte de puterile sale discreționare fiindcă îl stânjeneşti. Şi el renunță la ceva, acest tiran, dacă putem zice asta, căci n-ar dori adesea să-şi dezvăluie fața dictatorială, o ascunde sub argumente demagogice (că ai trădat țara)”. Cei doi, Soljenițîn şi Goma, n-au vrut să evadeze din patria lor şi de aceea s-a declanşat un mecanism al eliminării. „Treptat, după logica antagonismului, trebuia să se ajungă la măsura extremă. Expulzarea a fost starea finală. Dictatorul te striveşte pe etape: mai întâi prin şantaj, apoi o campanie de defăimare: îți pierzi cariera, ți-e lovită familia, îți este interzis de a publica, eşti amenințat că o să fii anulat fizic”. Culme a înfruntării, oponentul trebuie să provoace furia, contând pe o circumspecție a despotului, care, precum am remarcat, se fereşte de ecouri nefavorabile (ceea ce ar divulga astfel faptul că există în țara respectivă sancțiuni politice, că nu e libertate). „Un adevărat oponent care doreşte să plece, poate uza de o temporizare până la un punct. Pentru aceasta trebuie să îndeplinească în prealabil nişte condiții. E o escaladare. Vorbesc acum de exilul literar. Ca întâmplările să devină publice, ele trebuie să atingă un grad de notorietate. Deci, să reuşească să pătrundă într-un fel în elita existentă şi aprobată.”

Soljenițîn a realizat o breşă prin lansarea povestirii *O zi din viața lui Ivan Denisovici,* beneficiind de intervenția lui Tvardovski la Hruşciov. Discuția în jurul curajului la Goma a fost legată de intervențiile în tipărirea romanului *Ostinato*. El voia să capete prin literatură un certificat de talent care-l apără în comparație cu muritorii de rând, cei care pot fi pulverizați şi nu se mai aude de ei, uitați în anonimat. Apoi trebuia să înşele vigilența prin scrieri, la început mai puțin radicale, cum a făcut Soljenițîn, profitând de un moment dat şi, în sfârşit, să nu mai respecte regula jocului: să iasă din sistem, să nu mai aplice normele interne (de pildă, lipsa de contact cu corespondenții străini, evitarea disputelor publice şi a întrunirilor). În acest fel a tins singur la ruperea punților – măsură supremă în logica opresiunii. Trebuie, în general, să fie creat şi un alt centru de putere într-un stat supus unei unice forțe dictatoriale maxime. Momentul de răbufnire la Goma s-a creat când polemica începută de el a îndemnat pe unii să se înscrie

pentru plecarea din țară. Era un ecou al mişcării de la Praga. Soljenițîn pregătise în taină *Arhipelagul Gulag*. „Un caz asemănător, la proporții mai reduse, a fost odiseea lui Goma, care a provocat regimul Ceauşescu, a spus deschis ce crede despre el. Presa străină l-a luat în brațe, însă critica literară internă i-a acordat, totuşi, înainte de a fi proscris, o patalama a talentului. Fără ea probabil că nu ar fi putut intra niciodată în acest clinci, dar trebuie să ținem seama de faptul că a fost întemnițat, torturat, batjocorit, ceea ce pretinde o altă perspectivă când analizăm cazul Goma." Puțin mai încolo adăugam: „Faptul că alternativa Goma a fost cu putință a răvăşit liniştea de spirit a intelectualului român, în străfunduri s-a menținut o rană neînchisă, care întârzia să se cicatrizeze şi din care a derivat un complex de culpabilitate, nici el mărturisit, ceea ce a amânat transferul eliberator."

Corespondență Paul Goma – S. Damian

Paris, 17 septembrie 1999

Dragă Sami,

Am primit scrisoarea ta nedatată (pusă la poştă în 15 sept.), însoțită de, zici tu, o copie după cea trimisă prietenului nostru Dorin Tudoran. Dacă e copie – de ce are atâtea corecturi? Nu cumva o fi ciorna – după care ai lucrat pe curat o variantă pentru Dorinul cel Tudoran? În fine.

Dragă Sami, eu nu te laud – cum te lauzi tu –, după cum pe alții nu-i înjur (ai spus-o şi tu). Eu, fost membru al PCR, în cazul pozitiv dau o înaltă apreciere; în cel negativ: critic constructiv...

À propos de Florin Constantiniu (m-am uitat în copia scrisorii din 14 iulie): îl citam din citarea ta! Dacă tu ai citat corect, în citatul citat (!), eu nu i-am găsit nici un viciu. În Jurnal de apocrif *(într-un text inclus acolo) îl pomeneam pe tovarăşul Florin (pe care îl cunosc – din scrise – tot atât de bine ca şi tine, ba, aş zice, chiar mai bine), ca să pun în evidență că, dintre toți istoricii noştri mari şi lați doar tovarăşul Fl. Const. a scos (e drept: după opt ani de gândire) un obiect care poate fi numit Istoria Românilor – are alt titlu, penibil.*

Voi fi înțeles: condamn, în continuare, încălcarea de teritorii străine, am scris încă în primele volume ale jurnalului – nu mă înşel: în legătură cu afirmațiile iresponsabile ale Blandianei – că numai în acest secol am încălcat teritorii străine: 1) 1913 – când am pătruns în Bulgaria (deja învinsă de Sârbi şi de Greci – dar ne-a bătut Dumnezeu cu epidemia de ciumă); 2) în 1919, când am intrat în Ungaria şi am ocupat Budapesta; 3) în 1941, când, ca aliați ai Nemților, ne-am luat după ei şi am intrat în Rusia – în fine, în 1944: ca aliați ai Ruşilor, ne-am luat după ei şi am intrat în Ungaria, în Cehoslovacia... Din acest punct de vedere – încălcarea – nici o deosebire între evenimente.

Drept care te rog să reciteşti pasajele „obscure" din scrisorile ori scrisurile mele, înainte de a face afirmații ca aceasta: „Cât despre Fl. C. vei avea o decepție". Ba să mă ierți: nu voi avea nici o decepție. Aşa, că tot nu mi-au editat iubiții mei colegi volumele de publicistică: am dezgropat recent (şi am publicat în „Lumea liberă" de la New York – îți dai seama ce audiență am), printre alte texte vechi şi unul în care-l călcam în picioare pe tovarăşul respectiv – articol difuzat, fireşte, nu la Europa liberă, unde era paznic Vlad Georgescu, ci la Deutsche Welle (à propos: scrie-mi, rogu-te dacă ştii ce a devenit Georg Focke, protectorul meu: în iunie 1995, mânios că bruiam candidatura lui Constantinescu, mi-a scris o epistolă de despărțire, în care mă trata – şi el! – de... Vâşinski...), am închis paranteza, revenind la Constantiniu. Nu, dragă, nu e... ceaşca mea de ceai cum s-ar fasoli pe franțozeşte Breban...

M-ai dezorientat cu totul în chestiunea Vrancea. În legătură cu ea am avut o primă înfruntare cu Ara Şişmanian (prin 1984): el pretindea – oral – că G. Călinescu, pe care Vrancea îl zugrăvea cum se ştie, în discursul de primire la Academia RPR a lui A. Toma, în fapt, îşi bătuse joc de bietul şi nevinovatul bătrân; mai afirma că Vrancea falsifică citatele... Cum însă eu nu cunoşteam originalele şi nici nu aveam chef să le caut, apoi Şişmanian nu produsese un text, ca să văz eu negrul pe alb – am rămas convins că, totuşi, Vrancea avea dreptate. Acum am citit broşura scoasă de Solacolu: deasemeni, nu am ce confrunta: nu posed documentele diferitelor congrese evreieşti, iar textul lui Shafir din Sfera Politicii *nu-mi lăsase o impresie nepieritoare (chiar*

dacă între timp o rupsesem cu Tudoran, cu Manolescu neavând ce mai rupe...). Or tu spui că... Ileana Vrancea manipulează (fabrică) citate.

Mărturisesc: m-a impresionat la cei invocați de ea (Shafir, Volovici, Andrei Cornea, Ed. Reichmann, R. Ioanid, ş.a.) ceea ce mă scoate din fire la cei cu care m-am încontrat eu – nu e corect, ci: cei care m-au atacat pe chestia Jurnalului: *Dimisianu, Ştefănescu, C. D. Mihăilescu, Pruteanu, Buduca, Simuț, Bianca Marcu-Balotă, Adameşteanu: obiceiul nesuferit de a rezuma, de a povesti un text pe care îl aveau în față şi, mai simplu (şi mai onest) ar fi fost să citeze din el.*

Într-un fel, iată că un rău poate face bine: simțindu-mă tot mai puțin bine cu sănătatea, am amânat intenția de a scrie ceva „pe marginea" unora dintre cei atacați de Ileana Vrancea şi care mă atacaseră şi pe mine: E. Reichmann, Andrei Cornea, R. Ioanid. Acum e prea târziu. Şi inutil.

O băgare de seamă – fleac, dar pentru mine, important: de prin martie acest an, de când Paul Cozighian a început să lucreze ca jurnalist în Iugoslavia, n-am mai avut România literară *– el mi-o trecea, după ce o citea... Chestiile care mă privesc direct îmi sunt semnalate şi în cele din urmă primesc o fotocopie – e regulă de la Solacolu.*

Asta este. Încolo – totul cum nu se poate mai bine.

Te salut – şi aştept următoarea rundă epistolară.

Paul

P.S. Ieri am primit prin poliția franceză notificarea: am fost dat în judecată „pentru insulte şi amenințări" – de cine crezi? De V. C. Tudor! – Cică să mă prezint la Tribunalul din Bucureşti în 14 dec. a.c...

* * *

Paris, 18 septembrie 1999

Dragă Sami,

După ce am pus, ieri, scrisoarea la cutia poştală, am înțeles că... uitasem ceva. Pe măsură ce mă gândeam la uitare, constatam că fusese, cum altfel? – esențială. Acesta fiind motivul pentru

care alerg din urmă cu această altă scrisoare – nu de negare a celei de ieri, ci de completare.

M-am uitat iar prin Coerența unui fals în desfăşurare – din nou despre bibliografia de dezinformare, *volumul de eseuri al Ilenei Vrancea, scos de Solacolu, la* Dialog. *Vei fi primit-o şi tu, de aceea îți vorbeam de el ca de ceva cunoscut şi ție – dealtfel textele cuprinse acolo au apărut în presă (ultimul în 22, în care G. Adameşteanu a mai făcut cuiva o măgărie, după cum îți poți da singur seama din Nota Autorului din 18 august 1999, aflătoare la pp. 26-28).*

Am găsit că, la urma urmelor, situația Ilenei Vrancea în ochii publicatorilor români este asemănătoare cu a mea. Prin ce anume?

– prin dificultatea întâlnită, uneori imposibilitatea cu care ajunge să-şi expună opinia, în presa de circulație;

– prin tărăgănarea, mutilarea, refuzarea publicării unor texte – de a căror apariție, imediată şi integrală fusese asigurat (din nou G. Adameşteanu);

– prin neluarea în seamă a opiniilor sale publicate, în textele cu chiu cu vai apărute – deşi argumentarea nu este „povestită” (obiceiul Adameşteancăi), ci rezumate pe citate (la care voi reveni), motivând, de-o pildă că textul cutare este „atât de lung, confuz, de neînțeles pentru majoritatea cititorilor”... (ai recunoscut citatul din S. Damian);

– prin aruncarea îndoielii asupra adevărurilor din textul în chestie, întrebând, cu candoare: „Cum îți explici că a apărut în...?” (tu dai titlul: România literară*, dar mi se potriveşte şi mie, care am publicat în* Cotidianul*);*

– în fine prin judecăți definitive de descalificare a autorului – deci a tezelor sale: „Ea e puțin (poate chiar mai mult) nebună, are fixații pe care le urmăreşte până în pânzele albe, exagerează şi deformează privind lucrurile cu un anume fanatism” – din nou te-am citat.

Recunoaşte că apropierile înşirate mai sus, când nu sunt similitudini – pot provoca oareşcare tulburare. Fiindcă şi despre mine şi despre productele mele s-a spus, s-a scris negru pe alb că exagerez; că deformez, că privesc lucrurile cu un oarecare fanatism – nu?; că aş fi un „posedat”, urmăresc „cu înverşunare”

pe câte cineva, zugrăvit ca malefic, duşman şi trădător (ai observat, sunt convins, izvorul: S. Damian).

Această paralelă, asemănătoare de situaţii – abia ieri mi-a venit. Deci nu pot fi bănuit că doar din acest motiv am fost înclinat să-i dau dreptate Ilenei Vrancea în detrimentul unor foşti prieteni – ca Shafir. În treacăt fie zis: amicul Mihai s-a supărat pe mine încă din 1990, când am scris că vinovat de violenţele gloatei bine dirijate, de suscitarea xenofobiei (antisemitism, antimaghiarism, antiţigănism), cultivarea urii împotriva intelectualilor s-a făcut vinovat, nu doar un Iliescu, ci şi un Roman; că aprobarea României Mari *a fost dată şi de Roman, cel care a justificat acest act criminal prin... provocare de ajutor moral şi material din partea Occidentului, orifiat de recrudescenţa antisemitismului în România.*

Constat cu strângere de inimă că în argumentaţia ta apare un element pe care îl credeam imposibil la tine – te citez: „Nu prea observ o modificare în abordarea problemelor, e acelaşi maniheism obtuz ca pe vremea de glorie de la Lupta de clasă; *şi mai cu seamă ceea ce urmează: „Şi când i se cere să se pronunţe asupra activităţii ei de propagandistă, nu dispune de tăria de a recunoaşte că s-a raliat unei mişcări de idei sterile, păgubitoare. Totul se reduce la actul de dezlipire a ei de revista păcătoasă, când s-a abătut de la linia oficială, susţine ea. Foarte frumos! Dar până atunci? A fost totdeauna o vitează combatantă pentru democraţie, liberalism, toleranţă?”.*

Dragă Sami, sunt sigur că n-am citit vreun rând din Lupta de clasă *– mai grav: nu am nici imaginea vizuală a copertei periodicului, ştiu că a fost călăuza ideologică a activiştilor de rang „superior”. Dar încă aş mai putea recita strofe întregi din* Lazăr..., *din* Minerii..., *ceea ce nu înseamnă că nu l-am admirat şi continui să-l stimez pe Deşliu, cel care, nu numai că s-a despărţit, sonor, de trecutu-i ruşinos (oare doar ruşinos, când te gândeşti la generaţiile de elevi şi studenţi otrăvite de astfel de idioţenii?). În aceeaşi categorie – cu multe nuanţe – te aşez şi pe tine. Şi pe Ileana Vrancea. „Nuanţele” vizează momentul şi locul manifestării noii căi. Deşliu a făcut-o* în România, *prin 1969, într-o şedinţă de partid – la care vei fi participat şi tu, iubite Sami – Ileana Vrancea cu vreo două decenii mai târziu,* din Israel; *tu, cam tot pe-atunci,* din Germania.

Asta ca să spun: faptul că I. Vrancea a fost, cândva, redactor la Lupta de clasă *n-o împiedecă să scrie, acum, ce şi cum scrie. Iar dacă „se desparte”, prin soartă-şi-destin de mine, apoi prin asta:*

Ea, ca evreică, aflată în Israel, dovedeşte un comportament sinucigaş (îmi iau răspunderea integrală pentru „cugetare”), un evreu devenit israelian încetează de a mai fi evreu. Fiindcă acela – vorbesc de oamenii de calitate – oriunde s-ar afla, în afara Israelului – cinsteşte şi practică adevărul, cel care nu are culoare... etnică; din momentul în care a devenit cetăţean al statului Israel, a fost obligat (de împrejurări) să lase la o parte adevărul (ba să-l pună între ghilimele) şi să militeze pentru interesele statului Israel.

O excepţie (temporară...): Mihai Shafir. Ce băiat bun era el prin 1978-’80, când locuia la Ierusalim: atunci tuna şi fulgera împotriva caracterului reacţionar al legilor statului, împotriva troglodiţilor de extremişti de dreapta!, împotriva tratamentului la care Evreii, persecutaţi de mii de ani, persecutau, la rândul lor pe Palestinieni... Cum a ajuns la Europa liberă, cum a devenit... mai israelian decât Papesa (altfel simpatică-foc: ar fi zis: Puiu Ţepeneag!) Golda Meir. Iar din 1990 Shafir, într-adevăr, este de nerecunoscut.

Nu din pricina atacurilor sale împotriva rinocerilor – ci din cauza apărării, muşamalizării, banalizării gândurilor şi a faptelor (deci a scrisurilor) acelor evrei care încearcă să minorizeze vina lui Antonescu în chestiunea evreiască (şi ţigănească – de ce o ocultează pe aceasta? – ca să nu vorbească de antiţigănismul aţâţat după ‘89 de Ţiganul Iliescu şi de Evreul Roman?) mergând până la a pactiza cu inomabilul Drăgan.

Mă opresc aici – am plictiseli de sănătate. Salut, Paul

P.S. Îţi voi fi spus: din martie am ameţeli cu absenţă. Medicamentele au rărit frecvenţa lor, dar nu le-am anulat. De aceea m-am întrerupt. Cu bine, Paul.

P.P.S. Cine e „doctoranda care l-a calomniat pe Patapievici”? (din mrs. către T.......)

* * *

18.08.1997

Dragă Paul, probabil că nu fac bine luându-mă la harță cu tine. Căci prevăd ce mă așteaptă. Vei interpreta sarcastic apelul meu naiv la cumpătare şi moderație. Din contactele directe avute la Paris mi-am dat seama că nu tolerezi contrazicerea şi că, observând o cât de mică rezistență, îți pierzi răbdarea, devii coleric, nesuferit. Corespondența e poate un domeniu mai ferit, distanța şi răgazul de timp dezumflă mâniile. Recunosc că prin extraordinara înfruntare a dictaturii, jertfindu-ți familia, sănătatea, viitorul – tu ți-ai câştigat dreptul să fii şi excesiv, să te laşi mânat de iritări. Ultimul lucru pe care mi-l doresc este să mă cert cu tine, situație absurdă, de neînchipuit. Te apreciez, te respect, mi-eşti drag, cu toate ciudățeniile tale greu de suportat. Sunt avertizat, ştiu ce urmează. În unele chestiuni tu nu dai înapoi, chiar în fața evidenței, eşti îndărătnic, convins ca un misionar că adevărul e în întregime numai de partea ta. De data asta, iată, dau cu bâta în baltă, caut să-ți expun calm, măsurat, câteva obiecții la o serie de afirmații la care revii stăruitor.

Pornesc de la început de la consemnarea unei stări de fapt (pe care comentatorii jurnalului tău, *cicălitori, cu rea intenție, orbi, nu o remarcă). În punctele esențiale, discernământul tău e cel judicios. Tu vezi mai bine decât majoritatea protagoniştilor scenei politice şi culturale erorile care s-au săvârşit şi nimeni nu-ți poate pretinde, pe acest plan fundamental, să fii mai indulgent, să menajezi vanități şi susceptibilități. Oricât de dur, verdictul tău de fond asupra oamenilor nu poate fi contestat. Ceea ce spui supără fiindcă atinge în genere un punct nevralgic. Mă raliez şi la supoziția ta că la baza inechităților care ți se fac ție stă la ceilalți o escamotare a vinei proprii. Ei n-au fost apți să se înalțe la gestul tău de eroism şi abnegație, dar nu vor să se împace deloc cu această reprezentare în oglindă puțin măgulitoare (ipostazele lor de laşitate şi de supunere docilă). Revanşându-se urât, recurg la tactica de a te trage pe tine în jos, de a te diminua, de a-ți găsi pete, de a te discredita. E forma lor sucită de compensare. Îşi ocrotesc astfel orgoliul şi renumele şifonat. Până la urmă, indiciile adunate conduc şi la ideea complotului împotriva ta.*

Unde mă despart însă de concluziile tale? Eu nu cred că el (complotul) este atât de organizat, cum îl prezinți tu, şi nici că are proporțiile sugerate. Preocupat să reduc întâmplările pe un făgaş plauzibil, mă ciocnesc, inerent, de voința ta de dilatare. La tine se produce un fenomen de expansiune: umplerea ecranului cu o singură imagine totalizatoare, posesivă, care îți satisface fantezia. Ce susții tu? Că există pretutindeni o conjurație contra ta, dirijată viclean şi ticălos de la un centru de putere, pe toate treptele. Felul cum înfrunți tu această inamiciție neloială determină cam întreaga încleştare actuală. Restul (adică diversitatea vieții culturale şi politice a țării) nu mai contează, e de prisos, se substituie doar conflictului principal pomenit. Inventez? Nu cred. Meteahna ta, dacă-mi dai voie, e că exagerezi, acorzi dimensiuni enorme unor circumstanțe concrete, de nedezmințit, dar care au un câmp de acțiune şi influență mai redus. Din pricina acestei îngroşări, unele explicații ale dezintegrării din jur, pe care le oferi insistent, mi se par unilaterale, nu acoperă stufozitatea unor structuri, retează câteodată, până la necunoaştere, procese vii, deloc liniare. Rezumând, rectificarea la care subscriu eu, se referă la secțiunea operată de tine într-un organism complex; valențele unor exponenți ai elitei spirituale româneşti nu se restrâng la opoziția față de tine. Ar fi prea monoton, în plus ar dispărea dintr-un foc un criteriu mai larg, cel al valorii în creație, în cercetare, în activitatea obştească. Ce vreau să zic? Tu îți aținteşti privirea doar asupra defectului – deformarea de personalitate –, pe care îl detectezi exact, neîndurător, cu un ochi care descoperă ceea ce alții omit. Prin această scrutare la microscop a unei celule, să zicem, tu faci însă abstracție de orice altceva care nu s-ar încadra în obiectiv. Poți să invoci ca scuză, poate, motivul că ingredientele nu te interesează.

Dar tabloul de ansamblu iese deteriorat. Să presupunem că un Einstein ar intra în acest colimator şi că ar trece prin testul unic stabilit de tine. Faptul că n-ar fi semnat într-o situație dată o hârtie – da, o decizie gravă – n-ar putea totuşi anihila excepționala sa contribuție la dezvoltarea cunoaşterii. Dacă Emil Cioran s-a eschivat, o dată, să sfideze fără precauțiuni sistemul comunist, el nu ajunge, datorită acestei inconsecvențe o nulitate şi nici nu poate fi tratat ca un răufăcător. Chiar coborând ştacheta, vorbind de muritorii de rând, tu nu ții seama de gradul de

performanță în efortul lor creator, îi păstrezi pe toți ferecați într-un clasament definitiv (cine a avut curajul să rupă consemnul tăcerii?) şi nu admiți altă măsurătoare. În ierarhia ta, atitudinea civică e nu numai prioritară, dar şi exclusivă, deşi nu epuizezi în acest fel capacitatea societății de a produce valori. Survine de aici, implicit, o nouă nedumerire a mea. Mereu îi judeci pe partenerii potențiali sau pe adversari, raportându-i la radicalismul comportării tale. De aceea împarți note proaste, le ceri tuturor să nu deschidă gura, să nu părăsească colțul anonimatului. De acord cu tine, aceşti inşi (aproape toți) nu pot face față la examen, n-au fost în stare să depăşească un stadiu de prudență şi comoditate, au capotat. Mai mult. E un aspect dezagreabil că azi unii dintre ei nu divulgă public limitele purtării din timpul lor glorios, ireproşabil (o născocire!), revendicând aplauze, decorații, prerogative. Eşti în legitimă apărare, ca să folosesc acest termen, când dezvălui ipocrizia şi ambiția lor de a uzurpa veritabila rezistență. Dar tu mergi prea departe. Mai întâi, nu e cel mai potrivit (ca spectacol) să le dai continuu lecții, lasă pe alții să compare şi să restabilească raportul real între atitudini. Apoi, tu iar exagerezi. În afara gestului tău (sublim!) de nesupunere, nu mai vezi aproape nimic demn de semnalat, totul e o apă şi un pământ. Cu delicii le aminteşti permanent celorlalți cum au stat ei în genunchi, în ce mod s-au umilit, ce sterp e rodul automutilării lor. Totuşi nu a fost chiar vidul absolut. Tu nu atribui, chiar pe planul curajului civic, nici o semnificație unor împotriviri mai reținute, mai puțin riscante, mai ocolite. Mai erau şi alte forme de refuz de a fi complice cu sistemul (mult mai puțin eficiente decât protestul tău), dar de neomis. (Să citez nume? Manolescu, Liiceanu, Alexandru George, Ana Blandiana, Doinaş, Marino n-au fost toți impostori, ei s-au distanțat, fiecare diferit, de ideologia oficială, nu s-au pus în serviciul ei, au renunțat la unele privilegii, menținând o cotă de reputație profesională şi morală). Bănuiesc că vei sări ca ars şi vei evoca momente mai mult sau mai puțin penibile din cariera lor când au dat semne de fisură (în conduita cetățenească, dar şi estetică). Ține seama că nu introduc în discuție indivizi care s-au dat în stambă după decembrie 1989 şi care nu pot pretinde circumstanțe atenuante. Dar ceilalți, care îşi fac meseria, în anumite margini şi îndeplinesc nişte norme de exigență

nu confirmă teoria golului deplin care te înconjoară. Te înțeleg când te exasperează fraze confuze, de multe ori aberante, emise de aceşti colegi de breaslă sau măsuri arogante, anticulturale, luate de ei, aflați în posturi de comandă (ca directorul editurii Humanitas care ți-a boicotat cartea). Nu se poate însă reduce totul la asta. E firesc să-i asediezi cu un tir necruțător, nu poți însă pierde din vedere că ei se deosebesc de gloata de huligani şi pişicheri şi că au unele merite în bătălia contra comunismului mascat practicat de Iliescu, contra prejudecăților şovine şi a exaltării deşănțate a autohtonismului, contra prostului gust şi a mercenariatului literar. Respingându-i in corpore, nu obții o redresare. E adevărat că un rechizitoriu implacabil, de genul celor întocmite de tine, apare deosebit de necesar într-o epocă de răscruce. Tocmai pentru a mări eficiența rechizitoriului, el n-ar trebui să părăsească un perimetru de obiectivitate. A împuşca în dreapta şi în stânga, ca o rutină, nu e o alternativă recomandabilă. N-am terminat, mă mai suporți? În apostolatul tău, convins de justețea sentințelor pe care le pronunți (şi repet că ele nimeresc hiba cu o intuiție infailibilă), regret că nu eşti mai maleabil, nimic nu te clinteşte din cale, îți astupi urechile, nu înregistrezi unele plângeri întemeiate. Nu se poate nega ce s-a petrecut: Jurnalul *a fost întâmpinat de unii în chip netrebnic ca un prilej de a-şi da poalele peste cap, arătându-se ce abjecție persistă în mediul scriitoricesc. S-au ivit, însă, şi semnalări corecte, ți s-au imputat o serie de ieşiri nu prea delicate, acuzații extreme nefondate azvârlite dezinvolt, scormoniri în afaceri private, jigniri prin epitete usturătoare, prin aluzii deocheate, prin suspiciuni ce nu pot fi dovedite. Pe tine te lasă rece aceste reclamații, cu toate că trebuie să admiți că o alunecare în clevetiri şi vulgarități dăunează mesajului incendiar al cărții, atât de important.*

În aceeaşi ordine de idei, poate, ce altceva decât temperamentul irascibil te-a determinat să întrerupi o relație de prietenie care fusese pilduitoare pentru obşte? Din coeziunea de spirit cu Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, mai târziu Lucian Raicu s-a format acel focar de dezbateri luminoase asupra destinului României şi asupra creației autohtone, care a însemnat dovada că tirania nu e invincibilă, că se mai poate spera în adevăr, în bine, în frumos. Nu vreau să folosesc cuvinte mari, e păcat însă că o exemplară

dăruire în folosul unei cauze s-a destrămat în răfuieli şi învinuiri fără sfârşit. Nu te enerva iarăşi, sunt alături de tine ca să reprob duplicitatea unora. Nu trebuie să-mi explici mie că autorii de jurnale beneficiază de condiţii aparte, au rabat, îşi pot permite să mai dea iama prin alte ogrăzi. Iartă-mă că sunt atât de sincer, tu ţi-ai făcut un sistem din aceste masacrări.

Mă opresc la Ana Blandiana. N-a vrut să semneze un protest pe care era şi numele tău (nu pot controla autenticitatea sursei). De ce însă atâta muniţie consumată pentru descalificarea ei? În pofida unor clipe de panică şi resemnare, abateri omeneşti – zborul ei a fost prea aproape de pământ – ea nu a încălcat însă anumite prescripţii morale în vigoare şi nu justifică oprobiul. Şi eu pot să confirm o nobleţe a ei în distanţarea faţă de dictatură. Am întreţinut o corespondenţă secretă cu Ana Blandiana printr-un curier diplomatic, de care a fost şi Monica Lovinescu informată, de aci, probabil, simpatia pe care i-o purta. Pe Ana Blandiana o stimez mult şi nu consider că trebuie pusă la index. La tine între delict şi pedeapsă nu transpare o echivalenţă de la cauză la efect, tu arunci anatema, rupi toate punţile. Îmi imaginez că nu te-ai simţi bine în pielea ta dacă ţi-ar stâlci cineva produsul creaţiei, caricaturizându-l, minimalizându-l (prin glume fără haz de calibrul aceleia care identifică pe autoare cu motanul Arpagic) sau răspândind insinuări cu privire la presupuse aventuri galante, compromiţătoare, de neverificat. A scoate mereu ochii cuiva pentru slăbiciuni poate reale, dar ispăşite oricum, nu se potriveşte cu prestaţia care se aşteaptă de la tine. Ai fost şi eşti un simbol, ţara nu te-a îmbrăţişat după decembrie 1989, cum ar fi fost de cuviinţă (trebuia să fii chemat înapoi cu onoruri naţionale). În conştiinţa colectivă ai rămas însă un reper, o instanţă a adevărului. E nenatural să te dedici unor dueluri cu morile de vânt (unele nefericite ţinte de atac din aceeaşi tabără) şi să fii temut din pricina izbucnirilor arţăgoase şi a impulsurilor vindicative. Nu mă simt nicidecum bine în rolul de predicator, ştiu şi că nu eşti dispus să primeşti lecţii de la mine, că mă judeci aspru. Ce vei face oare cu aceste rânduri? Probabil că vei bombăni agitat prin locuinţă spunând că sunt cineva care se bagă unde nu-i fierbe oala şi că ar fi interesant să-mi scuturi memoria reconstituind scene în care m-am arătat pricăjit şi nevolnic când s-ar fi impus îndrăzneală şi verticalitate.

Mai solicit puțină răbdare. Trec la chestiuni mai minore, de natură personală. Promit că voi fi şi pe acest versant telegrafic, nu mă voi risipi în detalii. Ți-am declarat că nu agreez schimbul epistolar, aş fi preferat să stăm față în față, anticipând replicile, nuanțând opiniile, cu toate că nu m-ar fi îmbărbătat lipsa de temperanță în dialog. Îmi retransmiți bunăoară zvonurile care circulă în târg şi te uimeşte şi pe tine predilecția mea de a combate în scris doar pe ne-evrei. Nu ştiu dacă e aşa, eu nu m-am gândit la asta. Chiar în volumul meu recent sunt reproduse dispute mai mult sau mai puțin acerbe cu Pavel Câmpeanu, Andrei Cornea şi chiar Z. Ornea. Nu pricep de ce ar fi o datorie a mea, numaidecât, să mă ocup de cazul Crohmălniceanu. Că rebusul trebuie dezlegat nu mă opun, nu mă aşez de-a curmezişul. Soluția optimă ar fi fost ca el să apuce singur taurul de coarne, să desluşească meandrele din biografia sa (cât a fost constrângere exterioară, disciplină de partid sau cât a fost convingere sau şansă de supraviețuire; dacă a ajutat cu randament la instaurarea unui barem al valorii sau dacă poate fi incriminat pentru complacere în minciună şi în surogat intelectual). Despre filosemitism îți mai precizez un amănunt. Posedat de gândul de a descifra cursul evenimentelor nu m-am oprit la poarta casei mele, mi-am asumat culpele proprii (poate nu îndeajuns, recunosc). Strădiunța în această direcție poate fi atestată în volumele mele noi sau în cele reeditate. Am evitat totuşi să abordez, pe parcursul analizelor sau al autoanalizelor, mai direct problema evreiască. N-am vrut să mă las acaparat de ea deoarece apărarea celor persecutați, un principiu care mă călăuzeşte, are un sens mai cuprinzător. În ultima vreme, însă, răbufnirile xenofobe ostentative şi în special cele flagrant şi violent antisemite au căpătat amploare. Nu doar huligani şi scandalagii, dar şi cărturari, altfel fini, erudiți îşi etalează fără ruşine profesiunile de credință. Să le înşir? Adeziune la Legiune, cu specificarea că ea şi-a trasat menirea de elogiat de a curăța țara de străini; bagatelizarea suferințelor îndurate de un alt autor de jurnale, Mihail Sebastian, existența lui înscriindu-se mai curând, după ei, într-o dramă de operetă; condamnarea Americii pentru că a intervenit în urmă cu cinci decenii (culmea!) în favoarea ruşilor, neîngăduind deci, lui Hitler să-şi facă mendrele. Confruntat cu acest viespar sunt din ce în ce mai dezgustat, citirea gazetelor mă întărâtă, mă cuprinde sila.

M-am hotărât să ridic mai mult vălul discreției, să nu mă mai ascund (ceea ce implică şi prezentarea răspunderii unor evrei, care şi-au întinat cinstea în fărădelegile cumplite ale veacului). Tangențial, am ajuns la tema menționată într-un articol despre furia antiamericană în presa din Bucureşti. Dacă va fi tipărit ți-l trimit, în caz că scrisoarea de față nu va stinge orice curiozitate a ta față de îndeletnicirile mele.

Un cuvânt şi despre eterna poveste cu debutul Gabrielei Adameşteanu. E posibil ca versiunea ta asupra desfăşurării lucrurilor să fie valabilă. Mai accentuez odată şi acum că, într-un context mai larg, mă consider vinovat că n-am fost la înălțimea intransigenței tale în spunerea adevărului (amintesc de câte ori am ocazia de unde provine admirația mea pentru tine şi stânjeneala pentru infirmitățile mele). Cât despre strategia adoptată la revistă, accept mustrarea referitoare la încurajarea unor prozatori mediocri. Uiți însă ceva. Pe baza acestui program de amortizare a şocului au fost publicați şi oameni de vocație. Expuşi în vitrina de la România literară*, ei intrau într-o zonă de protecție, căci primiseră automat un certificat de valoare, nu mai erau un vânat fără apărare, îşi puteau consolida opera şi concepe (de ce nu?) cu o altă încredere şi proiectele realiste de subminare prin literatură a dictaturii. Premisele s-au creat. Ceilalți n-au imitat însă exemplul tău. Prudența mea nu era doar o expresie a fricii. Ştiam că din încăperile situate prea în față ale* României literare *nu putea porni cu sorți de izbândă asaltul nemijlocit contra stăpânirii, decât dacă instigatorii ar fi inclus în calcul şi varianta cu sărirea în aer a revistei, pierzându-se astfel o baricadă şi o tribună de lansare. Dând talentelor o supapă de afirmare, chiar cu scrieri mai puțin angajate, le conferea m un alt statut, le preparam pentru înfruntările viitoare mai grele fiindcă înarmați cu dovada talentului (de care țineau seama autoritățile) era mai greu să fie distruşi. Țin minte că m-am zbătut să apară un fragment din romanul tău* (Tecla)*, alegând nu paginile cele mai dure. Secțiunea operată în carte indica însă irupția unui alt tip de narator, marcat de obsesia eroticului, ager în scotocirea ungherelor dominate de instinct şi de obscure afinități – o revelație a momentului literar. Şi în coliziunea ta sălbatică ulterioară, plecând de la artă, cu regimul ți-a fost de folos prima breşă când ai cucerit distincția de scriitor autentic. Tu ai optat*

apoi, constrâns şi de ticăloşia aparatului ideologic, pentru conservarea întregului, fără ciuntire, fără plecăciuni, fără concesii, ceea ce însemna singura cale de mântuire a creației (cum excelent demonstrezi) riscând însă să fii proscris ca un lup singuratec. E tragedia şi măreția itinerarului, fixat de tine, care a reprezentat ce a fost mai bun şi mai sănătos în România. Nu-mi arog nici un rol în traiectoria ta, voiam doar să sugerez că există un capitol de interacțiune literară pe filiera Tvardowski-Soljenițîn, păstrând proporțiile.

Mă întorc la cele dintâi rânduri ale scrisorii. Acum am întocmit-o, n-o mai schimb, mă îndoiesc că ea va avea un efect şi că o vei recepta cu credința că n-are alte dedesubturi şi că nu face parte din complot. Cu inima strânsă, o arunc totuşi în cutia poştală. N-am mai apucat să istorisesc peripeții din traiul meu fără relief (mutare, căsătorie, ieşire la pensie). Poate altădată. Îmi pare rău că Luminița nu m-a sunat. Calde salutări Anei şi lui Filip. Vă îmbrățişez, cu aceeaşi afecțiune, Sami.

PRIVEŞTE ÎNAPOI FĂRĂ MÂNIE!
(DESPRE RADU COSAŞU)

Din corespondenţa lui Franz Kafka se degajă, uneori, o tensiune, care trădează o neîmpăcare între două contrarii: dorinţa de a fi fidel în prietenie se ciocneşte de un alt imperativ, de care romancierul s-a lăsat condus toată viaţa, şi anume respectarea, în orice circumstanţă, a adevărului. În evocarea biografică pe care i-o dedică, Max Brod reproduce rânduri dintr-o scrisoare din anii lor de tinereţe. Kafka n-a venit într-o seară la o întâlnire a studenţilor din colegiu şi s-a considerat dator să explice absenţa sa amicului, care îl însoţea de obicei peste tot. În scurta epistolă de scuze el introduce şi o măruntă rezervă la comportamentul în public al celuilalt. Străduindu-se să fie explicit, tatonează terenul ca să nu-l rănească printr-o afirmaţie prea dură. Alungă însă ezitările deoarece tinde să se poarte în relaţia lor pe deplin sincer şi adaugă: „Dar sunt prietenul tău când îţi spun asta, nu vreau să-ţi fac nici un rău".

Pentru Max Brod declaraţia din misiva oarecare – mai primise o sumedenie de acest gen în diferite ocazii – capătă un relief special, căci i se pare că ea dezvăluie nevoia absolută de exactitate, care îl caracteriza pe autorul *Procesului,* ca şi extraordinar de precisa angajare a conştiinţei. De aceea consideră că poate extrage de pe atunci o definiţie a firii lui Kafka: „*Conscienza scrupulosa* – ea se exprimă în faţa dubiilor morale, n-ar fi acceptat vreodată să omită nici cea mai mică umbră a unei nedreptăţi".

Pun aceste fraze ca un fel de motto la ceea ce urmează, fiindcă ele îmi permit să trec peste unele reţineri proprii. Am,

recunosc, o senzație de stânjeneală, nu mă simt în apele mele, hotărându-mă să scriu despre cartea recent apărută a lui Radu Cosaşu (*Autodenunțuri şi precizări,* editura Hasefer). Poate că s-a înregistrat faptul că am evitat să comentez până acum volumele sale anterioare, neputând depăşi temerea că prietenia veche ce ne leagă ar impieta asupra efortului de obiectivare în analiza critică. În realitate am săvârşit o inechitate, tratându-l altfel ca pe ceilalți mânuitori de condei. Încerc să răscumpăr cu întârziere greşeala, fără însă să pot prevedea dacă va fi o compensație suficientă. Îmi asum riscul şi pentru că textul incită la tot pasul la discuție. Sper că şi în acele puncte în care se vor ivi divergențe de păreri între noi, fireşti între intelectuali, Radu Cosaşu va situa rezervele mele în lumina celor afirmate de scriitorul praghez, pe care îl venerează şi dânsul, adică va fi convins că intenția mea n-a fost să-l lezez.

Îndemnul de a întocmi însemnările de față decurge şi din împrejurarea că, datorită unor intersecții în biografiile noastre pe mai multe decenii, aş fi probabil mai în măsură să circumscriu experiența lui fecundă de prozator şi totodată de martor avizat al veacului din urmă.

PAŞI (COMUNI) PE NISIPUL ALUNECOS

Beneficiez pe un lung parcurs de un avantaj pentru un critic, să-l numesc topografic, deoarece am fost adesea în imediata sa vecinătate. Facem parte din acelaşi leat literar, ne despart doar câteva luni în aniversarea zilei de naştere. Aproape identic s-au scurs câteva etape din itinerar: copilăria, sub teroarea amenințărilor şi discriminărilor de tot soiul; aderarea timpurie naivă, buimacă la un crez revoluționar care ne-a confiscat energiile juvenile şi s-a dovedit apoi o cauză a deziluziilor şi a impasului; dezmeticirea greoaie, în condiții de semiclandestinitate (era periculos să ne deconspirăm în întregime, marcați de prudență, de frică, de ruşinea unor rătăciri atât de sterile); aspirația de a dobândi, în fine, luciditate, independență de gândire, acces spre arta necontrafăcută. Desprind din filele confesiunii sale, compusă în stare de fervoare vizibilă şi alte indicii ale suprapunerii de traiectorii. Nu rareori

coincidențele merg atât de departe că dau impresia unei repetiții sub semnul fraternului.

Eram la curent, de pildă, cu căderile de ordin fizic şi psihic care l-au zdruncinat, efecte ale înfruntării de gherilă epuizante, ferite de razele soarelui şi fără o definitivă ruptură de dictatură, adversar considerabil superior ca forță şi neînduplecat. La lectură am avut revelația că devastările pe acest versant au atins proporții alarmante.

Vorbesc în cunoştință de cauză, am apelat şi eu la cârja nevrozelor, când presiunea din exterior a clătinat pilonii mei de susținere. Am traversat şi eu în ritm ciclic perioada de fobie ce se concretiza mai ales în senzația de a nu mă putea deplasa. La Radu Cosaşu constat că năvala spaimelor a modificat cadrul elementar de trai.

Cu franchețe, nu fără un ton de autoflagelare, sunt descrise în volum crizele de panică în spațiile deschise, cu precădere în decursul voiajelor peste hotare. Era o infirmitate, pe care n-o putea destăinui cu voce tare, se agăța de subterfugii caraghioase şi umilitoare, obsedat în cele mai banale raiduri pe străzi, departe de domiciliul protector, că revine angoasa care-l paraliza. Ca să mențină un prag de normalitate s-a supus capriciilor nevrozei cu gândul s-o domesticească, s-o fructifice în creație.

Aflu cu uimire că am consultat într-o vreme acelaşi medic psihiatru, I. V., pe bancheta căruia ne-am deşertat desaga de visuri, nostalgii şi remuşcări, preocupați să găsim avaria lăuntrică. Ce surpriză în filele respective, că terapeutul perspicace, ajuns ulterior amic, a oprit la o răspântie, cu un gest de zădărnicie, sondajul în unghere neumblate. La fel a procedat şi cu mine, convins că e târziu pentru redeşteptarea traumelor ascunse. Ipohondria noastră, atât de asemănătoare, era îndărătnică şi nu ne scutea de umilințe cotidiene şi divulga slăbiciunea de a nu putea ieşi dintr-un stadiu de supunere pasivă şi de laşitate. Ea ne şi ajuta să ne conservăm ființa, fără să renunțăm complet la demnitate, fie ea mult ciuntită. Nu din întâmplare şi-a intitulat Radu Cosaşu recolta sa de literatură *Supraviețuiri.*

Continuând să urmăresc similitudini până şi în minime detalii, descopăr că şi în efortul său de pătrundere în presă, traseul i s-a încrucişat cu redactorul versat, V. M., care i-a predat lui ca şi

mie un curs de inițiere în meserie. De la el a împrumutat şi primele noțiuni în tehnica de amortizare a contactului cu cenzura, cu forurile de îndrumare culturală. Îmi sar în ochi la răsfoirea cărții şi alte paralelisme în preferințe sau idiosincrasii, de la lecturi interzise la practica timidă a unor întruniri conspirative.

De curând m-am ocupat şi eu de André Malraux, unul din romancierii favoriți ai lui Cosaşu, mereu invocat de el ca arbitru în controversele de idei. M-a atras şi pe mine oscilarea autorului *Condiției umane* între legendă şi real, fiind curios până la ce punct poate cineva inventa propriul trecut. Pornind de la Malraux şi pe Radu Cosaşu îl chinuie întrebarea dacă rămân în posteritate opere concepute sub stindardul utopiei, care pledează pentru curmarea injustiției sociale şi pentru anularea servituții metafizice a individului. Dintr-o optică mai aproape de prezent aceste cărți au poate o hibă, n-au dibuit în germene pata de sânge care va mânji mantaua revoluției. Li se putea pretinde însă în euforia începuturilor să presimtă răul aferent? Revin trimiteri la pilde înrudite: *Armata de cavalerie* (Babel), *Înfrângere* (Fadeev), *Cui îi bate ceasul?* (Hemingway).

Şi pe Radu Cosaşu îl tentează tema convertirii spre cel mai vajnic anticomunism la Orwell, Koestler sau Silone, deşi trebuie să avertizez că în cercetare, de la un anumit interval, distincțiile pe care le face el se îndreaptă pe un alt făgaş decât la mine. Mă voi referi mai încolo la aceste neconcordanțe într-un alt context mai larg, deocamdată pomenesc şi persistența lor. Şi eu m-am oprit într-un comentariu la amănuntul că Malraux a salutat cu entuziasm *Străinul* lui Camus. „Trés important!", a fost parola de recomandare expediată prin Franța ocupată, munca sa de consilier la editura Gallimard nu înceta în momentele vitrege.

Rețin încă o convergență: în opțiunile literare şi Radu Cosaşu subliniază importanța pe care o acordă mărturiei lui Soljenițîn din *Stejarul şi vițelul.* Acolo e înfățişat tandemul între spărgătorul unui sistem, cu un radicalism ce nu cunoaşte compromisul, şi un complice din tabăra vrăjmaşă, Tvardowski, poetul răsfățat de putere, care putea înlesni breşa şi mai era disponibil pentru răzmeriță (am explorat şi eu pe îndelete într-un eseu acest dosar palpitant).

Tocmai afinităţile atât de izbitor comune scot mai clar în vileag şi o serie de diferenţe între noi. Detaşând ce ne desparte, recunosc de îndată că în evoluţia literară el a obţinut în unele privinţe un avans apreciabil. Astfel, în contrast cu mine, înclinat excesiv în epoca prigoanei spre precauţie, inhibat de o aglomerare a primejdiilor, existând adesea ca un somnambul, Radu Cosaşu a „ucis" în câteva momente cruciale şovăiala, şi-a luat inima în dinţi, a sfidat consemnul de a nu părăsi coloana, şi a strigat în gura mare că „împăratul e gol".

Era o înfiripare a disidenţei încă vag articulată, dar care aspira să confrunte vacarmul revoluţiei cu criteriile ei iniţiale, cu propriul catehism. Denumită nu prea fericit „lupta pentru adevărul integral", expunerea curajoasă de doleanţe de la o tribună a unei reuniuni scriitoriceşti, impregnată şi de lozincile timpului, a fost aspru sancţionată cu ani de şomaj şi de închidere a căilor spre publicare. Este legitimă referirea lui Radu Cosaşu la episodul pe care l-a provocat el însuşi, eludat de alţii în recapitulările lor asupra rezistenţei la totalitarism. Lansându-se după aceea ca nuvelist şi gazetar, el a cucerit iute o audienţă, numele său e azi un reper pentru o formulă de proză care s-a impus, fascinată de eveniment, cu atenţia aţintită asupra elementului spectaculos, cu iz de senzaţie, îmbibată însă şi de livresc. Cine zăreşte sub un text semnătura lui e prevenit, se aşteaptă să asiste la un număr de acrobaţie a spiritului, cu incursiuni, dincolo de rutina prăfuită, în geografie, în istorie, în arheologia memoriei.

Când am căutat nu de mult să situez într-o sinteză critică tipologia unor romancieri contemporani în ramele modernităţii europene – ademeniţi obsesiv de actualitate, pe baza „deformării" acceptate conştient ca jurnalişti, tânjind totuşi să străbată şi culoarele erudiţiei, poligloţi, stăpâni pe domenii diverse ale ştiinţei, filosofiei sau artei – mărturisesc că pentru perimetrul carpato-dunărean creaţia lui Radu Cosaşu mi s-a părut o ilustrare nimerită. E lauda majoră pe care i-o pot aduce. Nu e prea răspândită la noi specia de profesionişti ai cuvântului care îşi exercită îndeletnicirea cu convingerea că scrisul impune şi un stil de viaţă adecvat. Pentru întreţinerea inspiraţiei e nevoie zilnic de încărcarea motoarelor. Prototipul pe care îl schiţez repetă ca un ceremonial mişcările pe care le revendică meseria, coboară de dimineaţă în stradă ca să

cumpere mai multe gazete, dedică ceasuri pentru lectură, pentru rezolvarea corespondenței, pălăvrăgeşte la telefon, stă şi la o şuetă.

În ce îl priveşte pe Radu Cosaşu, el bifează rar ultimul punct, pentru că nu agreează birtul sau cafeneaua, în schimb e semnalat în chip repetat în promenade prin variate cartiere ale Capitalei, cu iubita de braț, refăcând o hartă imaginară, care e haşurată în funcție de vârsta feluritelor fațade ale caselor.

Ca un admirator al lui Mircea Eliade, şi-a fixat şi el focarul de plăsmuire a evocărilor în preajma străzii Mântuleasa, ulițele copilăriei arătau cam aidoma şi le-a străbătut cu o curiozitate nepotolită vreodată. Pe temeiul unui citadinism teoretizat şi practicat asiduu, a plecat şi în larg, peste marginile împărăției locale. Descripțiile dedicate altor meridiane se nutresc, aşijderea, din cele bucureştene, dintr-un depozit extrem de bine dotat, o enciclopedie ambulantă, cartea fiind permanent un partener de drum, o realitate vie, biologică. Sunt convocați în clipa nimerită la rampă iluştri exponenți ai confreriei: Marquez, poposind în văile Columbiei sau în parcurile Havanei; Babel, rostind discursul voit neutral, nesfidător, la Congresul cărturarilor de la Paris, în ajunul surghiunirii sale în Gulag şi trimiterii la execuție; Hemingway, purtând în geantă manuscrisul romanului *Adio arme* ca să-l predea spre consultare lui James Joyce (alături de teancul de file, corectate cu acribie, lăfăindu-se şi mănuşile de box, pregătite pentru pugilatul cu Scot Fitzgerald, oricând posibil şi în apartamentele amicilor, ca o probă de virilitate). Atracția față de bibliotecă la Radu Cosaşu evidențiază un instinct dresat, reperabil la maniacii superiori, de nevindecat.

În volum m-au captivat profiluri în linii tremurate, de la Ghidale pribeag între cavaleriştii lui Babel; Levinson, comisarul martir din *Înfrângere,* care şi-a călăuzit companionii de luptă spre un dezastru ghicit, implacabil; până la Kyo din *Condiția umană,* conspirator versat în gândirea lui Confucius, care poartă cu sine tubul cu cianură, ca să nu cadă viu în mâna duşmanului. Pe lângă ei, ficțiuni literare, se profilează în carne şi oase colegi de scris, pe care i-a cunoscut pe coridoarele redacțiilor, în şedințele secțiilor de creație: Ion cel Negru, alias Caraion, din care picură venin, în registrul artei; Esteticianul, însoțitor devotat, sâcâindu-l cu întrebări inoportune; Milo, duhovnicul, care l-a aprovizionat cu broşuri ce nu circulau legal şi difuzau sămânța îndoielii. Dăltuind

galeria de personaje exemplare, Radu Cosaşu trăgea foloase din îndelunga lor frecventare, dar şi din şcoala reportajului, pe care a absolvit-o, scruta repede şi precis oamenii, înfigându-i pregnant în cadru. Într-o cronică de trei secunde, febril, nelăsând nici o pauză de respiraţie calmă, autorul îi transmite iubitei o depeşă de amor, gonind pe bulevarde pentru a alege mici daruri, urcând brusc de la frivolităţi la altitudinea responsabilă în faţa dramelor universului.

Amalgamul de stări e cultivat cu premeditare, numai el se poate descurca în zone atât de eterogene, fără să fie vreodată deplasat, cu simţ pentru asocierea unor elemente care înainte de stabilirea liantului apăreau fără legătură între ele. În ce aude şi în ce vede autorul, îşi întrece concurenţii, e mereu cu un pas înainte. Abrupt, patetic, nedomolit, Radu Cosaşu a creat un stil lesne recognoscibil, în care nu are egal.

ALTARUL CA UN MUZEU IMAGINAR

A sosit timpul să mă întorc la promisiunea făcută din start. M-am angajat să judec volumul lui Radu Cosaşu imparţial, fără efuziuni sentimentale, spunând fără ezitare ce e bine şi ce e rău din unghiul meu de cuprindere. Am plecat şi de la o comparaţie a rutelor noastre, doar ca un mijloc de situare în peisajul literar, gratificând cu semnul plus ascendenţa pe care a câştigat-o el pe unele poteci. Trebuie să precizez că faţă de prima parte a itinerarului, când ne mişcam cam între aceleaşi coordonate, în deceniile din urmă s-a ivit un decalaj, el nepărăsind Bucureştiul, pe care l-a pătruns prin toţi porii, în vreme ce eu m-am trezit catapultat într-o urbe străină, lucrând la o universitate germană, unde am fost constrâns să mă acomodez şi unor noi rigori în înţelegerea lucrurilor şi în conduită. Astăzi, dacă noi doi nu mai suntem întru totul, cum se zice, în aceeaşi barcă şi nu mai funcţionează impecabil principiul vaselor comunicante, faptul nu e doar o urmare directă a separării spaţiale. Mai acţionează şi alte influenţe.

După lectura volumului mi-au rămas o serie de nedumeriri. Nu este corect să exagerez discordanţele, dar nici nu le pot diminua semnificaţia. Îmi propun să demontez metru cu metru formula cărţii, încercând astfel să explic şi natura unor nepotriviri.

Sunt surprins că tocmai observatorul acid până la sarcasm, căruia nu-i scapă incongruențele, renunță pe unele porțiuni, pe neașteptate, la nepărtinire. Survin crâmpeie de eclipsă, când pare absent, nereceptiv, atins de un soi de cecitate. Câmpul de vizibilitate se micșorează atunci vădit, o secțiune a tabloului nu mai e percepută, fiind acoperită de un văl întunecat. Să încep cu contururile ambianței imediate. Ni se aduce la cunoștință că Radu Cosașu și-a împodobit interiorul cu chipuri înrămate. La el acasă: „peretele meu, cel de rugă matinală și atee, între poza lui Rebreanu academician și imaginea unui rabin îngrijind mormântul lui Kafka la Praga”... (pag. 251). Pe urmele lui Malraux, Radu Cosașu a încropit harnic în camera sa de lucru un „muzeu imaginar”, o colecție de figuri celebre, surprinse în situații caracteristice. Zona din care sunt recrutate personajele demne de a fi afișate în galerie este cu predilecție literatura. Când le evocă, reporterul se lasă cuprins de un fior al evlaviei, nu-și reprimă admirația.

Pășind spre acel altar, vom consemna doar fapte exemplare, va fi prohibită orice notație ironică, ireverențioasă, ni se atrage atenția insistent că ne-am ridicat la un nivel al performanței. Trecem în revistă modelele ireproșabile, constante în existența de zi cu zi. Ar fi o indiscreție și chiar o blasfemie să te interesezi în cazul lor de eșecuri, rătăciri, păcate. Ce-l silește pe autor să-i trateze altfel decât pe muritorii de rând, să le refuze abordarea realistă?

Nu avem încă la dispoziție toate datele ca să descifrăm motivele acestei inconsecvențe. Ne lipsește deocamdată o cheie de citire, un cod, care să destăinuie mobilurile. Tatonez terenul și remarc, cu uimire, bunăoară, că nu numai somitățile culturii beneficiază de o recepție privilegiată. Și alți inși, din anturajul apropiat al breslei, pe care Radu Cosașu i-a cunoscut prin contact nemijlocit, circulă în carte cu un nimb în jurul capului. Ei își pierd atributele de pământeni, se înalță la funcția de ghizi fără prihană, al căror cuvânt e literă de evanghelie. Când Marin Preda a catadicsit să-l încurajeze, bâiguind câteva vorbe de laudă despre *Supraviețuiri,* Cosașu s-a simțit purtat în al nouălea cer, n-a conceput să destrame vraja.

Dar nu numai pe acest palier al vedetelor se complace el în postura unui apologet necondiționat. Coborând oleacă mai jos, la camarazi din același contingent, cu care a împărtășit bucuriile și

necazurile ascensiunii către consacrare, uită repede treapta umilă de pe care au demarat. Parteneri de destin, Țic şi Mazilu cresc vertiginos în importanță, devin talente de excepție, personalități de o moralitate desăvârşită, sfetnici înțelepți. Nu neg, doamne fereşte, meritele lor, dar nu-mi închipui să fi fost scutiți în unele circumstanțe de accese de miopie sau confuzie. De ce nu se suflă nici un cuvânt despre deraierile, poate rare, totuşi mult prea omeneşti? Când autorul recurge la o privire selectivă şi înregistrează doar o parte a tabloului, figurile admise în galeria de modele trăiesc într-un registru de infailibilitate şi nu li se mai văd decât aripile de îngeri.

Se strecoară pe lista aleşilor şi inşi care, din optica unor contemporani, sunt departe de a corespunde exigențelor. Radu Cosaşu întrebuințează o grilă de selecție aparte, căci şi un profesor de istorie, rutinat dar mediocru, Cristian Popişteanu, este primit în Olimp şi considerat un stâlp al rezistenței la tiranie. Un intelectual complex, contradictoriu, ca Paul Georgescu este idilizat. Nimeni nu poate tăgădui virtuțile sale: spiritul caustic, perspicacitatea în diagnoze, gustul sigur în promovarea talentelor. Toate bune şi frumoase, dar cum preia Radu Cosaşu fără împotrivire imaginea fardată, din care s-a extirpat tot ce ține de degradarea criticului atât de înzestrat: obediența față de dogmă, voluptatea de a împinge uneori pe alții în fundătură şi neputință? Nu putem crede că Radu Cosaşu, autorul atât de sensibil şi rațional, nu ştie că prezintă doar o jumătate din întreg, că ascunde partea mai puțin nobilă atinsă de cangrenă.

Pe ce se reazemă tonul indubitabil cu care împarte regnul uman luat sub lupă? Ce apare evident e că uzează de două cântare. Când fasciculul de lumină inundă o fâşie a tabloului, pe acel segment nu mai întrezăreşte ridul, eroziunea, începutul de putrezire. Vietățile care trec prin raza binecuvântată se leapădă de tot ce e terestru, neîmplinit, acced la sacralitate.

Intuind înclinația spre o stare de pietate față de semeni, şi medicul psihiatru sugerase sibilinic că în paginile lui Radu Cosaşu îşi face mendrele poate o boală, pe care a desemnat-o „a pubertății”. La lectură, transpare o perpetuare a unei bifurcări de natură mai degrabă infantilă: de o parte cerul cu preoți, călugări, asceți şi îngeri, întâmpinat cu imnuri de slavă, pe de altă parte iadul populat de monştri şi strigoi. Exagerez voit, tendința există

însă spre o regresiune către o lume a extremelor cântată în basmele copilăriei, cu atât mai stridentă cu cât autorul este departe de a fi naiv, e inițiat în coridoarele întortocheate sociale şi morale, cunoaşte tenebrele. Cât de plastic surprinde el ambiguitatea unui dezorientat, poreclit Calul, un fanatic al revoluției, obişnuit să înghesuie totul în clişee. În pofida simpatiei pe care i-o arată, îl poate judeca neconcesiv, persiflând falsele alibiuri.

Am ajuns astfel la o răscruce a analizei. Particularități ale descripției cultivate de Radu Cosaşu sunt rezultatul unei înclinații către o anumită vârstă psihologică. Nu totul poate fi însă dedus prin detectarea acestui angrenaj. Intervin şi alți factori, care revendică o filtrare a realității dintr-un unghi specific. L-am surprins de mai multe ori pe Radu Cosaşu iritat de proiecții maniheiste, favorizate de alții, le respinge malițios, nu poate suporta polarizarea, antinomiile. Dacă se socoate imun la acest proces de reducție, cum nu-şi dă seama că tocmai prin retezarea tabloului, prin jocul accentuării şi al omisiunii, nici el nu evită un subiectivism de rău augur?

MODURI DE REABILITARE

Să examinăm mai atent metoda de lucru. În ultima sa carte, Radu Cosaşu uzează de o ingenioasă rețetă literară. Într-o epocă tributară iscodirilor şi suspiciunii (totul se poate reține într-o notă informativă) autorul mimează că se supune practicii curente. Este obiceiul de a strânge materialul compromițător şi de a-l da mai departe, un obicei pe drept hulit, dar utilizat în taină pe scară largă.

Radu Cosaşu mizează pe efecte inedite, rezultate din confruntarea datelor puse în circulație pe canale oculte. Simulând că participă la joc, imitând zelul unui agent sordid al delațiunii, el nu poate reprima o poftă a mărturisirii („Trebuie să torn şi să torn. E o tornadă” – pag. 200). Se atrofiază simțul corectitudinii, dar o dată declanşat mecanismul de golire a depozitului secret, scapă şi de o povară, trăieşte o exorcizare. Iscălind pactul cu diavolul, relatând confidențial tot ce ştie despre alții şi despre sine, autorul crede că nu comite cu adevărat o infracțiune.

Este aici o cursă, o stratagemă nu numai literară. Înjurându-se singur, recunoaşte el la urma urmei o vină?

Descoperim în autodenunțurile trimise o supraetajare. La primul nivel, cel exterior, Radu Cosaşu, chemat în fața unui tribunal (de fapt, adesea se prezintă din proprie inițiativă), e făcut responsabil de un delict, şi el însuşi admite că a săvârşit ceva impardonabil. Grație spovedaniei sincere, fără menajare, colaborând cu procurorul cel mai nemilos, speră să i se admită circumstanțe atenuante. La al doilea nivel de adâncime, coeficientul negativ scade până la anulare, fapta meschină se converteşte într-o izbucnire curajoasă, dovadă de verticalitate. E o tehnică de inversare a rolurilor dibaci aplicată.

Deşi se repudiază aparent, eroul întâmplărilor e la sfârşit consolat, smulge deplina reabilitare, renaşte din cenuşă. Cititorul deduce că povestea s-ar cere recompusă de-a-ndoaselea, victima târâtă în noroi e poate veritabilul învingător moral. În acest chip, travestită în dublu limbaj, este narată, de pildă, călătoria în Rusia, unde cel mai debil şi stângaci membru al delegației române, care va fi parcă blestemat să facă un pocinog după altul, tocmai el se relevă în final a fi purtătorul unui mesaj de noblețe într-o ambianță deformată. Prin aceste procedee, de pretinsă automaculare, de sperjur, se închide un ciclu. Ce vrea să afirme autorul? Că insul care aşterne sârguincios pârele împotriva altora şi împotriva sa deține superioritatea de gândire şi acțiune şi lui i se cuvine un loc în „muzeul imaginar" menționat, în galeria de modele. Urcat pe soclu, e astfel însuşi autorul însemnărilor. Cum îl putem însă bănui că participă la un joc, divulgându-se singur în fața unor instanțe acreditate să decidă, când nu pregetă să dezvăluie slăbiciuni şi infirmități reale, de exemplu, penibila panică în timpul mersului pe jos în spații deschise?

Cazul este mai dificil, autopanegiricul nu epuizează toate resursele, mai dăinuie multe segmente necontaminate de privirea selectivă reclamată, dovezi de înțelegere realistă de cel mai bun calibru. Pe acele parcele deruta şi înfrângerea proprie e înfățişată fără subterfugii.

În procesul de autoevaluare un simptom al clătinării unui echilibru e lipsa căinței. Radu Cosaşu nu prea e dispus în fond să-şi asume vreo greşeală. Nu are ce să ispăşească, de asta e sigur, tot ce a făcut este ireversibil şi face parte din ființa lui, cu care e mulțumit. Presupun că şi pentru ce e încă ascuns în spovedanie,

camuflajul nu e un efect al unei jene lăuntrice. Baricadarea cu lacăte grele în fața ideii de culpă mă intrigă. Nu pot urni demonstrația critică dintr-un punct mort, dacă mă mențin în schema dispozitivului intim biografic. Nu e de ajuns. În construcția subtilă şi alambicată pentru organizarea propriei apărări în fața unei instanțe nevăzute trebuie căutat şi un alt element activ. Nu apasă oare greu în formarea ca om al cetății şi angajarea sa timpurie, trambulina tinereții? Presimt că stăruind pe această pantă mă apropii de un cifru al lecturii. La întrebarea de ce unii sunt aruncați în cazanul cu smoală, loviți de o afurisenie ca să nu mai poată evada, iar alții se bucură de înlesniri, binecuvântați de zei (dihotomia cer-pământ) – răspunsul mai limpede nu se poate deduce exclusiv din înțelegerea opțiunilor temperamentale (un ins născut într-o anumită familie, educat într-un mediu). Mai exercită o influență, deloc minoră, înrolarea pe baricada unor adeziuni fundamentale în adolescență şi la debutul carierei literare. Mă încumet să înaintez într-un desiş, fiind prevenit că autorul nu umblă în această privință cu vizorul total deschis, nu pune mereu cărțile pe masă.

UNDE A DISPĂRUT ELEFANTUL?

Pentru a urmări pe planul convingerilor de fond la Radu Cosaşu jocul accentuării şi al omisiunii, de care am vorbit, apelez la tâlcul unei fabule. Krâlov zugrăveşte o vizită la un circ. Un narator ad-hoc, care face relatarea, menționează fiecare animal văzut, zăboveşte în comentarea diverselor probe de dibăcie şi forță incluse în program. Un ascultător, care avea unele informații asupra faunei din arenă, se miră că nu e amintit şi elefantul. „Care elefant?, ripostează mirat naratorul, n-am văzut nici un elefant.” Cu alte cuvinte, în prezentare el n-a inclus tocmai ceea ce se impunea imediat privirii.

Ceva nu este în ordine dacă la o reconstituire se face abstracție de elementul de bază. Pe acest suport ar fi trebuit să se sprijine acuzația sau pledoaria de absolvire. Tot astfel, la lectura volumului lui Radu Cosaşu surprinde o curioasă absență. Atât de exact informat în genere, mereu în posesia unui maldăr de documente zdrobitoare, cu o părere formată în controversele zilei

şi în cele pe întinse perioade, autorul ocoleşte în descrierea ariei social-istorice un aspect de o însemnătate primordială. Nu ni se vorbeşte despre plaga iscată de năvala comunismului.

„Fals" ar putea striga cititorul şi, bineînţeles, chiar autorul, la marginea indignării. Ar fi la prima vedere o replică întemeiată, fiindcă el evocă, unde are prilejul, crimele şi persecuţiile în masă din Uniunea Sovietică, din ţările de pe planetă, în care s-a consfinţit pentru un interval mai lung sau mai scurt izbânda socialismului. E un adversar acerb al deformărilor, care au însoţit instaurarea putere la proletariatului, nu se mai poate vindeca de alergiile moştenite în contact cu închistarea, conformismul, frazeologia goală, cultivate sub acea zodie. De îndată ce Radu Cosaşu nu face nici un rabat în acest sens, cum îmi îngădui să-l suspectez că e retractil şi echivoc? Nu, nu inventez dileme artificiale. Cartea nutreşte o anume ambiguitate. Cu cât scriitorul se manifestă mai înverşunat în dezvăluirea stricăciunilor sistemului, cu atât mai mult se străduie el să salveze un miez valabil de la înec. Demersul originar nu trebuie confundat cu practica transpunerii în viaţă – iată teza care străbate paginile. Atât de citit şi de informat, înarmat cu exegeze savante ale sociologilor şi politologilor contemporani, Radu Cosaşu a păstrat totuşi mai departe fidelitatea marii utopii, pe care cu nici un preţ nu vrea s-o abandoneze. Nu se pronunţă mereu deschis, îşi travesteşte gândurile, amână etalarea convingerilor adânci. Cu toate acestea, delimitările se efectuează, spadasinul îşi ridică la sfârşit coiful de pe cap.

Care e linia de demarcaţie? Radu Cosaşu nu conteneşte să-şi bată joc de capetele pătrate, care au compromis aspiraţiile nobile, de cei care şi după contemplarea ravagiilor iscate nu recunosc vina tiranilor costumaţi în mantaua revoluţiei. El a învăţat mult din cele întâmplate, e lecuit de iluzii. Totuşi e foarte atent să nu se producă o mistificare a poziţiei sale, deoarece consideră că grozăviile comise nu au atins la el fondul de încredere în ideea mântuitoare. Cu o răsucire de limbaj, frecvent uzitată în carte (desele jocuri de cuvinte sunt o „perversitate" estetică, pe care şi-o îngăduie fără mustrări de conştiinţă), se recomandă ca un comunist anticomunist. Cum adică? Simplu, declară el, între aplicarea în practică şi idealul germinativ nu se poate găsi o identitate. Volumul este un protest cu voce tare, categoric, neiertător, împotriva

denaturării ideii, proces pe care îl numeşte „porcăria întruchipării". În operaţia necesară de respingere a ororilor, nu este dispus să piardă ceea ce a fost înainte de întruchipare, adică sâmburele autentic. El ar putea fi extras, metaforic vorbind, cu o pensetă din amestecul hibrid, apoi conservat, despărţit de rest, într-un climat de seră, pur, necontaminat. Sâmburele va putea rodi din nou în viitor, eficace, descotorosit de balastul compromiţător, depus pe un sol potrivit.

Neobosit, Radu Cosaşu ne îndeamnă să ne fixăm privirile asupra acelui început de bun augur, ingenuu, care a fost întrerupt brutal de o greşită concretizare. Unde să plasăm timpul binecuvântat dinainte de degradare? Mergând înapoi, călăuziţi de un fir al Ariadnei, am putea descoperi pista de lansare, de pe care demararea ar fi putut lua, cu mai mult noroc, alt contur, mai fericit. Când s-a petrecut nefericita deviere? O sugestie îl vizează pe ctitorul revoluţiei, Lenin. Acesta ar fi fost şocat de urmările răsturnării şi a încercat să oprească tăvălugul. L-a tulburat într-o bună zi o revelaţie: minciuna comunistă „ce-l speriase de moarte" (pag. 125). Se dezmeticise însă foarte târziu, era grav bolnav, ceea ce se ordona nu mai avea ecoul aşteptat. Radu Cosaşu nu neagă că însuşi Vladimir Ilici inaugurase teroarea roşie şi semnase listele de exterminare în masă. Sculându-se însă într-o dimineaţă, înlăturând ceaţa de pe ochi, el n-a mai putut suporta propaganda măsluită. A prezis că pe această pantă se ajunge la catastrofă. În carte nu se precizează însă faptul evident că el, conducătorul, formulase definiţia noii etici (e moral ceea ce serveşte revoluţiei proletare), că şi de acolo pleacă deprinderea de a răstălmăci adevărul, care e subordonat intereselor stricte de clasă.

Preocupat de stăvilirea unui impuls de a extinde vina, Cosaşu se ocupă şi de Marx şi Engels. Nu-şi stăpâneşte mâhnirea, înregistrând furia demolării, care nu se potoleşte în faţa celor doi corifei. În câteva pagini înfierbântate, el preia misiunea de a repune în drepturi pe autorii *Manifestului comunist,* cărora omenirea le datorează eternă recunoştinţă. Epitetele inflamate nu pot ţine însă locul argumentelor. Dând Cezarului ce-i al Cezarului, vom fi de acord şi noi că apelul celor doi întemeietori a pus în mişcare mulţimi de oameni, a schimbat faţa planetei şi în bine, şi în rău. Chemarea de a sista inechitatea socială, de a distribui altfel

bunurile între bogați și săraci, de a proteja pe cei slabi, persecutați, neluați în seamă, a avut un răsunet fenomenal. În *Capitalul* Marx a analizat metodic un sistem economic şi a dat în vileag neajunsurile unui mod de producție şi de retribuire. Oricât de strălucit a fost rodul teoretic al investigației, nu putem ocoli concluzia că o serie de pronosticuri au fost greşite şi au provocat cataclisme.

Radu Cosaşu proclamă mai departe ritos inocența deplină a celor doi bărboşi. El se simte obligat să le ia apărarea în fața tribunalului istoriei. Ce ne transmite cu simțul nuanțelor? Că marii inspiratori ai mişcării n-au pretins că sunt profeți, n-au fost preocupați de detalii (de ICRAL-ul administrativ – cum va arăta noua societate), n-au avut nimic comun cu minciuna comunistă. Dacă avem ceva să le reproşăm, se cuvine să examinăm numai ceea ce au scris, să le puricăm la nevoie frazele. Vom constata, ne avertizează autorul, că nu vom găsi nici o eroare.

Nu este oare o poliță în alb? De unde vine siguranța de granit că proiectul la temelie n-a avut nici un cusur? Atâta încredere în excelența unei prestații consternează, cunoscându-l ca un spirit sagace. Regret că, ațâțat de insistenta pedalare pe tema lipsei de culpabilitate a premergătorilor, mă las antrenat în aride verificări, care nu intră în arsenalul de lucru al unui cronicar literar. Obiectul în discuție mă forțează la astfel de divagații. Nu atribui propozițiilor din carte pretenția că vor să expună o sistematică interpretare sociologică sau politică. Autorul se hazardează însă în regiuni de înfruntare ideatică abstractă şi, ca să-i semnalez unele inexactități cu, evident, consecințele lor, trebuie să-l urmez pe aceste cărări.

Desprind, deci, din şirul unor formulări alambicate, unele axiome, pe care Cosaşu le atribuie lui Marx şi le consideră valide. Care ar fi rețeta progresului social? „Soluția prin revoluția proletară, exproprierea (nu omorârea lor!) şi dictatura vremelnică a proletarilor eliberați sună şi valabil şi coerent” (pag. 214).

Cum sună? Şi trecută prin sita care îmblânzeşte şi înmoaie antagonismele, deviza de schimbare a lui Marx stârneşte un fior rece. Nu a luat oare Cosaşu la cunoştință contenciosul în care sunt cuprinse şi viciile grave ale învățăturii marxiste? Las acum la o parte pagubele colaterale, cum se afirmă în prezent, adică

violența, teroarea, Gulagul şi despotismul, care au însoțit de la bun început efortul de dărâmare a unei ordini de existență. Răul s-a ivit din faşă în predica noilor apostoli. Ne concentrăm, pentru mai multă rigoare, doar asupra economiei. Ce propune „soluția prin revoluția proletară” lăudată de Radu Cosaşu? Desființarea proprietății private, înlăturarea concurenței, suprimarea patronului ca parazit (cel ce dă banii şi riscă investind ar fi, la urma urmei, un apendice inutil) – aceste ținte de atac n-au fost bine alese de promotorii schimbărilor. Bizuindu-se pe previziuni, care s-au dovedit nefondate – în capitalism se contează pe pauperizarea progresivă şi absolută a clasei de jos, a proletariatului –, Marx şi Engels au decretat că trebuie distrus angrenajul fisurat şi steril, inversându-se raporturile, cedându-se prerogativele de decizie şi dominare muncitorior, care îşi vor rupe lanțurile şi se vor smulge din ghearele monstrului. Unde aceste directive au ajuns literă de lege s-a isntaurat stagnarea, neputința, sufocarea inițiativelor eficace. De aceea nu e de acceptat aserțiunea autorului că în *Manifest* „analiza capitalismului e irefutabilă” („Plus că era extraordinar de bine scris”, adaugă el, ceea ce e, de asemenea, mult exagerat).

Conducerea perpetuată de la centru, monopolul statului, ca unic proprietar de întreprinderi şi instituții, dirijarea prin releul planului, elaborat după uşi capitonate – aceste metode trâmbițate ca alternativă la economia de piață constituie nişte bariere în calea progresului. Nu mai amintesc din nou în acest context, al producerii de bunuri, „anexa” de sânge şi minciună, pe care o reprobă net şi Radu Cosaşu.

Capitalismul a fost mai vital şi mai flexibil decât l-a încorsetat Marx, – nu neg că el a fost un cap teoretic excepțional şi că unele anomalii le-a demontat impecabil. Însă pe parcele, capitalismul n-a sucombat în focul luptei de clasă, n-a îngenuncheat în fața proletariatului, ci s-a regenerat, a descoperit neîncetat noi surse de inovare (printre altele înglobând chiar unele sugestii cuprinse în critica formațiunilor de stânga, care preconizau tipuri de protecție socială, obligatorii şi pentru stăpânii firmelor, drepturi recunoscute pentru cei slabi, bolnavi, handicapați. În constituțiile unor țări avansate europene, ca Franța sau Germania, au fost introduse ca paragrafe normative astfel de reglări cu

caracter social). Nu-mi închipui că-i comunic lui Radu Cosaşu ceva nou. Ciudat e însă că el se încumetă să se avânte pe terenul controverselor economice, fiind la curent, probabil, cu creditul scăzut, care se acordă astăzi teoriei claselor şi menirii istorice a proletariatului. Nu întreba cu o nedumerire jucată Malraux, mentor în cultură mereu citat în carte, ce anume vrea să susțină Camus când laudă contribuția proletariatului? Prin efortul de a şterge ridurile de pe fețele celor doi ctitori, Marx şi Engels, Cosaşu nu ne face să-i împărtăşim credința seducătoare despre un ținut nealterat al făgăduinței.

De sus, despre beteşugurile altora

O critică a interesului gol, a înverşunării manifestată cu obținerea profitului, a rapacității e legitimă în literatură. Poți să fii, fireşte, indignat de înăsprirea moravurilor în sistemul bazat pe bani, dar dacă vrei să propui o altă direcție, dincolo de un retorism generos, eşti dator să te sprijini pe structuri, pe alternative consistente. Ținând cuvântări pioase mai mult sau mai puțin voalate în favoarea unui comunism în stare genuină, ar presupune să ai în buzunar un loz câştigător, prin care poți intra într-o lume mai bine clădită, care funcționează armonios şi efectiv. Acest postament, de pe care poți arunca diatribe contra Vestului, nu se întrevede în carte. Când rareori, vizitează meleaguri străine (sora la Frankfurt, mama în Israel), voiajorul e peste tot cusurgiu, nu-i place aproape nimic, este alergic la cutumele locului, bombăne veşnic nemulțumit. Cât timp se rezumă la toane de solitar, de ins deprins cu anumite tabieturi – proprii şi conforme unui grad ridicat de intelectualitate –, dispoziția cârcotaşă poate fi aprobată. Ne izbim însă de un refuz mai general. Când e la năduf, oaspetele rosteşte explicit vorbe de dojană la adresa unei societăți cu serioase carențe – din optica fraternizării de factură comunistă, combate muşcător goana după achiziție, agonisirea bunurilor.

În îndârjirea cu care detestă o rețea de convenții şi interdicții în conduită, iese parcă iar la suprafață vechea siguranță de sine a anilor tinereții, când sfidase decalogul familiei, tradițiile încremenite în sânul etniei, cercul îngust de arivism în afirmare.

Pe atunci opunea cu trufie acestui orizont searbăd un zbor la înălțimi în folosul unei cauze superioare. Nu şi-a pierdut pentru el, în decursul deceniilor, atractivitatea acest fond de certitudine, care îi înlesnea judecata corosivă ațintită asupra celor contaminați de interese hrăpărețe.

Se închide astfel un ciclu, aspirația de ordin biografic intim spre ocrotire şi seninătate l-a convins să uzeze de o privire selectivă. Am descris aceste resorturi.

REÎNTOARCEREA ÎN RAI

Se vede că de aceea şi-a amenajat o parte de sus a tabloului, unde se poate ruga pentru cei care au depăşit comunul şi au avut acces în galeria sacră. Acestei aspirații spre lumină i-a găsit un corespondent pe planul lumii exterioare. Cum? Fiind afiliat la o mişcare de schimbare radicală, angajat în bătălia socială. Fără această raportare la utopia revoluției, în ultimă instanță ca un surogat la un filon religios, s-ar fi simțit stingher, abandonat, frunză în vânt. Nici în ruptul capului nu mai voia să renunțe la investiția inițială, la izvorul de apă vie din junețe. A căutat să le conserve intact. Şi azi fortifică vechile metereze când rupe o lance pentru reabilitatea *Manifestului comunist* sau dezhumează romantismul din era înrolării. În acea perioadă s-a desenat pentru el, pe fundal intim, ceea ce a tânjit să fixeze şi în evoluția societății în genere, şi anume un teritoriu imaculat, înainte de „porcăria întruchipării”. Atunci totul a fost curat, fără pată. Retrospectiv, acest trecut apare scăldat în raze aurii, sunt camuflate excesele, orbirile, manipulările.

E o exagerare în ce afirm, căci autorul mai consemnează ratări şi mai califică autocritic pe alocuri accesele sale de naivitate şi pripeală. E un stadiu pe larg demontată afacerea cu „adevărul integral”, când a fost abuziv sancționat (trecuse însă paradisiac în istoria țării). În esență, el nu se îndoieşte, se pare, nici în prezent de justețea înregimentării de atunci. S-a prezentat la apel pentru echitate şi justiție socială, nu descoperă retrospectiv nimic compromițător în gestul de aderare.

E un curios aliaj, fiindcă excepțional dotat ca observator moral şi adânc implicat în actualitate, informat cu acribie la zi cu

tot ce se petrece, Radu Cosaşu totuşi nu poate depăşi un blocaj. Tot ce contravine aprecierii idilice asupra avântului originar e izgonit în partea de jos a tabloului, acoperit de un văl al umbrei. Se suprapun evident cele două procese de împietrire în timp, cel intim şi cel din planul convingerilor social-istorice. Este el oare victima unei amnezii? Trăieşte o reluare într-o altă etapă? Am mai propus, însă fără a stărui, supunerea la acest interogatoriu. În retorta memoriei, evenimentele sunt distilate, dăinuie, în cele din urmă, detaliul frumos, angelic.

Mai multe secţiuni ale cărţii sunt consacrate clipelor de extaz din copilărie şi adolescenţă. Reiese că scriitorul n-a cunoscut decât sporadic defecte ale educaţiei scolastice, la şcolile de cadre predarea noii ştiinţe omniprezente a fost o desfătare: „Noi am început-o cu marxismul – susţin asta şi după juma' de secol – bine, având în vedere cine ne-a învăţat ce e dialectica" (pag. 47). O fi fost lectorul respectiv un tip mai acătării, descuiat, neplafonat, în orice caz, el nu se putea îndepărta prea mult de la rutină şi uniformitate, de la linia dictată de aparatul ideologic. Acte de îndrăzneală şi de rebeliune în asimilarea catehismului nu erau încurajate.

Radu Cosaşu răstoarnă perspectiva, trage alte concluzii: „Deloc imbecili am pus la suflet, adică patetic, idei grave şi serioase, nici cum criminale, dar excesiv de bune şi optimiste" (pag. 47). Nu se sfieşte să înşiruie ca la paradă unele din acţiunile animate de acele „idei grave şi serioase". Relatează peripeţii avute în raidurile prin cartier, când a împrăştiat pe străzi „Strâmbătatea", „replica noastră viguroasă la adresa *Dreptăţii* fasciste a lui Maniu" (pag. 41). Poate că a împrumutat premeditat jargonul de obtuzitate al epocii în autocritica semiironică; el nu corijează însă mai târziu nicăieri primitiva antiteză. Cu emoţie îşi împrospătează amintirea legată de „acest 8 noiembrie memorabil", când a fost martorul unei scene de cruzime şi a şters de sânge obrajii unui activist rănit în Piaţa Palatului. În asemenea pasaje, istoria pare să se fi oprit, autorul n-a mai apucat să adnoteze rectificările în spiritul adevărului, aduse de mărturii şi documente obiective. Că nu se mai poate debarasa de o pietate în recompunerea trecutului explică, poate, absenţa semnalată a căinţei. Din nou revin la un nod în derularea celor petrecute. Dacă n-a păcătuit, cedând presiunii vremurilor, de ce ar fi necesară ispăşirea?

Delictele, dacă s-au săvârşit, mult mai rar decât se insinuează, n-au fost apăsătoare. Să nu i se pretindă lui şi altora, consecvenţi cu propriul trecut în ce avea acesta fundamental, să reevalueze lucrurile, să se despartă de eroare, să facă pelerinajul la Canossa. Nu este cazul. Revendică o egalitate de tratament. „De ce aş fi" cu comunismul meu „altfel decât Eliade faţă de legionarismul lui? Fără autocritică!" (pag. 220). Raţionamentul conţine un sofism. Normal ar fi fost, cred eu, să ceară asumarea vinei pe ambele pante, şi nu eludarea. Şi pe un talger al balanţei, şi pe celălalt trebuie să fie date în vileag rătăcirile. De neomis însă ar fi concomitent, dincolo de culpă, aportul benefic al unor cărturari şi creatori, care rămâne în picioare.

Punctul de jos în această izgonire a remuşcării îl atinge Radu Cosaşu într-o filă din carte, când taie tabloul la mijloc, excluzând pur şi simplu din privelişte latura dizgraţioasă, profund culpabilă, ca şi cum n-ar fi existat niciodată. La Moscova, în Piaţa Roşie, reporterului îi dă ghes un simţământ de compasiune şi de fraternitate faţă de un personaj, pentru care ar dori să toasteze. Nu l-a cunoscut personal, dar e convins că are pentru ce să-i poarte recunoştinţă.

În maniera aceloraşi rapoarte confidenţiale, formulă provocatoare şi ingenioasă, care leagă episoadele volumului, Radu Cosaşu exclamă: „Te salut, Willy, în numele celor care nu ne căim mai mult decât normal" (pag. 256). Este o declaraţie, care tinde să fie emblematică, deoarece ne indică un cod de citire a volumului. Cine e misteriosul destinatar? Willy Münzenberg a fost o eminenţă cenuşie în anii '30, organizator iscusit de la Paris al campaniei antifasciste duse de intelectuali. Deştept, harnic, plin de tact, a mobilizat floarea culturii europene împotriva lui Hitler. Cosaşu scoate în relief virtuţiile propagandistului, face însă total abstracţie de ceea ce nu voia să vadă. În imagine era şi ceva necurat, îşi vârâse şi dracul coada. Excelentul mânuitor al păpuşilor, „prăsila de iepuri", cum îi poreclise el pe cărturarii inocenţi, primea bani de la Kremlin şi îndeplinea docil indicaţiile lui Stalin şi ale curierilor lui, mai mărunţi în rang. Nu schiţase vreo reacţie de repulsie la urzelile comuniste, care duceau la dezbinare în tabăra progresului.

Pentru el, ca şi pentru alţi funcţionari în aparat, nu adevărul şi dreptatea erau criteriile de acţiune, ci obedienţa la comandă,

disciplina de partid. Încărcat cu acest lest al conştiinţei, ar fi putut cu vârf şi îndesat să se căiască. Münzenberg sfârşeşte în dizgraţie, ucis poate chiar de poliţia secretă a lui Stalin; împrejurările decesului însă n-au fost în întregime clarificate, această dezlegare a unei existenţe nu anulează faptul că s-a pus şi în slujba Satanei.

Alte răsfrângeri

Folosind în parte acelaşi registru de interpretare, zăbovesc pe scurt la descrierea etapei postdecembriste în volum. Disting în continuare efecte ale metodei brevetate de Radu Cosaşu: privire selectivă, secţionarea tabloului. Nu ia în seamă ce nu-i convine, întoarce spatele, închide ochii. Nu am priceput multă vreme, mărturisesc, dedesubturile unei frivolităţi afişate ostentativ. Rubrica din *Dilema*, atât de căutată de cititori fideli, e pe jumătate în glumă, pe jumătate în serios o apologie a extremismului de centru. Ce înseamnă asta? Chiar titulatura sugerează ipostaza: nici la dreapta, nici la stânga, nici cu Iliescu, nici cu Convenţia democrată, echidistanţa ar fi condiţia neutralităţii. Retras la mijloc, autorul nu se mânjeşte pe mâini, poate avea discernământ.

Încă o dată uimeşte ce nu se spune, sunt fenomene care ocupă scena în realitate şi totuşi nu intră în câmpul lui de vizibilitate. Nu este neliniştit că se menţin sub diverse deghizări structuri prăfuite, releele economiei de plan cu dirijarea prin indicaţii de sus nu au fost înlăturate decât fragmentar, se cultivă cu zel limbajul duplicitar în politica oficială şi se ascunde adevărul (de ce nu-l mai exasperează, ca în alte momente din carte, efectele minciunii comuniste?). Ştie că o adeziune flagrantă la utopia tinereţii l-ar discredita, trebuie să se mişte cu prudenţă, într-un soi de semiclandestinitate.Totuşi, din când în când, ţâşneşte riposta la noile prejudecăţi: „acesta fiind marele şoc postrevoluţionar: anticomunismul nu e egal democraţia” (pag. 225).

Spre desebire de Malraux, un purtător de faclă în marşul lui spre limpezire, Radu Cosaşu nu parcurge în final aceeaşi rută, nu leapădă definitiv iluziile vârstei necoapte. Defuncte scheme renasc în mici străfulgerări: „noi, renegaţii renegării, i-am

condamna ca altădată pe burjui la strămutare”. Ca gazetar, îl satisface circumstanţa că poate tria din năvala ştirilor pe cele care probează că şi în Vest e rău, că brutalităţile, perversiunile, patimile resentimentare nu sunt apanajul fostelor ţări socialiste, că băncile sunt dihănii de pradă, că politicienii sunt demagogi şi corupţi. Ceea ce ar vrea să zică şi se reţine am putea decodifica astfel: Nu ne puteţi păcăli, dacă oricum Occidentul nu aduce o ameliorare şi angrenajul pe bani umileşte şi siluieşte omul, încetaţi să fiţi ipocriţi, nu ne amăgiţi cu superioritatea de sistem. Noi, modeşti în banca noastră, acceptând punerea în inferioritate în competiţia pentru consum, vitregiţi de situarea geopolitică, de care nu suntem responsabili, am păstrat cu toate acestea o sănătate a echilibrului şi, având mai mult umor, element deloc de neglijat – face parte din ecuaţie –, ne putem bucura şi de spectacolul propriilor noastre poticniri. Îi caricaturizez mesajul? Pot ilustra persistenţa acestei poziţii în textele lui Radu Cosaşu.

Chestionat de ce nu a evadat (ocaziile nu au lipsit) de pe meleagurile natale, după suita de dezamăgiri în anii de şomaj, de persecuţii, de marginalizare, autorul arborează un zâmbet şi răspunde printr-un sugestiv ocol, se agaţă de o parabolă. În *Mânăstirea din Parma,* protagonistul desfide ideea eliberării din celulă pe motivul că e îndrăgostit lulea de fiica directorului închisorii. Nu poate lăsa investiţia de iubire vraişte. În cazul lui Radu Cosaşu, fata de care nu se desprinde, fermecat şi damnat în vecinătatea ei, e încorporată într-o imagine-simbol: pământul natal, unde răul e contopit cu binele şi comicul e fratele siamez al gravităţii: „Toată nenorocirea mea de aci pleacă, am tragicul însetat de haz” (pag. 80). Este, de fapt, captivitatea dulce, din care el poate extrage artă veritabilă.

Sunt dator să recunosc că, în funcţie de critic confiscat de cearta de idei, mereu în stare de pândă pentru a găsi imediat contraargumentul, n-am stăruit, cum ar fi fost firesc, asupra virtuţilor scrisului. Am perturbat astfel corecta evaluare, făcându-i iar o nedreptate. Cum pot repara lucrurile? Înghesuit de spaţiul restrâns, nu pot intercala decât sugestii şi trimiteri laconice.

Despre ce aş mai fi vrut să discut? Înşir câteva focare de artă fecundă la Radu Cosaşu: a) oscilaţia între coarda tragică şi

cea comică, subliniată la urmă, când ispita de a zburda şi în clipele posomorâte de tensiune – râsul şi plăcerea de a contempla un spectacol – îi oferă un alibi şi imprimă o particularitate a stilului; b) raportarea la figura tatălui, care nu e aici o prezență fizică apăsată, dar umbra sa se ghiceşte în fundal şi face joncțiune cu nuvelele, care gravitează în jurul personajului acaparator; cu el autorul ar fi dorit să se ia la harță şi simultan e complice al lui, neputând astâmpăra chinul nenumit, că în fronda lui de plod necioplit i-a provocat suferință; c) descinderea, la intervale, în pagini, a călăului, cel care i-a maltratat tinerețea, dar pe care nu-l poate urî. Hipnotizat de dânsul, resimte pofta de a-i strânge mâna ca să obțină o împăcare şi grațierea; d) mersul înapoi spre rădăcinile etniei, abjurate şi apoi regăsite şi declarate din ce în ce mai fățiş, dând un nou curs identității biografice.

L-am pedepsit ocolind sursele de inspirație, care îl plasează în plutonul fruntaş al prozei contemporane. Este adevărat că volumul de față nu e tranşant ca specie literară, Radu Cosaşu ezită între articolul de gazetă şi ficțiune, înaintând pe o muchie, într-un sector de frontieră. Tocmai această privare de arsenalul sigur al construcției scriitориceşti constituie probabil miza de câştig în artă. Predomină în volum, în chip natural, reflexul reporterului, care e mereu la obiect, înfrigurat şi prompt, care nu dispune de răgaz, nu se poate complăcea în digresiuni pe un culoar strâmt, unde nu e permisă crearea de tipuri şi situații complexe.

Performanța se naşte din contractare, din atmosfera de grabă, de concizie, de febrilitate. În câteva secunde trebuie să străbată întinderi, să observe tot ce animă peisajul în jur, să se uite şi la cer, să se scufunde şi în abisurile eului. Nu e stânjenit, în aceste capcane ale genului e în elementul lui, ca peştele în apă. Pe solul indigen repetă o experiență a unor monştri sacri, Hemingway sau Marquez, făuritori de mituri, dar şi ziaristă pur sânge. În prelucrarea informației la zi, transfigurată repede, cu un instinct al preciziei, pe marile arii culturale, Radu Cosaşu e, probabil, un foarte bun meseriaş al breslei. Nu mă pot abține să nu caut pete în soare, îl apostrofez de aceea pentru predilecția exagerată pentru jocuri de cuvinte, calambururi (de calibrul „(t)eroare”). Supără câteodată, în combinația dibace între sobrietatea caracterizării şi delirul metaforic strunit, o aglomerare de superlative (Kolya: „cel

mai bun film european din ultimii 33 de ani" – pag. 135; *Cevengur:* „nu s-a scris ceva mai grotesc şi mai înălţător, mai duios şi mai ucigător despre comunismul întruchipat gogolian, cum altfel?" – pag. 216; actorul favorit: „unul din cei mai iubiţi pământeni din jurul meu" – pag. 230, etc.)

În scene dense, în care literatura cucereşte întâietatea, Radu Cosaşu atinge o cotă admirabilă. În relaţia cu subiectele care declanşează încordarea de bună calitate, el e scutit de crispare. Sunt clipe fericite de concordanţă a factorilor.

Alteori se strecoară o îndoială în surdină, bănuiesc că pe autor îl roade un vierme al îndoielii. Este el oare un prozator autentic? Îl pot asigura, dacă verdictul meu de critic contează, că da, de trei ori da. Complexul talentului (deţine legitimaţia valabilă de acces în câmpul literelor?) e o povară sub a cărei apăsare tremură din toate încheieturile. Atât de guraliv şi de neînfrânat de obicei, ironizând duioşia şi mila, el se fereşte să se apropie de motivul tabu, cu superstiţia că n-are rost să provoace zeii. Îi dă târcoale, face aluzii, se poartă ca un enoriaş umil, atent să nu-l irite pe Atotputernicul. Dintr-odată însă, îşi scoate straiele ponosite, se dispensează de modestie, sfială, sete de anonimat, santinele de veghe la el, şi adoptă pentru un scurt interval tonul timidului.

„Are liniştea că aproape tot (de unde atâta adevăr integral?) din ce a trăit prin anii aceia e scris, mărturisit şi ficţionat, fără nevoia, azi, de a modifica o virgulă, acolo, în cele şase volume de *Supravieţuiri* (1973-1988), unde curioşii pot găsi amănunte, pe care numai literatura are orgoliul de a le numi viaţă" (pag. 27).

De acord, izbucnirea de trufie răzbate o singură dată („fără nevoia de a modifica o virgulă"?), dar ea depăşeşte făgaşul normal. E repusă în discuţie şi mult comentata rezistenţă prin scris la dictatură. Şi acum elimină din câmpul său de patrulare ceea ce nu doreşte să înregistreze. Din paginile de freamăt antitotalitarist, în care ocupă un loc distinct şi disidenţa timpurie, cu „adevărul integral" (întemeiată evidenţiere) dispar totuşi alte tipuri de rebeliune radicală, fără disimulări, practicate în diferite etape de Goma, Dorin Tudoran sau Mircea Dinescu. Văduvită de acest reper-etalon pe scara curajului, rezistenţa prin scris, cu precauţiunile şi amortizările ei, cu insitenţa pe apărarea autonomiei esteticului, nu mai capătă relief.

Cât aş încerca să mă îndepărtez de cercul de foc al controversei, mă văd mereu tras îndărăt. În interpretare trebuie să țin seama de traiectul biografic specific, de nevoia de certitudine intimă, cristalizată încă din adolescență în îmbrățişarea crezului revoluționar. Deşi trezit din vis printre ruinele veacului, s-a zbătut să nu rupă liantul cu utopia, care i-a dat aripi odată. Chiar dacă ea a ajuns în prezent ciuntită, un embrion abstract.

Şi, ca o mumie îmbălsămată, el păstrează în raclă ideea comunismului, îi rezervă un loc în altarul său, în galeria de poze de pe perete. E vorba mai mult de o reprezentare blajină, îmblânzită, mai curând inofensivă, steag în retragere, în defensivă, un reazem moral ca la o sectă religioasă, ca la primii creştini în imperiul roman. Să nu i se pretindă autorului o localizare a ei pe harta globului. Nu va da o transcriere precisă, reală, în forme de convietuire între semeni, de fructificare a aptitudinilor umane. Îi este destul pesemne să rostească parola: lupt pentru echitate, pentru justiție socială.Nu susțin sentențios că oricând devoțiunea pentru o idee încremenită e fatală pentru literatură. S-au consemnat ilustrări paradoxale chiar acolo unde auspiciile erau neprielnice – datorită încăpățânării de a crede în himere, de a face reclamă unor rezolvări de viață incorecte – creația a transgresat peste schemă.

Nostalgii desuete nu produc neapărat hibrizi. Există însă un efort anevoios de compensare, care ar putea fi economisit. Vine un timp al redresării, în care luxul de a te contempla vrăjit în oglindă, pentru a perpetua silueta marcată de puritate infantilă, păzită de degradare, nu mai este un capriciu prea fertil. Oglinda trebuie spartă ca şi noile table ale legii. E nevoie de anticorpi profilactici. Ca să renunți la plasa de siguranță, să te arunci poate în gol, în incertitudine, pentru a lua contact cu un adevăr mai incomod, dar roditor.*

(S.D.)

Notă: Înainte de a publica articolul despre volumul *Autodenunțuri* i-am trimis autorului textul în manuscris. Stabilind un diagnostic îi reproşam că din carte răzbate o nostalgie a comunismului şi că tema politică absoarbe aproape tot fondul relatărilor. În ce priveşte replica epistolară a lui Radu Cosaşu mă simt dator să precizez referirile la unele nume. Ion Vianu este un

cunoscut eseist, care şi-a exercitat şi profesia de medic psihiatru. Trăieşte acum în Elveția. Nicolae Moraru a fost profesor universitar, a deținut funcții de control în aparatul ideologic, fiind antipatizat din cauza tendinței vulgarizatoare imprimate tezelor sale despre rolul literaturii. Articolul meu a apărut în *Adevărul literar şi artistic*.

SCHIMB EPISTOLAR: RADU COSAŞU – S. DAMIAN

București 2.02.2002

(Srisoare Radu Cosaşu)

Dragă Sami – am citit cu o emoție firească *„studiul" tău despre cartea mea. Cred că nu vei avea nimic împotriva adjectivului. Era prima oară când aveam în mână un text semnat de tine despre mine. (Nu intru în detaliile uimirii mele deschizând plicul şi văzând despre ce e vorbirea...) Nu am ipocrizia convențională în a-ți spune „că nu mă aşteptam". E altceva: în ce te priveşte, am depăşit momentele acelea când prozatorul aşteaptă o cronică de la criticul său... Ştii că nu sunt dintre scriitorii care somează criticii sau rup cu ei dacă aceia nu vor să scrie despre cărțile lor. Să mă ferească Dumnezeu! Dar intuiam că nu vei scrie despre nici una din cărțile mele fiindcă erai blocat în ceea ce şi tu numeşti „legătura dintre prietenie şi literatură". Chiar dacă o interpretam diferit, te înțelegeam în rezervele tale. Încât acum – dacă ți-ai dat drumul – văd oricum un „merit" al cărții, indiferent de opinia ta. Astfel am parcurs textul tău: cu plăcerea de a te fi biruit... Nu e vanitate ci o dovadă a unui text valabil care te-a presat. De altfel toată prima sa parte e scrisă cu un ton pe care rar l-am găsit la tine în cronici. Un ton vibrator ținând de paginile acelea din jurnalul tău care îmi plăcuseră – după cum ți-am spus – foarte mult, un ton de confesiune pe care timiditatea ta nu-l face public într-o analiză. Căci eşti un timid în sensul autobiografic, recunoaşte, în textele tale, oricât de dure, despre alții (abia acum, de la tine, am aflat că ai trecut şi pe la I.V.). Aici ai simțit nevoia unor dezvăluiri „personale" (ghilimelele îți sugerează stângăcia mea în a-ți mărturisi emoția cu care te-am citit...).*

Pentru a nu prelungi suspansul îți voi spune că nu am nici un fel de obiecții la analiza ta. Repet: la analiza ta – nu la viața *acestei cărți care nu a intrat în analiza ta. Analiza ta e dominată de ideologie fie ea ca şi cum ai avea în față un studiu politic, sociologic, moral... Nu mă supără, dar nu văd ce îți pot răspunde sau obiecta. Eu am reținut exact precizarea ta, la o masă de-a noastră: „sunt un om de dreapta". E analiza deci a unui critic de dreapta, care nu poate accepta această carte în care el nu vede decât ce e de „stânga". Că ea nu mai are şi alte calități/defecte, nu-l interesează, deşi le vede, dar nu le socoteşte demne să-i abată ceva din concentrarea sa pe conținut, pe politic, pe ideologic. Ai rămas „un critic de conținut", Sami dragă... Fiecare rămâne cu ce poate din marxismul ăla blestemat... Sigur că ai remarcat umorul, ironia, autoironia – îmi pare rău că, pentru tine, n-au fost epidermice, nu te-au contaminat. Am o singură precizare de făcut: la pag. 17 scrii că am o izbucnire de trufie, depăşind octava normală, afirmând eu că din „supraviețuirile" mele nu trebuie schimbat nimic mă refer la* nuvelele mele*, nu la publicistica mea, nici la activitatea mea politică. Ele sunt foarte ironice, nu dure, la adresa politicii mele şi a articolelor pe care le-am scris, nu vezi? Oricum nuvelele mele nu intră în concurență cu dizidențele şi rebeliunile lui Goma, Dinescu, Dorin pe care îi invoci inutil şi, fireşte, alături de problemă. Ele nu-s nici curajoase sau laşe politic, sunt bune sau nu literar, ce naiba, o să te învăț eu pe tine cum să renunți la proletcultismele tale? O să ajungi să le imputi că nu-s „arme de luptă", că din cauza lor nu am fost arestat la domiciliu... Sami, fii atent, există în tine un Moraru de dreapta! Îți repet: din* Supraviețuiri *nu am de schimbat nimic esențial, în timp ce din* Lumina! *(Bicazul doamne iartă-mă!) sau* Energii... *Nu-s trufaş, sunt corect cu mine (şi disperat că azi nu mai am fraza din anii aceia). În privința capacității mele de a venera, ce să-ți zic? Pe perete nu-i am pe Marx, Engels, deşi văd că în Germania sunt considerați unschuldig... sunt Malraux, Kafka, Hemingway, Rebreanu. Mulțumită observației tale, voi adăuga acolo, sub pozele lor, această frază: „Am o înclinație spre venerație şi îmi place să iubesc ceea ce admir" (Flaubert).*

În concluzie, dragul meu, nu ştiu unde vei publica în România articolul tău. Cine îți va da spațiu „pentru Cosaşu"?

Cred că nici Breban... Ce ar fi (e hazul meu...) să-l dai revistei lui Grigurcu? Crede-mă, mi-ar părea rău să nu apară.

Mulțumindu-ți şi urându-ți toate bune, Relu.

(Scrisoare S. Damian – răspuns)

Dragă Relu, scrisoarea ta m-a dezamăgit, mă aşteptam la altceva. Probabil că te-a supărat rău articolul meu, dar îți reprimi nemulțumirea. Te arăți vesel, nepăsător, ca şi cum cele scrise de mine ar fi nimerit cu totul alături de țintă. Nu procedezi elegant, mă loveşti chiar sub centură (mă reduci la un critic preocupat doar de conținut, un Moraru de dreapta). Aruncând epitete de descalificare, te simți consolat, m-ai fixat într-un insectar, ai dovedit că sunt depăşit de evoluția lucrurilor, prizonier al unor scheme moarte. Nu funcționează la tine numai dorința de a mă retrograda, dar şi nevoia de a evita discuția de fond. Orice dezbatere devine inutilă, e închisă, dacă preopinentul (adică eu) face parte dintr-o categorie inferioară şi nu poate fi acceptat pe ring. În raționamentul tău s-a strecurat însă o greşeală. Nu resimt în genere tentația de a judeca literatura prin prisma ideologicului, cum susții tu. Când m-am ocupat de romane ca Orbitor sau Ziua *şi noaptea* am folosit alte criterii de situare şi evaluare. Comentând *volumul tău am introdus multe referiri la teme de sociologie şi politică. Ele nu derivă însă din capriciul meu de soldat al unei ideologii pe care vreau s-o apăr. Aglomerarea de termeni din alte domenii este un rezultat al contactului la lectura volumului tău cu o materie îmbibată de o doctrină. Asta este miza pe care o arunci în joc, paginile sunt străbătute de o nostalgie după un mod de adeziune şi de gândire pe care-l consideri superior. Şi aici încă o precizare. Dacă ai fi compus o elegie închinată utopiei revoluției nu aş fi descoperit ceva strident. Nu mărturisirea de credință, destul de voalată, deşi, repetată, obsesivă – mă irită. Ceea ce face şubrede „autodenunțurile" tale este* lipsa de exactitate. *Iată mobilul discordiei noastre. Tu falsifici datele realității, iei numai ce-ți convine, restul nu te interesează, îl acoperi cu o pată neagră ca şi cum n-ar exista. Revin la nedumerirea mea exprimată în articol: cum poate un intelectual atât de versat să reteze tabloul, să omită consecvent ce îl poate*

contrazice? Şi în această acţiune de denaturare să dea continuu impresia că vorbeşte despre tot, că a ţinut seama de complexitatea lucrurilor? Îngropându-mă sub acuza că insist asupra unui element exterior artei, deci că sunt un dogmatic primitiv, eviţi cu îndărătnicie să tratezi obiecţia de fond: că desfigurezi imaginea evocată. Nu ideile de dreapta sau de stânga m-au revoltat, ci felul subiectiv, arbitrar în care le susţii. Exemple? Nu poţi să-l scoţi basma curată pe Lenin, lăudând vigilenţa lui, că a avertizat asupra pericolului minciunii comuniste, fără să spui categoric că el însuşi a promovat-o masiv. Nu poţi să-i evidenţiezi pe Marx şi pe Engels pentru soluţia găsită (exproprierea expropriatorilor) fără să adaugi că ea a dus şi la faliment şi impas. Nu poţi să-l saluţi cu evlavie pe Willy Münzenberg fără să pomeneşti de ambiguitatea lui, de docilitatea cu care a executat ordinele machiavelice ale lui Stalin. Despre o serie de fapte întâmplate nu se pot menţine ca valabile versiuni care se bat cap în cap, numai una din ele e confirmată de istorie (vezi aluziile tale la „Dreptatea" fascistă a lui Maniu, la manifestaţia din Piaţa Palatului, la rolul lui Iliescu etc.).

Aşadar, în privinţa persoanelor şi evenimentelor descrise de tine remarc o deformare a unghiului de observaţie care provoacă erorile. În cazul volumului recent, înainte de a se ajunge la analiza formulei literare şi a tehnicii de relatare te ciocneşti la citit de grila falsă care domină episoadele. De ce nu încerci să replici la această obiecţie, cu alte cuvinte de ce nu stărui în scrisoare asupra adevărului inclus în variantele înfăţişate de tine? Nu cred că ţi-am aplicat o metodă rigidă (tu o numeşti proletcultistă, învechită, o bătaie a pasului pe loc în critică). Dacă aş fi fost convins că insinuarea ta e justificată nu m-aş feri să recunosc situaţia. Ai fi fost perfect îndreptăţit să protestezi dacă aş fi supus nuvelele din Supravieţuiri *acestui tip de examen, eludând aspectele literare, mutând dezbaterea pe tărâmul ideilor abstracte. În schimb, „autodenunţurile" sunt altfel concepute, virtuţiile estetice sunt subordonate vădit unei înţelegeri partizane, pentru care sociologia şi politica sunt arme hotărâtoare. Materia diferită mi-a impus prin urmare o concentrare pe un anumit strat.*

Trebuie să mai rectific un amănunt. Eu nu te-am învinuit că n-ai ales dizidenţa. M-a mirat doar că stăruind asupra rezistenţei prin scris nu ai amintit, ca punct de reper în ierarhia

împotrivirii şi atitudinea radicală de tip Goma, Dinescu, Dorin Tudoran. Tu transferi imediat paralela pe un alt plan, cel al valorii literare, unde te situezi deasupra contestării. Nu e bine să se facă abstracție de calitatea demersului artistic, de acord, dar e tot atât de important să nu dispară măsurătoarea care scoate în relief curajul de a spune adevărul. Faptul că ai eliminat din tablou o secțiune din opunerea realizată de mânuitorii cuvântului ilustrează din nou înclinația ta de a restrânge câmpul de vizibilitate, de a lăsa pur şi simplu în umbră ceea ce nu verifică tezele tale.

Rezumând, eu nu ți-am cerut ceva în afara programului pe care ți l-ai propus. În silogismul tău lipseşte neîncetat una din premise. Unde ai ocazia, vrei să demonstrezi că sistemul inventat de burjui, bazat pe bani, nu te atrage (nici în Germania sau în Israel), că e inferior, că nu poate fi atestat de istorie ca o treaptă a progresului. Concomitent, reprobi abaterile în aplicările celuilalt sistem („porcăria întruchipării") şi sugerezi că e posibilă reluarea fericită a ideii, de la izvoare, pe un alt drum. Ai în buzunar rezolvarea mântuitoare, dar nu o etalezi deloc. De aceea, demonstrația şchioapătă, se resimte absența unei concretizări a alternativei. Nu e rolul scriitorului, îmi vei riposta, presupun. Atunci de ce agiți teme, dai lecții, condamni de sus ce s-a obținut în alte locuri cu un succes oricum mai mare decât cel scontat de comunism? Vei ocoli iar confruntarea invocând scuza că n-are rost să polemizezi cu Moraru?

Te îmbrățişez cu aceeaşi prietenie, Sami.

Ecouri epistolare

În anul 1994 a apărut la Bucureşti volumul meu de eseuri critice intitulat *Scufiţa roşie nu mai merge prin pădure.* Textele reflectau, printre altele, despărţirea mea de ideologie, respingerea utopiei comuniste. Abia adunate în culegerea respectivă textele mai vechi marcau treptata mea lepădare de dogmatism. Ieşea astfel la iveală baricada pe care mă găsisem şi în ultimele două decenii ale dictaturii în România. Am trimis cartea printre alţii şi unei bune amice, O., colegă de breaslă, aflată şi ea în exil. A urmat, în mod surprinzător, o reacţie violentă din partea ei; O. deplângea trădarea idealurilor de tinereţe, dezvăluită în volum, şi mă anunţa că rupe relaţiile cu mine. N-am înţeles motivele acestei atitudini înverşunat ostile. Cât timp m-am aflat în ţară n-am putut, din cauza represiunilor, să explic în amănunt tuturor prietenilor etapele metamorfozei prin care treceam. Scrisoarea primită de la O. dezvăluia că ea continua să creadă în victoria revoluţiei proletare. Mă acuza de ingratitudine şi de ipocrizie şi declara că refuză de aci înainte orice contact. Cum eram în corespondenţă neîntreruptă cu Ov. S. Crohmălniceanu, prieten comun, stabilit în Berlin, i-am prezentat şi lui schimbul epistolar cu O.

* * *

21 noiembrie

Dragă Sami,

Au trecut, cred, câteva luni de când am primit cartea ta. Am citit-o imediat, dar am ezitat să-ți scriu ce cred despre ea. În cele din urmă mi-am zis totuşi că trebuie să o fac: nu mi-a plăcut. Dacă tu ai aşteptat câțiva ani buni ca să-mi spui ce crezi despre proza mea, iată, eu n-am aşteptat decât câteva luni; îți voi spune deci cu sinceritate de ce nu mi-a plăcut, tocmai pentru că mă doare faptul că în ultimul timp ideile noastre au devenit atât de diferite încât pun în primejdie chiar sentimentele de prietenie ce ne leagă. Astăzi foştii secretari de partid au devenit campionii anticomunismului, filosofii marxişti jură pe Berdiaev, foştii cenzori sunt cei mai vajnici apărători ai libertății presei şi securiştii au devenit ecologişti, autori de romane polițiste sau oameni de afaceri. Dar dacă asemenea transformări spectaculoase mă amuză, schimbarea care s-a petrecut cu tine mă întristează profund, deşi aşa cum cred că am să-ți explic mai departe, nu regret numai schimbarea propriu zisă, pe care aş putea la rigoare să o accept: am atâția prieteni, e drept nu atât de apropiați ca tine, de care mă despart în probleme fundamentale, religioase, politice, etc. Regret altceva, ai să vezi.

Problemele grave pe care le tratezi în cartea ta cu titlu atât de şugubăț nu puteau să mă lase indiferentă. Dar dacă sunt întru totul de acord cu războiul pe care l-ai declarat fascismului (aici aş remarca faptul că nu numai în România există un fascism „oficial"; am mai văzut şi pe alte meleaguri oameni politici mergând să se încline cu smerenie la mormintele SS-iştilor, sau ridicând monumente, ca la Berlin, în memoria „tuturor" morților căzuți în timpul celui de-al doilea război mondial, victime şi călăi de-a valma, fără ca asta să trezească indignarea ta, sau să aibă vreo consecință asupra încrederii pe care le-o acorzi; aşa e politica – nu? – mai faci şi unele concesii), dacă sunt deci, zic, întrutotul de acord cu antifascismul tău înflăcărat şi cu polemica ta împotriva oricărei discriminări rasiale, nu pot să nu observ că setea ta de democrație nu merge mai departe. Se vede acest lucru atât din ansamblul viziunii tale, dar mai ales din mici întorsături de frază, sau din afirmații făcute în trecere, pe care le prezinți ca o evidență fără

să-ți mai pierzi timpul cu dovedirea lor. Păcat, m-ar fi interesat argumentele tale. Dar în lipsa lor, mă voi mulțumi să discut aceste „simple” afirmații. Îi reproşezi, spre exemplu, lui Iliescu, în trecere, fără să insişti, faptul că s-a referit nu ştiu cu ce ocazie la un ideal atât de „anacronic” cum ar fi egalitatea între oameni, şi că a mărturisit intenția, de a nu lăsa să se adâncească o prăpastie între bogați şi săraci. (Aici dat fiind că nu te întinzi asupra subiectului, n-am înțeles bine dacă existența a două categorii, bogați şi săraci, este, după tine, o fatalitate sau o iluzie optică). Mărturisesc că este ultimul lucru pe care m-aş fi aşteptat să i-l reproşezi lui Iliescu. Eu i-aş reproşa mai degrabă faptul că în România se lăfăie azi cu o totală lipsă de pudoare tot felul de „bogați”, care au făcut averi colosale, ca Dinu Patriciu, de exemplu, constructor de „imobile de lux”, şi că în acelaşi timp s-au înmulțit cerşetorii (pe care unii au bunul gust de a-i considera şi „simulanți” ai unor infirmități imaginare, ceea ce s-ar putea de altfel să fie şi adevărat, face omul ce poate ca să mănânce); şi i-aş reproşa că astăzi e mai uşor să găseşti un flacon de parfum Dior la Bucureşti decât un kilogram de lapte. Deci acest reproş pe care i-l faci lui Iliescu, în trecere, ca şi cum ar fi de la sine înțeles că a făcut o „gafă” politică de neiertat, nu-mi pare o eroare fundamentală; cel mult o ipocrizie. (Dar cum spuneam şi mai sus: aşa e politica nu? Sau observația nu e valabilă în toate cazurile?) Ştie el bine că n-o să-l lase nimeni să traducă în viață o asemenea politică „comunistă” – nici FMI, nici Banca mondială, nici opoziția „democratică” a cărei lozincă a devenit „restitutio in integrum”, o lozincă foarte apreciată de țărani, după câte am putut să-mi dau seama în nordul Moldovei unde mi-am petrecut vacanța. Deşi nu au decât noțiuni sumare de limbă latină, țăranii nu vor să audă de „restitutio in integrum” pentru că asta ar însemna anularea reformei agrare din 1945; moşiile răpite de comunişti suveranului nostru, a căror listă a avut delicatețea să o publice, trebuie luate de undeva şi mai ales de la cineva. Suveranul, trebuie să-ți spun, nu e cel mai iubit fiu al poporului. Vizita lui la Putna de acum câtiva ani a fost departe de a fi un succes, deşi presa de opoziție, bine informată de obicei, n-a suflat o vorbă despre primirea călduroasă pe care i-au făcut-o țăranii la ieşirea din biserică, huiduindu-l şi împiedecându-l să „ia cuvântul”. Un mod foarte antidemocratic de a se comporta. Dar poate a fost spre

binele lui, cine ştie ce afirmaţie riscată mai făcea. N-a spus acum vreo lună într-un interviu dat ziarului Le Monde *că monarhia română ar avea 2000 de ani de existenţă? Ar fi deci, după acest protocronist întârziat, cea mai veche din Europa, dacă nu mă înşel. Cam slabe cunoştinţe de istorie a patriei pentru un aspirant la tronul ţării. Dar să revin după această prea lungă paranteză (profit totuşi de ocazie să-ţi mai spun ce-am mai auzit spunându-se în „popor"), la problema egalităţii care ţi se pare atât de demodată. Află că eu continui să cred că idealurile revoluţiei franceze, libertate, egalitate, fraternitate, constituie o unitate indivizibilă, care şi-a păstrat mai mult ca oricând actualitatea. Ai să-mi răspunzi că egalitatea e o utopie, că n-a fost şi nu va fi cu putinţă să se realizeze vreodată. Foarte bine. Crezi însă că libertatea s-a realizat undeva* integral, *fără nici o ştirbire? Şi dacă da, spune-mi şi mie unde. Iar dacă n-a atins nici pe departe forma perfectă pe care cu toţii o visăm, şi nici nu o va atinge poate vreodată, atunci de ce să nu renunţăm şi la acest ideal irealizabil?*

De altfel citesc zilnic în presa franceză, şi în ziare care sunt departe de a fi de un stângism intolerabil, că forma „sălbatecă" pe care o ia în fostele ţări comuniste (mai bine zis care aveau această firmă) introducerea economiei de piaţă, şi adâncirea „inegalităţilor" (sunt chiar cuvintele lor) produce o profundă îngrijorare; că constituie o sursă permanentă de instabilitate politică, şi implică primejdia unor „explozii" sociale. Iar explozii după cum vezi. Şi, adaugă aceşti oameni politici care cred că sunt mai degrabă realişti decât inspiraţi de sentimente altruiste, trebuie neapărat renovate cartierele „fierbinţi", unde şomajul face ravagii favorizând delicvenţa, traficul de droguri şi anarhia. Să nu înceapă să se întâmple, Doamne fereşte, zic aceste Casandre care luptă pentru un „capitalism temperat" (citat), şi în Europa ceea ce s-a întâmplat nu de mult la Los Angeles. În momentul de faţă în Franţa a început cam prematur campania electorală. Nu există om politic din al cărui discurs să lipsească această locuţiune fatidică: reducerea inegalităţilor sociale. Dar să-ţi mai spun ce am mai auzit la televiziune unde îmi fac cultura politică: cu ocazia manifestaţiilor organizate de diverse categorii sociale care îşi exprimă astfel revendicările, apar întotdeauna şi anumite grupuri anarhiste care vin pur şi simplu cu intenţia de a „distruge" tot ce pot distruge,

dar cu predilecție „simbolurile" unei societăți bogate, societatea de consum, la care ei nu au acces: mașinile și vitrinele marilor magazine. Ministrul de interne îi califică pe acești tineri disperați, lipsiți de orice perspectivă de a se integra în sistem (și poate nu numai din vina lor, o mai fi având și societatea o oarecare răspundere într-asta) drept: „Voyous", termen care se traduce foarte bine în românește prin cuvântul golani. Am remarcat că nimeni nu s-a indignat de folosirea acestui termen pejorativ, care pe alte meleaguri a stârnit atâta indignare și a fost pus și în titlul unei cărți semnate de un disident „autentic", cunoscut pentru frecventarea mediilor populare, și mai ales a „golanilor". Deci „inegalitatea", nu e un deziderat chiar atât de unanim, poate România să facă excepție. Dar cine vorbește de „inegalitate" și de „explozii sociale", despre ce vorbește oare? Și cu asta ajung la reproșul pe care i-l faci lui Paul Georgescu, marxist impenitent, care folosește expresii anacronice ca lupta de clasă. Azi se vorbește într-adevăr mai puțin de clase și de lupta de clasă. Se vorbește cum am văzut de „inegalități" și de „explozițíi sociale". În ceea ce mă privește, să mă bată Dumnezeu dacă văd o deosebire fundamentală între o „explozie socială" și o „luptă de clasă" sadea. Sigur, nu mai sunt aceleași clase ca în secolul XIX, dar sunt „categorii sociale" între care persistă mari „inegalități"...

Și pentru că veni vorba de Paul Georgescu, trebuie să-ți spun că n-aș avea nimic de zis despre portretul foarte critic pe care i-l faci, dacă ți-ai fi adus aminte, măcar în treacăt, de faptul că a fost singurul care ți-a luat apărarea când te-a atacat Marin Mincu. (Asta ar fi dat mai multă credibilitate indignării tale retroactive). Nu-mi amintesc ca pe vremea aceea să fi sărit ca ars sau să-ți fi luat apărarea vreunul din disidenții „autentici", care aveau rubrici permanente cam prin toate ziarele. Sunt de acord că Paul Georgescu era un spirit contorsionat. Mi-a făcut dealtfel mult rău; din cauza lui a trebuit să plec de la Gazeta literară, *din cauza lui a fost cât pe ce să nu mi se publice romanul; își exersa cu multă plăcere ironia, de multe ori, în mod trivial, pe socoteala mea. Aș avea toate motivele să-i port pică, și chiar îi port. Îți amintești poate că nu făceam parte din cercul intim al celor care îi sorbeau cuvintele de spirit timp de ceasuri întregi la Capșa sau la Athéhée Palace. Nu pot să nu recunosc însă că avea ceva nobil*

în el: rămăsese fidel idealurilor sale din tinerețe, era adică un comunist (critic!) şi un antifascist inflexibil. Pentru asta îmi scot pălăria în fața lui. Puteai să o faci şi tu chiar dacă consideri idealurile originare ale comunismului perimate; pentru că în ceea ce priveşte antifascismul, eşti şi tu de acord, actualitatea lui sare în ochi. Dacă ar fi să-i fac un reproş „ideologic", i-aş imputa faptul că deşi şi-a închinat viața unui ideal umanist, nutrea în acelaşi timp un dispreț incomprehensibil față de genul uman (real). Se vede asta din literatura lui, care în ciuda erudiției şi a compoziției savante, nu reuşeşte să insufle viață personajelor, autorul le neagă existența oricărui sentiment omenesc, nereuşind să facă din ele nici măcar nişte caricaturi, ci numai nişte fantoşe.

În ceea ce priveşte felul în care îți aminteşti trecutul am aflat cu surprindere (mai bine zis am dedus din felul tău de a afirma unele lucruri ca şi cum ar fi de la sine înțeles) că erai împotriva dictaturii partidului unic încă înainte de a face cerere de intrare în partidul unic. Cred totuşi că n-ai fost băgat cu forța în partidul unic (deşi am asistat într-adevăr la samavolnicii şi mai revoltătoare când disidenți „autentici" au fost siliți să intre în CC). Cred mai degrabă că ai intrat de bună voie în partidul unic, atras ca orice tânăr entuziast, generos şi naiv, de idealurile „originare" ale comunismului (care au atras o mulțime de alți asemenea tineri care azi țipă ca din gură de şarpe că au fost înşelați; încât mă întreb, dacă nu aceste idealuri pe care le reneagă azi cu oroare i-au atras în comunism, atunci ce i-a atras: gulagul, cenzura, caracterul polițienesc al democrațiilor populare?). Între aceste idealuri originare figura şi dreptatea socială (un alt nume al egalității), nu numai respingerea oricărei discriminări rasiale, etnice, etc. care pe vremea aceea se mai numea şi internaționalism (şi la care era firesc să fii mai sensibil decât alții). De-a lungul a 40 de ani cât a durat prietenia noastră, care a rezistat multor furtuni ale sentimentelor datorită, cred eu, unei comunități de idei care exista între noi, şi a solidarității noastre nedesmințite *împotriva duşmanilor comuni (nu-i aşa?) am avut tot timpul impresia că eşti decepționat de* trădarea *acestor idealuri, nu de „inconsistența" sau de „anacronismul" lor. Care este adevărul: m-am înşelat eu, sau te-ai schimbat tu?*

În orice caz, eu îmi amintesc cu totul altfel trecutul. Îmi amintesc de pildă că într-o izolare care ne făcea cinste luptam cot

la cot la Luceafărul *pentru ceea ce tu numeai un minimum de rațiune și toleranță, cu alte cuvinte nu pentru difuzarea ideilor marxiste, nu puteam viza atât de departe (erau chiar cuvintele tale!) ci pentru... idealurile revoluției franceze, pentru iluminism împotriva miasmelor medievale care umpleau presa. Nu ne-am dat noi peste cap ca să știrbim un pic unanimitatea elogiilor care se aduceau unuia din propovăduitorii cei mai aprigi ai negurilor inchizitoriale, poetul scrântit întru Hristos, Ioan Alexandru? De unde să-mi dea mie prin cap că în timp ce noi ne dădeam de ceasul morții ca să ridicăm un baraj, fie și simbolic, împotriva obscurantismului, a intoleranței, a protocronismului și a altor insanități antidemocratice și antiraționaliste, și ca să introducem puțin „iluminism" în acea atmosferă pestilențială care a caracterizat domnia patriotului de la Scornicești, tu, în sinea ta, considerai, de fapt, că cel puțin în parte, luptăm pentru niște idealuri perimate? (Bineînțeles, în partea lor cea mai controversată: egalitate). Îmi mai amintesc că la sugestia ta (care erai mult mai îndrăzneț decât mine) i-am încredințat cronica literară lui... Paul Georgescu. Credeam că i-am încredințat-o pentru ideile și pentru radicalismul lui. Iar dacă nu pentru asta, atunci spune-mi tu, pentru ce? Ignorai faptul că e marxist? Și te mai întreb: care a fost sensul acțiunii noastre de la* Luceafărul, *de ce a deranjat ea atât de mult regimul, infinit mai mult decât zbenguiala multor disidenți care se mai aveau între timp bine și cu securitatea? Oare nu faptul că vâram degetul în ochi arătând ipocrizia și renegarea tuturor principiilor socialismului care caracteriza acel regim? Îmi amintesc că profitând de nu știu ce ocazie am publicat scurte biografii ale conducătorilor noștri iubiți insistând asupra faptului că toți, inclusiv geniul Carpaților, își începuseră activitatea ca tineri antifasciști. Era prea fină aluzia. Mircea Herivan, cu inteligența lui pătrunzătoare, ne-a reproșat atunci că revenim la un mod cam desuet de a face ziaristică. Am auzit că acest spirit modern (băiat bun altminteri) s-a ilustrat îndată după evenimentele din 1989 ca un campion al libertății presei. În orice caz, cam așa îmi amintesc cu activitatea noastră de la* Luceafărul, *pe care, constat, tu nu ți-o amintești defel. A dispărut din memoria ta selectivă. Și îmi mai amintesc că această mică bătălie s-a petrecut într-o totală izolare; cea mai mare parte a intelectualității (în ale cărei grații faci atâtea eforturi ca să intri,*

iartă-mi cuvântul) nu s-a arătat nici măcar neutră, ci în cele mai multe cazuri, ostilă. Iar cei care eventual simpatizau cu cauza noastră se țineau prudenți deoparte, să nu cumva să-i antrenăm în căderea noastră căci nu exista nici o îndoială pentru nimeni, şi nici pentru noi, că ne vom rupe gâtul. Nu prea am de ce să-mi scot pălăria în fața intelectualității noastre. Iar opoziția zgomotoasă pe care o face astăzi, bazată pe ambiții personale şi de castă, mi se pare penibilă. E dealtfel ceea ce îi şi reproşează „poporul": elitismul.

Dar să analizăm prima ipoteză: m-am înşelat eu; tu ai fost de la începutul începutului un democrat de tip parlamentar, mai clarvăzător decât Lenin, un adept convins al economiei de piață, şi un sceptic dezabuzat care nu mai credea în utopia egalității (sociale, adaug, deoarece înțeleg că idealul egalității rasiale rămâne în vigoare). În acest caz, trebuie să recunoşti nu m-ai lăsat niciodată să bănuiesc acest lucru. Ai păstrat o discreție care s-ar putea numi şi nesinceritate. Dar de ce să-ți ascund adevărul? Nu cred în această ipoteză. Nu m-am înşelat eu, te-ai schimbat tu. E dreptul tău cel mai sfânt. Te-ai schimbat, ai evoluat, e normal. În general oamenii asta fac în cursul vieții lor: se schimbă şi evoluează. Dar pentru ca să te transformi dintr-un membru al partidului comunist, în care ai intrat de bună voie, într-un adversar hotărât nu numai al partidului unic dar şi al idealurilor comunismului, şi într-un adept fără nuanțe al economiei de piață, a trebuit să parcurgi un drum foarte lung, şi foarte greu. Ori ceea ce îți reproşez eu nu este atât faptul că ai adoptat aceste idei, ci mai ales că această revizuire, care în mod normal ar fi trebuit să fie sfâşietoare, a fost dimpotrivă indoloră, s-a produs atât de lin, într-o asemenea stare de seninătate încât nici n-ai băgat de seamă că s-a produs. Ca şi cum n-ai fi făcut decât să schimbi un costum de o anumită culoare cu un costum de cu totul altă culoare. Deci nu ți-aş fi reproşat nimic dacă ai fi scris în cartea ta cu titlu şugubăț: domnilor, să ştiți că în urma unui drastic examen de conştiință, am ajuns la concluzia că convingerile mele anterioare erau profund eronate; m-am înşelat amarnic şi regret acest lucru; azi cred că inegalitatea este inevitabilă, că trebuie să existe bogați şi săraci, altfel nu putem face economie de piață, şi fără economie de piață ne condamnăm la penurie şi la totalitarism; nu mai păstrez din vechile mele

convingeri decât ideea că evreii sunt egali cu toate celelalte etnii, națiuni sau popoare şi că condamnarea fascismului, a rasismului, şi a celor care dau foc căminelor locuite de turci, arabi şi de alte naționalități ce nu-şi pot revendica germanitatea, rămâne până una alta în vigoare. Cam aşa ceva aşteptam de la tine.

Îmi pare nespus de rău că mă întâlnesc fără să vreau cu duşmanii tăi: şi eu, ca şi ei, văd în tine un fost comunist care nu vrea în ruptul capului să-şi recunoască trecutul; şi eu, ca şi ei, adaug: un evreu comunist. Dar în timp ce pentru ei acest „cumul" e, fie un pleonasm, fie o circumstanță agravantă, eu cred că ai devenit comunist la vremea la care ai devenit tu, după tot ceea ce se întâmplase în lume, în Europa şi în România, nu ca să subminezi dinlăuntru, ca un „parazit" bravul popor român, ci pentru că realmente credeai că e posibil un alt mod de a trăi în societate. Că n-ai rămas comunist, asta e altă poveste. Poate ar merita să o povesteşti într-o zi.

Țin să adaug că nu te suspectez în nici un caz de oportunism. Ți-o spun cu toată sinceritatea. Schimbarea ta are probabil explicații complicate. N-aş putea să-ți spun în ce măsură țin de o dorință inconştientă de refulare a trecutului, şi în ce măsură rezultă dintr-o dorință legitimă de adaptare la un mediu față de care ai în continuare un complex de „străin". Mai există poate şi o explicație mai banală: toată lumea e în tinerețe de stânga şi pe măsură ce îmbătrâneşte se „cumințeşte", priveşte lumea cu mai mult realism, deplasându-se în mod logic spre dreapta. Dar după părerea mea, în cazul tău, această explicație nu ține seama de „specificul" situației istorice, ca să zic aşa. Evoluția ta a avut loc pe fondul unor răsturnări care şi-au lăsat în mod necesar amprenta.

Să-ți spun acum cam cum văd eu trecutul meu. Eu am fost atrasă de ceea ce aş putea numi un „comunism ideal", care nu mi-am închipuit nici o clipă, dar nici o clipă, că a ajuns să se întruchipeze în ceea ce trăiam noi zi de zi. Credeam în schimb că forța idealurilor va învinge până la urmă, şi mai ales că situația internațională va permite ca aceste regimuri polițieneşti, dictatoriale, imbecile, să se democratizeze, să evolueze, să se umanizeze. Credeam că va exista odată şi odată o societate, nu perfectă, dar inspirată în mare parte din idealurile de justiție, de toleranță, de fraternitate, de mare cultură, de la care se reclamau

aceste regimuri. Deosebirea dintre mine şi disidentul Paleologu care i-a ars şi el, la vremea lui, un „omagiu" Conducătorului în România literară, *era că eu nu vedeam nici pe departe idealul meu realizându-se fie şi într-o mică măsură, (rezonabilă, nu ceream imposibilul) pe când el a avut satisfacţia de a-şi vedea idealul „patriotic" atins datorită politicii de mare înţelepciune a celui mai iubit fiu al poporului.*

Trebuie să-ţi spun că familia mea nu frecventase, ca a lui, înainte de război palatul regal, şi nu era prea intimă cu regele Carol. Era alcătuită în cea mai mare parte din ţărani foarte săraci, care apoi au făcut războiul în Est şi în Vest, (în timp ce acest patriot povesteşte şugubăţ că familia lui având destui bani şi relaţii n-a fost nevoit să se ducă pe front!); toţi au fost împroprietăriţi în '45 şi au putut datorită regimului comunist să-şi trimită copii la şcoală. Nici unul nu era comunist şi nici n-a devenit, dar toţi ştiau că fără comunişti nu s-ar fi făcut reforma agrară, nici reforma învăţământului. Cu toată colectivizarea forţată, în viaţa lor a intervenit un progres şi un dram de demnitate la care nici n-ar fi putut visa înainte de război. Înainte de război n-aveau nici cu ce să se încalţe, mulţi nu văzuseră trenul. Un ţăran care venea la gară (poate ştii că tata era ceferist) nu îndrăznea să intre în birou ca să întrebe la ce oră vine trenul, nu se considera o fiinţă omenească, un cetăţean în drept să ceară o informaţie. Aşa fusese „educat". Ceea ce adusese în viaţa lor regimul comunist, era un început. N-a fost cu putinţă ca aceste regimuri să evolueze spre o democraţie efectivă, mondializarea lumii nu o permitea, se vede asta astăzi şi cu ochiul liber, se vede şi când ies la iveală, cu întârziere, unele „secrete" (fireşte nu în măsura în care se „vând" la preţuri fabuloase „secretele" KGB-ului, dar totuşi, mai transpiră câte ceva şi din secretele CIA); chiar dacă aceste regimuri ar fi fost socialiste, ba aş zice cu atât mai mult cu cât ar fi fost socialiste, tot n-ar fi putut să evite prăbuşirea nu numai din cauza cusururilor lor interne (foarte mari), ci şi din pricina presiunii care se exercita asupra lor de către o economie mondială capitalistă (pardon de expresie marxistă), care a contribuit din plin la pervertirea şi la strangularea lor. Zidurile n-au fost numai de beton; s-au mai numit şi embargouri, şi au supravieţuit zidului de la Berlin (cazul Cubei este exemplar). Nici intervenţiile în treburile interne ale unui stat suveran, nu s-au

făcut numai cu tancurile, ca la Budapesta şi Praga, s-au mai făcut şi în alt mod (ca în Chile, de exemplu). Ţie care afirmi cu o mare siguranţă că desfizi pe oricine să-ţi arate că ai fi scris un singur rând care ar fi o probă de sectarism etc. îţi spun că regret profund o mulţime de prostii pe care le-am scris în grabă, din ignoranţă, din superficialitate sau poate chiar din conformism. Regret, nu mai am cum să le şterg. Dar n-am scris un singur rând de „omagiu" pentru conducătorii noştri iubiţi, care se ocupau mai mult cu batjocorirea decât cu traducerea în viaţă a idealurilor comunismului. Caută tu un al doilea om în România care a avut un post de „răspundere", cât de mic (şi ca să-ţi uşurez cercetările, caută numai printre cei care au făcut parte din conducerea Uniunii Scriitorilor) şi care să nu aibă la activul lui cel puţin un „omagiu"; spune-mi şi mie dacă-l găseşti. Îţi spun asta ca să înţelegi în ce spirit am trăit vreme de 40 de ani: ca o conştiinţă nefericită, dar nu anticomunistă. Desigur, am comis multe păcate chiar în raport cu „idealul". Am găsit de pildă normal să beneficiez de privilegiile legate de funcţia mea de secretar al Uniunii Scriitorilor, deşi n-am băgat mâna în casa de bani cum obişnuiau să o facă atâţia membri eminenţi ai corporaţiei noastre (inclusiv cei care aveau veniturile cele mai mari, ba mai ales aceia) ca să nu mai vorbesc de administraţia propriu-zisă; dacă s-ar face un mic control asupra gestiunii Uniunii Scriitorilor, vai, ce ar mai ieşi la iveală! Dar procedeul, în loc să fie incriminat, s-a perpetuat, se pare, şi după „recucerirea" libertăţii ba chiar cu mai mult zel, delapidându-se pur şi simplu fondurile până în fundul sacului. Revin deci ca să-ţi spun că n-am fost un model de abnegaţie în slujba unui ideal, dar nu văd de ce i-aş atribui lui, defectele mele, şi de ce i-aş aduce lui, reproşurile pe care ar trebui să mi le aduc mie. Aruncând în continuare o privire retrospectivă asupra mea nu mă descopăr deci tânjind după democraţia parlamentară; nu eram suficient de lucidă, nici nu ştiu cum aş fi fost, dată fiind informaţia care ajungea până la noi, şi cultura politică pe care o aveam cu toţii pe vremea aceea. (De asta mă şi miră aşa de tare clarviziunea ta precoce şi sunt tentată să o consider o proiecţie retrospectivă). Nu mă văd de asemeni în postura de admirator secret al economiei de piaţă deşi, mărturisesc, îmi plăcea să vin la Paris, să admir vitrinele marilor magazine, şi pe cât posibil să urmez moda pariziană. Dar

frecventam numai „intelectualitatea de stânga”. Iar la Biblioteca Națională m-am dus odată ca să dezgrop un socialist român uitat. Am scris despre el un articol în Luceafărul, *care a stârnit stupoare la Institutul de istorie a partidului. Deci nu aflu în trecutul meu o perspicacitate excesivă, poate în cel mai bun caz o bună doză de schizofrenie. Dată fiind avalanşa de clarvăzători care au apărut după căderea lui Ceauşescu, şi de secretari de partid care în fundul inimii erau de fapt liber schimbişti, înțeleg că eu am fost singurul comunist din România. Îmi asum această răspundere.*

Dar am mai evoluat şi eu între timp, nu chiar ca tine, dar am mai evoluat. Am o oarecare înțelegere pentru democrația parlamentară, care nu-mi apare total scutită de defecte. Am o oarecare înțelegere şi pentru economia de piață, deşi văd că universalizarea ei are extrem de multe cusururi. Continui însă să cred că nu există o democrație pentru săraci şi alta pentru bogați, după cum nu pot să cred că există o democrație pentru evrei şi alta pentru palestinieni. Am rămas deci cum s-ar zice cu o expresie franceză: „une communiste de coeur”. (...) Ți-a luat economia de piață mințile în halul ăsta? E chiar singurul ideal universal în care mai crezi? Sper să mă înşel. Sper din toată inima.

O.

P. S.: Te rog să mă ierți că ți-am scris la ordinator; dar la această scrisoare am „lucrat” ca la un adevărat eseu, străduindu-mă să nu las nici o zonă de umbră şi să clarific pe cât cu putință poziția mea. Ori eu lucrez, după cum ştii, în ultima vreme la ordinator: are şi societatea de consum farmecul ei.

* * *

Dragă O.,

Mărturisesc că scrisoarea ta m-a uluit. Rar am descoperit atâta ură şi pornire de a condamna şi lovi ca în aceste rânduri. Nu pot să găsesc un motiv pentru dezlănțuirea acestor porniri, în afară de nefericita întâmplare cu amânarea unei clare judecăți cu privire la romanul tău. Prietenia cu tine reprezenta un resort hotărâtor al biografiei mele şi, în perioadele de întâlniri sporadice între noi, am socotit aceste legături ceva trainic, stabil, de nezdruncinat, în

ciuda depărtării. De altfel, cum ți-am mai spus, îți port recunoștință pentru câteva gesturi de fidelitate și delicată încurajare, pe care nu le uit. Prin urmare, rămâne pentru mine o enigmă acumularea acestei furii. Nu-mi aduc aminte să fi oferit o ocazie pentru asemenea izbucniri, mai ales că în raporturile cu tine am păstrat statornic sentimente de adâncă afecțiune și nu mă văd abătându-mă de la această linie. Să nu interpretezi introducerea mea ca o încercare de a cerși îndurare, vreau doar să stabilesc cadrul unei dispute de păreri care iese, prin accentele puse de tine, de sub controlul rațiunii. Să-ți răspund metodic și concis:

1) Te mândrești cu consecvența unor idealuri pe care le aperi înfruntând cruda realitate! Sunt consternat că nici măcar anii în Paris, în mijlocul civilizației occidentale, nu ți-au deschis ochii asupra unui adevăr simplu. Socialismul n-are o soluție economică utilizabilă, societatea nu poate progresa în mod real bazându-se pe motorul participării conștiente și dezinteresate a maselor. Peste tot unde s-a căutat aplicarea acestui experiment eșecul a fost inevitabil. Nu rezistența și intriga statelor capitaliste au produs năruirea unor sisteme economice, ci neputința înfăptuirii unei utopii. Tocmai din această infirmitate s-au ivit pretutindeni denaturări, unele oribile: cultul conducătorului, teroarea, poliția secretă, abuzurile nomenclaturii, ferecarea artei etc. Nu e deloc de admirat credința ta de naufragiat, care nu admite ce s-a întâmplat și tot așteaptă o minune, căci logica faptelor demonstrează o altă evoluție.

2) Simți o bucurie sadică nimicind cartea mea, care ți-a displăcut profund. Nu mă supăr și nici nu-mi fac îndoieli asupra posibilității mele de a analiza corect situațiile culturale și politice deoarece tu nu vorbești în realitate de conținutul eseului meu, ci te ocupi de ceva secundar, mai mult în afara lui. Pe mine m-au interesat formele de exaltare națională care desfigurează înțelegerea lumii și am descifrat aceste tendințe în scrieri semnate de scriitori proeminenți. Aceasta ar fi noutatea mesajului meu și pe acest plan s-ar fi cuvenit să se formuleze un verdict: am dreptate sau nu! De acest răspuns depinde judecata de valoare: în ce măsură s-a concentrat o forță intelectuală autentică în realizarea unei acțiuni de elucidare binefăcătoare. Probabil că ai reținut din carte numai referirile la comunism, care constituie o componentă auxiliară (poziția lui Iliescu, a doua identitate a puterii, critica vechii

orânduiri socialiste). Restul, adică esențialul, nu ți-a stârnit curiozitatea. E ca şi cum, poate comparația nu e prea reuşită, recunosc, aş fi întocmit un studiu despre fizionomia violatorului în lumea modernă, iar tu te faci că nu înregistrezi obiectul cercetării mele, te opreşti doar la un aspect minor în cazul dat, să zicem psihologia de victimă a femeii căsătorite care s-ar deosebi hotărâtor de cea a femeii celibatare. Mie îmi reținea însă atenția cu precădere mentalitatea făptaşului care atacă fără scrupule.

3) Despre evoluția concepțiilor mele ai cele mai drastice caracterizări. Mă acuzi de neloialitate, de trădare şi ipocrizie. Este o greşeală a mea că am rezervat prea puțin spațiu în carte unor confesiuni. Unele clarificări există însă în filele de jurnal de la urmă, pe care bănuiesc că nu le-ai parcurs. Acolo vorbesc de anul 1956, un an decisiv pentru mine. După moartea lui Labiş, după decepția sentimentală (e strecurată o aluzie şi la tine) s-a clătinat încrederea mea în comunism, ca dogmă unică şi atotbiruitoare. În contact cu represiunile care au răvăşit mai mult viața unor prieteni, am resimțit apăsarea fricii. Nu eram capabil să mă opun deschis şi total, cum ar fi fost firesc, şi, cunoscând aceste limite ale mele, m-am decis să fiu precaut, închis, necomunicativ. N-am scris nici un rând despre Ceauşescu, n-am luat cuvântul la şedințe, am evitat orice carieră politică. Ocoleam în genere discuțiile despre politică, deşi cu unii amici au răzbătut adevăratele mele gânduri (Crohmălniceanu, chiar Paul Georgescu). Când s-a înfiripat revoluția cehoslovacă am acceptat ideile de reformare cu iluzia că în acest fel se poate pune o stavilă naționalismuluii huliganic şi terorist. Nu mai eram însă convins, în sinea mea, că drumul propus de Dubcek poate duce la salvarea ordinii comuniste. Condițiile mele de handicapare îmi impuneau o supraveghere strictă a conduitei. În intimitate, doream însă să părăsesc țara, în pofida lanțului bolnăvicios care mă ținea legat de mama mea. Am mizat de aceea, pe o ruptură mai domoală, cu menținerea în exterior a unei adeziuni formale. Abia traiul în Germania, începând din anul 1976, integrarea în sistemul democrației occidentale, urmărirea încordată a peisajului politic din jur, acestea toate mi-au limpezit opțiunile. Am avut prilejul să citesc cărți lucide, bine informate şi să verific, fără superstiții, fără ataşament orb, avariile interpretărilor comuniste. Sunt aproape 20 de ani de revizuire spirituală care au cimentat convingerile mele de azi. Sunt dispus să

discut cu oricine deschis, dincolo de tabuuri, ajungând la meandrele evenimentelor la zi şi nu cred că voi fi contrazis în concluziile fundamentale. Nu pot să surprind la mine, în această direcţie, o urmă de ipocrizie sau de fanatism întors pe dos. Mă mir că n-ai scos la iveală şi alte efecte ale transplantării, dacă mă rugai îţi puneam eu la dispoziţie exemple şi mai variate de decădere morală în cazul meu.

4) Constat un talmeş-balmeş în înţelegerea ta globală asupra mersului omenirii. Nu pot intra în amănunte. Vreau să-ţi semnalez că nu există o paralelă între protejarea oficială a fascismului în România, prin alianţa lui Iliescu cu partide extremiste, şi atentatele neonaziste din Germania, care sunt condamnate aici drastic de stat (de altminteri, spre deosebire de Franţa sau Austria, partidul radical de dreapta n-are nici un deputat). În Bundestag, populaţia a atribuit acestei orientări, prin vot, mult sub 5%. Nu idealizez modul de viaţă apusean, cusururile stau însă în altă parte decât unde crezi tu. În constituţia germană, mai ales în privinţa protecţiei sociale a cetăţenilor, e mai mult Marx decât în orânduielile fostelor ţări socialiste. Oricum, după dezastrul provocat de transpunerea ideilor comuniste în Est, eu nu m-aş lăuda că am rămas fidel lui Lenin şi Stalin (nu prea văd un merit în consecvenţa pe un drum fals, neroditor). Aş fi mai avar şi mai rezervat cu criticarea altora, care, de bine, de rău, clădesc o societate normală, care funcţionează. Nici nu m-aş grăbi să dau mereu sfaturi şi indicaţii preţioase cum să se procedeze când nu deţin, de fapt, nici o soluţie sigură, ci mă cramponez de un experiment (care a obţinut până acum doar falimente şi e culpabil de un dezastru). Fraza cu bogaţi şi săraci e o veche simplificare stalinistă, care porneşte probabil de la teza proprietarului parazit, inutil în producţie (s-a înşelat grav Marx care n-a dat importanţă concurenţei şi a riscului ce aparţine capitalistului). Încă o dată ca să înlătur răstălmăciri posibile. Marx a înţeles profund economia capitalistă, dar n-a găsit soluţii la toate problemele. Aspiraţia de a elimina inechitatea, împărţirea în bogaţi şi săraci, e legitimă şi a animat o mare literatură. Ea nu-şi află însă dezlegarea în desfiinţarea ordinei burgheze şi instaurarea socialismului.

6) Alte precizări: m-am supus unor norme impuse în tinereţe, nu din necesitate interioară, ci pentru a supravieţui şi pentru a proteja viaţa părinţior. Forme de laşitate şi compromis există şi în existenţa

mea ulterioară, dar n-am semnat nici un text despre Ceauşescu, n-am desfiinţat nici o carte bună, n-am participat la nici o campanie împotriva unui om cinstit sau împotriva unui talent. Ce să-ţi mai scriu? Că rămâne un mister (şi acest fapt s-a repetat în biografia mea) cum pot să stârnesc atâta ură, fiind un om excesiv de delicat...

Cu amintirea vechii prietenii, Sami.

Schimb epistolar S. Damian – Ov. S. Crohmălniceanu

Vreau să completez unele date cu privire la itinerariul criticului pe care l-am prezentat pe larg în culegerea de eseuri *Pivniţe, mansarde, nu puţine trepte.* Ca să conturez specificul disputei sale cu regimul de reprimare am folosit chiar repere indicate de el: condiţia de *legalitate* şi *loialitate.* După adeziunea oarbă la ideile revoluţiei proletare, criticul a înţeles eroarea, dar se aventurase prea în larg, nu mai putea da înapoi deschis şi radical. De aici prudenţa şi caracterul ambiguu al unor demarcări. Aspira să respecte un soi de paralelism între social-politic şi artă. Nu împingea refuzul până la expresiile netede (retragere şi împotrivire), se străduia să împace contrariile, păstrând un liant de ataşament. De aceea evita destăinuirile riscante, accepta să joace în parte o comedie a înregimentării. Echivocul a persistat până la urmă. În exil, căpătase în plus o manie a bombănelii, căutând noduri în papură, cusururi ambianţei occidentale. Cu orânduirea din ţară slăbise legăturile (chiar dacă nu tranşant), în noua configuraţie nu-şi găsise locul, era tentat să-i descopere minusuri. Când i-am trimis un text polemic despre situaţia din ţară, mi-a reproşat exagerările. El pretindea că utilizez un jargon milităros, că văd peste tot cazemate, tranşee, metereze, că se desfăşurau razii şi descinderi, conflictul fiind polarizat. El nu era de acord, ajunsese să afirme că sistemul de dictatură nu era diferit de un regim oarecare, peste tot survine necesitatea unui control şi a unei îndrumări, păstrându-se un spaţiu convenabil pentru libertatea artei. Mi s-a părut ciudată această menajare a unui sistem odios. În etapa de după cotitura din decembrie 1989, Croh părea în continuare dependent de anumite tipare de gândire, în vigoare în epoca despotismului. În volumul amintit scrisesem:

„Deruta din ultimul deceniu al lui Croh e determinată de câțiva factori:

1. avalanşa agresivității din afara lui care l-a ales şi pe el ca victimă. Pe porțiuni, atacurile erau justificate de unele derogări ale sale, în cea mai mare parte era însă o urâtă exagerare a altora, o nedreptate brutală, o răzbunare, la care el nu voia şi în circumstanțele date, probabil, nu putea răspunde.

2. lipsa de chef în a se explica (din cauza oboselii la vârsta senectuții, a orgoliului drapat, dar cu atât mai tenace, a disprețului față de unii dintre trăgători, cărora i se părea că e nedemn să se spovedească). Era o greşeală a sa, ar fi trebuit să se silească, să depună eforturi supraomeneşti dacă era cazul, fiind singurul care putea aduce lumină în unele unghere;

3. o nevoie de *clandestinitate,* în forme inedite, deci o tactică a simulării şi a eschivării pentru a nu se da de gol. Paradoxal intra iar în ilegalitate, o formă parțială, ascunzându-şi activitatea rebelă de cei cu care fusese solidar în împotrivirea la dictatură. A tot tărăgănat şi din acest motiv să expună cu franchețe concluziile pe care le-a tras în urma celor întâmplate.

4. reminiscențele sentimentului de lealitate: dependența de foştii stăpâni şi după volatilizarea lor în neant. Lealitate vidă, fără obiect, mai târziu. Dezamăgirile noi trăite, refulările, uitarea bizară a răului în anumite intervale şi a propriei participări la mistificări (surprinzătoare amnezie!) – toate acestea i-au însămânțat o nostalgie după utopia inițială, curățată cică de excese şi denaturări, înălțată ca un scut, deşi era, vai, numai o himeră."

Astfel era convins că răul instaurat poate dura o veşnicie. Important era să te străduieşti dinăuntru să ameliorezi situația pe ici, pe colo, neîncălcând clauzele unui pact de neamestec în treburile puterii. În modul acesta s-a accentuat un impuls către recluziunea în trecut – nu întotdeauna clar chiar după emigrare. Ar trebui admisă ipoteza că nu s-a stins cu totul în el scânteia bigotismului (în sensul ataşamentului la o credință în afara logicii argumentelor). Se pune întrebarea cât s-a şters din memorie şi o parte a urâtului în care fusese implicat. Departe, la Berlin, n-a mai auzit în preajmă mugetul sinistru al haitei care îl urmărea. Atunci a fost cuprins de o cumplită extenuare. Era cătrănit de

şicanele neaşteptate, de altă factură decât cele din fosta existenţă. Nu şi-a concedat însă o pauză în programul sever de muncă. Toată viaţa se poate spune că a trăit sub semnul ambivalenţei: partea vie, fecundă a dăruit-o pe altarul creaţiei libere, iar partea ocultă, neavuabilă a cedat-o silit Cezarului crud şi nesăţios. E firesc poate că nu s-a irosit în el chemarea spre stânga, era poate o reacţie şi la atacurile care nu încetau.

În relaţia de prietenie cu mine a rămas acelaşi îndrumător fidel, gata să împrumute, în unele momente, rolul de duhovnic susţinut pe o mare încredere. Din scrisori răzbate însă şi o iritare, evident nu voia să fie confruntat cu unele adevăruri, devenea arici, ba chiar preîntâmpina o obiecţie cu ironii care puteau răni. Abandona atunci modul protector de cultivare a prieteniei, se arăta arţăgos şi plin de maliţie, ceea ce nu corespundea firii sale suveran echilibrate. Am pus aceste mici răutăţi faţă de mine, cu totul contrare afecţiunii pe care mi-o purta, pe seama neputinţei sale de a se preda complet în destăinuiri, perpetuând o clandestinitate în raport cu ambianţa şi până la urmă chiar cu sine.

Unii amici buni din trecut n-au tratat obiectiv metamorfoza mea. Primind cărţile mele au declarat că nu-i interesează, au alte opinii (ceea ce putea fi normal), dar m-au şi anunţat patetic că nu mă mai recunosc ca prieten, ca vechi camarad; gata, am devenit indezirabil, am trădat idealurile sfinte, m-am comportat ca un terchea-berchea. Cum ei nu-şi puteau imagina că pledez sincer pentru democraţia parlamentară, după modelul apusean, m-au încondeiat drept un oportunist; vezi bine, înaintez cum bate vântul, îmi cultiv doar interesele. De ce le-a sărit ţandăra? Aceasta era chiar culmea; în timp ce eu nu i-am respins pentru mentalitatea lor desuetă şi compromiţătoare, ei m-au şters de pe lista oamenilor frecventabili. Nu se uită la propria lor imagine: ei se târăsc în coada plutonului, nu înţeleg lumea de azi, pradă unor fixaţii ridicole şi inepte. Bănuiesc că ei persistă să se erijeze în posesori ai unui monopol în ce priveşte adevărul şi de pe acest postament distribuie note, lasă pe alţii corijenţi, repetenţi. Care adevăr? Motivul arţagului e ideologia. Marxismul, pe care au pariat, fără excesele staliniste cum afirmă ei, a clacat fără glorie. În volumul anterior *Pivniţe, mansarde, nu puţine trepte* m-am străduit să enunţ pe scurt câteva premise din care reiese că şi Karl

Marx, cel care a analizat magistral determinările de fond ale societăţii capitaliste, a greşit fundamental în alte puncte. N-a înţeles decât îngust rolul proprietăţii şi al investitorului, care, într-o economie bazată pe legile pieţii nu e un parazit, ci un factor decisiv al mersului înainte. A subestimat capacitatea burgheziei de regenerare, înglobând constructiv şi reformele în direcţia protecţiei sociale preconizate în textele fondatorilor materialismului istoric (vezi constituţiile ţărilor avansate occidentale). Ca metodă de schimbare a raporturilor interumane Marx a propagat în mod fals prioritatea luptei de clasă, violenţa revoluţionară, dictatura proletariatului – fixaţii cu consecinţe catastrofale. În scenariul vag al ordinii economice viitoare, construită pe naţionalizare de stat, exproprierea clasei avute, absenţa concurenţei, dispozitiv centralizat de comandă unică, diminuarea spiritului de iniţiativă şi de competivitate individuală – acest proiect de sistem n-a rezistat la confruntarea cu realitatea. Utopia n-a putut fi realizată nicăieri, experimentul s-a soldat cu un faliment. Nici în viitor nu se întrevede şansa unei alternative solide la economia de piaţă şi la democraţia parlamentară, chiar dacă şi ele au, evident, şi unele neajunsuri. În ultimă instanţă, concepţia materialismului dialectic nu a justificat pretenţia de a revendica şi transcendenţa. Desigur, aceste afirmaţii sumare pot fi cu folos nuanţate, corijate şi completate. Am recunoscut în volumul citat că e cam pueril să reduc la propoziţii scurte lapidare dezbateri ultracomplicate, n-am avut însă decât dorinţa de a schiţa în linii mari antinomiile.

Prof. Dr. M. Cahn (Crohmălniceanu)
Dernburgstrasse 36
14057 Berlin
Tel. 3221834

Berlin 09.02.'95

Dragă Sămică,

Iartă-mă că-ţi scriu cu atâta întârziere. Ai aflat, prin dna Vogel că s-a petrecut o nenorocire în familia noastră. Unica fiică a cumnatei mele s-a sinucis, aruncându-se de la al şaselea etaj, după ce se afla de mai bine de un an într-o clinică psihiatrică, bolnavă de o depresie gravă nervoasă, sub forma unei monomanii,

convingerea că suferă de tot felul de boli şi medicii nu i le găsesc. Îţi închipui cât de afectată a fost şi soţia mea şi eu, până la urmă (la noi telefona soţul ei, neavând curajul să-i comunice cumnatei mele dispariţia nepoatei noastre din clinică şi apoi sfârşitul ei cumplit). Am făcut un puseu de tensiune şi abia acum se pare că mi-am revenit.

Am avut şi de tradus două texte din română în germană, ocazie de a câştiga nişte bani, ceea ce în situaţia noastră nu e de dispreţuit. Iată motivele întârzierii de a-ţi scrie. Mai e ceva: a trebuit să redactez un articol pentru Europe *despre Valery Larbaud şi asta mi-a dat destulă bătaie de cap.*

Revenind la ale noastre: îţi expediez odată cu scrisoarea, scrisoarea de la O. Mi-a trimis şi ea textul, aşa că eram informat de schimbul vostru epistolar din ambele părţi. E foarte greu de comentat pe cale epistolară toată povestea asta, care înţeleg că te-a afectat serios. Din ultima ei scrisoare, aflu că şi ea a fost indignată că ai făcut-o „nostalgică stalinistă" şi se pregătea să-ţi mai dea o replică şi mai usturătoare. N-aş vrea nici să mă amestec într-o divergenţă ideologică. Eu i-am scris că te tratează pe tine cu mult mai multă duritate decât pe amica ei Ileana Mălăncioiu, de pildă, căreia ar avea să-i reproşeze aceleaşi lucruri, dacă nu altele, de o înverşunare anticomunistă superioară. Menţionam că, sigur, de la tine are pretenţii incomparabil mai mari. Vreau să fac o singură observaţie. Spuneai că te surprinde pentru ce articolele tale stârnesc atâta violenţă şi chiar dorinţă de a te răni, deşi tu te exprimi într-un mod foarte politicos, eşti delicat şi te fereşti să jigneşti pe cineva. E adevărat. Dar lumea se înfurie că vrei să dai lecţii nepomenind nimic de vechile tale activităţi critice şi politice, ca şi cum n-ar fi existat. Tu singur mi-ai spus că reproşul acesta ţi l-au adus şi alţii. Ce invoci tu ca explicaţie existentă în cartea ta, e atât de palid şi aluziv că nici nu se bagă de seamă. Iar argumentul că n-ai scris nici un articol de laudă la adresa lui Ceauşescu e o copilărie. Eu nu cred că trebuie să vii acum şi să-ţi pui cenuşă în cap. Nici n-ai pentru ce. Dar e supărător, nu numai în cazul tău, ci şi al altor intelectuali care s-au trezit acum inamicii ireductibii ai comunismului, ba chiar ai stângii, că omit tot ce au trăit (şi nu numai rău) sub socialism. În fond, nimeni nu i-a băgat cu forţa în partid sau în posturile pe care le-au deţinut, nu i-a obligat să

întreţină relaţiile pe care le-au întreţinut cu comuniştii (adeseori foarte tandre) şi să încaseze bani şi premii sau onoruri de la un regim atât de odios. Puteau, mai ales în perioada poststalinistă, să se mulţumească să predea undeva într-o comună la ţară şi să-şi păstreze conştiinţa lor atât de ireductibil neîntinată. Dacă totuşi au preferat altă soluţie, de compromis, s-ar cuveni să fie azi mai rezervaţi şi să arate mai multă înţelegere. Tu spui că Geta nu ia în consideraţie ce tratează propriu-zis cartea ta (e adevărat), dar nici tu nu răspunzi efectiv la obiecţiile ei. Încă o dată însă, nu se pot lămuri asemenea lucruri în câteva rânduri de scrisoare; poate vom avea prilejul să le discutăm direct. Oricum eu am găsit în aprinderea Getei un semn de preţuire pentru tine (altfel nu avea aceste pretenţii morale) şi nu o dorinţă de a te răni şi a savura răul pe care ţi-l poate face. Poate e la mijloc împăciuitorismul meu, pentru care am şi luat un vot de blam cu avertisment.

Profit de scrisoarea aceasta ca să te rog ceva: am fost invitat la Weimar pe 20 martie, la un colocviu despre ecoul clasicismului german în România. M-am înţeles cu dna Behring să vorbesc despre Despărţirea de Goethe *a lui Noica. Heitmann a avut amabilitatea şi mi-a copiat textul cărţii şi mi l-a trimis la Berlin. Aş avea nevoie însă şi de Epistolar sau măcar de paginile de acolo ale lui Paleologu, Eugen Simion şi Mariana Şora. Ţi-ar fi greu să le copiezi şi să mi le trimiţi? Spune-i eventual lui Klaus, că pune el pe cineva să facă asta. De asemeni textul lui Noica din volumul cu comunicările colocviului româno-german de la Bucureşti. El are sigur cartea, fiindcă el a scos-o. Am vrut să vă scutesc de bătaia asta de cap, dar n-am găsit nicăieri textele acestea la Berlin. Îmi faci un mare serviciu şi-ţi mulţumesc anticipat.*

În problema actelor noastre nu s-a mişcat nici până acum nimic. Nu-mi mai amintesc dacă ţi-am scris că Ruth a fost chemată la instituţia unde se lucrează dosarul ei, ca să aibă o convorbire cu o funcţionară superioară (o cheamă d-na Freytag). Convorbirea a decurs foarte amabil, ea punea mereu întrebări şi la răspunsurile soţiei mele spunea, „ştiu, ştiu, am citit în dosar". A ajuns să şi audă cântece de copii în germană, cântate de soţia mea. I-a spus că nu pune nici o clipă la îndoială germanitatea ei, dar că e obligată să întrebe şi în România. Când Ruth s-a plâns de cât durează povestea, i-a răspuns că aşa e normal acum. După aceasta,

informându-l pe jurisconsultul Comunității de modul în care a decurs convorbirea, el i-a spus că scopul acesteia era ca funcționara respectivă să o cunoască personal pe solicitatoare şi să-şi facă o părere despre ea. Când a auzit şi cine este a adăugat: „E o vacă, şi pe deasupra o antisemită!" Concluzia e că aşteptăm în continuare.

Noroc că ne aflăm aici, în căminul Comunității, unde nu ne lipseşte nimic şi pe deasupra am primit de Crăciun din partea Senatului o sumă apreciabilă de bani ca să ne echipăm de iarnă. Ne-am pus şi o mochetă nouă în vestibul. Am împins luxul până acolo încât să-mi cumpăr Philosophie des Zufalls *de Stanislas Lem.*

Am fost invitat să țin şi o comunicare la Institutul Planck, unde lucrează d-na Behring. Şi asta îmi va da de lucru, până când voi reîncepe, cu ajutorul lui D-zeu, seminariile la München. Am citit printre picături o carte care m-a interesat foarte mult, Aussenseiter *de Hans Mayer, poate ai auzit de ea.*

Program intens de culturalizare la televizor, filme de Fritz Lang, biografia lui, filme de John Ford, lungă convorbire cu el, documentare despre război, Auschwitz, comics-uri ş.a. Văzut şi o retrospectivă uriaşă la Berlin a lui Georg Grosz. Încolo nimic deosebit.

Aşteptând să ne vedem şi să putem relua lungile şi plăcutele noastre discuții, chiar dacă în contradictoriu, te îmbrățişez şi sper să nu-mi răspunzi iar printr-un cartonaş cu câteva rânduri.

* * *

Prof. Dr. Ovid S. Crohmălniceanu — Berlin 10.05.'95
Dernburgstrasse 36
14057
Tel. 322 18 34

Dragă Sami,

În sfârşit, am găsit răgazul să-ți scriu. Nu-ți ascund că nu mi-a venit chiar atât de uşor, fiindcă, mai ales după ce am citit convorbirea ta cu Grigurcu, din România literară*, tu singur te simți împins să pui o paranteză cu semnul exclamației, (tocmai el!), mi-a cam pierit cheful. M-a indispus şi că ai recurs la*

Magdalena Vogel, ca să mă „sondeze”, dacă nu sunt cumva supărat, deci te zgândărea ceva pe conştiinţă. Dealtfel, nu înţeleg de ce nu puteai tu singur să dai un telefon într-o asemenea chestie, slavă Domnului, acuma te deplasezi şi nu era chiar aşa o mare problemă să chemi de undeva, dacă de acasă nu poţi. În sfârşit, să trecem peste asta.

Să luăm atunci lucrurile de unde le-am lăsat: Începi prin a-mi comunica faptul că ultima mea misivă te-a „decepţionat”. Asta înseamnă, în bună folosinţă a cuvintelor că te aşteptai la ceva de la mine, deşi tot tu singur declari că ai avut reţineri propunându-mi un „arbitraj”, într-o chestiune în care bănuiai că aş fi preferat să mă abţin. Faci apoi tot soiul de supoziţii în legătură cu părerile mele, pe care dealtfel ţi le-am expus oral şi pe larg în diferite rânduri, iar în ultimă instanţă le identifici cu cele ale lui O., diferenţa constând doar în ton.

Constat că ai citit în fugă ce ţi-am scris (nu păstrez copii, ca să citez) căci te afli din capul locului într-o eroare. Eu am încercat să-ţi explic de ce cred că volumul tău a stârnit la unii (prieteni sau cunoscuţi) reacţii de nemulţumire aprinse. Tu în persoană, te mirai de asta, cum se face că nişte opinii exprimate civilizat şi cu grija de a menaja susceptibilitatea oamenilor, provoacă atâta violenţă. Nu era vorba de O. numai, îmi spuneai că ţi-au reproşat şi alţii neadoptarea unei atitudini autocritice şi înverşunarea contra unor idei în care ai crezut sau măcar ai lăsat să se considere din scrisul tău că le împărtăşeşti. N-au fost de acord, dacă îmi amintesc bine ce mi-ai comunicat, nici cu ceea ce ai scris despre Paul Georgescu. Cât priveşte intoleranţa ta faţă de oricine nu are o deplină încredere în buna conştiinţă morală a Occidentului (citeşte lumea capitalistă sau democraţia apuseană, cum vrei), ea a trezit critici chiar din partea unora de pe aceeaşi parte a „baricadei”, cum cu un termen cam eufemistic, îţi place să spui, şi încă public, v. Monica Lovinescu.

Consideraţiile mele au fost doar o încercare de a-ţi lămuri, după o ipoteză a mea motivele acestor reacţii. Ipoteza poate fi întemeiată sau nu, n-am pretenţia că deţin adevărul absolut, dar e o părere. Nu înseamnă nici măcar că o împărtăşesc, cu atât mai puţin că traduce opiniile mele. Tu mi-o atribui imediat, scrii negru pe alb că te „atac” şi numai că nu mă faci „nostalgic al stalinismului”. (În

paranteză, dă-mi voie să notez că, spre deosebire de alții, eu m-am opus stalinismului și ceaușismului, nu în intimitatea sufletului meu doar, ci și pe față și de mai multe rânduri, alegându-mă cu nu puține sancțiuni.) Încă o dată, nu m-am „războit" cu tine, am căutat să-ți ofer o explicație a reacțiilor protestatare, stârnite de cartea ta, nu printre huligani, ci printre oameni care ți-au fost apropiați și probabil îți mai sunt, de vreme ce-i frecventezi. Doar dacă mă înșel și ața te trage acum mai degrabă către alții, cărora nu te jenezi să le faci tot felul de complimente.

De unde „reiese cu claritate" din afirmațiile mele că eu apreciez dezastrul mișcării comuniste pe plan mondial, „o întâmplare deloc inevitabilă" și tot ce-mi mai atribui, îmi vine greu să înțeleg. Probabil că deții tu un mijloc de detecție a gândurilor secrete. Un asemenea mod de lectură, nu te supăra dacă-ți amintesc, făcea parte din arsenalul hermeneuticii comuniste.

La punctul doi, îmi descoperi „o aberație intelectuală": a fi condamnat pe cei care și-au schimbat opiniile politice, când tot secolul nostru e plin de asemenea abjurări salutare și-mi servești o listă de nume respectabile. Întâi, mă văd iarăși silit să-ți amintesc că eu m-am abținut să calific drept „aberații" afirmații de ale tale, ca de pildă aceea că Marx n-a observat rolul benefic al concurenței în economia de piață (închipuie-ți ce imbecil! Să facă cea mai completă anatomie a capitalului, cunoscută până azi și să nu bage de seamă așa ceva, la mintea cocoșului), sau că Sartre i-a imputat lui Flaubert că a ignorat Comuna din Paris. M-am abținut, zic, și am căutat cu tact să te fac să înlături astfel de afirmații compromițătoare. Cât privește problema în discuție, permite-mi, te rog, să remarc că încurci borcanele. Nu faptul că ei s-au „dumirit" și au abandonat credința în comunism, deranjează. Sunt ultimul să le reproșez așa ceva. Dimpotrivă, au tot respectul meu și, de la caz la caz, am citit cu satisfacție spulberarea de către ei a minciunilor și porcăriilor răspândite și săvârșite în numele comunismului. Numai că scriitorii pe care-i înșiri, n-au devenit apologeți ai capitalismului și ai lumii burgheze și critici neiertători ai oricui îndrăznește să pună la îndoială mobilurile dezinteresate ale marilor puteri occidentale. Sau să mă corectez, au fost și de ăștia, John Dos Passos, de pildă, dar toți criticii americani, fără excepție, pomenesc cu jenă de aceste

ultime cărți ale lui. Malraux, care a fost un stalinist impenitent, criticat pentru obediența lui ideologică de Troțki însuşi, chiar după ce a devenit ministru gaullist, a vorbit cu o mare stimă de Mao Tse Dun, în care a văzut (greşind) o mare figură a secolului. Camus, Silone, Pavese ca să mă mențin la lista ta, au continuat să fie combatanți în sprijinul săracilor şi oprimaților, criticând fără milă injustițiile sociale din lumea burgheză. Asta e în fond problema. Şi ca să nu mai ai îndoieli asupra „aberațiilor mele intelectuale", te informez că, sub comunişti, în România şi nu în Occident am scris şi publicat în Italia un omagiu al lui Silone, la aniversarea sa, că dețin o scrisoare de mulțumire olografă din partea lui, adresată mie personal. Dă-mi voie totuşi, să nu privesc la fel pe cei ce se descoperă subit, peste noapte, monarhişti militanți. Sau să te tragi lungă vreme de bretele cu Croitoru, de la raion şi cu alții ejusdem farinae, să scrii editorialul săptămânal la România literară *şi să te descoperi un înverşunat anticomunist, de cum ai păşit în Occident. Îngăduie-mi să am serioase îndoieli asupra rectitudinii morale a unor asemenea personaje şi să nu le acord fără ezitare certificate de spirite deschise democratismului vestic. Văd că nu te deranjează nici pledoaria Monicăi Lovinescu (publică) în favoarea lui Mircea Eliade, că foarte bine că n-a recunoscut că a fost în Garda de fier, că ce s-ar fi întâmplat cu el (săracu!) dacă recunoştea aşa ceva într-o Franță stângistă? Asta face parte tot din însuşirea spiritului occidental democratic?*

Mie îmi pare bine că tu te simți cu conştiința împăcată şi de „peste 15 ani" în ruptură cu comunismul. Nu vreau eu să te tulbur din această convingere. Dar mi-e greu să uit că mi-ai dat, când am fost la Heidelberg şi te străduiai să determini Uniunea să repete demersurile pentru păstrarea statutului tău de lector, să-i arăt lui D. R. Popescu ce cursuri ții şi în ce măsură ele slujesc literatura română contemporană. Nu era, ai să admiți, o demonstrație de opoziție la linia regimului. Îți mai aduc aminte un lucru. Când după evenimentele de la Braşov, tot la Heidelberg, în prezența lui Ruth, care mi-a confirmat că memoria nu mă înşeală, m-ai consultat, dacă să dai curs invitației Ioanei Crăciunescu şi să vii în România, ți-am răspuns că-ți rup picioarele, dacă faci aşa ceva. Nu-ți spun asta ca să te şicanez, dar vreau să-ți ofer date care infirmă o linie chiar aşa de hotărâtă a ta, cum îți place să o

prezinți astăzi. Nici că-i invitai pe Goma, pe Dorin Tudoran sau pe Țepeneag nu țineai expres să se afle în țară. Dar eu n-am nici un chef să-ți fac reproşuri, cu atât mai puțin procese, pentru asemenea lucruri. Dimpotrivă, te înțeleg foarte bine şi sunt de acord cu felul cum ai procedat. Fiindcă mă trimiți însă la convorbirea ta cu Grigurcu (dialog pe care l-am parcurs, nu-ți ascund, cu o senzație penibilă), mă împingi tu singur să corectez un pic înfrumusețările atitudinilor. Atât şi nimic mai mult.

Cu asta pun punct litigiilor ideologice dintre noi, printre altele, „este şi putința de a formula chiar cu duritate unele rezerve sau nemulțumiri", nu-mi vei lua, sper, în nume de rău franchețea unor remarci din prezenta scrisoare.

Trecând la alte lucruri, regret că ai probleme cu dantura (ştiu ce înseamnă). Face parte însă din vicisitudinile fatale ale vârstei. Bine că nu sunt altele mai rele. Aflu de la d-na Gregori că priveşti cu calm şi fără anxietate ieşirea ta la pensie. Îți urez ca într-adevăr să o suporți uşor. Cel mai bun remediu (l-am experimentat) e să-ți găseşti de lucru (în cazul nostru nu-i prea greu, dacă mai scriem câte ceva). Cel puțin la tine partea financiară nu prezintă motive de îngrijorare.

Eu mă pregătesc să reiau seria voiajelor cam obositoare la München, dar n-am încotro. E singura ocazie să mai fac rost de nişte bani şi să mă aflu cumva în treabă. Voi ține la 1 iunie un referat la Institutul, unde lucrează d-na Behring. M-a cam deprimat ştirea că oferta mea făcută Fundației Moses Mendelsohn din Potsdam, de a realiza o lucrare despre contribuția scriitorilor evrei la dezvoltarea literaturii române nu a găsit ecou; mi s-a răspuns că nu intră în profilul Institutului. Ştii cumva unde voia Pollack să obțină aşa ceva pentru mine? Dacă poți afla, ți-aş rămâne îndatorat. Stipendierea de către o instituție ştiințifică a unei lucrări, pe care să o realizez într-un termen de câțiva ani, ar rezolva toate problemele mele. Văd că sunt persoane care primesc 3500 DM lunar, ca să facă diverse cercetări, nu mai interesante decât aş putea finaliza eu.

Nici cu sănătatea nu merge prea grozav. Credeam că bronşita mea cronică s-a stabilizat, dar am avut în ultimele zile, cu bruştile schimbări de atmosferă, o reşută şi mă tracasează, fiindcă tocmai acum trebuie să fac trambalările la München.

Aveam intenția în iunie să mă duc şi la Paris, acum că s-a desființat controlul vamal, dar nu ştiu dacă mă vor ține puterile.

Vin aici, la Berlin, la sfârşitul lui mai, Geta şi Nae. După ce te pensionezi, n-ai de gând să vii şi tu?

Mi-a apărut în „Europe” articolul despre Jules Supervielle; îl găseşti la bibliotecă, e ultimul număr al revistei. Sub tipar e şi cel despre Zweig. Le-am scris acuma un articol pentru numărul despre Valery Larbaud în pregătire, şi a fost foarte bine primit.

E umilitor că trebuie să recurg la tot felul de subterfugii, ca să păstrez bruma de bani câştigați şi să nu-i vărs Sozialamt-ului, aşa cum cere legea. Şi asta mă deprimă sau în orice caz îmi taie plăcerea oricărei realizări, fie ea şi neînsemnată. Despre întâlnirea de la Weimar, probabil că Heitmann ți-a relatat câte ceva. Eu mi-am făcut numărul cu Noica şi încolo m-am bucurat de lungile convorbiri cu Ornea, cu Micu şi cu soții Fassel. Un amănunt ale cărui dedesubturi eşti în măsură să le apreciezi. La un moment dat, nu ştiu ce a spus Micu despre Liiceanu (în şedință) Doinaş a sărit să-i ia apărarea, Micu a insistat, „nu era el cu piața Universității şi Marian Munteanu?” La care Doinaş, „nu-l confundați pe Liiceanu cu Ana Blandiana şi Ticu Dumitrescu!” Asta cu maxim dispreț la adresa acestora.

Cum a fost lansarea cărții tale? Ioana mi-a scris că a vorbit cu această ocazie la librărie. Citesc jurnalul lui Zaciu. E plin de invective la adresa idioților de occidentali şi, în special, a idioților de americani. Ca să vezi, unde mai poți descoperi prilejuri de polemică. Ia-o însă ca pe o glumă!

Opresc aici această lungă scrisoare, care să compenseze măcar astfel îndelungata mea tăcere.

Cu cele mai bune gânduri, te îmbrățişez,

Croh

* * *

Prof. Dr. Ovid S. Crohmălniceanu
Dernburgstrasse 36
14057
Tel. 322 18 34

Berlin 24.09.'95

Dragă Sami,

mulţumesc pentru coletul cu cărţile şi revistele pe care ai avut bunăvoinţa să mi le aduci din România. Mi-ai făcut un serviciu important şi-ţi rămân recunoscător. Prin bunăvoinţa unor amici şi a unor cunoştinţe, am deja aproape o treime din autorii mei în colecţia Pléiade*, ceea ce îmi dă un sentiment de căldură spirituală în apartamentul nostru de aici.*

Te rog să-i transmiţi mulţumirile mele şi dnei Vogel pentru osteneala pe care şi-a dat-o spre a face şi expedia colegul. Asigur-o de simpatia mea durabiă. Îţi rămăsesem dator un răspuns la ultima ta scrisoare. Nu l-am întocmit, ştiind că te afli la Bucureşti şi tot nu-l primeai până când te-ai fi întors. Am crezut şi că ai să chemi la telefon la sosire, dar văd că ai preferat să recurgi iarăşi la serviciile Magdalenei Vogel.

Înainte de a relua, deci, corespondenţa noastră, mă simt obligat să-ţi fac o precizare. Eu înţeleg amiciţia într-un mod care, poate diferă de al tău, dar se bazează în primul rând pe un sentiment de afecţiune şi el nu e dependent de opiniile politice sau literare ale celuilalt, altfel zis am o toleranţă mare pentru părerile diferite de ale mele, bineînţeles, când nu implică atitudini şi comportări care lezează morala elementară. Am avut în România relaţii de amiciţie, chiar cu foşti legionari, câtă vreme m-am convins că au crezut sincer în ideile lor şi n-au făcut nimic rău altor oameni. Spun acestea, fiindcă nu ţin deloc să-ţi schimb convingerile şi cu atât mai puţin să ţi le impun pe ale mele. Discuţiile între noi, aşa le-am înţeles eu, implicau un grad de gratuitate intelectuală, în sensul că furnizau un prilej de confruntare a ideilor şi o pură curiozitate pentru celălalt. Din scrisoarea ta rezultă, nu mai pierd timpul să reproduc, că tu urmăreai o operă pedagogică în legătură cu mine şi te necăjeai că, după ce credeai că a reuşit, constatai că eu revin la convingerile mele. Nu mă prea împac nici cu imageria

militară pe care o foloseşti; pe lângă faptul că e şi contradictorie, îmi permit să-ţi semnalez. Odată mă compari cu un ins care, ajuns cu spatele la zid şi nemaigăsind posibilitate de retragere, trage la întâmplare în toate părţile, altădată, ceva mai încolo, spui că trec la un atac înverşunat împotriva ta. Toate aceste reprezentări n-au nimic de a face cu felul cum îmi reprezint eu o corespondenţă amicală, fie ea şi de pe poziţii ideologice, intelectuale sau estetice diferite. Chiar în prezent, citesc corespondenţa între doi vechi prieteni, Ghershom Scholem şi Walter Benjamin. Primul era sionist, cabalist, mistic, adversar categoric al marxismului şi al interpretărilor filosofice sau literare din perspectiva lui, al doilea era străin de sionism, cosmopolit, marxist, raţionalist, adept al şcolii de la Frankfurt. Primul îl detesta pe Adorno, al doilea întreţinea relaţii de prietenie intelectuală cu el. Ani de zile cei doi, legaţi de o afecţiune sinceră şi durabilă, au corespondat, şi-au formulat părerile critice, de multe ori total opuse, tolerându-şi-le reciproc. Scholem menţionează în prefaţa scrisorilor că ele dovedesc falsitatea afirmaţiilor repetate, conform cărora el ar fi încercat să-l convingă pe Benjamin să vină în Palestina, deşi acesta i-ar fi salvat, poate, viaţa.

Îţi dau dreptate că încercarea de a înlătura prin scris unele neînţelegeri apărute între noi, nu e cea mai fericită. O convorbire directă e infinit preferabilă şi nu riscă să creieze alte neînţelegeri. Prefer să las discuţia pentru prilejul când, sper, că ne vom putea revedea. Acuma ai mai mult timp şi spuneai că intenţionezi să vii la Berlin. Mă voi bucura mult să-ţi pot ţine aici companie. Am făcut-o cu Geta cu o mare plăcere. Şi cu Nae, dar el, vorba Getei, se ţinea de „Forschung”. Vei avea ocazia, fiind oaspetele nostru la masă, să şi apreciezi bucătăria „cuşer”.

Îmi pare grozav de bine că se vor reedita două din cărţile tale şi asta reclamă din partea ta o anume muncă de completare. E tot ce poate fi mai potrivit după ieşirea la pensie, ca să nu capeţi senzaţia inutilităţii.

Despre situaţia noastră administrativă, n-am din păcate să-ţi dau ştiri noi. Iar ni s-au prelungit buletinele de identitate provizorii, iar am fost chemaţi să votăm, nefiind încă cetăţeni germani pe deplin (se mai întâmplă şi în statul de drept, nu numai în România). Au intervenit şi nişte mizerii în legătură cu

seminariile mele de la München. Acolo totul e în regulă, am destui studenți şi mă bucur de interesul lor. Dar aici, la Sozialamt, s-a ridicat problema că voiajurile mele dese sunt incompatibile cu situația de ins care e adăpostit într-un cămin de oameni bătrâni, invalizi, pentru care Sozialamt-ul plăteşte 5200 DM lunar, deci, trebuie să aleg între a nu mai ține seminariile sau a-mi căuta o locuință independentă, pentru care ei îmi vor plăti suma dinainte, adică 1700 DM. Totul revine practic la a le da lor amărâtele de 1800 DM, încasate de la Universitate. În acest caz nu ridică nici o pretenție şi-mi returnează 320 DM. Altă logică! În acelaşi timp se cheltuiesc milioane pentru a se crea distracții „seniorilor", inclusiv a li se preda lecții de dans. Totul ține de afurisitul ăla de Ausweis, fiindcă, după ce îl vom primi, sora mea mi-a spus că preia ea toate problemele noastre financiare, având destule mijloace (inclusiv stabilirea noastră la Paris) şi nevoind să lase statului francez banii pe care i-a adunat. De fapt, am făcut o mare greşală stabilindu-ne în Berlin. Un prieten al meu german, din Mainz, în relații foarte bune cu funcționarii care lucrează acolo la problema recunoaşterii germanității, a prezentat rezumatul dosarului soției mele persoanei chemate a decide aşa ceva şi a primit răspunsul că nu există nici o problemă şi că la Mainz de mult am fi avut buletinele, că e inadmisibil să dureze atâta şi că ne sfătuieşte să reclamăm. Că nu există nici o problemă cu situația soției mele, ne-a spus şi avocatul Comunității, dar el e de părere să mai aşteptăm şi să nu facem o reclamație. Pensia lui Ruth, susține el, o va obține şi fără Ausweis-ul definitiv, pe baza celui provizoriu. În direcția aceasta, pare să se fi mişcat ceva; vom şti mai mult la 10 octombrie, când Ruth a fost chemată la AOK.

Am făcut cunoştință cu directorul revistei Sinn und Form *şi m-a invitat să colaborez la ea. I-am dat o „istorie insolită", tradusă de domnul Rhein. Să vedem dacă îi va place. În* Europe *îmi apare zilele acestea articolul despre Valery Larbaud. Am avut două invitații, una în Sardinia, la un congres al A.I.C.L.-ului şi una la Paris, la un colocviu despre Paul Celan, dar nu le-am dat curs, întrucât nu mă pot mişca fără paşaportul german, iar pe cel românesc trebuie să cer vize şi n-am nici un chef să umblu pe la legații.*

Aştept să aud impresiile tale cele mai noi din Bucureşti. Ce citesc prin România literară *şi alte publicații care-mi mai cad prin mână, îmi lasă un gust grețos.*

Vreau să sper că sănătatea ta merge tot mai bine şi vei fi un pensionar voios. Să le mănânci cât mai mulţi ani banii, cum se spunea în România, ţară cu tradiţie în materie de pensionariat. Mi-a făcut o bună impresie Dicţionarul Scriitorilor Români*, scos de Mircea Zaciu, Marian Papahagi şi Aurel Sasu.*

Ai complimente de la Ruth. Deasemeni şi Magdalena.

Te îmbrăţişez, Croh

* * *

Berlin 22.08.'99

Dragă Sami,

sper că ai primit coletul cu cărţile pe care mi le-ai împrumutat şi ţi le restitui împreună cu mulţumirile mele cele mai călduroase. Am trimis şi un plic cu ceea ce n-a intrat în colet.

Am terminat lucrarea şi i-am expediat Doinei Uricariu, prin Herbert, un exemplar. Ar mai fi de efectuat o toaletă pentru tipar (să siglez trimiterile, ca să reduc simţitor volumul paginilor, cu cca 50, 60, dacă nu şi mai mult). Dar am să fac asta, după ce voi primi eventualele observaţii de la Doinaş, căruia i-am trimis deasemeni un exemplar, fireşte de la Klaus şi, poate, de la tine, dacă ai să ai chef să citeşti textul. Klaus mă copleşeşte cu laude pentru cât a citit. Eu îmi păstrez însă capul rece. Cred că am făcut ceva corect, cu unele contribuţii parţiale şi observaţii inedite, pe alocuri, dar nu-mi închipui că lucrarea realizează o gaură în cer. Curios, nu resimt nici o nerăbdare să o văd apărută; aş fi ipocrit să spun că nu mă va bucura aşa ceva, însă nu peste măsură şi nici măcar ca altădată, când dădeam o carte la tipar. Îmi explic faptul printr-o detaşare de lumea literară românească, a cărei agitaţie îmi apare tot mai provincială şi un pic ridiculă. Ridiculă nu în sine, ci în faptul că nu realizează cât de în afara atenţiei lumii se află şi continuă să creadă că „Europa e cu ochii pe noi!". Europei, pe drept ori pe nedrept, i se rupe de tot ce se întâmplă în România şi cu atât mai mult de ce se scrie acolo.

Poate e în sentimentul meu şi un efect al vârstei care mă obligă să mă cam detaşez de toate. Am împlinit în 16.08, 78 de ani. Îmi dau seama că sunt un fel de fantomă; generaţia mea aproape că a dispărut cu desăvârşire; lumea mea a încetat să

existe; cu noile realități găsesc foarte puține puncte de contact și, oricum, lipsite de încărcătură emoțională. Te invidiez pentru interesul pe care îl mai găsești față de literele române, chiar și în expresia lor jurnalistică, efemeră prin definiție. Totuși, cartea ta recentă e frumoasă și am parcurs-o cu plăcere și chiar cu o anume satisfacție, acolo unde îi bagi cu nasul în rahatul lor pe diverși ipochimeni. Paginile despre Ana Blandiana, nu-ți ascund că le-am gustat mai puțin, fiind grevate de o admirație fără destulă acoperire și o absență a spiritului critic, chiar să zicem exercitat cu afecțiune. În schimb, capitolul rezervat lui Bănulescu mi-a plăcut. Portretul autorului e fin, cu observații exacte și esențiale. Nu mai puțin fină și pătrunzătoare e caracterizarea operei, unde există remarci inedite de mare valoare. Criticul din tine e aici la înălțime. Desigur, și natura omului și sensurile operei se pot interpreta altfel, dar asta e de așteptat, personajul și literatura lui, puțină dar substanțială (una dintre cele care se dovedește mai rezistentă ca numeroase altele), sunt misterioase și se pretează la interpretări multiple. Am citit cu deosebit interes și paginile confesive despre evoluția ta spirituală și politică, unde iarăși am găsit considerații care mi-au stârnit numeroase reflecții. E foarte păcat că nu putem sta de vorbă. Ai dreptate, numai așa pot fi explicate probleme delicate și cu implicații prea serioase, ca să nu fie rănite cumva susceptibilități grave prin formulările fatal împietrite ale scrisului. Poate vom avea totuși încă ocazia. Oricum, vreau să revin asupra unora, privind și celelalte pagini din compartimentul evocărilor și analizelor literare. Mai ales că și în ele există diseminate pasagii întregi confesive, reflecții asupra mecanismelor vieții literare sub dictatură, unde ar fi de adus amendamente, dacă nu și păreri contrare. Deocamdată mă mulțumesc să-ți spun că tot ce scrii despre Liviu Ciocârlie mi-a trezit un serios imbold să-i citesc Jurnalul, *pe care nu-l cunosc, ca să pot aprecia judicios cât de juste sunt observațiile tale. Oricum descriu un spirit cuprins de lehamite (jucând și puțin teatrul greței existențiale); excelent. Să stârnești gustul lecturii prin comentariul critic, e deja o mare izbândă. Textul tău e incitant și bine scris, cu o cadență a mirărilor și răspunsurilor ezitante la interogații, absolut remarcabile. De aceea zgârie urechea (dă-mi voie să-ți atrag atenția) un tic al tău de a preceda prea prevăzător*

şi nu prea fericit, rezervele, acolo unde e vorba de autori stimabili, cu tot felul de epitete encomiastice: „dotat din plin”, „romancier de spiţă aleasă”, „campion”, „scriitor de excepţie”, „subtilul cărturar” etc. Nu-mi place nici cuvântul „diarist”, inventat de Eugen Simion. Ştiu că nu există în româneşte un cuvânt care să denumească pe autorul unor însemnări zilnice intime, dar fabricatul „diarist” sună prost. Interpretarea în schimb e plină de inteligenţă iscoditoare şi acuitate perceptivă. Mă întreb însă, cunoscând personajul, dacă la el nu e chiar o reală intrare în silă de sine, o nevroză care-l împinge la retractilitate şi dezgust de orice.

Amintirile despre Ţepeneag m-au reţinut iarăşi prin pătrundere psihologică. Am aflat şi lucruri necunoscute mie, privind dubla existenţă, într-un fel, a „ciadului onirist”. Păcat că n-ai stăruit în informaţii, dar îţi cunosc discreţia şi n-am ce face. Ahile intră şi iese din cort *e un titlu bine găsit pentru un portret remarcabil şi un fragment de bună literatură memorialistică.*

Ceea ce ţi-aş reproşa în reconstituirea culiselor vieţii literare româneşti din perioada ceauşistă, mai ales pe latura intersecţiilor ei cu politica, e o anume reprezentare, după mine, cam simplistă sau înclinată la „demonizare” a aparatului propagandistic comunist. Îi acorzi o exagerată inteligenţă malefică, o drăcească abilitate în tragerea sforilor, o strategie subtilă a coruperii conştiinţelor ş.a.m.d. O minte vicleană pune la cale undeva, sus, o strategie formidabilă, prevăzând dinainte nu ştiu câte mişcări. Intră în această reprezentare şahistul din tine. Eu, care, spre deosebire de tine, am avut mai direct a face cu „forurile”, pot să te asigur că funcţionau destul de haotic. Exista un câmp mare de improvizaţie, apreciere falsă a situaţiilor, bâlbâială şi crasă imbecilitate. Se nimerea şi câte un ins inteligent, ca Răutu, de pildă. Dar 80% erau nişte dobitoci patentaţi. Întindeau coarda unde nu era nevoie, le scăpa din vedere esenţialul, în altă parte, şi se lăsau duşi de nas, nu odată, foarte uşor.

Cu aceeaşi optică, îţi reprezinţi scriitorimea acţionând într-o reciprocă strategie alehiniană. Or fi făcut mulţi calcule şi diplomaţie, nu neg, dar şi foarte adesea se conduceau după reacţii dictate de orgoliu, vedetism, interese vulgare, invidii şi mici găinării. Tabloul zugrăvit de tine suferă de un anume maniheism. „Rezistenţii” tăi sunt (moraliceşte) fără pată şi cusur, îşi pregătesc

răbdători meterezele şi după ce au câştigat o reputaţie cauţionată de critica serioasă, trec la atacul sistemului, care nu le mai poate face prea mare rău, temându-se de ce va zice străinătatea. O fi fost pe unele segmente şi aşa. Dar pe altele era o bulibăşeală de cea mai ordinară speţă.

Să ştii, de exemplu, că nu am nimic cu Ana Blandiana. Am fost totdeauna în excelente relaţii cu ea, chiar dacă reţinute. Dar să-ţi ilustrez şi unele aspecte mai puţin exemplare din comportările ei, fără să cad în clevetiri murdare. Ea singură mi-a relatat că, după ce i s-a luat rubrica şi i s-a oprit volumul, în urma poveştii cu Arpagic, i-a dat un telefon lui Nicu Ceauşescu. Nu ca să-l roage ceva pentru ea, ferească D-zeu, dar să intervină pentru redactorul-şef mazilit de la revista de tineret, unde apăruseră poeziile ei subversive. Nicu a fost foarte gentil, i-a spus să nu-şi facă griji, persoana în chestiune, a avut el grijă să fie numită în alt post mai bun. A auzit că are şi ea necazuri. Cum sunt de răi oamenii, să interpreteze drept duşmănoase nişte biete versuri inofensive. O să intervină el, să i se dea înapoi rubrica şi să-i apară volumul din BPT. Ceva din ce promisese s-a şi produs.(...) Aici e vorba de simetriile unei construcţii mentale reducţioniste. Lipseşte, de pildă, din mecanismul putere-scriitorime rezistentă un termen intermediar, al acelora care căpătau sarcini de răspundere (directori de edituri, redactori şefi la publicaţii literare, conducători ai Uniunii etc.). Cu ei lucra puterea, nu cu autorii mai mult sau mai puţin opoziţionişti. Fără o complicitate, de tip Ivaşcu sau Stancu, să zicem, nimic n-ar fi fost posibil. Nu văd cum ar fi reuşit să publice Ţepeneag sau Bănulescu măcar un rând, dacă redactorii şefi n-ar fi fost dispuşi să le tipărească textele şi articolele critice elogioase la adresa lor. Asta nu se făcea uşor şi fără sacrificii. Ivaşcu scria săptămânal nişte penibile editoriale. Fără ele, şi Manolescu, şi amicul tău Dimisianu, şi tutti quanti puteau să se ducă să se plimbe. Inclusiv protectorii lor din străinătate. De rotiţa asta din mecanism nu prea au chef să-şi amintească azi procurorii morali care au profitat de ea cât au putut. Şi să înţeleagă că ea (rotiţa, cuvânt comic şi predestinat!) funcţiona „donnant, donnant". Problemele de „minima moralia", în angrenajul social de roţi dinţate erau deci

mai complicate decât s-ar părea. Unde încep „concesiile” şi unde se opresc? E moral să te foloseşti de avantaje, pe care le obţii graţie faptului că alţii se „mânjesc”, ca tu să le poţi avea? Mult hulitul Sartre, care avea mai mult cap filosofic decât Liiceanu, a scos la iveală dilema asta într-o piesă intitulată nimerit „mâinile murdare”. Ale cui erau însă mai mult?

Mă opresc însă aici. Poate vom avea ocazia să reluăm discuţia.

Iată şi câteva lucruri despre mine: Mă lupt cu bronşita cronică. Parcă merge ceva mai bine, în ultima vreme. Mă lupt cu cataracta, va trebui neapărat să mă operez pe ochiul drept. Doctorul mă asigură că e un fleac, pleci după intervenţie direct acasă, dar e nevoie să găsesc curajul necesar. Deocamdată aş vrea să mă duc, întâi, în Octombrie, la Paris, la colocviul Celan, unde am fost invitat şi poate mai devreme chiar, ca să dau posibilitate surorii mele să realizeze un proiect măreţ al ei, să efectueze cu noi, o croazieră în Mediterana.

Am scris, la cererea lui Nadeau, o prefaţă pentru Gh. Crăciun, pe care urmează să-l publice la editura lui. E vorba de volumul Compunere cu paralele inegale.

Am mai luat o o iniţiativă semi-dementă, să-mi aduc o mare parte a cărţilor. Vreo două sute mi-au şi sosit deja. Să dea D-zeu să reuşesc; nu va fi apoi uşor să le găsesc loc şi să le aranjez, dar am impresia că redevin un om întreg, având-le în preajma mea. E ceva cam dement, fiindcă întreg nu mai sunt deloc şi abia nu voi deveni, dar iată că mi-am îngăduit această fantezie.

M-au impresionat teribil ştirile despre seria de morţi în rândurile scriitorilor români, Maria Banuş, Regman, Nedelciu, Liviu Petrescu. Ai aflat cumva în ce împrejurări s-a prăpădit Maria Banuş? Am auzit că a suferit un accident de maşină.

De la Geta şi Nae nu am ştiri recente. Prin sora mea şi dintr-o scrisoare a Getei, am aflat că Nae nu s-a simţit bine; acum se pare că şi-a revenit într-o măsură şi se află într-o staţiune de odihnă. Voi avea veşti mai multe, reluând corespondenţa şi, fireşte, dacă voi fi către sfârşitul lunii viitoare la Paris.

M-a mâhnit ce mi-ai scris despre amicii din România şi reacţia lor faţă de tine. Am să-ţi comunic ce cred într-o altă misivă, fiindcă nu mai vreau să o lungesc pe cea de faţă.

Ruth, care – slavă Domnului! – se simte simțitor mai bine în ultima vreme şi a trecut cu succes un recent control medical în privința coloanei ei vertebrale, vă transmite gândurile cele mai bune şi sărutări speciale soației tale. La rândul meu, vă îmbrățişez cu drag şi dor.

Croh

* * *

Dragă Croh,

îți mărturisesc de la început că scrisoarea ta m-a decepționat. Chiar din momentul în care ți-am propus acest soi de arbitraj am avut rețineri. Nu voiam să ai impresia că vreau să te constrâng să adopți o atitudine într-o chestiune în care ai prefera să te abții. Mă gândeam că, probabil, în unele privințe te solidarizezi cu O., acceptând şi concluziile ei în principiu, minus patima în limbaj. Îmi pare rău că s-a ajuns la această turnură în corespondență, acum nu mai pot repara lucrurile. Din rândurile tale se remarcă intenția de a nu ieşi din neutralitate, deşi în realitate te războieşti cu mine, socotindu-mă un exemplu dintr-o categorie de convertiți, care în loc să stea cuminți şi pasivi, după exaltarea din tinerețe, fac tărăboi, se agită, perorând despre noile lor convingeri. Printr-un schimb epistolar e greu de limpezit o situație încâlcită, preiau aici o constatare a ta, pe care o împărtăşesc. De aceea, mă rezum să precizez pe scurt unele direcții de argumentare lăsând pentru mai târziu, la o întâlnire față în față, intrarea în detalii. Îți declar sincer de ce am fost dezamăgit citind epistola ta. Porneşti, cred, de la o serie de supoziții pe care le consider eronate.

I) Reiese cu claritate din afirmațiile tale că apreciezi dezastrul mişcării comunsite pe plan mondial ca o întâmplare deloc inevitabilă şi, în orice caz, crezi că nu s-au irosit toate şansele, că mai există locuri pe glob unde experiența revoluționară n-a ajuns la faliment. Mai mult, eşti convins că nu se poate tăgădui posibilitatea unei reveniri a elanului după o vreme, în condiții ameliorate, cu îndepărtarea aspectelor rigide, brutale, regretabile. Indiferent de invocarea dreptului la speranță, pe care nu-l contest, o minte lucidă trebuie totuşi să admită că în acest experiment s-a produs o catastrofă, că au murit oameni în proporții

cutremurătoare, alții au fost îndobitociți, ținuți în izolare și primitivitate. De aceea chiar cine n-a pierdut nădejdea în înfăptuirea utopiei, nu poate să nu se simtă responsabil și pentru impasul înregistrat, reținându-se măcar să mai comenteze superior și arogant orânduirile clădite pe alte principii și care, de bine de rău, totuși funcționează. Cum poate cineva să mai îndemne senin la continuarea experimentului, nesocat de eșecuri, dispus să mai arunce în prăpastie alte contingente omenești? Mă refer acum numai la obligația cumpătării, a modestiei, a șovăielii după cumplitele rătăciri – stare de spirit de care O. pare total străină.

II) Să condamni pe cei care declară că au renunțat la opțiunile vechi, numai pentru că ei n-au rămas consecvenți – iată o aberație intelectuală. Secolul nostru e plin de exemple, nu minore, de indivizi care au abjurat comunismul și tocmai acest proces de smulgere dintr-o amăgire și de reabilitare morală constituie dintr-o anume perspectivă un miez al operei lor. Să mai insist pe lunga listă: Camus, Malraux, Silone, Koestler, Istrati, Pavese etc.? Ce sunt ei: renegați, trădători, lepădături? Contează, firește, și modul de desprindere; nicicând cameleonii, oportuniștii, cei care urmăresc interese meschine nu se pot bucura de considerație. Tu îmi descrii cariera unor astfel de specimene, care în prezent tună și fulgeră, tocmai ei, împotriva idealurilor din juneţe. În ce mă privește, când am fost convins că adeziunea mea la Revoluție a fost o greșeală, am căutat să mă retrag, am evitat să mă erijez într-un purtător de drapel. E adevărat că am rămas destul de laș ca să ocolesc o înfruntare directă, n-am devenit un rezistent. Din cauza părinților, din cauza nervilor mei slabi, n-am pășit în arenă, protestând și contestând. Cum ar fi trebuit să fac. Nu se poate susține însă că am beneficiat de funcții, onoruri, privilegii și, în ciuda firii mele abulice, la prima ocazie propice am părăsit țara, fără scandal și fără gesturi penibile. Peste 15 ani n-am semnat nici un text în presa din țară, m-am apropiat deschis de Goma, I. Vianu, Dorin Tudoran, Negoițescu, Țepeneag, toți invitați la Heidelberg, cu toate că erau prohibiți. Cum de nu s-a presupus că m-am îndepărtat, cel puțin din 1974, de crezul revoluționar? Tu te alături la reproșul făcut de alții că n-am stăruit în carte asupra momentelor autobiografice, că să se deslușească fără echivoc desprinderea mea. Recunosc că e o lacună a

volumului, dar nu pentru că aş fi dorit să ascund ceva. Poate că s-au publicat chiar recent în România literară *răspunsurile mele la întrebările puse de Grigurcu, unde explic etapele unei despărţiri de o ideologie. Nu se repetă prin admonestările lui O. vechile campanii de defăimare organizate de bolşevici împotriva celor care dezlănţuiau atrocităţile comuniste, deşi cu decenii înainte se înrolaseră voluntar în mişcare? Fireşte o reeditare la dimensiuni mult mai modeste, pe măsura dezvăluirilor mele din* Scufiţa Roşie...

III) Survin apoi, pretinzi tu, urmele unei orbiri sentimentale care ar caracteriza şi azi raporturile mele cu O. E o mai veche teorie, pe care am auzit-o de mai multe ori de la tine şi anume că, peste toate avatarurile mele erotice, se păstrează, ca o fixaţie, imaginea primei iubiri. Te înşeli, de la prăbuşirea de atunci care m-a răscolit într-adevăr, scoţându-mă câţiva ani din circuit, am mai intrat de cel puţin cinci sau şase ori în alte legături amoroase, cu fluxuri violente, care nu poartă deloc amprenta celei dintâi pasiuni. Zâmbeşti, bineînţeles, sceptic, nu vei abandona atât de lesne subtila interpretare. Eu nu pot decât să te asigur că o privesc pe O. ca pe o prietenă devotată, care m-a ajutat în momente grele şi pe care am căutat s-o protejez şi eu dacă îmi stătea în puteri. Regret neînduplecarea ei actuală, sunt consternat că descifrez la ea unele cusururi de conduită care, din păcate, s-au accentuat cu vârsta. Nu-mi imaginam că va naufragia în acest chip şi mai ales că se va lăsa condusă în domeniul prieteniei de iritaţii de natură impulsivă. Fapt cu atât mai uimitor cu cât nu mă văd în nici o formă vinovat faţă de ea, în afara întâmplării nefericite cu tergiversarea exprimării unei păreri despre romanul ei. M-am purtat întotdeauna tandru, delicat, dispus să aplanez conflictele. Exploziilor de mânie şi dispreţ nu le găsesc vreun temei. De ce îl poate lăuda pe Caraion pentru un traseu şi mai antitetic?

Nu voi cerşi însă o prietenie pentru care ea nu mai resimte decât ură şi răzbunare. Îmi pare rău că din cauza iniţiativei mele nechibzuite – de a-ţi expedia scrisoarea ei – şi raporturile noastre au căpătat o umbră. Dacă am fi putut sta de vorbă în tihnă, s-ar fi evitat unele răstălmăciri, fiindcă ceea ce preţuiesc printre altele în comunicarea dintre noi este şi posibilitatea de a formula chiar cu duritate unele rezerve sau nemulţumiri. Pe scurt, despre

celelalte teme. Profesorul Heitmann îți va trimite din volumul Epistolar *și contribuția lui Noica. Întâmplarea tragică din familia ta m-a impresionat adânc. Nu pot să reconstitui întreg cazul, coincidența face însă că am suferit și eu de o manie asemănătoare, o neliniște în genere fără obiect, care își căuta făgașul și se axa adesea pe ideea de boală și infirmitate. Parțial m-am vindecat, dar un fond vulnerabil s-a menținut. Chestiunea cu volumul meu s-a mai limpezit. Din pricina cărții voi face probabil o deplasare la București pe la mijlocul lunii martie. Mai am probleme cu sănătatea (complicații mari cu un tratament dentar). Calde salutări lui Ruth. Pe tine te îmbrățișez cu veche afecțiune,*

Sami

3.08.1995

* * *

*

Dragă Croh,

am tot ezitat să-ți scriu, sperând că ne vom vedea la Heidelberg, iar prin viu grai lucrurile s-ar fi clarificat parcă mai lesne. Din păcate, n-ai putut veni, și până la plecarea mea în România (la 15 august) nu mai am cum descinde la Berlin. Sunt silit, deci, să aleg calea nepotrivită și anume corespondența. De unde pornește inhibarea mea? S-a petrecut ceva care m-a uluit și mâhnit totodată. S-a risipit pe neașteptate un farmec al înțelegerii care caracteriza prietenia noastră. Nu mă supără replicile vehemente, obiecțiile casante, în întâlnirile noastre am adoptat amândoi un stil al controversei deschise, pe care l-am căutat și prețuit. Prin urmare, nu reproșurile, mai numeroase și mai apăsătoare ca de obicei, m-au consternat, ci brusca trecere spre o altă formă de raporturi, fapt evident în ultima ta epistolă. Dintr-odată, dorința de a limpezi împreună aspecte poate confuze s-a evaporat și a ieșit la iveală din partea ta o aversiune rece și un dispreț față de mine, atitudini pe care nu le-am bănuit posibile. Să repet ceea ce ți-am mărturisit adesea stând față în față? Pentru mine prietenia dintre noi era o expresie de comuniune intelectuală

---

* Nu pot fixa exact data de trimitere a scrisorii. Era oricum în vara dinaintea morții prietenului.

şi de solidaritate afectivă, aliaj greu de găsit şi verificat de decenii. În contrast cu această comunicare de înalt calibru spiritual, m-a lovit subit un vânt de gheaţă neînduplecat. Nu exagerez, dovezile s-au adunat nenumărate în paginile scrisorii tale. M-am întrebat dacă am greşit undeva, ţintind fără voie într-un punct sensibil, provocând acest tir vijelios, ca şi cum cineva, ajuns cu spatele la un zid trage în stânga şi în dreapta, fără să mai despartă între amici şi duşmani. Ţineam enorm la relaţia noastră fraternă şi pentru că în împrejurări vitrege m-ai susţinut, chiar fără să te rog în acest sens (dintre multele exemple, amintesc doar protecţia acordată tatălui meu la Viaţa Românească *sau intervenţia la profesorul Heitmann pentru numirea mea la lectorat). Că m-am străduit să răspund cu aceeaşi monedă, poate că mai e necesar să te conving (primirea caldă la Heidelberg, contracapararea poziţiei ostile a unora în legătură cuburselele DAAD, pledoaria la Amerikahaus). Vei ridica din umeri, sceptic, când îţi voi relata că în deplasările mele la Bucureşti am consacrat ore de discuţii în favoarea ta, certându-mă cu Gabriela Adameşteanu şi Rodica Palade din pricina cronicii semnate de Dan C. Mihăilescu, ameninţând chiar cu ruperea legăturilor. Până şi convorbirea cu Grigurcu, care s-a desfăşurat doar prin scrisori, în realitate nu l-am văzut la faţă, a fost precedată de o precizare a mea că nu sunt de acord cu felul în care te înjura pe tine şi îl lăuda pe Marin Mincu. În mod simptomatic, el n-a modificat rândurile mele din convorbire care se refereau la tine şi mai mult nu am observat de atunci (deşi nu citesc toate articolele lui Grigurcu) să se mai fi lansat în atacuri împotriva ta. Poate că mă înşel, interpretând naiv o pură coincidenţă. E adevărat, de asemenea, că sublinierea raportului de prietenie faţă de tine era făcută în convorbire cu moderaţie, tocmai spre a nu incita la noi dezlănţuiri. Tu insinuezi că mă trage aţa către el. Apreciez textele sale şi linia pe care o urmează, în acelaşi timp reprob repetatele lui săgeţi la adresa ta, ceea ce i-am şi declarat.*

Considerându-mă prieten cu tine şi purtându-mă în consecinţă (nu mai citez alte momente), mă trezesc deodată învinuit de necinste şi minciună. Mă simt stingherit să reiau punct cu punct acuzaţiile tale. Dus de furie, probabil, te îndepărtezi

scandalos de adevăr. Nu puteam să-ți vorbesc în zilele revoltei minerilor (1987) de apelul telefonic lansat de Ioana Crăciunescu, când pe mine m-a năpădit din vara anului 1985 bizara durere la genunchi şi timp de nouă ani de atunci părăsisem ideea de a mai călători. Tu vrei de fapt să arăți că ruptura mea cu regimul de la Bucureşti nu s-a produs spectaculos, că din prudență am mai lăsat portițe deschise. Ai dreptate. Dar eu nu m-am prezentat ca un erou al rezistenței, am vorbit de o laşitate a mea şi de o evitare a înfruntărilor, rămânând consecvent însă cu un anume program de independență în convingeri. Ştiu că în primăvara anului 1989 eram pe o listă neagră a Securității şi că amicul Golea fusese anchetat opt ore, cerându-i-se să vorbească despre cercul sionist (Heitmann-Druckmann) la Heidelberg şi despre modul în care îl dirijam eu pe Dinescu. Sunt convins că încă din 1983 nu mă mai puteam duce la Bucureşti fără riscul de a nu fi lăsat să mai ies. Nu mă socotesc deloc o pildă de vitejie şi intransigență şi limitele în rebeliunea mea, mult prea tăcută, le-am recunoscut singur în convorbirea respectivă. Nu prea corect procedezi în cazul lui Sartre sau Marx, când nu pomeneşti faptul elementar că tocmai eu am întocmit un text în care îmi propuneam să demonstrez că ei nu pot fi tratați ca nişte tembeli. Tu foloseşti încrederea pe care ți-am acordat-o invocând un citat dintr-un eseu pe care ți-l trimisesem ca să-l revezi. Despre Marx am pomenit în scrisoarea către O., dacă aş fi discutat public, l-aş fi menționat oricum cu o mare admirație, formulând respectuos rezervele necesare. Că el n-a stăruit asupra naturii pozitive a concurenței în capitalism, mod de autoreglare a sistemului, nu e o descoperire a mea, ci un loc comun în exegeza contemporană. Dacă la dojana lui Sartre față de Flaubert am amintit comuna de la Paris şi nu revoluția din 1848 era (cum sugerezi de altfel) o probă de incultură şi semidoctism în ce mă priveşte şi nu indiciul unei atitudini față de gânditorul francez. Pornit să mă desființezi pe toate planurile, explici persecuțiile la care sunt supus de unii prieteni prin împrejurarea că nu numai că am dezertat, dar că am ajuns în tabăra acelor convertiți care laudă pe foştii lor adversari, atingând o culme prin apărarea oferită chair americanilor. Tot ce spui e un sofism, Malraux, Gide sau Panait Istrati au fost insultați şi scuipați tocmai pe motivul de trădare. Până şi pe Monica

Lovinescu o utilizezi ca argument, ca şi cum ea ar fi fost stupefiată că mă erijez în susţinător al americanilor. În mod concret, însă, ea s-a situat pe aceeaşi poziţie cu mine, lăudându-mă, însă delimitându-se net în privinţa americanilor, ceea ce se poate lămuri şi prin decepţia pe care a suferit-o prin politica de economii aplicată de foştii ei patroni. Remarci, desigur, că nu fac altceva decât să mă apăr, preocupat să dau gesturilor mele o justificare valabilă.

Se petrece un fenomen curios. Noi am ajuns la zâzanie deoarece tu supui unui asalt nimicitor meterezele mele. Eu sunt cel atacat şi situaţia nu se inversează în nici o clipă. Recapitulând, totul a început de la rechizitoriul declanşat de O. care a răsucit tematica volumului meu, considerându-l doar o răfuială cu comunismul, ceea ce nu corespundea datelor existente, adversarul meu fiind, în principal, exaltarea naţionalistă. Am comis greşeala de a-ţi solicita arbitrajul şi m-am pomenit, spre marea mea surpriză, victimă a unei agresiuni necruţătoare. Vei zice, ironic, că mă complac în postura de inocent şi că nu sunt chiar atât de lipsit de vină. Repet că în schimbul nostru de scrisori nu se discută ideile tale, ci doar erorile atribuite mie, ceea ce arată ce turnură au luat lucrurile. Pe de o parte, te năpusteşti cu furie împotriva mea, deşi eu nici măcar nu te-am înţepat. Ceva apare curios, ca şi cum toată lumea ar fi şocată de aberaţiile mele şi tu nu faci nimic altceva decât să dai glas unei nemulţumiri generale. Din câte am constatat eu, realitatea e cu totul alta, iar oamenii cu care conversez, pe care îi citezi ca martori ai acuzării tale care se disociază, e adevărat, de mine în unele puncte, mi-au vorbit cu mare înţelegere şi consideraţie, fără a mă pune în vreun fel la stâlpul infamiei. De O., ce să mai spun, ea s-a retras într-o izolare trufaşă, ignorând un mers al istoriei implacabil şi-şi îngăduie să judece dispreţuitor pe cei care nu-i împărtăşesc convingerile, neezitând să se proclame singură cavaler al prieteniei constante. Încă o dată, toată această avalanşă de reclamaţii şi plângeri contra mea, cu toate că nu am lezat cu nici un cuvânt spusele sau persoana lor, nu ţi se pare o ciudată aplecare a balanţei? Pot fi ei atât de orbi, proclamând dreptul lor de a împărţi sentinţe definitive în timp ce practica vieţii se desfăşoară pe cu totul alte coordonate? Tu te raliezi lor când afirmi că am abandonat criteriul angajării pentru cei mulţi, pentru stânga luminată şi liberală. Contrar

acestei caracterizări, polemica mea împotriva lui Pleşu era o pledoarie pentru deschiderea spre social şi istorie.

Câteva trăsături sunt evidente în textele mele: 1) consider că opoziţia între capitalism şi proletariat nu mai exprima un adevăr esenţial la sfârşitul secolului XX; 2) nu cred că democraţia apuseană reprezenta simbolul răului, ba dimpotrivă, a rămas, cu toate cusururile ei, forma cea mai acceptabilă de organizare a societăţii; 3) nu descopăr nicăieri în lume persoane, partide, forţe sociale care să prezinte o alternativă eficace şi la care să mă pot referi ca punct de reper.

În tot ce am scris nu am încercat să „înfrumuseţez" rolul meu, l-am văzut mereu în limite modeste, neexaltate.

În concluzie, m-a durut reacţia ta brutală, care dezvăluia resentimente neaşteptate faţă de mine. Mă simt îndemnat să mai insist asupra unui subiect, pe care totuşi nu-l mai pot dezvolta. Mi-am închipuit că în pasionatele noastre disensiuni exista posibilitatea ca să te influenţez şi eu pe tine. A fost o iluzie! După ceasuri de confruntări, când mi se părea că te-am clintit puţin de pe poziţii, la revederea noastră îmi dădeam seama că nu s-a produs nici o schimbare. Treptat, am priceput că deschiderea ta faţă de mine era doar aparentă, erai prea sigur de superioritatea şi dreptatea ta, chiar dacă îmi menajai susceptibilitatea, atribuindu-mi funcţia de partener egal în dialog. Nu mai beneficiez de spaţiu ca să dezvolt argumentaţia. Ce voiam să spun era că ai tratat sfatul meu ca o opinie care nu trebuie luată în seamă. N-am mai apucat să relatez nimic despre mine, despre treburile la Bucureşti (printre altele predarea unor ediţii revăzute şi adăugite din G. Călinescu romancier. Fals tratat despre psihologia succesului. Duelul invizibil *– fără a fi stabilit un contact sigur cu o editură). Voi vorbi cu Ioana P. (şi pentru cărţi). Îmi pare rău că m-am ocupat atât de amănunţit de o singură temă, însă felul cum au evoluat lucrurile m-a întristat. Închei cu o întâmplare reală de la Mogoşoaia. Marin Preda şi pictorul Pucă se salutau dimineaţa şi seara cu o înjurătură de mamă, spusă însă cântat, pe o melodie cunoscută. Într-o zi Pucă, supărat de unele încurcături ivite, l-a întâmpinat pe Preda cu o sudalmă rostită sec, fără cântec. Ceea ce l-a determinat pe marele scriitor să se supere pe el.*

Te îmbrăţişez, Sami.

ŞALUL, PĂLĂRIA DE PAIE, PASĂREA CU PENAJ COLORAT (despre Petru Cimpoeşu)

În zorii zilei, abia trezit din somn, încă buimac, locatarul observă că peste patul său se apleacă un individ necunoscut, care a pătruns prin efracție în apartament. Vrând să protesteze, zăreşte în odaia vecină o altă persoană care îi barează trecerea şi îi declară că trebuie să se supună comenzilor fără murmure deoarece e arestat. În mod ciudat, însă, cei doi intruşi, siguri pe ei, nu poartă uniformă de polițişti şi nici nu se grăbesc să-l transporte într-o celulă a unei închisori. Cu o percheziție şi o punere sub pază la domiciliu începe romanul celebru *Procesul* de Franz Kafka. Şi episoadele următoare se petrec în aceiaşi parametri de joncțiune a realului cu imaginarul, într-un țesut de nedesfăcut. Înştiințat că va fi judecat, eroul angajează după pertractări sinuoase un avocat, primeşte convocarea în fața unui tribunal, care însă nu e cel ştiut, oficial, ci revendică pentru desfăşurare întruniri semiclandestine în subterane. Fără ca vina sa, ce pare gravă, să fie definită, el e dator, ca să se poată apăra, să-şi bată singur capul pentru a stabili ce i se impută. Evenimentele se precipită, tonul narațiunii reflectă accentuarea dramatismului, cercul se strânge implacabil. În derularea epică frontiera nu e voit tranşantă, descripția diurnă, extrem de palpabilă şi captivantă implică mereu şi o dâră de fantastic, insinuat firesc. Ridicarea spre fabulația alegorică a fost tratată în roman cu precizia detaliului concret, ca şi cum ar fi o parte a verosimilului.

O anume îndoială asupra cadrului a fost întreținută din start, căci s-ar putea presupune că şi deşteptarea în dimineața respectivă şi intrarea abruptă în coşmarul procesului ce a urmat, cu nimic prevăzut anterior, reprezintă poate o iluzie, provenită din confuzia factorului receptor. Nu e exclusă eventualitatea că Josef K. se află mai departe sub imperiul reveriei şi visează doar că a visat. Acțiunea se sprijină pe o ambiguitate a privirii: pe de o parte, cadența întâmplărilor dă la iveală raporturi de înlănțuire încordată, înfățişate însă ca plauzibile, de necontestat, iar pe de altă parte, totul poate fi şi o halucinație ce premerge sculatului din pat. O ipoteză ar fi, deci, că eroul, cu ochii întredeschişi, cu pleoapele căzute, nu a ieşit în întregime din transa ațipirii.

ÎNAINTE ŞI DUPĂ SOMN

Când i s-a decernat premiul Adorno la Frankfurt (22.09.2001), renumitul filosof şi estetician francez Jacques Derrida s-a referit într-un discurs tocmai la ipostaza greu de delimitat între starea de adormire şi cea de veghe. Analizând câteva texte literare, pornind de la un instantaneu dintr-un alt roman al lui Kafka, *America,* el s-a întrebat care ar fi pentru cineva deosebirea dintre actul „de a visa" şi cel „de a crede că visează". Fantasma transferându-se în somn într-un alt limbaj, al logicii comune, raționale, se elimină totodată şi ceea ce scapă amintirii la trezie. Cel ce povesteşte şi reconstituie visul nu poate recompune toate fazele lui şi nici nu poate ocoli cenzura exercitată de sentinelele conştiinței (teoria refulării). Ar fi în stare un observator să supună examenului obiectiv fluxul de imagini depănate pe ecranul său interior când doarme, dacă înainte nu s-ar smulge din succesiunea aparent haotică, adică n-ar întrerupe vraja visului abia trăit? Derrida susține că la această interogație un filosof ar răspunde cu un „Nu!" hotărât, ar nega că se poate dezlega taina prădat de uneltele explicației discursive. În schimb, un scriitor n-ar tăgădui atât de ferm, ar fi înclinat să zică: „Poate!", „Parcă!" sau „Câteodată da!". Pe ce temei? El beneficiază de roadele unei experiențe, poate menține uneori o acțiune şi în ramele închipuirii din vis, renunțând la prozaica deşteptare. Derrida insistă asupra

regretului celui sustras plăcerii de a vagabonda în mirific şi imprevizibil, el revine adesea pe pământ cu sentimentul că pierde ceva irecuperabil, că e păgubit, că nu poate fi consolat, că a stricat, catapultat din legănarea adormirii, o armonie, frumuseţea unui decor.

Utilizez ca un preambul la articolul de faţă reflecţiile esteticianului francez, la care voi apela şi mai târziu în demonstraţie. Ele mă ajută să mă orientez în ceea ce am de gând să întreprind, şi anume să scot în evidenţă curente fecunde din proza românească modernă, care combină minuţia până la acribie a reproducerii realului cu elemente de miraculos şi supranatural. Una dintre direcţii împinge paradoxal fantasticul pe o pistă a exactităţii, ca şi cum ar îndeplini exigenţe ale realismului, în marginile posibilului cotidian. Modele recunoscute sunt Kafka sau corifei ai literaturii sud-americane ca Marquez şi Cortazar, pe cărări totuşi diferite. Printre precursorii autohtoni, pot fi numiţi Gib Mihăescu (*Rusoaica*), Mircea Eliade (*La Ţigănci, Pe strada Mântuleasa*), Ştefan Bănulescu (*Mistreţii sunt blânzi, Cartea milionarului*). Lista e, evident, mult mai lungă. Şi la autorii ultimilor ani transpar o serie de modalităţi care nu se reduc la un calapod. În expediţii de recunoaştere, în zone nedefrişate, se remarcă Dumitru Ţepeneag, în faza mai veche a schiţelor, cu un onirism „ostentativ”, cu alăturări şocante care sparg rutina, şi, mai nou, în roman (*Maramureş*), unde cultivă un coeficient de fenomenal în albia unei simplităţi şi transparenţe premeditate a narării. Apoi, la altă extremă, Mircea Cărtărescu care transfigurează, printr-o jerbă multicoloră şi o imagistică abundentă, un cenuşiu plat, reînviind cartiere ale Bucureştiului. Fără să se teamă de contrast alternează aceste evocări cu scufundări în straniu, cum ar fi conjuraţia mormolocilor nevăzători, şi cu raiduri în lupanare exotice, cu exhibiţii sexuale (*Orbitor*).

În acest avânt de depăşire a realismului cuminte, am remarcat de curând performanţa unui prozator încă tânăr şi aproape fără notorietate. Am fost surprins la lectura romanului *Povestea Marelui Brigand* de prezenţa unei tehnici narative rafinate, pe un suport de viaţă şi de depozitare livrescă extrem de pretenţios, un autor la fel de stăpân pe descripţia fidelă de epocă şi pe resorturile inspiraţiei magice, cu rădăcini indigene, dar şi străine. Ce am

reținut cu satisfacție la Cimpoeșu e că el adună la etajul de jos, răbdător, amănunte veridice, le intersectează, le răsucește cronologic, le filtrează cu simț pentru inedit și inopinat, le restituie fragmentar pentru a spori interesul ca să le poată reuni treptat ca întreg. După ocoluri, urmărite cu încetinitorul sau accelerat, în ritm variat, se ajunge la o unitate. Vreau prin urmare să afirm că autorul a învățat lecția romanului realist clasic și a sondajului psihologic până la discontinuitatea tipologiilor și ruperea coerenței caracterului, pe filiera Dostoievski, Proust, Faulkner. Astfel e preparată concomitent decolarea cu nimic stridentă spre legendă, enigmă și bizar, păstrând, cu toate acestea, registrul normalității. Exactitatea din porțiunile lucrate cu procedee migălos realiste dă impresia că prin răbdătoare acumulare ceața se destramă, izbândește lumina și enigmele se rezolvă. Nu este însă așa, e tocmai invers, cu cât are întâietatea faptul precis cu atât crește și confuzia. Pe această contradicție a contat și autorul, construind rafinat caractere originale (de calitățile romanului în diversificarea tipologiilor mă ocup ceva mai încolo). Peste intriga stufoasă, cu explicații limpezi, în ordinea concretului, se conturează un suprafundal cu noime nedivulgate. „Oamenii fac ceva, dar gândesc la altceva”, e o generalizare încă elementară pe care o face autorul, fiindcă abia tatonează indefinitul, stratul nelămurit până la capăt.

Mă întorc, cum am făgăduit, la tezele lui Jacques Derrida, emise în discursul menționat, despre ștergerea hotarului dintre vis și trezie și decepția trăită de insul respectiv de a nu mai putea reface ce s-a petrecut în închipuire. Arta poate opera și cu incertitudinea, remarcă filosoful, atunci cititorul nu mai e sigur dacă s-a pășit în afara vrajei visului prin călcarea pe podeaua solidă a realității sau dacă visarea continuă. Un dubiu dăinuie, se strecoară o nostalgie după plutirea fantazării și farmecul imaginat. Nu numai de Kafka amintește Derrida, dar și de *pălăria de paie,* de Panama, care irumpe într-un vis al lui Walter Benjamin, eseistul obsedat și de un *șal* căruia i-a atribuit tot în somn o dublă semnificație: de a înfășura gâtul grațios al unei doamne, dar și de a scoate în relief o inscripție în limba franceză, care trebuie decriptată. Pentru Derrida, fugarul Benjamin, expatriat, care resimte fericirea unui vis, cum exclamă, cu un an înainte de a se sinucide în retragerea sa

spasmodică din fața naziştilor – ilustrează şi o idee a prietenului său Adorno, cel după numele căruia s-a instituit premiul decernat. Şeful Şcolii de la Frankfurt a vorbit despre „posibilitatea de a pătrunde imposibilul”. Să fii treaz chiar în vis, să te sustragi, apoi, fără să deschizi ochii – iată ipostaze care îi preocupă pe toți trei.

Plutind în aer

Romanul *Povestea Marelui Brigand* e construit pe un joc de echivocuri, care îşi are originea în prelungirea unui vis în stadiul de veghe. Nimic nu e atunci clar nici la personajele sale complexe, alcătuite cu densitate realistă. Frapează o coincidență cu ideile lui Derrida, care certifică indirect virtuțile romancierului. Visele personajelor sunt narate des, ele conțin semne, avertismente, somații şi sunt premonitorii. Petru Cimpoeşu reproduce într-un loc ce zice biblicul Iosif faraonului: „visele care se repetă se împlinesc”. În roman ele sunt individuale, pot însă şi vagabonda, nefixate la o persoană. Că judele va deveni nevăzător reiese mai întâi dintr-un semn, dat în somnul grefierului. Ceea ce la Walter Benjamin era şalul sau pălăria de paie devine la personajul lui Cimpoeşu *pasărea* în zborul ei. Accentul e pus aici nu pe euforia dobândită în vis, ci pe presentimentul de groază. Judele povesteşte că a simțit bătaia aripilor care i-a trimis un aer rece în obraji, şi a rămas încremenit în fața privirii fixe din pupilele roşii, cenuşii sau galbene, sinistre, iar penajul păsării şi-a modificat brusc culoarea. Era să fie lovit cu ciocul sub frunte. A înțeles că orbeşte, a țipat, s-a acoperit cu plapuma. „*După aceea, camerista a ieşit, iar eu am început treptat să văd din nou, sau poate atunci mă trezeam din somn şi mă desprindeam de visul în care orbisem, sau poate că nu vedeam încă, ci îmi reprezentam spontan, pe o retină cerebrală, lucrurile văzute cândva şi mă întreb dacă tot ce a urmat nu e doar repetarea amintirii unor lucruri văzute altcândva, cu mult timp în urmă, mă întreb dacă nu cumva sunt orb din naştere*”. Prin aceste stimulări ale ambiguității în reverie, dar şi cu ochii deschişi se verifică intuiția prozatorului, sprijinită pe inițiere şi pe instinctul luării în posesie a ceva necunoscut.

Înaintează printre stânci cu siguranța somnambulului, versat în sfidarea primejdiei.

Ezitând între percepția nemijlocită, indubitabilă şi bâjbâiala proprie irealității, grefierul e invadat şi el de un freamăt şi de o vibrație, „*parcă nişte mâini nevăzute îi cotrobăiau, în buzunare, propriile haine foşneau ciudat, fără să i le fi mişcat nimeni, iar din temerea că mâinile acelea străine ar fi putut pune stăpânire pe el se ivi şi crescu treptat o excitație plăcută, dar neliniştitoare, ca sfiala şi teama de sine, emoția tot mai intensă, spaima plină de bucurie a unei căderi spre înalt: «mai aproape de soare e mai frig», gândi grefierul şi «plutesc deasupra unei prăpastii» – sau aşa îşi aminti după aceea, sau aşa crezu că îşi aminteşte*”. Recapitulând secundele, fu convins că a fost o iluminare, încerca „*să-i găsească o explicație, conformă bunului său simț*”. Pentru autor coexistă în personaj un bun simț comun, dar şi în sens contrar revolta împotriva seriei, a uniformului. Petru Cimpoeşu distinge subtil tremurul ca o revelație a unei atingeri cu un lucru nepermis: „*S-ar putea oare spune că în clipele acelea ființa lui se vărsase în alt conținut?*”. Pe grefier îl speriase posibilitatea dedublării cu repercusiuni insesizabile: „*ar fi putut fi un străin pe care-l purtase ani la rând în cârcă, pentru a-i înfrunta, în cele din urmă eşecurile şi precaritatea...*”. Era o stare de excepție, un drum către transcendență, odată cu sucombarea fizică: „*Uitase unde se afla, îi venea să cânte şi să plângă, suspendat în lumina năucă, explozivă a după-amiezii, în care levita cu trupul fluid – un fel de abur risipit în aer, prelingându-se către tăriile cerului – şi pe care o răsfira cu ochii şi cu sufletul...*”. E o îndrăzneală la Cimpoeşu de a sări peste bariere, intuind discontinuități psihice, în concurență cu faimoase scrieri europene, care patrulează terenuri similare. „*E sigur că printre nenumăratele vise care ne colindă de-a lungul vieții se insinuează fraudulos şi anonim visul propriei noastre morți, cel care ni se va împlini la urmă de tot, iar grefierul crezu cu toată convingerea că se află în fața împlinirii acelui vis neştiut*”. Oamenii se lăsau dirijați de prevestiri şi superstiții, de iraționalul din ei şi nu puteau ordona şi înfrâna revărsarea lăuntrică. „*Abia acum grefierul descoperi că presimțise acest moment şi se temuse de el, fără să i se mai poată opune. Îl presimțise încă de dimineață neştiind însă precis în ce*

va consta". Intrase în panică la ideea că e pândit de o amenințare, ea era însă nebuloasă şi abia ulterior a priceput că voise să evite să fie pus să înregistreze mărturia jenantă a judelui, legată de femeia infidelă.

Să se ferească de tirania anticipărilor în somn e şi dorința doctorului Marcu. Fusese odinioară în căutarea unor pastile care să-l ajute să viseze în timpul ațipirii tot ce şi-a propus seara, înainte de culcare, apoi „*nici măcar nu urmărise să viseze ceva la comandă, ci mai curând să nu viseze anumite vise*".

O pondere aparte e atribuită viselor colective. Ele circulă din gură în gură, povestite pe stradă, la cafenea, sunt apanajul tuturor, fiecare adaugă un segment, chiar dacă uneori unul îl contrazice pe celălalt, versiunile tind să ajungă legende. Nu se mai poate garanta că fantasma are un izvor real şi se potriveşte cu mentalitatea comună sau e un miraj, plăsmuit după culcare. Postamentul pe care e zidit romanul *Povestea Marelui Brigand,* deci întâmplarea care se spune că s-a petrecut odată, dar nimeni nu o mai poate reconstitui în întregime, se păstrează în penumbră. Pe un spațiu epic întins persistă năluca vechii aventuri care nu se mai ştie dacă a avut loc vreodată. În târg cutreieră o altă istorie, neabreviată, redusă la un tors, vag, incert ca în povestea Brigandului, ci dilatată cu bogate detalii, unele abracadabrante. Cică în pivnițele bătrânei doamne Orzan viețuieşte un pitic cocoşat. Fusese odinioară o fată frumoasă, susținea legenda, apoi, atinsă de un blestem, decăzuse într-un monstru murdar şi urât mirositor, cu malformații congenitale. Era un moşneag lățos, aspru, nebărbierit, cu sprâncene groase, ce-i acopereau pleoapele, îmbrăcat în zdrențe, pătate cu uleiuri şi vopsele, se mişca greoi prin hrubă, tuşea şi scuipa o flegmă galbenă. Îşi dăruia energia unor experimente, umbla după un panaceu, o pudră cu efecte afrodisiace, în jur zăceau tratate de alchimie, alambicuri, retorte, balonaşe, săruri, esențe, infuzii, tincturi. Când a ratat formula finală a scos un urlet de mânie, chipul dizgrațios îi era, oricum, schimonosit, profetiza pentru ceilalți plăgi, foamete şi mizerie. Din fuzionările concepute în laboratorul rudimentar obținuse totuşi substanța cu care impregna scrisorile confecționate la cererea clienților. Era consultat de cucoane înşelate în amor, de comercianți neîncrezători în partenerii de afaceri, de bătrâni înstăriți care voiau

să evalueze seriozitatea moştenitorilor prezumtivi. Randamentul epistolelor pe care le întocmea cocoşatul era neaşteptat, şi nu graţie conţinutului sau stilului adoptat, ci graţie mirosului penetrant degajat, un parfum care adormea voinţa. Alcătuitor de misive, el era capricios, îi refuza de multe ori pe solicitanţi, deşi nu se înţelegea de ce. Stârnea în jur atâta ură că a sfârşit într-o zi delapidat. Dar ştirea nu e perfect sigură poate că a născocit-o chiar el, o stratagemă pentru a scăpa de indezirabili.

Iluzia optică pe care o speculează autorul este cea a extincţiei. În ultimă instanţă, *Povestea Marelui Brigand* e un roman poliţist, în care se narează uciderea unui om. Dar cartea nu respectă regulile genului. În miezul subiectului se găseşte o anchetă, a fost comisă o crimă, inspectorii scotocesc după urmele asasinului. Relatarea nu e însă atât de simplă şi curgătoare. Judele Ştefan conchide că în cazul lor nu se descoperă victima, nici mobilul, nici autorii mârşăviei. Subiectul reflectă în mare fluctuaţiile anchetei, iar figurile principale fac parte din aparatul judiciar: comisarul, grefierul, procurorul, avocatul. Numai că, în ciuda stăruinţelor, nu biruie adevărul, e greu de extras un progres al cercetărilor, misterul chiar se adânceşte. Punctul nevralgic este întâi de toate victima. Pe o bancă în parc a fost zărit leşul, o mână îi atârna pe margine, cealaltă era acoperită de ziare, un ins slăbuţ, de înălţime medie, cu fruntea proeminentă, înveşmântat într-un impecabil costum de gală, demodat însă. La examinare s-a constatat că are un dinte în cerul gurii, o măsea, că lipseşte sângele şi nu apar semne de violenţă. Obiectul crimei dispare însă, cadavrul e furat de la morgă, revine de cel puţin patru ori, în locuri diferite, în momente diferite. Mortul e ca o placă turnantă, se mută încolo şi încoace, bătându-şi parcă joc de agenţi. Cineva observă că victima nu moare decât pentru asasinii săi. Suntem copleşiţi la lectură de trimiteri tainice, ezoterice, religioase, ultimele cu un substrat apocaliptic. Nu ne silim să le desluşim în întregime. De ce? Mai întâi pentru că farmecul acestui tip de naraţiune rezidă în aliajul dintre realismul minuţios şi unda de mister nedefinit. Peste tot apasă o nelinişte fără contur, o alarmă difuză, persistentă, sumbră, inexorabilă. Eroii au în faţă ţeluri limpezi, ceea ce nu comprimă emisfera de ceaţă, cu rătăciri şi popasuri în locuri fără semnificaţie, întâlniri al căror sens nu se dezvăluie. Judele emite

chiar o teorie, că e bine, pentru a ajunge la o concluzie, să te depărtezi o vreme de ceea ce te interesează: „*Abia în momentul în care te eliberezi de scop şi de orice alte interese legate de el, când totul devine un joc gratuit, când îţi procuri un prisos de timp abia atunci cresc şansele de a câştiga*”. Metoda care se aplică în anchetă se răsfrânge şi în tehnica romanului. Dacă există *un* cifru de lectură care solicită scormonirea după mituri şi patimi religioase, nu mă aventurez pe acest tărâm pentru că am convingerea că explicitul nu poate da imponderabilităţii de conţinut şi de stil o materialitate. Aş putea pune ca motto comentariului critic adagiul: enigmele nu sunt făcute ca să fie dezlegate. Sensul e însă restrâns la acest gen de scrieri.

La încheierea însemnărilor de lectură reiese, sper, că romanul *Povestea Marelui Brigand* e o apariţie editorială de excepţie. Mă simt îndemnat după avalanşa de elogii (pe deplin meritate!) să adaug şi o rezervă. Din primele rânduri, am situat cartea în continuarea demersului lui Kafka (*Procesul*), ca deschizător de serie în tratarea fantasticului cu o precizie neabătută, ca şi cum ar fi o parte a realului. Pe panta sugerată, Cimpoeşu n-a ţinut totuşi seamă destul de împrejurarea că pentru autorul praghez nefirescul, ca temă de existenţă, respectă şi el o logică, nu cea comună, dacă se admite premisa de declanşare. Concomitent are o determinare, impune o accelerare a tensiunii, inteligibilă, până la deznodământul tragic. În *Povestea Marelui Brigand* nu se acordă, cred, atenţie rigorii vagului (asocierea termenilor nu e o contradicţie). Tot ce priveşte conjuraţia, transferată pe umerii unei secte religioase, legată de Ordinul Templierilor, se menţine prea difuz, încât se pierde un element al dinamicii textului. Nu ştiu de ce, dar ca şi în *Orbitor* de Mircea Cărtărescu, factorul de ameninţare (acolo revolta orbilor, aici sabotajele *realiştilor*), nu se profilează ca o alternativă concret apăsătoare şi vizibilă.

În pas de defilare

În meseria de critic literar surprizele sunt mai rare. Drumul talentelor e trasat de obicei dinainte, poţi consulta fişe de lectură,

caracterizări întocmite de specialişti, clasamente care circulă pe piaţa cărţilor. Că a apărut un volum bun eşti prevenit din vreme, ţi s-a răpit bucuria, în condiţiile existente, de a defrişa şi de a lansa pe cont propriu. Contaminat, la rândul tău, de scepticism, ţi s-a tocit parcă simţul semnalărilor care sparg monotonia. Citindu-l pe Petru Cimpoeşu (romanul *Povestirea Marelui Brigand*) fără avertizări prealabile, am avut însă revelaţia performanţei şi am simţit îndemnul de a ieşi din rutina consemnărilor de zi cu zi. L-am tratat ca pe un eveniment, un scriitor de anvergură impus brusc, răsturnând convenienţe şi revendicând, pe drept, de urgenţă, un statut de creator de caractere şi de proprietar al unui regat literar de sine stătător. Cine este? De unde a venit? Întrebările nu m-au interesat ca altă dată, când eram obsedat să stabilesc antecedentele, filiaţia epică, încadrarea într-o constelaţie.

M-a frapat de la început natura demersului, care certifică valenţe care depăşesc seria. În roman este obţinut un aliaj dintre descripţia realistă dusă până la minuţie şi intuirea fantasticului pe o pantă a inspiraţiei magice autohtone. Din necesităţi de sistematizare în analiză mă voi ocupa mai întâi de percepţia imediată a realului, în osatura naraţiunii, lăsând în suspensie, deocamdată, anexa de neobişnuit şi mister. Procedând astfel, îmi dau seama că operez o retezare oarecum artificială, căci o secţiune nu poate fi înţeleasă fără cealaltă, ele sunt în fond inseparabile, contopite organic. Ca să duc la bun sfârşit demonstraţia sunt nevoit să recurg la această despicare cu accente didactice.

Mă apropii, aşadar, în prealabil, de rampa de lansare a subiectului, un chenar static al personajelor, care ilustrează şcoala de înaltă calificare absolvită de tânărul scriitor, o ucenicie prin care s-au sărit iute, dintr-odată, mai multe trepte.

Întâlnim un peisaj familiar, un târg de provincie, cu uliţe lungi şi înguste, spre periferie se succed prăvălii şi antrepozite duhnind a drojdie şi peşte stricat. Printre casele scorojite mişună un conglomerat de parveniţi, negustori, aventurieri, demagogi, escroci, târfe, pungaşi, prezicătoare, ţărani năuci, dezrădăcinaţi în urbe, şmecheri pripăşiţi la mahala. Mai spre centru, modest şi tot atât de şters şi murdar, circulă membrii protipendadei locale, mai mult din zona juridicului. Mai tot timpul nu absentează la convorbiri comisarul, judele de instrucţie, grefierul, avocatul,

procurorul, fiecare cu scena sa specifică de afirmare. El se adună zilnic în formație completă sau restrânsă la bodega-cafenea *Concordia,* unde consumă, spre plictiseala chelnerului, aceleaşi băuturi şi feluri de mâncare. Dialogurile se reiau până la lehamite, cu ecouri şi trimiteri spre anchetele la ordinea zilei, scoase în relief la intervale de ghicitul în cafea, îndeletnicire practicată de domnişoara Orzan cea tânără, care vine cu intermitențe fără să spună unde dispare în pauze. Prezicerile ei sunt temute fiindcă se împlinesc, mai devreme sau mai târziu, şi de multe ori necesită în interpretarea comesenilor completări ca profețiile sibilinice ale unui oracol. O temă predilectă e comentarea ştirilor din ziar sau a ultimelor zvonuri culese din folclorul pieței. Ca un reper al timpului istoric, transpar din când în când aluzii care îngăduie o datare, ca de pildă transcrierea impresiilor după vizionarea la un cinematograf a filmului *Îngerul albastru* sau spicuiri din legi sau instrucțiuni caracteristice unei perioade. E oricum imaginea unui segment de provincie românească între cele două războaie mondiale, deşi unele trăsături au o amprentă mai generală. Banalul care nutreşte dispoziția de monotonie e dinamitat brusc de un senzațional care cu vremea capătă proporții şi nu e provocat numaidecât de protagonişti. E secretat de natura locului, cu tradiții încolăcite, neepuizate. Încet, încet se produc fisuri în pojghița de gheață care acoperă zbaterile, dând la iveală până la urmă o subrealitate, suspectă, amenințătoare, care câştigă treptat prioritatea. Ea năvăleşte izgonind tihna protectoare, cerând jertfe, şi e cu atât mai neliniştitoare, cu cât nu poate fi dibuit mobilul. La Cimpoeşu impun agerimea şi dezinvoltura cu care mânuieşte în plin realism stranietatea, semnal al unei alte ordini inițiatice, nedeconspirată nici parțial, asaltul unei cavalerii mistice şi esoterice. Despre asta însă mai târziu, ca şi despre rezistența anarhică şi ineficace la o forță care înaintează discreționar şi, spre sfârşit, vertiginos. Precumpăneşte în final o notă de efort sisific, inutil, disperat, ce asigură un timbru de neconfundat romanului *Povestea Marelui Brigand.*

Din elita urbei, apăsată şi ea de mediocritate, personajul cel mai solicitat este grefierul Luca, omul care ocupă cantitativ arena reprezentației. El nu e, cu toate acestea, un motor al subiectului, ci mai curând un seismograf, o antenă care

înregistrează pasiv întâmplările. Pentru funcția de pivot neutral și fără inițiativă proprie pare potrivit, de aceea i s-a încredințat misiunea de a consemna scrupulos tot ce se petrece. A fost preferat pentru că intra oricum în atribuțiile lui ținerea în evidență a dosarelor, a clasoarelor, a proceselor-verbale și se bucura în plus de reputația că se pricepe la scris: întocmise câteva compoziții, cu veleități literare, fără a dobândi mai mult decât răspândirea locală. Că nu se rezuma în însemnările sale la sarcina de cronicar al urbei, că nu era mulțumit cu modesta obligație a rezumării – această bănuială o exprimă și alții la cafenea. S-a reținut faptul că uneori așternea pe hârtie mai mult decât i se spunea, așadar adăuga și inventa. Obligația pe care și-o asumase era însă de a fi spectator, total străveziu, fără personalitate, ca și cum n-ar exista ca făptură de sine stătătoare. Să fie un chibiț cel mult, atât i s-ar îngădui. În realitate, grefierul se străduia să nu încalce ramele angajamentului ca să nu încurce ițele. De altminteri, cu toate că era sensibil, avea gust și judeca perspicace, se simțea surclasat de o realitate al cărei tâlc îi scăpa, un agregat de contrarii, de jocuri de aproximare, cu parcele fărâmițate. „Nu știe și nu înțelege adesea de ce și despre ce scrie”, îl descalifică autorul. Totuși, ține la el, îi acordă încrederea, căci poate înălța o oglindă corectă în fața societății din jur și vădește o fină comprehensiune, e curat în intenții. Nu întotdeauna cazna de a nu lua atitudine și de a nu fi părtinitor se soldează cu o reușită. Prinde, de exemplu, simpatie pentru judele de instrucție, un novice sosit din altă parte, handicapat de infirmități. Dorește să-l avertizeze (bunăoară că în conformitate cu un vis care se repetă îl consideră amenințat de orbire). Încheie cu el un soi de legământ tacit de prietenie și solidarizare. Evidențiez o admirabilă imagine, goana celor doi bărbați, săltați de hurducăiala unei calești pe caldarâmul umed, cântând, ca niște copii, ei oameni prea serioși, complici și la o trăsnaie. E dezmințită o singură dată vigilența grefierului de a fi consecvent menirii de cronicar imparțial. Ademenit de procuror, care-l atrage într-o cursă, se expune pericolului: seducția frumoasei soții a șefului său ierarhic. Sub pretextul că e familiarizat cu artele, e rugat s-o pregătească, meditând-o privat, ca să poată întocmi o odă cu prilejul unei festivități. Luca se abate ca un ageamiu de la rol și va fi pedepsit printr-o umilire rușinoasă, livrându-se ca o unealtă în stimularea netrebniciei procurorului.

Tot micului nucleu – cele câteva personaje din prisma cărora sunt adunate peripețiile din târg – îi aparţine şi judele de instrucție. Sunt, de fapt, doi succesivi: unul, Ştefan, se evaporă din tablou, moare pe la mijlocul cărții în urma unei crize cardiace; celălalt e pe cale să orbească. Cel dintâi place asistenței, e apreciat pentru generozitatea sa, fiind refractar invidiei sau ranchiunei. Fâstâceala care îl face taciturn derivă dintr-o inadecvare: are mustrări de conştiință, antrenat într-o iubire pe care n-o poate destăinui public. De departe e văzut însoțind pe pajişte, în împrejurimile oraşului, o femeie, menține între ei o distanță şi abia când se socoate ferit de priviri indiscrete, o ia de mână, o dezmiardă. E atent să nu trădeze involuntar taina. Cu atât mai inoportună apare pofta care l-a apucat subit de a se spovedi grefierului, în timpul unei plimbări fără țintă, o mărturisire necerută. Îi relatează o pasiune bolnavă, fără să desemneze obiectul ei. Ascultătorul, cu firea sa delicată, e jenat, n-ar dori să provoace debitul neprevăzut al bărbatului, atât de închis în sine de obicei. Ceva îl descumpăneşte pe Luca: insul de care se legase împarte patima neînfrânată cu un rival, inginerul francez, rătăcit cumva pe meleagurile lor, dar conflictul a deviat într-o amiciție fraternă. Pe lângă gelozie, cel ce povesteşte pricepe cu stupoare că e cuprins şi de o dorință opusă, indiciu al unei afinități de destin. Profită de cutezanța celuilalt şi de ambivalența femeii pentru a se închipui părtaş la voluptatea celor doi, la care contribuie şi el simultan în semireverie: „*Bucuria, uneori isterică de a o poseda vine tocmai din identificarea mea cu el, o iubesc cu trupul lui, îi inspir parfumul cu nările lui, o doresc cu dorința lui*”. Neputând descurca încâlceala simțurilor, urând şi iubind în acelaşi timp, acceptă ca pe o fatalitate moartea. Fiind bolnav de inimă, uită dinadins acasă medicamentul salvator în caz de criză acută.

Mai tânăr, al doilea judecător, înlocuitorul, aduce o fervoare care molipseşte. E persecutat de gândul că orbirea progresează şi e neputincios.

Mai retras decât judele sau grefierul, doctorul Marcu trece mai rar pe la cafenea şi când face act de prezență, nu e prea atent la ce se discută, răspunde evaziv, fără să se implice. Când curmă totuşi muțenia şi rosteşte mai multe silabe, nu-şi ascunde mizantropia. Lui i se par semenii lighioane lacome, natura umană

îi inspiră meditații pesimiste, totul e putred, depravat. E omul care nu râde, dezgustat de nimicnicia existenței. Cu înclinația sa spre demonstrare științifică, știe că la temelia melancoliei, a temerilor, a iluziilor se află doar câteva substanțe chimice, oricum 75% din organism e compus din apă, restul rezultă din traficul de ioni. Îi e scârbă în primul rând de el însuşi. Îşi scrutează ore în şir grimasele în oglindă. Poate că din aceeaşi repulsie față de animația vie s-a dedicat autopsiei, se intitula „doctor de morți". Era convins că domnişoara Orzan are dreptate când susține că el posedă o fizionomie de ucigaş. Prorocirea ei e că el va săvârşi o crimă, însă, ironie a soartei, victima e motanul, unica viețuitoare pe care o admitea în încăpătoarea lui casă. Nu premeditase omorul, avusese ambiția să ducă până la capăt un experiment, greşise însă doza. Motanul a presimțit primejdia, dar nu a izbutit să fugă la timp. În realitate, doctorul nu era un tip rău, nu extirpase din el sentimentul de milă, se purta însă stângaci în public, în special, cu femeile (de aci şi misoginismul său). Colinda fără scop pe spațiile mai puțin umblate, se oprea în contemplare în fața unui stâlp, a unei porți, holba ochii urmărind prin fereastra luminată a unei familii ce se petrece înăuntru. Uneori era invitat de gazde necunoscute, surprinse de şederea lui nemişcată, şi el bâiguia o explicație cam trasă de păr pentru curiozitatea excesivă. Suportând din ce în ce mai anevoie vecinătatea celorlalți locuitori ai oraşului, el îşi ia tălpăşița, s-ar fi mutat, după unele informații, la un sanatoriu din munți, cedând casa grefierului, pe care, ca o excepție, îl simpatiza. Din nebăgare de seamă, a luat cu el şi tabachera avocatului, cu care se jucase în neştire la cafenea.

Ultimul pe lista convivilor era procurorul, persoană respectabilă, sigur de superioritatea pe care o avea față de colegi. Se purta arogant, nu concepea să fie contrazis. Părea predestinat unei cariere strălucite pe culoarele tribunalelor, el ratase însă şansa, conştient de ceea ce pierde. Toate veleitățile de care beneficia s-au concentrat în slăbiciunea pentru soția lui, o adora cu un egosim feroce, îi satisfăcea capriciile, fără să omită propria plăcere perversă. Cu toate că discernea mărginirea şi falsitatea ei, nu mai putea scutura lanțurile şi se deda unor manevre sucite ca să-şi împlinească poftele. Îi procura nevestei amanți, uzând

de momeli perfide, calculate pas cu pas. Am amintit faptul că tocmai blajinul şi inofensivul grefier a alunecat în cursă, pentru că n-a putut atribui procurorului, impozant slujbaş al justiţiei, uneltiri atât de josnice. Luca îi făcea curte femeii, crezându-se singur în casă, şi la îndemnul ei, a renunţat la poveţele date ca profesionist al scrisului (cum să compună oda), strângând-o cu elan în braţe. După uşă, procurorul aşteptase clipa prielnică ca să păşească impetuos în odaie, să-l alunge pe naivul seducător, rămas cu pantalonii căzuţi, şi să termine cu un rânjet de triumf isprava începută de celălalt. Scena repetă în chip grotesc situaţia trăită de judele Ştefan, numai că aici deznodământul e vulgar, chiar scabros.

Lipsa de nobleţe a soţiei procurorului indică şi nivelul la care se înalţă în roman personajele feminine. Reflecţiile lor nu sunt redate direct, ci prin intermediul bărbaţilor, nu descifrăm exact ce pun la cale, sunt înghesuite în umbră. Ele nu ies, în optica autorului, din postura subalternă de dependenţă faţă de eroii masculini. Mai subtilă şi cu mai multă mărinimie acţionează domnişoara Orzan, cea tânără, reflectorul naraţiunii nu se îndreaptă asiduu în direcţia ei, scurtele intervenţii sunt sporadice. După unele păreri ale celor ce stau la taclale în cafenea, ea deţine atuuri secrete în intrigile iscate, e ţinută însă de autor în semiobscuritate. În afară de nevasta procurorului, discreditată de orizontul îngust şi de cinicul abuz cu care întâmpină deruta bărbaţilor, celelalte muieri apar episodic, confiscate de treburi ale gospodăriei, predispuse spre clevetiri şi gâlceavă, sâcâind pe bieţii soţi cu pisălogeli.

În ariergarda defilării se târăsc şi specimene fără un relief pronunţat, mai curând cu un statut de auxiliari, ei umplu golurile şi înnoadă legătura dintre protagonişti. Până şi comisarul, care se agitase, cu spor, intercalând des rapoartele sale în curgerea epică, nu capătă pregnanţă. E semnificativ că, din când în când, în şirul informărilor pe care le transmite mai departe introduce altceva, un alt stil, abandonează modul sec, documentat, sprijinit pe fapte, utilizat pentru ancheta în curs. Cititorul descoperă atunci în protocoalele sale un limbaj îmbibat de speculaţia abstractă. De la ocultism, la scheme de trigonometrie savantă, până la expuneri de ritualuri şi credinţe străvechi – o gamă impresionantă

de cunoştinţe e subit etalată. Completând supoziţiile comisarului, cei doi adjuncţi ai săi, agenţii Mateuţ şi Xava, au pornit pe cont propriu investigaţiile de detectivi. Primul a riscat exagerat pentru funcţia pe care o avea şi a părăsit cercetările, al doilea a fost mai perseverent, s-a încumetat să se caţere pe poteci pietroase, roadele au fost însă îndoielnice, întreaga strădanie s-a terminat în echivoc. Sunt presăraţi în diverse puncte ale anchetei figuranţi, asupra cărora nu se zăboveşte, deşi e de presupus că unii dintre ei, într-o altă dispunere, ar putea fi eficace. Mai survin ţărănci analfabete, copii surdomuţi, biciclişti, care aleargă fără un itinerar distinct, învăţători căutându-şi elevii fugiţi de la şcoală, domni cu pardesie.

Ieşim astfel treptat, cum am anticipat, din ţinutul faptelor precise. Am avut prudenţa să precizez că schiţarea celor patru-cinci portrete, zugrăvite în roman cu plasticitate psihologică, e voit văduvită în comentariul meu critic de alte componente, ce nu puteau fi deocamdată lămurite. Am extras partea inteligibilă, coerentă dintr-o agitaţie, care se subsumează şi altor scopuri.

Corespondenţa cu Petru Cimpoeşu

Despre proza lui Petru Cimpoeşu am auzit cuvinte bune mai întâi de la colegii săi de generaţie. Din depărtare, de la Heidelberg, nu puteam pretinde că receptez până în detalii tabloul mişcării literare din ţară, în continuă efervescenţă. Am început lectura romanului *Povestea Marelui Brigand* nu fără un oarecare scepticism, ţinând seama de decalajul posibil de gusturi şi de experienţe. Am fost sedus însă de noutatea modernă a scriiturii, de filtrul inteligent prin care e trecută materia narativă, cu forme de arhaism primenite, cu trimiteri spre parabolă, cu o mânuire inteligentă a echivocului în ancheta poliţistă. După ce am predat un comentariu asupra cărţii la revista *România literară*, am primit o scrisoare de la autor, pe care o reproduc mai jos. Situez alături un fragment din cronica amintită, care semnala maniera ingenioasă a relatării epice, dar scotea în relief mai degrabă valenţa estetică a

romanului, fără să stăruie asupra subtextului, pe care a mizat în parte Petre Cimpoeşu.

Scrisoare de la Petre Cimpoeşu

Bacău, 29 oct. 2001

Stimate domnule profesor,

Vă scriu cu mare întârziere – şi îmi cer scuze pentru asta. Am tot aşteptat întâlnirea de douăzeci şi cinci de ani a promoţiei mele, sperând că v-aş putea da după aceea un răspuns favorabil în legătură cu sponsorizarea volumului de la editura Du Style. Din păcate, nu am acest răspuns. Mai există însă şanse, căci întâlnirea va avea loc pe 16 noiembrie, dar nu-mi fac iluzii prea mari. De la PETROM am primit deja un răspuns negativ. Mai am nişte colegi la DISTRIGAZ, iar unul are o firmă particulară destul de prosperă, în domeniul comerţului cu petrol. Cine ştie, poate în cele din urmă reuşim.

Pe de altă parte, întârzierea mea se datorează faptului că am aşteptat un răspuns de la domnul N. Breban, privind organizarea colocviului romanului românesc. Colocviu la care speram să vă întâlnesc. Voi afla chiar astăzi când va avea loc acest colocviu – dar nu ştiu dacă veţi veni...

În sfârşit, am avut o serie de probleme personale. De la întâlnirea de la Neptun am plecat marţi seara cu două zile înainte de a se fi terminat, deoarece tatăl meu era grav bolnav. De altfel, în cursul zilei de joi (pe 27 septembrie) a şi decedat. Pe lângă aceste probleme, mai sunt şi cele de la serviciu. După cum probabil ştiţi, eu nu am un serviciu de scriitor. Lucrez ca inginer de la ora şapte dimineaţa până la patru după-amiază şi mai fac şi naveta zilnic, la Moineşti (cam 50 km. de Bacău). Iar în domeniul în care lucrez se cere o anumită discipină. Deşi îmi fac întrucâtva programul singur, asta nu înseamnă că nu mai fac şi treabă – măcar din când în când.

Toate aceste explicaţii ar fi putut lipsi. Căci, din câte mi-am dat seama, sunteţi omul cu o mare răbdare faţă de ceilalţi şi cu un anumit mod de a înţelege lucrurile care, eventual, nu vă convin. Convorbirea dintre Dvs. şi Bianca Marcovici, căreia i-am

fost martor involuntar, mi-a dezvăluit un intelectual cu profunde convingeri umaniste, dincolo de barierele etnice, politice sau religioase pe care mulți le reclamă adesea pentru a-şi justifica atitudinile sau acțiunile. Din păcate, în lumea în care trăim, „cel ce gândeşte singur” e o specie tot mai rară. Acest lucru mă determină, o dată în plus, să vă admir.

Nu ştiu dacă între timp mi-ați citit cartea despre Simion Liftnicul. Dacă da, ați putut constata o întoarcere de o sută optzeci de grade, măcar la nivel stilistic. Din nefericire, *Povestea Marelui Brigand* n-a avut ecoul pe care, poate, l-ar fi meritat. Există cărți fără noroc, aşa cum există oameni fără noroc. Aproape că am ştiut dinainte că nu va avea succes. Este, să zicem, o carte prea deşteaptă. Cărțile prea deştepte, ca şi femeile prea deştepte, au ceva antipatic, te țin la distanță. Pentru a-mi înțelege mesajul, eventualul meu lector ar trebui să fi citit mai întâi cel puțin trei cărți: *Utopia* lui Thomas Morus, *Faptele Apostolilor* din Noul Testament şi *Războiul iudeilor contra romanilor* al lui Josephus Flavius. Căci, în afară de multe alte trimiteri livreşti, am încercat acolo proiectul unei apocalipse, pe baza acestor trei surse majore. Astfel, faptul că *S-a întâmplat în Abraxa* (Abraxa fiind numele teritoriului Utopiei, înainte de cucerirea lui de către regele Utopus) anunță de la început tema romanului: vom asista la o altă cucerire a Abraxei de către alt rege Utopus; la începutul unei alte Utopii. Pe de altă parte, faptul că personajele poartă numele mai mult sau mai puțin corupte ale unor apostoli şi ucenici ai lui Iisus, precum şi faptul că Victima moare şi învie de mai multe ori, face minuni etc., ar fi trebuit să trimită la narațiunea Noului Testament. Mediul însuşi în care ei viețuiesc este corupt – şi prin urmare, putem vorbi de o corupere a însuşi mitului cristic. Căci, desigur, Victima e un crist ratat de istorie (desigur, tocmai ăsta e rolul istoriei, de a corupe, dizolva şi rata orice mit, mai precis, orice revelație). Aici ar trebui căutată cheia „misterului”, miza cărții. Însăşi toponimia Abraxa-ei ar trebui să trimită la locuri cu acelaşi nume din Ierusalim, căci Abraxa e un Ierusalim ratat. Şi condamnat la distrugere. Am preluat, de altfel, din *Războiul iudeilor* al lui Josephus Flavius, ideea cu taberele de zeloți, care sfârşesc prin a se lupta între ei... dar, una peste alta, scenariul meu încearcă o

ilustrare a teoriei „signaturilor”, pe care am preluat-o de la Jakob Böhme şi pe care el pare s-o fi preluat de la Paracelsus... Romanul meu poate fi citit, aşadar, ca o alegorie, dar o alegorie de nivelul doi. Veți fi observat, poate, că nu există în acest roman nici un simbol creştin?

Dar, bineînțeles, aceasta este numai una din direcțiile posibile ale mişcării epice – căci în definitiv nu am intenționat nici alegoria, nici parafraza, ci destructurarea, anihilarea oricărei intenții mitologizante ori legitimatoare, a oricărei pulsiuni mitice. Miza jocului este aceea de a-i descoperi regulile – distracție despre care am auzit că se practică în mediile academice de la Princeton. Miză pe care, din altă perspectivă, cu alte mijloace, în alt context, o reiau în *Simion Liftnicul* – roman cu epic, cu personaje şi cu toate ingredientele unei rețete aparent convenționale. În realitate, nu mai puțin experimental decât *Povestea Marelui Brigand.*

Cred într-adevăr că, cel puțin prin *Povestea Marelui Brigand,* sunt un scriitor postmodern, dar în nici un caz în sensul în care acest concept este teoretizat la noi de un I. B. Lefter sau de Cărtărescu. Ei se declară postmoderni, dar au opțiuni liberale... Or, opțiunea definitorie, ideologic vorbind, a postmodernismului este tocmai antiliberalismul. Romanul publicat anul acesta, *Simion Liftnicul,* e chiar mai apăsat postmodern şi cu atât mai apăsat anti-„postmodernismul românesc” cu cât e mai anti-intelectualist. Îmi permit să cred că ei cultivă un postmodernism burghezo-moşieresc..., pe când eu asimilez, îmi însuşesc mai curând instinctiv mentalitatea postmodernă – ceea ce e cu totul altceva. Prin instinct înțeleg talent. Poate ați văzut, în numărul 3-4/2001 al revistei *Vatra*, că am publicat o mică teorie despre „postmodernismul românesc”.

În altă ordine de idei, *Povestea* ar fi putut fi socotit un roman extrem-modernist, datorită încifrării excesive a mesajului. Dar asta numai în măsura în care presupunem că are un mesaj încifrat. Or, miza, „mesajul” sunt inclusive, inerente (aş zice imanente, dar termenul e cam prețios) demersului gnoseologic, căci de acum încolo textul nu trebuie să mai „reprezinte”, ci trebuie să reveleze. Mai precis: să evalueze posibilitatea revelației. Eu nu mă duc cu o idee preconcepută (cu atât mai puțin, cu o teză pe care s-o ilustrez) către realitatea pe care o voi „oglindi” cititorului,

ci elaborez un text al cărui sens îl descifrez (descopăr, derulez, „desfăşor”) în însuşi procesul elaborării, şi astfel actul scrierii devine creaţie şi cale de cunoaştere. Acest lucru e valabil şi în *Simion Liftnicul,* deşi acolo pare că „teza” cărţii e la vedere. E numai o pistă falsă, destinată cititorului de alegorii. În *Povestea Marelui Brigand*, dacă există o miză, este aceea pe care o semnalez pe coperta a patra – aşteptarea infinită şi febrilă a unui fapt împlinit. Aici e şi drama, aici e şi ironia.

Se spune (M. Eliade) că, la origini, scriitorul era cel care povestea comunităţii sale o călătorie iniţiatică, în lumea de dincolo. *Povestea Marelui Brigand* încearcă să relateze o călătorie iniţiatică în lumea de aici. Pentru aceasta a trebuit mai întâi să o descânt – adică să o eliberez de condiţionările sale, de legile materiei. Acest roman trebuie citit ca un descântec. Descântecul stabileşte o corespondenţă biunivocă între ordinea lumii de aici şi lumea de dincolo – transformă întrucâtva lumea aceasta în lumea aceea. Este o funcţie de absolut, ca şi visul. Visul se nutreşte din absolut, este proiecţia acestuia în lumea noastră. Cred, de aceea, că scriitorul poate să relateze orice, cu condiţia de a se raporta permanent la absolut, de a se consulta cu el. Este aceasta o viziune postmodernă? Dumnezeu ştie. Dar oare El o fi postmodern? Ce mai contează...

Domnule Sami Damian,

Sper să ne vedem la colocviul romanului, care ar trebui să se întâmple în a doua jumătate a lui noiembrie. Până atunci, sper să obţin un răspuns favorabil în legătură cu sponsorizarea volumului de la editura Doinei Uricariu.

Vă mulţumesc încă o dată: pentru a-mi fi citit cartea, pentru a mă fi lăudat în public. Îmi cer scuze pentru această scrisoare prea lungă, care v-a consumat hârtia de pe fax...

Vă urez mai ales multă sănătate şi putere de muncă, să vă bucuraţi de cei dragi şi ei de Dumneavoastră.

Petru Cimpoeşu

Reflecții asupra unui impas

Deşi scrisoarea de mai jos trimisă unui amic din Israel trece dincolo de aria temelor care preocupă de obicei pe cititorii de romane şi poezii, consider că reproducerea ei poate trezi un interes. E vorba de schimbarea unei conjuncturi pe plan mondial care îngăduie azi alte ierarhizări şi cristalizări de atitudine. Cred că s-au creat condiții pentru aplanarea unor grave conflicte fiindcă toleranța, care nu exclude consecventa fermitate, a căpătat un spațiu mai mare de manevră. Din această perspectivă aleg un fragment din epistola amintită, fragment ce se poate detaşa, sper.

Dragă F. (Ierusalim)... Ce te scoate din fire este faptul că emit opinii despre o situație pe care n-o trăiesc, nu stau sub bombe, sunt ferit de calamități. Ar trebui de aceea să tac, să nu repet decât cuminte interpretarea ta şi a oficialității din Israel (care ar deține monopolul adevărului în această privință). Aici stă nodul nepotrivirii noastre. Cine nu e de acord cu tine devine inevitabil un individ confuz, haotic, până la urmă iresponsabil. Lucrurile merg însă şi mai departe. Ca să mă explic despart două aspecte: opinia despre fondul real al problemei şi tratamentul la care e supus interlocutorul.

Că ne deosebim în aprecieri e clar. Eu încerc să te înțeleg, să respect punctul tău de vedere, cu toate că nu-l împărtăşesc decât foarte parțial. La tine nu se remarcă vreun semn că înregistrezi pe celălalt cu punctul lui de vedere.

Mă simt ca un ciumat, un ins intrat sub influența unei forțe malefice. Unde apare această forță? Se ghicește ușor: infama presă occidentală. Făcându-mă purtătorul ei de cuvânt, slujesc o cauză rea, sunt captivul ei, nu mai pot vedea altfel. Amicul nostru comun, R., mă numea un mercenar, dar nu preciza cine mă plătește, pentru tine sentința asupra mea nu e prea diferită. Netrăind condiția grea a localnicilor, informându-mă doar din lectura ziarelor Vestului (vândute cu toptanul arabilor), sunt o marionetă. Cutez (ce îndrăzneală!) să critic și măsuri ale guvernului din Ierusalim și mă dezvălui în acest fel ca un trădător de neam. Când îmi exprim indignarea față de atacurile teroriste ale palestinienilor și le numesc ticăloase, e privită cu îndoială sinceritatea mea. Preiau jocul ipocrit al unor gazete de aici, orbite de ura lor împotriva Israelului. Mărturisesc că acest mod de a discuta nu-l mai pot suporta.

ALB ȘI NEGRU – UN ANTAGONISM PREA RUDIMENTAR

Tabloul schițat pare efectul unei halucinații. Că presa liberă din afara granițelor Israelului e părtinitoare, imorală, că ascunde voit adevărul ca să satisfacă pe cei care au cumpărat-o – această viziune provine dintr-o gândire aberantă. Îmi imaginez scena în care gazetarii ageri, scrupuloși, care se laudă cu obiectivitatea lor, stau la rând în fața unui ghișeu ca să încaseze banii, petrodolarii murdari. Nu neg că ici-colo se mai strecoară în relatări accente nedorite, iscate din lacune de informare sau din șovăieli, dar nimic nu justifică învinuirea generalizată, jignitoare și falsă. Îmi lipsește o explicație rațională pentru răstălmăcirea lucrurilor și nu pot să ocolesc supoziția că transferul de culpă e mai mult un sindrom al unei societăți anormale. Ea simte nevoia unei autoîncrederi peste margini, a unei exaltări, care pregătește calea spre o formă de fanatism. E bizară convingerea că toți ceilalți sunt pe o pistă greșită, fiind coruptibili, și numai un neam predestinat (alături de America) apără linia adevărului. El devine în acest fel detașamentul de avangardă al omenirii, o stavilă înălțată în fața barbariei. Repet că, după această interpretare, lumea civilizată e de fapt în rătăcire, căzută pradă diavolului, în speță molimei unui islamism sălbatic.

Conform planului de restabilire a liniştii, s-a acceptat o încetare a focului pe timp de trei luni, act semnat şi de organizațiile extremiste. Pactul a fost încălcat de mai multe ori, mai întâi de Israel, care a organizat execuții fără judecată ale conducătorilor terorişti. La aceste intervenții au reacționat grupările extremiste în stilul lor odios. Guvernul din Ierusalim susține că n-a semnat pactul, că el ar fi valabil numai între palestinieni. E un sofism! De ce nu îşi impune guvernul Sharon puțină răbdare, amânând măsurile de reprimare până se încheie pauza convenită? Nu e încăpățânarea sa de a lovi capii extremiştilor – o ațâțare a conflictului, câtă vreme organizațiile agresive păstrează totuşi un armistițiu? Ştiu, se susține că palestinienii folosesc acalmia pentru înarmare, dar atâta vreme cât Israelul e blindat militar formidabil şi America atotputernică se află în apropiere, de ce nu se admite riscul unei pauze? S-a văzut că o altă cale de aplanare a conflictului nu e de găsit. Alternativa ar fi escaladarea violenței de ambele părți. Dacă pauza s-ar fi menținut, s-ar fi schițat treptat şi semne de îndeplinire a planului aprobat în comun.

Care e rostul unei compromiteri?

S-a ivit o persoană, Abbas, care e dispusă să acționeze pentru crearea condițiilor cerute. Dacă Israelul nu respectă punctele acordului pe etape, nici şeful guvernului palestinian nu deține mijloacele de a porni acțiunea de supraveghere şi treptată eliminare a extremiştilor. El riscă altminteri un război civil. Situația s-ar modifica dacă ar putea arăta populației concesii majore efectuate de Israel: desființarea unui număr de colonii (nu numai din cele ilegale), scoaterea din temniță a unei cote mai mari de deținuți, retragerea efectivă din oraşe, inițierea unor proiecte de cooperare industrială, comercială, culturală, cu rezultate imediate. Sunt etape ale programului ratificat. Dacă palestinienii se înfățişează în ochii lumii ca o masă bântuită de ură, care aplaudă izbucnirile teroriste – acesta este un rezultat şi al vinii statului evreu, care nu se străduie să alunge mizeria şi lipsa de perspectivă din centrele subnutrite. Nu ştiu cui i-ar fi de folos demontarea şi a acestui Abbas după

boicotarea lui Arafat. Acesta, oricâte minciuni ar fi spus şi oricâte fraude ar fi făcut, este adorat de populaţie şi o dată antrenat în procesul de pace ca un partener egal sub controlul Israelului şi al Americii ar fi putut de mult să ajute la ameliorarea lucrurilor. Îmi aprind paie în cap, căci nici Sharon, nici Bush nu vor să trateze cu Arafat, scăpând din mână o carte pe care au jucat, nu fără succes, foştii preşedinţi ai Americii.

Nu sunt numai eu cel care prezintă excesele guvernului israelian. Am citit un scurt articol al lui Amos Oz, un scriitor de renume nu numai local, tradus în multe limbi, articol în care se preciza că există acum două feluri de extremism care trebuie abandonate, cel palestinian şi cel israelian. Atâta timp cât nu se recunoaşte asta de ambele părţi, pacea n-are o şansă. La tine şi la alţii nu observ vreo detaşare de radicalismul unora din guvernul de la Ierusalim la care se referă Amos Oz. El îl citează şi pe Sharon şi aşază pe acelaşi plan al culpei extremismul israelian şi cel al palestinienilor.

CUM S-AU ÎNDREPTAT COORDONATELE?

Războiul din Irak a schimbat şi datele situaţiei în zonă. Cred că în secret America a avertizat organizaţiile extremiste: dacă nu încetează dezmăţul crimei, ele pot avea soarta lui Saddam, armata americană ar intra în forţă, introducând ordinea tunului. Probabil de aceea aceste organizaţii n-au respins acordul de încetare a focului. America e un garant al securităţii Israelului şi de aceea temerile că palestinienii vor să arunce pe evrei în mare sunt absurde. În loc ca Israelul să profite de prezenţa în apropiere a americanilor şi să fie mai generos şi mai constructiv, el întreţine vechea politică de blocadă, cu mici excepţii. Poţi cita iar discursuri solemne în care se afirmă că Israelul nu dă nici un pas înapoi şi cei care ascultă se îmbată cu iluzia tăriei inexpugnabile. Consecinţa? Palestinienii vor suferi pierderi uriaşe, dar nici Israelul nu va ieşi de sub zodia spaimei şi a nesiguranţei, căci pe această cale a înfruntării nu există un învingător.

Sunt convins că mulţi palestinieni doresc convieţuirea cu evreii, dar în condiţii de egalitate civică şi de prosperitate de

ambele părți. Mai persistă fanatici care nu pot fi reeducați. Nu se întrevede însă o altă posibilitate de a le reduce influența decât ameliorarea condițiilor de viață şi ridicarea compatrioților la rang de cetățeni cu aceleaşi drepturi şi posibilități. Din păcate, o parte a populației evreieşti se resemnează acum la ideea că palestinienii trebuie puşi sub cnut sau eliminați din pricina actelor mârşave înfăptuite. Mai ales înmulțirea sinuciderilor şi omorârea nenumăraților nevinovați a mărit aversiunea şi de aici hotărârea de a ridica o barieră în calea hoardei. Numai că teritoriul aparține de drept, şi nu ca un compromis al Israelului, ambelor popoare. Nu se poate zidi un viitor fără prezența alături a celuilalt, care trebuie ajutat să depăşească stadiul sărăciei, al degradării, al disperării. Îmi amintesc ce îmi spunea o talentată poetă din Haifa la Neptun: *„să fie azvârliți toți peste bord*”. Ea are doi fii în armată şi pot deduce cum a ajuns la această împietrire. Nu o judec, regret că intelectuali de seamă pot fi atât de ostili deschiderii.

O PREJUDECATĂ ÎNDĂRĂTNICĂ MEREU ÎN ALTE VARIANTE

În lume s-au extins formele de antisemitism în ciuda progresului civilizației. Un antisemitism de structură elementară, îndărătnic, de neînțeles. Ca argumente sunt răspândite tot felul de teorii (evreii sunt patronii finanței mondiale, ei au implantat comunismul, la origini sunt vinovați de uciderea lui Isus). La acest val de obscurantism nu poate răspunde decât o ordine democratică, care e axată pe drepturile omului, pe stârpirea intoleranței şi a xenofobiei. E o evidență că guvernele statelor occidentale nu încurajează şovinismul, ura rasială e pedepsită prin lege, în presă şi la televiziune e interzisă propaganda antisemită. Din când în când mai apar răbufniri pentru că terenul subteran este favorabil. Aş putea să prezint pe larg fenomenul cu etapele lui în Germania, unde acum în mod întemeiat scriitori talentați (Martin Walser, de pildă) s-au trezit condamnați public, fiindcă s-au demascat ca rasişti. Odată divulgate, manifestările respective sunt respinse sever. Se întâmplă însă şi procesul invers, un lucru regretabil, tendința unor evrei de a raporta totul la antisemitism, de a utiliza arma toleranței ca o prigoană împotriva celor care schițează o

minimă rezervă, fără a fi în nici un fel tributari prejudecăţilor primitive.

Aici survine şi aspectul discutat înainte. Cu tot ce a adus bun Israelul prin dovedirea puterii evreilor de a rezista ca naţiune înfruntărilor şi de a construi democratic o lume nouă – mai răzbate uneori la Ierusalim şi Tel Aviv o atitudine rigidă, arogantă, de neînţelegere faţă de alt popor, considerat inferior. Această formă de închidere superioară într-o colivie de aur nu contribuie la eradicarea antisemitismului. Din nefericire, şi în ţările occidentale, contrar poziţiei guvernelor respective, ia proporţii un antisemitism popular, care cere o instituire a unei carantine pentru Israel. În loc ca unii reprezentanţi ai statului iudeu să fie neliniştiţi de răspândirea acestei psihoze, ei împing totul sub capacul urii rasiale. Pentru ei Sharon şi cei din jur nu greşesc niciodată şi nu e analizat autocritic comportamentul guvernului. Cu atât mai uimitoare e împrejurarea că locuitorii din Tel Aviv şi Ierusalim înjură guvernele din Vest, cu toate că statul primeşte un ajutor imens – financiar şi pe alte planuri – tocmai de acolo. Contrastul e dus până la ridicol: prim-miniştri şi preşedinţi din Vest sunt decoraţi cu cele mai înalte ordine israeliene, îmbrăţişaţi public – aceiaşi sunt şi ţinta unor atacuri dispreţuitoare. Iată aspecte care se cuvin corectate, nu numai din partea Occidentului, ci şi din partea statului evreu.

E NEVOIE ŞI DE UN JANDARM

Revin la scutul protector al Americii. Cu un instinct exact, preşedinţii de la Casa Albă au sesizat în ultimul deceniu că relaţia cu statul iudeu implică în parte o abatere de la criteriile aplicate obişnuit. De ce? Fiindcă e vorba de unica porţiune sub zodia democraţiei în întreaga regiune, restul fiind la cheremul unor dictatori şi aiatolahi. Evreii au trecut prin Holocaust, ei revendică privilegiul de necontestat al unei existenţe sigure. Toate acestea nu trebuie să permită, fireşte, o siluire a adevărului sau o persecutare a adversarilor din zonă.

Spunând aceste lucruri, mă încumet să mă distanţez într-un singur paragraf de actuala politică externă promovată de

Washington. Deoarece nimeni nu poate tăgădui faptul că Bush, ca şi Clinton, sunt prieteni loiali, deasupra oricărui dubiu, al Israelului, tocmai ei dispun de autoritatea de a frâna şi unele excese care transpar la Ierusalim. Mă gândesc astfel la tendinţa care răzbate câteodată de a adopta o postură de stăpâni, în faţa cărora cealaltă populaţie n-are voie să crâcnească. Neplăcuta aroganţă, care sare în ochi în acele circumstanţe, se bizuie pe două componente: certitudinea că doar soluţia militară e eficace şi apoi că poporul ales are întâietate apriorică graţie naturii sale mesianice. Pentru diminuarea acestui început de delir de grandoare ar trebui să se mobilizeze mai activ Statele Unite ale Americii. Precizez, dacă mai e necesar, că subscriu la tot ce întreprind politicienii şi diplomaţii de peste ocean în scopul anihilării terorismului (bunăoară, dirijarea acţiunilor de reprimare din Afganistan, din Irak, din alte colţuri ale planetei).

După ce s-a prăbuşit ca supraputere imperialismul rus, America a rămas pe glob fără un rival de un calibru echivalent. Ea nu se poate retrage în izolare, nutrind iluzia că menirea ei nu mai e actuală, că s-a instaurat pentru totdeauna pacea şi ordinea universală. În mod paradoxal, absenţa vechiului vrăjmaş n-a stins totuşi posibilitatea altor pericole (ba pe unele le-a şi declanşat poate). Deşi economia de piaţă a învins mecanismul de comandă centralizată, iar pârghiile democraţiei au surclasat sistemul clădit pe dictatură, teroare şi discriminare – iată că au prins cheag pe neaşteptate alte nuclee de tulburare. Se întâmplă un fenomen de necrezut. În ciuda dovezilor izbitoare că America beneficiază de o forţă economică uriaşă şi de o armată înzestrată tehnologic la nivelul celor mai mari performanţe, aşadar în ciuda acestui decalaj faţă de restul lumii, răsar sfidări zgomotoase, lipsite de logică, dar uluitor de periculoase. Şefi ai unor state mărunte, cu resurse reduse în comparaţie cu America, îşi închipuie că o pot contracara şi hărţui. Ei se reazemă pe un aparat despotic, care a înlăturat orice opoziţie şi uzează la maximum de îndoctrinare, de fixaţii religioase, de forme de agitaţie isterică, molipsind mulţimi nepregătite.

Cât a durat faza de bipolaritate, ambele supraputeri puteau inspecta sfera lor de patrulare şi atenua, chiar în interesul lor, focarele prea incendiare. Acum duşmanul parvine difuz, nu se

restrânge la un teritoriu, nu ține seama de nici o restricție (ca, de exemplu, echilibrul în şantajul reciproc atomic de altă dată). El instigă cele mai elementare resorturi. Nu afirm că totalitarismul sovietic ar fi fost mai inofensiv, dar oricum era mai previzibil şi asculta de unele considerente raționale până şi în ciocnirea în forță. Recent, sub pavăza obscurantismului, s-a conturat însă primejdia cea mai gravă: plantarea grupărilor extremiste brutale pe o sursă a dotării nucleare. Terorismul în posesia armelor distrugătoare în masă, această amenințare e de natură să răvăşească tihna pe glob. Ca să prevină răul, ca să-l juguleze, să-l stârpească din faşă, America e obligată să-şi asume şi funcția ingrată de jandarm mondial. Urgența unui program de profilaxie şi de retezare din rădăcini a virusului nu e încă prea bine percepută de o serie de oameni politici din Vest (Germania şi Franța) care brusc scot în vileag predispoziții antiamericane. În sprijinul obstrucției lor derutante invocă vechea legalitate stabilită în dreptul internațional (rolul *ONU*, unanimitatea în *Consiliul de Securitate,* încercarea de a tărăgăna sancțiunile, mizând pe o lentă şi întortocheată diplomație). În afară de sabotarea măsurilor care pot da randament (cele inițiate de la Washington), ei utilizează o retorică sterilă, deoarece e văduvită de o capacitate de impunere a voinței, în special, de resurse armate corespunzătoare. Din aceste motive ader la traiectoria lucidă şi neînduplecată a administrației americane. Regret doar că tocmai pe baza raporturilor extrem de cordiale, pe aceeaşi lungime de undă, stabilite cu guvernul Sharon, Bush nu corectează o anume reacție rigidă şi unilaterală a aliatului său (prea des Israelul demonstrează că ştie să tragă bine cu arma şi că ignoră celelalte aspecte ale înțelegerii între națiuni).

ÎNTR-O MÂNĂ PUŞCA, ÎN CEALALTĂ FLOAREA FRATERNIZĂRII

În această ordine de idei, sunt convins că în opțiunea sa pentru un război împotriva Irakului, preşedintele Statelor Unite a întrezărit printre alte obiective şi şansa ruperii ciclului infernal şi a aplanării conflictului din Orientul Apropiat. Nu e un efect al hazardului că, după înfrângerea lui Saddam, Siria sau Iranul au devenit mai conciliante, au coborât tonul, au admis unele sugestii

de împăcare, de teamă să nu provoace o înfruntare deschisă şi să repete experienţa eşecului din Irak. Şi extremiştii palestinieni par predispuşi, cum am subliniat, să aprobe unele derogări de la pretenţia lichidării statului Israel şi manifestă o oarecare flexibilitate. Chiar dacă rămânem treji şi observăm că unele semnale semnifică mai curând o aparenţă decât o schimbare reală, nu putem omite că intră în funcţiune o dinamică în favoarea instaurării unei acalmii. S-au făurit, prin urmare, condiţii care îngăduie guvernului de la Ierusalim să răspundă cu mai puţină îndârjire (nu numaidecât după formula: dinte pentru dinte...). De pe platforma câştigată prin victoria Americii în Irak şi Sharon ar putea manifesta mai multă răbdare, generozitate şi lipsă de grabă în răzbunare. Nu pledez pentru scăderea vigilenţei şi pentru renunţarea la duritate, ci pentru combinarea lor cu oferte tentante care să urnească situaţia poporului palestinian din impas. Cu cât se va apropia termenul de întemeiere a statului palestinian şi cu cât oamenii aflaţi acum pe pragul pauperizării totale se vor găsi mai integraţi în proiecte de cooperare, cu perspectiva unei evadări din înţepenirea înapoierii – cu atât se va destrăma în acel cadru geografic şi urâta reputaţie, datorită asasinatelor, a grupărilor teroriste. E adevărat că omorul nu e doar un produs al mizeriei, există multe exemple recente de asasini musulmani crescuţi în familii înstărite, trecuţi prin universităţi, purtaţi însă de o isterie a răzbunării bestiale, cu sacrificiul propriei vieţi. Nu se poate omite faptul că organizaţiile extremiste palestiniene, ca Hamas, cultivă, pe lângă ideologia crimei, şi o largă asistenţă caritativă, prin care vrea să obţină adeziunea fidelă a oamenilor. Ca să se curme legăturile vicioase, instituţiile statului evreu ar trebui să împlinească masiv şi sarcinile ajutorării celor sinistraţi şi ale redresării lor fizice şi morale.

Îmi dau seama că am lungit exagerat o paranteză (despre platoşa cu o înfăţişare nouă pe care o asigură America). M-am străduit să arăt că dezlegarea rebusurilor nu se poate realiza numai în perimetrul strict local, ci presupune o conexiune mai largă, o antrenare în constelaţiile statornicite interstatale, fundamentate pe principii care şi-au probat valabilitatea.

Heidelberg, septembrie 2003

„Gorila” – un roman controversat
(Daniel Rhein despre Liviu Rebreanu)

Vizita

Călătoria cu trenul de la Heidelbrg la Mainz este relativ scurtă, o oră şi douăzeci de minute în traseu direct. Am plecat într-o dimineaţă răcoroasă de duminică, pe cer se iviseră însă cele dintâi semne ale unei schimbări, era apăsarea care va încovoia spinarea trecătorilor puşi la încercare de zăpuşeală. Mainz este o urbe comprimată ca suprafaţă, totuşi ea fusese înălţată la rang de capitală a unui Land, era un important centru comercial, cu bogate reminiscenţe istorice. Am bifat câteva puncte din programul vizitei pe care o înfăptuiam împreună cu Simona, soţia mea şi cu încă un amic: Domul, impresionant edificiu, monument al reculegerii; muzeul Guttenberg, cu primele maşini de tipărit din lume, încă rudimentare, o invenţie care a revoluţionat gândirea exprimată în cuvinte; mica biserică Sf. Ştefan, situată pe un dâmb, nu departe de Dom, unde am descoperit înăuntru vitralii concepute de Chagall, scene biblice tratate la modul fantast caracteristic unui copil, fermecat de zborul imaginaţiei. Şi deţinerea acestei comori stârneşte invidia în localităţile din jur şi explică pelerinajul în oraş. Am fost siliţi să adoptăm în plimbare un fuleu „american”, să parcurgem grăbiţi spaţiile deoarece nu ne era îngăduit să stăruim în contemplare, cum ar fi fost firesc.

Altul era scopul deplasării. Fuseserăm invitaţi la familia Rhein pentru prânz şi trebuia să fim punctuali. După ce am urcat

la etaj pe nişte trepte înguste, întunecate, de labirint medieval, am pătruns într-o locuinţă spaţioasă, încărcată de cărţi. Pe pereţi era expusă o galerie de tablouri, majoritatea instantanee de grafică în formulă modernă esenţializată, în colţuri se găseau felurite obiecte de ornament dând senzaţia de vechi şi exotic.

Amfitrionul, domnul Daniel Rhein, e un bărbat de vârstă înaintată, cu un mers şovăielnic, tremurat, cu o privire blândă care poate şi scormoni pe interlocutor, cu o barbă albă de monah. Soţia sa, Sibylle care îl secondează protector la fiecare mişcare, a stat cinci ani la Teheran, fiind violonistă într-o orchestră şi păstrând de acolo ceva din fascinaţia Orientului. Unele date despre familia Rhein le adunasem de dinainte, de la prieteni comuni, altele au reieşit în decursul antrenantei convorbiri. Domnul Rhein s-a născut în România, a copilărit în zona Azuga-Predeal, tatăl lui fusese proprietarul unei firme de fabricare a şampaniei. Pe atunci reclama întreprinderii făcuse furori, putea fi întâlnită pe orice zid sau la orice intersecţie de străzi. Amfitrionul nu s-a dedicat patimei cărţii decât în a doua jumătate a existenţei când, emigrat în Germania, stabilit pe malul fluviului care-i poartă numele (ce coincidenţă!), a ales meseria de profesor. Treptat, o altă îndeletnicire l-a confiscat: cititul şi comentarea literaturii. Cu o fire care se împacă greu cu superficialitatea şi convenţionalul, Daniel Rhein a respins postura de amator, de diletant. Odată intrat în joc, ca specialist al lecturii, s-a apropiat de opere şi de autori cu dorinţa de a descifra structuri şi de a-şi justifica astfel propriul gust, care s-a dovedit deosebit de sigur. Pe parcursul dialogului nostru s-a conturat mereu setea lui de comprehensiune, de atingere a esenţelor.

Surprinzător, şi acesta e un element de senzaţie, stofa cu care lucrează este cultura română, de care s-a îndrăgostit târziu şi pe care a studiat-o cu râvna unui student emerit, căpătând, neîndoielnic, competenţă. Nu exagerez din politeţe. Am răsfoit mape cu manuscrise, însemnări despre poeţi şi prozatori, niciodată oprite la faţa exterioară a dezvăluirilor, investigaţiile sale rivalizează cu interpretări ale unor esteticieni şi critici români de frunte. Ar merita să fie cunoscute notele sale de lectură, risipite cu generozitate în acele dosare. Şi cu această ţintă, spre a înlesni contactul şi difuzarea opiniilor, am pornit la drum. Amintesc deocamdată eseurile despre Lucian Blaga (raportări la mituri

folclorice autohtone) sau despre Mircea Eliade (cu un moment de răspântie, ruptura legăturii afective cu Mihail Sebastian). Din Sebastian a tradus în limba germană romanul *De două mii de ani* (editura Igel – 1997), o opțiune care îi aparține deoarece ne-a mărturisit, cu o sinceritate tulburătoare, că drama descrisă l-a răscolit.

Obiectul preferat al explorărilor literare rămâne însă Liviu Rebreanu. Domnul Rhein se declara fascinat de performanța romancierului, care s-a situat după părerea lui la cota Balzac, Stendhal, Fontane. Coborând din ce în ce mai adânc în miezul creației, nu s-a sfiit să refuze adesea verdicte autorizate, acceptate prea repede de alții. Să le supună unei revizuiri însemna să le treacă prin sita proprie. L-a preocupat astfel bifurcarea de destin la Apostol Bologa (*Pădurea spânzuraților*), repetarea simbolică a ciclurilor (*Adam şi Eva*), mobilul unei crime, greşit catalogate (*Ciuleandra*). Foarte interesante mi s-au părut sugestiile în demontarea romanului *Gorila,* a cărui reabilitare e încă în curs în țară. Cartea a provocat la apariție, cum se ştie, reacții mânioase de condamnare, mai târziu însă a supraviețuit punerii la index şi stigmatizării în epoca dictaturii proletare. Deşi admite motive de neadeziune la lectură (mirajul violenței şi al fanatismului, determinat istoric), domnul Rhein priveşte cu alți ochi, fără prejudecăți subiectul şi înscrie ferm *Gorila* în seria marilor romane *Ion, Răscoala, Pădurea spânzuraților.*

Peste tumultul epocii scriitorul se menține devotat observației realiste, aceasta este convingerea lui Daniel Rhein. Rebreanu acordă întâietate alunecării obiective a materiei epice şi fără a suprima toate ambiguitățile impune în cele din urmă o viziune umanistă, moderată, democratică. Contează nu atât intențiile enunțate de autor (de altminteri el a fost în genere zgârcit cu mărturisirile), cât rigurozitatea unui mecanism independent adesea de voința subiectivă. Marea sa calitate ar fi capacitatea de a asculta materia, care, parafrazându-l pe poet, plânge şi râde, de a nu ceda ispitei intervenind în curgerea acțiunii, în dirijarea personajelor. Căci magma vie contravine adesea conceptului inițial. Folosind argumente stricte, desprinse din desfăşurarea narativă imparțială, comentatorul polemizează lipsit de timiditate, cum am spus, cu predecesori ultrailuştri. Magistrul suprem, G. Călinescu, nu e numit direct dar se poate

lesne deduce că referindu-se la acest etalon, noul venit nu ezită să-l clatine.

Mă opresc pe scurt la controversa schițată. Mai e nevoie să reproduc faimoasa caracterizare a romanului *Ion* din *Istoria literaturii române* („un poem epic solemn ca un fluviu american, o capodoperă de măreție liniștită")? G. Călinescu e mirat că imaginea rotundă, se împlinește magistral („trebuie să recunoaștem genialitate celui care naște în condiții grele"). Despre ce premise nefavorabile ar fi vorba? Din paginile citate reiese că ele abundă, copleșesc: „reaua poziție estetică", „conștiința estetică inferioară creației", „observarea individului de la oraș e nulă", „scriitorul nu vede individualul ci numai colectivul", „talentul lui Rebreanu nu poate naște indivizi", „frază lipsită de culoare"... În final, puțin neașteptat, vine concluzia: „cu toate aceste inegalități, Liviu Rebreanu este un mare scriitor, și pe drept cuvânt creatorul romanului românesc modern, cu mult asupra a ceea ce epoca lui produsese". Există și notații care anticipează verdictul că Rebreanu e un geniu în surprinderea gloatei și a exponenților ei, că pătrunde mințile haotice, prăbușite în instinct. În genere meritul artistic a fost intuit: „raza exactă de investigație psihologică, sufletul întunecat, quasi-bestial, cu procese încete, trudnice, cu izbucniri violente aproape fioroase". De aici forma de adaptare adesea maniacală. Dar important e că inspecția psihologică efectuată de Rebreanu nu e circumscrisă numai în aceste limite.

Scriitorul vede și aude mult mai mult decât i se concede. Daniel Rhein demonstrează exemplar instinctul artistic al prozatorului adelean chiar dacă nu pomenește de conștiința lui estetică (G. Călinescu neagă această conștiință, dar distinge și el instinctul creator). Încă o dată deci fluxul obiectiv al inspirației pretinde forme specifice de exteriorizare, Rebreanu le preia chiar în antagonism cu proiectul său inițial. Rezultatul se arată altfel decât s-a crezut. Cu totul în dezacord se exprimă Daniel Rhein cu sentința lui G. Călinescu la *Gorila*: „scrierea cea mai rea a lui Liviu Rebreanu", la „nivelul de jos al mijloacelor". Din teancul de manuscrise strânse în dosare am selectat, de aceea, studiul despre romanul în dispută, studiu în care se face, cred, o aplicație inversă, căreia nu i se poate tăgădui valabilitatea. În viziunea comentatorului, Pahonțu; prototipul posibil al *Gorilei* e un personaj neliniar, complex, imprevizibil și nu se consumă numai

prin fondul obsesiv vulcanic, la marginea patologicului cu care e şi el înzestrat ca şi ceilalţi eroi ai lui Rebreanu („suflet obscur, patimi nelămurite”). El mai are şi alte valenţe, confirmând intuiţia precisă a romancierului. Textul de mai jos al lui Daniel Rhein a fost tradus de Ov. S. Crohmălniceanu. În etapa berlineză trăită de cunoscutul critic el a avut revelaţia contribuţiei pe care o aduce corespondentul său german şi i-a propus o cooperare fructuoasă de ambele părţi. După mărturia domnului Rhein, istoricul care a întocmit sintezele mai vechi cu privire la literatura dintre cele două războaie şi a aruncat o anatemă asupra romanului *Gorila* şi-a modificat onest opinia după citirea noii analize.

Sugestii pentru o nouă interpretare

Ca titlu, *Gorila* este, în definitiv, un citat atribuit unor personaje ale romanului şi poate fi închipuit, prin urmare, ca pus între semnele citării.

Sub raport logic, toţi acei care consideră că atunci, în 1938, casta politicienilor a fost într-adevăr brutală, egoistă, nestăpânită, şi de aceea Rebreanu şi-a intitulat astfel romanul, trec peste vederile criticii moderne a limbajului.

Printre marile romane ale autorului, nu există nici un titlu care ar trăda vreo apreciere asupra conţinutului. Odată e o împrejurare istorică (*Răscoala*), odată, un nume neurmat de vreun epitet (*Ion*), ori o imagine cu încărcătură simbolică (*Pădurea spânzuraţilor*), un amănunt important din acţiune, numele unui dans (*Ciuleandra*), altădată, o întrebare lăsată deschisă (*Amândoi*), o trimitere plastică la cauze ascunse, văpaie sub cenuşă (*Jar*) sau numele a două personaje biblice, care dobândesc abia în roman o nouă semnificaţie privind cuplul lor (*Adam şi Eva*). O mică excepţie o constituie *Crăişorul,* romanul istoric consacrat capului răscoalei moţilor, din 1784, Horia, care deţine realmente în carte rolul unui domnitor vremelnic, sortit până la urmă eşecului. Ştim pe lângă asta, din lucrările pregătitoare la romane şi din însemnările *Jurnalului,* că titlurile sufereau adesea modificări, că Rebreanu pare a-şi fi dat efectiv osteneala ca ele să nu îngăduie dezvăluirea a ceva dinainte. De ce tocmai romanul acesta, ale cărui mărturii

sunt mai încifrate ca în toate celelalte, să conducă prin titlu către o atare apreciere globală simplistă? Nu, *Gorila,* ca titlu al cărţii, e deopotrivă cu numele tuturor romanelor scriitorului, numai o indicaţie şi nu o evaluare de ansamblu al unui fenomen cu multe straturi. Doar contextul întregii cărţi permite dezlegarea misterului, cum apreciază autorul casta politicienilor, poate totodată şi alte mistere mai importante, şi anume, modul de comportare a personajelor, rolul jucat de ele în intriga centrală, tipologia lor şi ce pondere le acordă Rebreanu.

Romanul e situat într-un prezent fictiv, al României anilor '30 (a apărut în 1938) şi se desfăşoară pe o durată de puţine luni, anume câtva timp înaintea vacanţei mari de vară şi până după începutul anului următor. Acţiunea are loc aproape exclusiv în cercurile oamenilor politici şi printre persoane de vază. În ţară domneşte un soi de democraţie, unde ultimele decizii le are mereu regele, fără ca rolul său să fie vreodată vizibil. Suveranul planează peste tot ce se întâmplă, necontestat, el în persoană, niciodată. Mai multe partide pentru putere, sunt demise sau chemate la guvern. Se ţin alegeri, dar ele îşi spun în cel mai bun caz cuvântul asupra candidaţilor parlamentari din circumscripţia electorală respectivă. Nu se aude vreodată ceva despre un program de guvernământ anume, ci doar făgăduieli că o să fie mai bine. Toate partidele îşi spun „naţionale", pretind a reprezenta un naţionalism mai autentic. Aceasta ţine de bunele maniere. Agitaţia politică fără o ţintă precisă îi stăpâneşte pe bărbaţi, femeile sunt apolitice, cel mult interesate de cariera soţilor. Contemplată de la distanţă, o asemenea frământare publică ar crea impresia de ficţiune absurdă (aşa cum avem să o întâlnim în piesele lui Canetti), dacă n-ar interveni într-însa şi viaţa omenească trăită efectiv, nu fără suferinţe reale, după cum şi probleme sociale adevărate.

Stai în faţa acestui roman ca înaintea unui tablou imens, cu foarte multe detalii care par cufundate într-o lumină irizantă: tonul de fond, uşor, ironic, al expunerii distanţate. La aceasta se adaugă o serie de observaţii pătrunzătoare care presărează romanul şi lasă a fi întrevăzut autorul lui.

La Rebreanu, naraţiunea se susţine prin actele personajelor, nu prin idei. (Cu o excepţie, în romanul *Adam şi Eva,* unde o idee determină comportarea eroilor.) De obicei, ideile

şi opiniile care stau la originea actelor trebuie deduse şi aceasta e cu putinţă numai după lectură, autorul lăsându-i cititorului sarcina aceasta şi nedându-i nici o indicaţie cu privire la ceea ce el ar crede în fond despre întreaga poveste. Fireşte, şi în romanele lui apar multe idei, păreri, dar ele intervin în cuvintele personajelor şi au atâta valabilitate câtă credibilitate reuşesc să le-o confere vorbitorii.

Acesta e un mod de prezentare obiectivă şi relativizantă care nu poate fi însă confundată cu indiferenţa, pentru că autorul pare să caute odată cu cititorul, la fel de încordat, cum împletirea conflictelor ajunge la transparenţă. Dacă vrei aşadar să te alegi cu ceva asemănător unei concluzii şi să o duci acasă deja gata formulată, trebuie să-ţi dai osteneala şi să analizezi încă o dată romanul pe toate feţele, să cauţi încă o dată şi să găseşti, pe cât se poate, ceea ce a fost ascuns „metodic” de către autor.

Mereu oamenii, protagoniştii romanelor, sunt acei care-l pun pe autor şi pe cititor în faţa unor enigme. Ca să dea putinţă dezlegării lor, Rebreanu are obiceiul să întrerupă acţiunea începută şi, după ce eroii principali au apărut şi au stârnit destulă curiozitate, să le contemple retrospectiv originea, copilăria şi tinereţea. Caută astfel o cheie pentru a le înţelege comportarea ulterioară. Aceasta izbeşte în special la Apostol Bologa, eroul principal din *Pădurea spânzuraţilor,* ca şi la Puiu Faranga, protagonistul romanului *Ciuleandra,* deja chiar şi la Ion, feciorul Glanetaşului, în reflecţiile despre originea socială joasă a mândrului flăcău, după scena horei din faţa cârciumii. În romanul *Răscoala* nu există, ce-i drept, nici un personaj care să fie recunoscut din capul locului ca deţinător al rolului principal. Unul, totuşi, intrigă prin felul cum se comportă, destoinicul fecior al Smarandei, văduvă necăjită, Petre Petre, şi aflăm exact antecedentele sale, poate pentru a ne da seama de ce are faţă de Nadina o neprevăzută purtare brutală, în aparenţă atât de nemotivată.

În romanul *Gorila* există două personaje, ale căror antecedente ocupă un spaţiu important, eroii din anii războiului şi prietenii, ajunşi pe parcursul acţiunii duşmani de neîmpăcat, Pahonţu şi Dolinescu. Adversitatea dintre camarazii de front, iniţial atât de uniţi, devine în chip vădit, tocmai prin istoria existenţei lor anterioare, explicabilă şi credibilă.

În acest ultim roman al lui Rebreanu, *Gorila,* mai multe linii de comportare, cu semnificațiile lor respective, sunt atât de înnodate între ele, încât e greu să separi una singură, fie politica, fie soarta personală a eroului principal, Toma Popescu Pahonțu, fie contextul social care face impresia a determina actele personajelor. Temele acestea pot fi cercetate fiecare în parte, dar ne vom lovi mereu de multitudinea punctelor de vedere, venind să modeleze din nou temele particulare în întregime. Rebreanu însuşi a menționat iubirea drept temă specială a cărții. „Conflictul epic propriu-zis e un conflict de iubire" – declara el într-o convorbire, anunțând apariția romanului (*România*, I. nr. 13, v. *Jurnal II,* p. 286).

Totuşi, *Gorila* e un roman social, care descrie foarte exact împrejurările a ceea ce se întâmplă, ca pe o ficțiune a realității, astfel încât acestea au preocupat critica mai mult decât iubirea. Discrepanța între ficțiunea literară şi realitatea istorică i-a iritat pe mulți dintre exegeți.

E într-adevăr surprinzător că dragostea a rămas atât de neglijată în comentarea cărții, ca şi cum nu i s-ar fi luat în serios autorului cele spuse în privința ei. De aceea ne propunem să scoatem în evidență mai întâi „conflictul epic" pe care chiar Rebreanu îl menționase drept principal.

Structurile corespunzătoare societății din roman scot în vileag peste tot dominația unilaterală a bărbatului în raportul dintre sexe. Femeia e pasivă, în espectativă norocoasă sau nenorocoasă a modului cum soțul sau iubitul reuşeşte să-i satisfacă nevoile. Invers, dacă ea nu izbuteşte să răspundă aşteptărilor lui, despărțirea e o consecință necesară, realizabilă fără dificultate în cercurile sociale înalte, cu care cartea se ocupă aproape exclusiv. Soților li se tolerează relațiile extraconjugale, cât timp soțiile nu înțeleg să le pună capăt. O condamnare morală intervine numai acolo unde adulterul e descoperit sau aşa ceva e cu putință. În rest, faptul rămâne învăluit în discreția burgheză. Pe discreția aceasta se bazează „dragostea curată", ea fiind mai cu seamă iubirea sub forma vorbelor şi declarațiilor care se mențin în sfera bunelor maniere şi nu angajează, la fel ca genul verbal neprimejdios de a face curte. O singură dragoste vrea în acest roman să evadeze din cadrul determinantelor sociale şi să fie o forță elementară biruitoare

a tuturor piedicilor, iubirea între Pahonțu, căsătorit cu cea mai frumoasă femeie din carte, Virginia, tată a doi copii, personaj cu o foarte promițătoare carieră înaintea sa, ca director de ziar şi om politic, şi Cristiana Belcineanu, soția unui fost şi iarăşi instalat ministru de interne, demnitar cu o poziție socială inatacabilă. Ambii protagonişti ai acestei iubiri, după ce-şi fac pentru întâia oară o apariție marcantă, ne sunt prezentați cu antecedentele lor, aşa cum procedează Rebreanu. Există însă în modul prin care romancierul ne ajută să le cunoaştem trecutul, o diferență remarcabilă într-un caz şi în celălalt.

Istoria existenței anterioare a Cristianei o aflăm din cuvintele peste măsură de destinsei doamne de onoare Iuliana Teleman. Relatarea ei, în ceea ce o priveşte pe eroină, e şi informativă şi înfrumusețată cu prost gust prin stilul afectat de a povesti al acestei doamne care, cu descrierea tragicei nevinovății şi ingenuități a mai tinerei sale prietene, urmăreşte în plus – şi izbuteşte de altfel – să-l mişte profund pe ascultător, respectiv pe Toma Pahonțu. Nu poți citi fără să zâmbeşti biografia Cristianei în versiunea Iulianei Teleman şi să nu-ți reprezinți mereu în fața ochilor, cum înalta doamnă de onoare îşi îndreaptă privirile în sus, când vorbeşte de relațiile ei personale cu membrii familiei regale, repetând cuvintele şi ridicând vocea, ca să fie auzită şi de alții.

Cu totul altfel ni se narează originea şi viața lui Pahonțu, înainte ca el să-şi facă apariția pe ecranul societății mondene, la logodna Corinei Rotaru. De astă dată, Rebreanu e cel care vorbeşte şi comunică scrupulos şi cu amănunte demne de reținut, ce ar trebui să ştim şi să avem în vedere, dacă vrem să înțelegem cum se va comporta Pahonțu mai departe. Ascensiunea sa socială din mediul pauper rural, la Uda, pe Argeş, pătrunderea în liceul din Piteşti, datorită înzestrării intelectuale deosebite, puterea de a duce la capăt studiul dificil al literaturii şi dreptului, războiul, pe care-l termină ca ofițer şi purtător al celor mai înalte distincții militare, în fine, primii paşi pe tărâm profesional, la Alba Iulia, prilejul de a cunoaşte astfel pe fiica notarului Atoica, Virginia, cu care se căsătoreşte, atras de frumusețea ei şi de perspectiva promovării în lumea bună. Apoi, viața conjugală şi risipirea şanselor de a-şi croi o situație pe drumul drept al muncii, retorica zgomotoasă şi provocatoare din cafenele, câştigarea unor amiciții importante,

îndeosebi aceea a protectorului său, bogatul şi influentul avocat şi parlamentar, Constantin Rotaru, legătura cu clanurile ardelene Herdelea şi Cumpănaşu. Toate acestea sunt expuse de Rebreanu însuşi şi nu pot fi atribuite nici unui gând ascuns al vreunui personaj din carte.

Pe urmă, acționând şi reacționând (această pasivitate e şi ea importantă), Pahonțu îşi ia singur în mână roata destinului său şi devine responsabil pentru ceea ce face sau nu face. În raport cu considerațiile noastre, are o mare însemnătate să reținem că, printre eroii lui Rebreanu, Pahonțu e singurul care se autoexaminează în permanență, are în vedere natura sa sufletească şovăitoare, trecutul său şi şansele de a-şi realiza intențiile, fără să izbutească de altfel a se linişti prin aceasta. Comportamentul lui labil e în plus descris direct de autor, uneori peste cât cititorul simte nevoia, ca şi cum romancierul ar ține să nu neglijeze nimic, să spună preferabil mai mult decât puțin, spre a da de urma enigmei personajului. În viața acestuia, dragostea joacă, bineînțeles, rolul ei, ce-i drept cam lamentabil, fiindcă nu pune stăpânire pe el cu o necesitate stringentă, rămâne în tinerețe rudimentară, mărginindu-se la câteva poezii de dragoste dedicate surorii unui coleg de şcoală, şi se asociază mai târziu, când îi cere Virginiei mâna, cu țeluri carieriste. Sub forma cea mai intensă, o trăieşte ca modus deficiendi, îi resimte lipsa şi crede că trebuie să facă ceva pentru a avea parte de ea. În perioada acestei căutări (intriga cu Tatiana rămâne un experiment tipic monden), dragostea conjugală, practic, nemaiexistând, fantezia şi nevoia sa precumpănitor intelectuală de afecțiune pregătesc ivirea marei, unicei şi fatalei iubiri. În ciuda aventurilor lui erotice, pe care el însuşi le disprețuieşte, Pahonțu e în materie de femei mai degrabă un poltron, dacă înțelegem acest cuvânt ca opus celui de donjuan.

Câtă vreme urmăreşte cu aviditate succesul social şi politic, inima personajului e ca şi moartă, dar suferă de vacuitatea ei. Aceasta corespunde stării psihice a unui bărbat între treizeci şi patruzeci de ani, potrivit a trăi o experiență sentimentală deosebită.

Aşa face cunştință cu Cristiana Belcineanu. Şi primul eveniment sentimental e furia oarbă că femeia asta cu ochi verzi (predilecția lui Rebreanu în cazul multor figuri feminine) abia îl ia în seamă, ba chiar îl respinge net. Faptul se produce într-un

moment când pe Pahonțu nu-l obsedează nimic altceva mai mult decât reputația, să nu treacă neobservat, fie şi printr-o purtare exaltată. Ceea ce de fapt urmăreşte reuşesc să întrevadă carieriştii de-o seamă cu el, ca Belcineanu, vechi ziarişti blazați şi vulpi bătrâne, ajunse foarte sus, ca industriaşul Utalea. Pahonțu se înstrăinează de concetățenii ardeleni, oameni fundamental cinstiți, ca mai vârstnicii Cumpănaşu ori socrul său Stoica. În privința lui Herdelea, avem de a face cu un caz deosebit: căci Herdelea ține la el, totuşi, deşi împărtăşeşte în toate problemele de bază opinia celorlalți ardeleni aşezați față de reacțiile necontrolate şi fanfaronadele lui Pahonțu. Herdelea are felul său de a crede în geniul acestuia şi-i rămâne fidel.

Aşadar, rezistența posesoarei ochilor vezi, disprețul pe care ea îl arată persoanei sale însetate de prețuire constituie pentru Pahonțu primul stimulent de neuitat, fiindcă îl urmăreşte până şi în şedințele parlamentare, unde participă, ba chiar în raporturile intime cu frumoasa lui soție Virginia. Şi pe nostima actriță Tatiana o foloseşte ca să creeze impresia că ar fi, aşa cum îşi închipuie el a arăta, un cuceritor de femei încercat, atunci când Doamna Belcineanu, străina iubită şi urâtă de la distanță, apare la o masă a aceluiaşi restaurant din Sinaia. Ține mai mult ca lumea să-l admire şi să-l invidieze, decât să-l înțeleagă şi să-l accepte aşa cum e. În problemele intime rămâne închis. De fapt, n-a ştiut bine nicidoată care îi e veritabila natură, centrul ființei sale. A fost mereu ceea ce era socotit sau voia să fie socotit şi de aceea preocupat într-o asemenea măsură de notorietate.

Pahonțu e opusul „omului fără însuşiri" al lui Musil. Ulrich nu vrea să-şi lase firea împovărată cu însuşiri pe care alții le aşteptau de la el. Pahonțu e, dimpotrivă, „omul fără fire" şi cu toate însuşirile care pot să-i asigure o aparență exterioară plăcută ori impunătoare. Peste acest vid interior, înlocuit cu ambiție, sete de a fi prețuit, cad nestăvilite privirile verzi şi trezesc un dor cu totul nou, de iubire, de o iubire cum eroul n-a mai cunoscut până atunci, răsunând însă în clipa când eroul i-o declară Doamnei Belcineanu extrem de fericit formulat sub raport verbal şi adânc metafizic. Îl auzim spunând:

„– Iartă-mă, doamnă... Îmi răneşti inima când glumeşti parc-ar fi vorba despre o dragoste de salon sau despre o aventură

amoroasă pentru variație... Am greşit poate, dar cuvântul mi-a țâşnit din suflet singur, fără voia mea... Şi totuşi e singurul cuvânt care mă tortura mereu să ți-l mărturisesc ca şi când el singur ar fi în stare a exprima tot. Dragostea mea e cea adevărată, mare şi unică, n-are mult mijloc de exteriorizare verbală. «Te iubesc» e cuvântul cel mai banal şi cel mai sublim. Depinde de inima din care izvorăşte. De peste un an sunt condamnat să-ți spun banalitățile cele mai răsuflate sau să nu spun nimic, pentru că ceea ce ardeam să-ți spun era un singur cuvânt. De altfel de fapt, nu simțeam nici o nevoie să vorbesc. Dacă fără vorbe nu eram înțeles, vorbele erau de prisos. Îmi ajungea prezența d-tale chiar când mă ignorai. Nu eşti pentru mine numai femeia iubită, eşti însuşi destinul meu pentru care am fost creat şi care mi s-a impus. De aceea din clipa când te-am blestemat, toate în zadar. D-ta trăiai în mine înainte de-a te fi cunoscut... Până atunci îmi făuream idealuri şi scopuri de viață, mă războiam cu lumea întreagă: de când te-am văzut, d-ta îmi întruchipezi tot, absolut tot... Nu ştiu dacă e bine sau rău, dar altfel nu se mai poate..." (*Opere,* X).

Acestea sunt cuvintele unui intelectual care a citit anumite lucruri, despre dragoste, dar nu le-a trăit el însuşi. Probabil că-i era cunoscută şi Mărturisirea unui poet care avea cam zece ani mai mult ca el şi, cu două decenii în urmă, o încredințase adoratei sale, recomandându-i să o citească atunci când se află singură în camera ei deretecată şi numai după ce a aprins o lumânare. Respectiva „mărturisire" de dragoste a făcut ca părinții fetei să fie de acord cu logodna, deşi tânărul poet era încă necunoscut şi n-avea vreun viitor asigurat. Junele îndrăgostit se numea Liviu Rebreanu (*Opere*, II). Mărturisirea e unicul document liric al poetului, care de atunci încolo va alege mereu distanța narativă în scrisul său. Şapte ani mai târziu, aşadar în 1919, Rebreanu a publicat acest „document" al iubirii sale, împreună cu mai multe povestiri, transformându-l în literatură, spre a-l face astfel accesibil lecturii oricărui cititor necunoscut. Ca scriitor, Rebreanu îşi modificase din temelii, la acea dată, rolul său în mijlocul oamenilor. Începuse vremea marilor romane, cu tematică inepuizabilă şi pline de enigme umane, a cărților în care tot ce e viață şi trăire devine materie de creație literară.

În Mărturisirea amintită, citim printre altele: „Te iubesc pentru că mă iubeşti; acesta e un schimb, dar nu e iubire. Te iubesc

pentru că te iubesc, şi nimic mai mult; te iubesc numai pentru că te iubesc; aici începe iubirea. Îţi mulţumesc din suflet, că te iubesc; acesta este cântecul iubirii.” (*Opere,* II).

Şi când Pahonţu pomeneşte în declaraţia sa de dragoste, necesitatea fatală, ceea ce e sortit să se întâmple inevitabil între îndrăgostiţi, mintea sa de literat reţine sigur argumente din romanul lui Rebreanu, *Adam şi Eva*, unde dragostea ridică revendicările ei absolute şi nu-l eliberează până la a şaptea moarte pe cel plin de iubire.

Nu e de mirare pentru nimeni că o asemenea declaraţie de dragoste o va zgudui pe Cristiana. Cunoaştem nevoia ei frustrată de iubire. E însă îndoielnic că şi Pahonţu bănuia ce avea să dezlănţuie în această femeie, chiar dacă îi cunoştea deja biografia din gura doamnei de onoare Iuliana Teleman. Împrejurări din afară împiedicaseră atunci continuarea convorbirii, iar cu ocazia următoare, în care Pahonţu pornise să-şi exprime în cuvinte măsurate dragostea, comunicarea fusese limitată dar şi intensificată, căci şi doamna Teleman îl ascultase admirativă. Eroul adusese atunci vorba despre rostul bărbatului pe pământ. În privinţa aceasta există părerea ca „bărbatul să domine pe alţii, să conducă pe oameni cu armele sau cu inteligenţa. Bucuriile inimii sunt socotite distracţii trecătoare. Fericirea nu e în tine, în plinătatea sufletului tău, ci în succesele dobândite asupra lumii... Şi totuşi – adăugase el – fiecare bărbat poate ajunge să-şi dea seama că o sărutare e mai preţioasă pentru fiinţa lui decât cucerirea unei provincii. În viaţa fiecăruia poate apărea femeia care provoacă criza supremă şi care hotărăşte nu numai viitorul lui, dar uneori al omenirii. E răscrucea cea mare pe drumul vieţii. Atunci, femeia aceea şi numai aceea nu mai e o distracţie sau o aventură sau o dragoste, ci chemarea destinului căreia nu-i poţi rezista. Atunci părăseşti tot, nu te mai uiţi în urmă şi nici măcar înainte, ci numai în ochii ei în care se află marea taină a începutului şi sfârşitului, merindea nemuririi... Ce importanţă mai are atunci politica sau soarta celor din jurul tău”? (*op. cit.*). Începutul acesta de confesiune plină de sensibilitate şi de reflecţie e şi el întrerupt brusc de ivirea soţului Doamnei Belcineanu. Evoluţia lucrurilor se ascute dramatic. Convorbirea ulterioară între îndrăgsotiţi are loc în împrejurări neobişnuite. Cristiana s-a refugiat în apartamentul lui

Pahonțu, ca să-i aducă la cunoştință neapărat ceva, fără întârziere. O urmare neaşteptat de categorică amenință dragostea, până acum doar declarativă, a eroului, acesta simțindu-se împins la strâmtoare de iubirea pe care a trezit-o. Convorbirea, ce a decurs efectiv şi inevitabil între patru ochi, îl pune pe Pahonțu într-o situație extrem de incomodă, ascunsă printr-un şir de gesturi şi vorbe curtenitoare: „Pahonțu simțea că acuma într-adevăr ar trebui să spună ceva, să-i aline frica şi să-i risipească ezitarea. În acelaşi timp însă mai simțea că orice ar spune ar părea fals şi ar scormoni o rană încă prea proaspătă. Dealtfel în sufletul lui, de când a intrat Cristiana, s-a infiltrat iarăşi, stăpânitor, sentimentul de descompunere care îl chinuise până ce i-a auzit vocea la telefon.” (*op. cit.*)

Acum i-a pierit talentul oratoric. Resimte primejdia care amenință ambele iubiri prin şantajul lui Belcineanu cu scrisoarea de divorț. Pe scurt, Cristiana e pregătită să fugă şi să suporte orice scandal. El însă ascultă spusele ei speriat şi măgulit totodată, dar se eschivează de consecințele unui asemenea act. „Reținem soluția, dar numai pentru cazul deznădejdii!, zise Toma zâmbind ca să învăluie într-o undă de glumă înlăturarea ideiei salvatoare la care se oprise ea. Ş-apoi de ce să n-am şi eu plăcerea de-a face un sacrificiu pentru d-ta?, adăugă foarte blând.” (*op. cit.*). Ambii se întrec în nobila dispoziție de a renunța la toate şi el încheie cu vorbele mari: „Pentru d-ta mă lipsesc de prieteni, chiar şi de lumea întreagă! Ce mă interesează alții, câtă vreme d-ta crezi în mine!” Convorbirea sfârşeşte cu amânarea oricărei decizii şi cu o amenințare neprecizată la adresa lui Belcineanu: „Acasă parcă mai plutea în aer amintirea Cristianei. Aici toate gândurile negre şi mustrările se evaporă. În inima şi în mintea lui nu mai trăia decât Cristiana. Adormi cu imaginea ei în suflet” (*op. cit.*).

Cu trădarea „fraților de cruce”, Pahonțu îndeplineşte condiția pe care Belcineanu o pusese pentru a consimți la actul de divorț. Seara, Cristiana îi comunică lui Pahonțu, iarăşi în apartamentul lui, că e acum liberă: „Mai trebuie trei luni de aşteptare, cât mi-a spus azi avocatul că poate să mai dureze procesul de divorț, pe urmă...

Se întrerupe cu un surâs dulce ca şi când ar fi dorit să completeze Toma restul frazei. El însă o privea şi nu se mai sătura. Astfel cuvântul «pe urmă» rămase suspendat” (*ibid.*). Ca

o întrebare plutind în aer. La ea nu vine însă nici un răspuns, numai cuvinte neangajate şi afirmaţii amoroase din partea lui, altceva nimic: „Acum să fim cuminţi... în curând vom fi fericiţi... totdeauna...” Şi rămân cuminţi. Până şi pentru asta, Pahonţu găseşte cuvinte nimerite: „„..trebuie să ferim dragostea noastră de orice pângărire!... Taina începuturilor ei şi încercările multe şi aşteptarea mereu prelungită, toate pregătesc parcă anume revelaţia cea mare din ziua când ne vom putea înfăţişa lumii întregi ca doi tineri care abia atunci vor începe experienţa iubirii şi a vieţii adevărate!... Da, da. Aşa te-am visat totdeauna şi am râvnit iubirea noastră, în puritate desăvârşită!... Mireasa gândurilor mele...” (*op. cit.*) (El, la treizeci şi cinci de ani, divorţat, cu doi copii, ea pe cale să divorţeze şi având la rândul ei treizeci de ani).

Convorbirea aceasta ultimă între cei doi iubiţi, înaintea morţii bruşte dar presimţite a bărbatului, care vroia să abandoneze calea de până atunci a vieţii sale şi să înceapă alta nouă, e plină de ambiguitatea clar vizibilă, într-un chip apăsător ori ridicol în extrasul de mai sus. Ce ar fi făcut efectiv Pahonţu, dacă reuşea să-şi scoată capul din ştreang, nu aflăm. Moartea lui cade bine spre a-i salva reputaţia de mare îndrăgostit. Omagiile aduse dispărutului la sfârşitul romanului încheie din nou strâns ţesătura minciunii sociale convenţionale. Cartea se termină cu o întrebare lăsată deschisă şi care împinge cu totul în planul al doilea secretul eroului principal şi anume cât e de vinovat sau nu ucigaşul său, Ionescu A. Ion. Rebreanu conduce astfel cititorul pe pista falsă, unde poate specula asupra chestiunii: ce sens şi însemnătate are asasinatul politic.

Pista, pe care ne atrage Rebreanu cu finalul lăsat deschis al romanului său, e falsă numai dacă privim iubirea lui Pahonţu ca „temă principală” şi vrem să căpătăm confirmarea autenticităţii ei interne. Dar întrebarea dacă asasinatul politic săvârşit pentru un ideal purtat în suflet, cu înflăcărarea dictată de o mare pasiune obştească, poate să se aştepte la o sentinţă aspră sau blândă din partea justiţiei, e totuşi o problemă reală. Nici ea nu e rezolvabilă teoretic, ci reclamă o radiografie a dedesubturilor. Asta înseamnă că trebuie examinat şi ceea ce se întâmplă politic în roman.

Ajungem la întrebarea: de partea cui se situează autorul? Poate oare rămâne el neutru în chestiunea politică fundamentală, cum se cade organizată societatea, democratic ori autoritar? Nu transpare cumva, încă de la simpla zugrăvire a situaţiilor, o luare de poziţie?

Înainte de a intra în detaliile prezentării, să arătăm încă o dată strădania lui Rebreanu de a rămâne „în afară”, obiectiv şi neluând partea nimănui. Mereu a fost întrebat, ce vrea să spună cu cuvântul „gorila”, ales drept titlu. Ultimul său răspuns public la întrebarea aceasta, în pragul apariţiei romanului, e evaziv. Rebreanu spune: „Gorila e politica, dragul meu! Politica asta de toate zilele, de toate sforăriile şi toate mârşăviile. Monstrul ăsta ucigător, care pătrunde în viaţa eroului meu, i-o năpădeşte, îl copleşeşte. Complicele se naşte tocmai de-aici, din pasiunea politică întâlnind într-un individ o altă pasiune omenească: iubirea” (*Convorbire cu M. R. Paraschivescu, Facla*, 15 februarie 1938). Aşadar, monstrul este însăşi politica, pseudodemocraţia coruptă de atunci. Faţă de ea, Rebreanu pare să împărtăşească aversiunea multor contemporani, sila generală de politică. Faptul pare să-l împingă în apropierea acelora care militau împotriva democraţiei însăşi, cu toate mijloacele demagogiei şi terorii, deci printre simpatizanţii „extremei drepte”. Că, în raport cu romanul, impresia aceasta e înşelătoare, se poate dovedi prin modul de comportare a personajelor. O vom face îndată.

Dar înainte, să reţinem o deosebire demnă de atenţie între declaraţia citată mai sus în convorbirea din februarie 1938 şi răspunsul la aceeaşi întrebare doar cu un an anterior, mai precis, la 1 mai 1937 (interviu cu M. Ştefan, *Adevărul*). Aici „gorila” e un „monstru sufletesc, un om de aceia dintre care întâlneşti mulţi în ziua de azi şi care prin însuşiri tainice şi impunătoare ajunge să reprezinte o clasă de oameni.” *Gorila* nu denumea atunci nicidecum politica însăşi, ci pe cineva care parvine în acest mediu şi reprezintă o clasă specială de oameni. Pahonţu cu alte cuvinte. De conflictul căruia el va cădea victimă nu era acolo vorba deloc.

Cine, la apariţia romanului, în 1938, şi chiar mai târziu, trăise aceşti ani ‘30 de ascensiune a fascismului în România, sau luase cunoştinţă de ei din alte surse, va fi deranjat, fireşte, că politica reală se desfăşurase într-un mod diferit. Problema centrală

rămâne însă vie şi cunoaşte până astăzi mereu noi actualizări înfricoşătoare: poate o democraţie parlamentară, în luptă cu forţe extremiste iraţionale, să se menţină?

În roman, de altfel ca în realitate, răspunsul îl aşteptăm mai puţin de la teorii generale, cât de la oamenii care le susţin. Personajele cărţii pot fi grupate precum urmează: reprezentanţii parlamentarismului iluzoriu, împărţit în mai multe partide, politicienii pentru care sistemul corupt şi ineficace constituie însă baza de exercitare a puterii personale, drept urmare ţin strâns la pretenţia că voinţa liberă a poporului, exprimată democratic, îi legitimează, deşi regele, în culise, are cuvântul atothotărâtor. Apoi cei de pe poziţia contrară, reprezentaţi prin „fraţii de cruce", sub conducerea lui Barbu Dolinescu, adversar nu al unui sau altui partid, ci al sistemului democratic putred şi neefectiv, al politicii însăşi, ca dăunătoare şi funestă neamului. Ei sunt însufleţiţi de credinţa că abia printr-o dictatură, poporul ar putea fi educat să se dezvolte în direcţia ţelurilor autenticului românism.

Cum aceste două iluzii se confruntă cu forţe inegale, „democraţii", la putere, şi „înnoitorii" antidemocraţi, fără nici o legitimitate, dar gata,ca orice comunitate conspirativă restrânsă, de o luptă fără compromis, pare că autorul ia partea celor slabi, dacă le acordă atâta interes şi atenţie. În roman, mai există încă un al treilea grup de personaje, femeile, care nu fac politică, şi poporul anonim. Femeile urmăresc luptele bărbaţilor ca pe o scenă de teatru şi participă la ele ca spectatoare, fără a se angaja, fără a nutri opinii politice, dar implicate în acţiunile soţilor. Poporul anonim cunoaşte din vremuri străvechi numai stăpâni diferiţi şi îndură ceea ce i se impune.

Toma Pahonţu vrea să se situeze deasupra tuturor grupurilor şi să rămână nedependent de ele. Aşa vede dânsul lucrurile. Cititorul recunoaşte însă în această independenţă mai degrabă neangajarea prin care Pahonţu caută să iasă la suprafaţă şi să se ridice deasupra cu adeziuni aparente şi lozinci pur retorice.

Vrea ca toate să depindă de dânsul ca de limba unui cântar şi, în acelaşi timp, el însuşi să nu fie legat de nimeni. Ca director al unui ziar independent, ca deputat neaparţinând niciunui partid, ca protector al tineretului şi şef al lui spiritual, fără însă a lupta alături de acesta, ca însărcinat al guvernului cu probleme culturale,

neobligat a urma linia politică oficială, aşa înţelege să rămână „liber" şi chiar reuşeşte o vreme să înoate deasupra evenimentelor, până când împinge jocul prea departe şi, mânat de pasiunea pentru Cristiana şi de ura împotriva soţului ei, pierde echilibrul, e redus la zero, ajunge o minge în mâna destinului, în fatalitatea deciziilor căruia crede, fără a nutri sentimente religioase.

Îndărătul acestor grupuri şi oameni unde se situează autorul romanului?

E o întrebare pe care o pun numeroşi interpreţi şi-i iau romancierului în nume de rău aparenta sa menţinere la cât mai mare distanţă de politică. Aşa zisa lui imparţialitate i-a atras reproşul că ar simpatiza cu extremiştii de dreapta, pentru că-i zugrăveşte prea pozitiv pe exponenţii lor şi acordă prea mult spaţiu argumentelor invocate de ei.

Când confruntăm însă personajele reprezentative pentru cei doi termeni antitetici, nu trebuie să ne referim numai la argumentele invocate de ele, acestea pot fi convingătoare sau nu – ci la modul cum sunt introduse şi-şi exercită influenţa în roman. E cazul, de exemplu, al democratului convins Teofil Drăgeanu şi al conducătorului „fraţilor de cruce" Barbu Dolinescu. Primul, cu mult înainte de a ni se face cunoscut sub raport politic, încă de la serbarea logodnei cu fiica lui Rotaru, în casa acestuia, izbeşte prin faptul că e singurul care ia în serios ceremonia religioasă respectivă. Corina, logodnica, îşi şochează părinţii cu afirmaţia: „«În clipa când nu ne-om mai înţelege, vom divorţa, şi gata» Din nenorocire, Teofil părea mai serios, cu toate că şi el se ferea de orice efuziune amoroasă, ca şi când i-ar fi fost teamă de ridicol..." Ca secretarul biroului de avocatură al fostului ministru Belcineanu, Teofil Drăgan face parte din partidul acestuia dar n-are nici o legătură cu manevrele politicianiste ale şefului său, iar mai târziu, când ia cunoştinţă de ele, se simte rănit adânc.

Teofil Drăgeanu e un prieten admirator al noii stele politice în ascensiune, mai vârstnicul Toma Pahonţu. Acesta nu-l împiedică însă, fără a rupe prietenia cu dânsul, să-i spună părerea sa despre actele lui, atunci când găseşte că se comportă greşit.

Asta se întâmplă cu ocazia divorţului dintre Pahonţu şi Virginia, asta se întâmplă şi după ce eroul îl lasă cu bună ştiinţă pe marele său binefăcător, Rotaru, să facă greşeli. Cu toată

inteligența sa și oricât de sceptic se arată în mod teoretic, Teofil acordă prea multă încredere prietenilor și ca urmare este singurul pe care dezvăluirea infamiilor politicianiste practicate de ei în mod curent îl lezează adânc. Când acțiunea romanului se încheie, cititorul regretă că nu mai află nimic despre evoluția ulterioară a personajului, fiindcă aștepta multe de la ea. Și pe Barbu Dolineanu, cel situat pe poziția opusă, după ce el se reîntâlnește cu Pahonțu și-și descrie viața de până atunci putem să-l considerăm un „om cinstit". Dar și aici, autorul amintește ceva aparent secundar care totuși nu se uită și-și găsește ulterior o confirmare chemată să-i adâncească semnificația. După atâția ani de la război, de când nu se mai văzuseră, înainte de a păși în sala banchetului, Pahonțu îl privește atent. Și cu ocazia aceasta aflăm: „Era vreun an mai tânăr ca Toma, dar părea mai mare, poate din pricina firelor albe ce-i mijeau pe tâmple. Avea o înfățișare de mândrie bărbătească, răspândind totuși o simpatie cuceritoare. Fața uscată cu pielea mată și niște trăsături fine care însă reunite dădeau o impresie de energie îndărătnică. Ochii vii negri, cu sclipiri arzătoare, erau într-adevăr ferestrele sufletului: privirile lor exprimau atâta sinceritate că în dosul lor nu mai putea dăinui nici o taină, nici o strâmbătate. Numai buzele subțiri, alcătuind o linie orizontală ascunzând parcă în rigiditatea lor o cruzime aproape în contrast cu tot restul. O cicatrice largă îi brăzda obrazul drept de la coada ochiului la colțul gurii și până la îndoitura bărbiei." (*op. cit.*).

Încheierea acestei descrieri făcute în sine cu simpatie, în special menționarea cicatricei, însoțește lectura, de câte ori vine vorba de personaj. El poartă un „semn" și cititorul e avertizat. Aceasta înseamnă că afirmațiile fanatice ale lui Dolinescu nu sunt o simplă poză, ci anunță acțiuni amenințătoare. Îl ascultăm uimiți cum vorbește despre corectitudinea sa intransigentă și sângele lui rece în conflicte cu autoritățile. E un exemplar unic de moralitate! Deranjează însă numai ceva, că acela care îl descrie astfel e el însuși. Apoi, se arată îndată extrem de „normal", când băgăm de seamă cum înghite cu mare grabă bucata cea mai bună a pieptului de curcan, dar lasă neatinse prăjiturile, adică lucrurile delicate. Un tip autoritar, care mâncând mai departe plin de plăcere, când alții discută cu seriozitate, dar reclamă atenție absolută la cuvintele sale, un egoist așadar și în același timp un fanatic, care merge

până acolo încât să se întrebe dacă țara asta, „aşa cum trăieşte, merită să mai trăiască încă!” Şi să adauge: „Decât să fim gunoiul lumii, cum zice în Biblie, apoi mai bine să nu fim deloc! Dacă neamul român nu e capabil de o redresare hotărâtă...” (*op. cit.*)

Chiar şi protestul unanim împotriva unor asemenea aserțiuni monstruoase nu-l opreşte de la dezvoltarea în continuare a teoriei lui absurde cu privire la ameliorarea neamului. Pedagogiei sale i se potriveşte zicala cunoscută: „dacă nu vrei să-ți bagi în cap ce te învăț, atunci ți-l spargi”. E uluitor câți adepți a găsit genul lui de naționalism, nu numai pe „frații de cruce” dinainte, dar şi pe urmaşii lor de astăzi.

Că un fanatism maladiv poate să se îndrepte contra oamenilor, pentru care pretinde că luptă, se vede la toate grupările radicale de naționalişti, fundamentalişti, sectanți sau revoluționari. La Hitler şi Stalin opera de autodistrugere a sistemului bazat pe un asemenea fanatism doctrinar a luat proporții mondiale. Dar şi în mic există deja structuri comparabile, care nu mai pot fi astăzi neluate de seamă, pentru că ştim la ce degenerescențe sunt în stare să ajungă şi renaşterea lor ne înspăimântă. Nu e exclus ca Rebreanu să fi avut pesemne o presimțire a urmărilor radicalismului politic, de vreme ce a acordat absurdităților, aparent nevinovate şi atrăgătoare, ale „fraților de cruce”, precursorii catastrofelor de mai târziu, atâta spațiu. Înseamnă asta, deja, simpatie?

Puritatea sufletească, idealismul, abnegația, spiritul de sacrificiu care-i animă pe „frații de cruce”, ele trezesc probabil simpatie şi lasă impresia că autorul împărtăşeşte această afecțiune indulgentă pentru, în fond, cinstiții şi dragii de tineri. Foarte posibil, dar sentimentul de afecțiune, dacă trebuie să fi fost prezent, e asociat cu tristețe şi regret, şi, înainte de orice, nu întunecă înțelegerea caracterului comunității lor funeste. Un dor tineresc de puritate, adevăr şi legătură frățească, neînfricarea şi intransigența comună față de ceea ce e dat şi pare să-i copleşească îi recheamă, poate, cititorului în minte visuri juvenile. Nemărginirea năzuințelor şi încrederea lor în ei înşişi, amplificate de un legământ conspirativ mistico-religios cu țeluri elitare e însoțit la membrii mişcării de un fanatism orb care-i împiedică să-şi manifeste individualitatea. Ei sunt mai presus de orice „frați”, nu persoane individuale. Alcătuiesc totuşi inşi foarte deosebiți unul

de altul, apărând ca sudați laolaltă. Zachi Herdelea se transformă din leneşul şi mofturosul licean întârziat în „omul nou" care aspiră mai mult ca orice să ajungă erou. Vasile Cumpănaşu, inteligentul şi ocrotitul băiat de familie burgheză, crescut fără mamă de tatăl său, sobrul şi conştiinciosul profesor ardelean de liceu, îşi reprimă posibilitățile superioare, ca să se situeze şi el la nivelul comun al „omului nou". Cea mai semnificativă dintre aceste metamorfoze intervine la purtătorul de cuvânt incontestabil al grupului, studentul ridicat cu caznă din condițiile cele mai joase, Ion A. Ionescu, care-şi îndeplineşte şi ambițiile personale, câştigând, se înțelege, un rol de conducător şi în plus dragostea frumoasei Cintia, sora lui Vasile.

Aici, la căpetenia grupului, se face vizibil şi punctul său slab, practic în relațiile amoroase, îngrădite de concepția asupra lumii şi falsificate astfel în esență. E o lipsă care, îngăduind afirmarea individualității, are drept urmare pe plan omenesc o dezicere şi declanşare a unui cult fanatic al „faptei". Concepția dragostei „camaradereşti!" îl face pe Ion A. Ionescu să nu priceapă puterea de dăruire a Cintiei, acesta de abnegație afectivă putea să-l slujească drept corectiv moral. E o devoțiune absolută, care pune în primejdie eroismul său, hotărârea de a se preda de bună voie poliției, după asasinarea lui Pahonțu. Când Cintia îl asigură că-l va aştepta până se va reîntoarce la ea, după ieşirea din închisoare, îşi face iluzii zadarnice, fiindcă atunci el nu va reveni la dânsa, cea părăsită acum, ci la alte fapte eroice.

Ca şi cum această desfăşurare consecventă a acțiunii l-ar fi mulțumit pe Rebreanu însuşi, el o descrie încă o dată, mai stăruitor, cu mai multă sensibilitate, spre a-i atenua asprimea. Reluarea inutilă are un efect aproape neplăcut asupra cititorului, dar acesta înțelege cât de greu cântăreşte fraza inevitabilă din păcate, dar lămuritoare pentru comportamentul lui Ion A. Ionescu şi totodată al camarazilor săi fanatizați. Cu prilejul vizitei nocturne pe care Ion A. Ionescu i-o face prietenului Vasile, cu intenția de a-i relata actul ucigaş, o descoperă surprins şi pe Cintia acolo. „Presența Cintiei – notează romancierul – îl stânjenea. Ar fi preferat să n-o vadă până ce se va clarifica situația. Dragostea ei nu avea decât să-i îngreuneze inima şi să-i slăbească hotărârea..." (*op. cit.*) Şi cum o vede cât suferă, îşi dă seama că n-ar fi comis

fapta niciodată, dacă mai înainte, pe strada Elena, s-ar fi gândit la ea. „Dragostea e un lanț cu ghiulea pentru omul obligat să făptuiască.” (*ibid.*)

Ceea ce arată aici ca un adevăr general, constituie în realitate o justificare patetică. Pentru că o astfel de „înțelepciune” nu e neapărat universal obligatorie, ci modificabilă în aceeaşi manieră, cu un cu totul alt sens: Cine iubeşte efectiv, nu procedează ca Ion A. Ionescu. Sau: Purtarea justă trebuie să fie compatibilă cu iubirea adevărată. Şi în romanul acesta al lui Rebreanu, unde se tematizează politica, dragostea joacă rolul unui examen al veritabilei omenii. Să reținem şi un alt aspect tipologic al grupului „fraților de cruce”. E structura ierarhică a unei organizații politice „dirijate”. Există un „conducător”, Dolinescu, un flăcău tomnatic, deja ieşit prin aceasta din normalitatea socială, către care nu-l va mai îndrepta îndărăt nici o cale, necunoscând decât un pas înainte, un pas mereu mai departe, până la catastrofă. Ea nu se produce în roman, dar cititorul de azi o ştie bine, din ceea ce s-a întâmplat în istoria ultimului secol. Pentru drumul său greşit, dictat de firea lui, conducătorul are nevoie de inşi care să-l urmeze, să se lase subjugați de el şi să-i mascheze astfel izolarea efectivă.

Tineretul înşelat e încă prins în lanțul idealului său de unitate prin jurăminte sacre. Dar se va dezbina, de îndată ce, în urma asasinatului, se va naşte o situație nouă. Ion A. Ionescu, ucigaşul, are să devină martir şi, poate, în felul acesta, un urmaş al lui Dolinescu, unul care nu cunoaşte, ca el, drum îndărăt. Prin asasinarea lui Pahonțu, prin acest act nedorit de ei, ceilalți „frați de cruce” vor fi puşi în fața deciziei, merg mai departe sau renunță. Au să se împartă în unii care vor sfârşi să se lase distruşi din orbire şi alții care îşi vor recunoaşte eroarea şi se vor schimba ori resemna. Realizarea tuturor acestor posibilități a fost dovedită de istoria contemporană, ce-i drept abia după catastrofă, când a început marea desolidarizare şi lumea s-a despărțit ruşinată, luându-se cu mâinile de cap.

Simpatia curioasă a marelui industriaş Utalea pentru „frații de cruce” e iarăşi o prefigurare a viitorului. În cunoscutul său roman *Ertfoolg* (Succes) (1930) Lion Feuchtwanger a dezvăluit sub formă satirică şi lansând în acelaşi timp un avertisment,

nefericita asociere a marei industrii şi a aristocraţiei din Bavaria cu naţional-socialismul care-şi îngroşa mereu râ-ndurile. Romancierul a fost nevoit să fugă din Germania în 1933. Dar viitorul acestei alianţe timpurii, pe care o încheie şi marele industriaş Utalea, e esenţial altul decât al celor ademeniţi de mişcările fasciste. Aceiaşi oameni au azi, ca democraţi declaraţi, de adus la cunoştinţă noi „succese".

Întrebarea, ce poziţie are autorul romanului *Gorila* faţă de politica pe care o desfăşoară personajele sale, rămâne încă deschisă. Între activitatea publică a lui Rebreanu, scriitorul reputat, şi creatorul cărţii acesteia, unde vorbeşte numai prin eroii săi, rămânând nevăzut pentru noi, trebuie să facem o distincţie, din motive principale şi metodologice. Figurile romanului trădează mai mult sau altceva decât declaraţiile celui care l-a scris.

Adesea, un romancier, şi Rebreanu îndeosebi, este în actul creaţiei activ şi pasiv deopotrivă. Scriitorul plăsmuieşte figurile operei sale epice şi se supune apoi „legilor după care ele intră în acţiune". În rolul acesta pasiv, autorul va face să se vadă logica internă a personajelor, chiar şi împotriva rolului său creator activ. Figurile se emancipează, fac şi spun ceea ce vor şi simt, cel care le-a insuflat viaţă caută să se refugieze în faimoasa „obiectivitate" a artistului, astfel încât să nu i se poată reproşa erorile progeniturilor lui literare.

Pe parcursul romanului *Gorila,* unitatea activ-pasivă a creaţiei intră într-o criză. Opera suferă o ruptură care poate fi observată limpede doar la eroul principal, Toma Pahonţu. Faptul trimite la o problemă nerezolvată a întregului roman. Aceasta nu e soluţionabilă, dar o interpretare poate cel puţin să o lămurească, nădăjduiesc.

În timp ce toate figurile romanului, şi sunt foarte multe, sunt chipuri plastice şi bine închegate, ale căror comportări şi vorbe îi produc cititorului plăcere prin cât se dovedesc de potrivite, fiind deopotrivă stereotipice şi individuale, adică recognoscibile şi în egală măsură surprinzătoare, Toma Pahonţu rămâne pentru cititor şi pe cât se vede şi pentru creatorul lui un mister. Aceasta zdruncină construcţia întregului roman. Avem impresia că diverse episoade nu se potrivesc între ele. Punctul de fugă al tuturor liniilor perspectivei este în fond Pahonţu, nu casta politicienilor, aşa cum

Rebreanu vrea să ne facă să vedem. Iar personalitatea lui Pahonțu e insesizabilă. L-am numit, încă de la începutul considerațiilor noastre, „omul fără fire" (prin analogie cu „omul fără însușiri" al lui Musil).

Ruptura care intervine în drumul vieții lui Pahonțu, sau altfel spus, în zugrăvirea evoluției personajului de către Rebreanu, lasă a se recunoaște o modificare neconvingătoare în atitudinea autorului față de eroul său. Pentru Rebreanu, legea după care Toma Pahonțu și-a făcut apariția în carte trebuie să fie suspendată de intervenția unei „Iubiri absolute", aceea trezită eroului de Cristiana Belcineanu. Dar am văzut în ce măsură tocmai aceasta nu reușește să se producă, deja când am surprins micile necesități penibile din cuvintele lui Pahonțu către eroină și am remarcat fuga autorului în altă temă, la sfârșitul romanului, cu prilejul scenei din sala de judecată. Aici, îndărătul inconsecvențelor, se ascunde absurditatea pretenției ca forța „iubirii absolute" să se verifice la un om ca Pahonțu.

Acum, la înnoita încercare de interpretare, să ne reamintim declarațiile atât de diametral opuse, privind ce vrea să semnifice cuvântul *Gorila,* din cele două interviuri pe care le-a dat Rebreanu, înainte de apariția cărții. În numai un an, explicațiile au suferit o schimbare totală. Inițial „gorila" era înțeles a fi, fără echivoc, numai Pahonțu. Sub această stigmă, el ar fi închipuit o speță de Sorel stendhalian în societatea românească. Curând apoi, în pragul apariției romanului și îndată după aceea, cuvântul „gorila" a ajuns să definească politica în genere, iar Pahonțu să reprezinte o victimă a ei. Modificarea corespunde, după mine, încercării de a suspenda printr-un sentiment pur „legea de intrare a personajului în carte". Practic, în scris, aceasta nu izbutește să se petreacă. Ne vin în minte și numeroasele reflecții despre sine ale lui Pahonțu. Ele stânjenesc fluxul epic, fără a deschide perspective noi. Pahonțu cel inițial, cel nedorit astfel de autor, cel care acționează după legea sa interioară, acela s-a impus. Și romancierul îl lasă a se comporta concomitent conform cu natura lui, îi face rizibilă „marea iubire", după cum permite și ambiției sale, lipsite de o concepție superioară, să-i spulbere în vânt cariera.

Ce s-a întâmplat în anul când eroul lui Rebreanu a devenit din „gorilă" victima acesteia? E vorba de o tentativă, cel puțin, de deplasare a valorilor.

Da, în planul lor, s-a produs la Liviu Rebreanu, scriitorul cu influență publică, o mutație care s-a exteriorizat, potrivit dorinței sale, sub forma unei noi concepții artistice şi a unei alte orientări politice. Dezamăgit de reprezentanții păturii conducătoare, el şi-a întors fața de la un sistem care-i apărea a fi democratic numai cu numele. În climatul de corupție inimaginabilă şi de schimbări absurde foarte frecvente ale guvernelor, înclina acum tot mai mult către o relativă recunoaştere a dictaturii regale drept o stabilitate salutară. Aceasta a dus şi la Rebreanu la o critică de principiu a regimului. Vedea de astă dată funcționând un cerc vicios cât privea încurajarea artei în cele două sisteme, puse față în față. Era în fond chestiunea politică cea mai importantă pentru el. În sistemul democratic, ea e absentă în mare măsură, fiindcă interesele democraților sunt îndreptate doar către acapararea puterii. În sistemele autoritare, ca în Germania şi Italia, arta e încurajată foarte serios materialiceşte, dar suferă de pe urma dependenței, a obligației la conformism şi a pierderii libertății cuvântului. Acestea, Rebreanu le spune într-o convorbire cu Vivian Bele, publicată de „Rampa", la 15 noiembrie 1937.

În 1935, Rebreanu era încă pacifist declarat şi adversar al politicii coloniale, italiene, deşi iubea Italia (v. interviul din „Adevărul", 25 noiembrie). Dar deja în februrie 1938, fără să arate motivele, se distanța de André Malraux, cel atât de prețuit şi admirat mai înainte, luptător activ în brigăzile internaționale din Spania, împtoriva puciului declanşat de generalul Franco. Această modificare fără argumente a opiniilor e tipică pentru conştiința nu foarte curată a tuturor oamenilor de „dreapta". (*ibid.*)

În anii aceia, Rebreanu şi-a schimbat în chip surprinzător şi credințele artistice, reclamând un soi de artă programatică a romanului. Se declară acum partizanul unui „realism clasic", pe care-l numeşte „realism al esențelor". Vrea să indice un drum, ceea ce nu făcuse altădată nici pentru alții şi nici măcar pentru el însuşi. Anterior se simțea atras de cazurile ciudate, a căror rezolvare sau explicație nu o cunoştea dinainte, hotărâtoare pentru el fiind singură realizarea artistică. Perspective lăsate deschise lărgeau privirea cititorului. Chiar şi după lectură, lipseau adesea sensurile clare şi scopurile exact urmărite. Iar Rebreanu se abținea să-şi exprime părerea în privința lor. *Ion, Pădurea spânzuraților,*

Răscoala, Ciuleandra, Jar stau drept exemplu. Nici una dintre operele acestea nu poate sluji ca mostră sau model pentru un lucru ori o formă. Acum însă, în 1938, prin opera de artă, vrea să-l definească pe „omul român” care, după convingerea sa, se cuvine „studiat”. Prin aceasta nu se gândeşte la un specific autohton, în orişice caz nu la unul cum era căutat de alţii (aşa ceva a refuzat întotdeauna să facă), ori la o realizare artistică a tipului românului mediu, adică un factor comun pentru zeci de mii de inşi. Nu *unul* din aceşti zeci de mii, unul în care ceilalţi să se poată recunoaşte. Atunci, scriitorul va avea parte de soarta frumoasă de a-l fi ajutat pe cititorul de mâine să fie în măsură de a se înţelege şi defini pe sine însuşi, poate chiar de a se autoeduca după modelul creaţiei literare: „Căci eu cred că arta este aceea care arată drumul vieţii”. Aşadar dintr-odată o artă programatică naţională, amintind de „dictatura educativă” la care aspira un Dolinescu, chiar dacă nu e expusă cu patosul acestuia.

La 14 iunie 1938, îndată după apariţia romanului, ziarul „România” publica o convorbire a lui Rebreanu cu G. Teodorescu. Citim aici, ca să spunem aşa, ultima versiune a autoprezentării modificate (contrar obiceiului de până atunci al autorului de a nu-şi comenta propriile opere). Rebreanu e clar nemulţumit şi deranjat de reacţiile publicului şi editorului. Vrea să preîntâmpine confuzii posibile, vorbeşte ca niciodată înainte, parcă ar simţi nevoia unei dezvinovăţiri pentru romanul acesta, la care a lucrat atâta vreme. De astă dată, personajul principal, Toma Pahonţu, nu e deloc amintit: „Am început să scriu romanul *Gorila* – declară Rebreanu – acum cinci ani. Cartea are un subiect ingrat. Gorila nu este un personaj propriu-zis, ci simbolizează pacostea care a fost pentru ţara noastră politica... politica ce s-a făcut la noi până mai ieri nu e decât un material în *Gorila*. («Până mai ieri» vrea să spună că acum, odată cu instaurarea dictaturii regale, lucrurile s-au schimbat.) Împrejurările descrise sunt doar ficţiuni, nu copii ale realităţii. Pe plan literar, ele închipuie realităţi independente.”

Rebreanu vede caracterul gorilei manifestându-se concret sub două aspecte: „naţionalismul cu pumnii bătuţi în piept şi falsa democraţie”. Cartea sa urmăreşte o totală „retopire şi reconstrucţie” a materiei. Personajul central, Toma Pahonţu, intervine numai în rolul pe care i-l rezervă conflictul sentimental.

Ce e aparență şi realitate în această iubire am avut deja ocazia să deosebim.

Ne întrebăm acum, de ce, contrar concepțiilor lui anterioare, autorul îi pune eroului său principal pe umeri o mântăluță atât de romantică şi cu totul nepotrivită naturii acestuia, naturii unui carierist fără scrupule. Asta însă nu ştie exact nimeni. Ca urmare, ne e îngăduit să facem unele presupuneri:

Probabil că şi în cazul Pahonțu, acea tipică identificare a romancierului cu eroul său, acel proces care alimentează personjaul cu posibilitățile proprii scriitorului, există la Rebreanu (şi nu doar la el). Transmisiunea include o mare parte a comportamentalului neconştient. Un autor e în căutare de sine şi atunci când descrie cu titlu experimental, ca să spunem aşa, ceea ce-i este străin. Observăm în zugrăvirea stărilor sufleteşti ale lui Apostol Bologa din *Pădurea spânzuraților* multe înrudiri care-l determină pe Rebreanu să mărturisească: „În Apostol am vrut să sintetizez prototipul proprii mele generații. Şovăirile lui Apostol Bologa sunt şovăirile noastre, ale tuturora...” (*Opere, V*, p. 670). Cu prilejul unei convorbiri, în care e vorba de modelele originare ale figurilor din romanele sale, Rebreanu spune despre Mădălina, ulterior, Madeleine, soția lui Puiu Faranga, din romanul *Ciuleandra,* că a cunoscut-o personal, că „ea săraca, trăieşte şi azi”, dar el a „ucis-o” (*Jurnal I,* p. 403).

Dublul sens al cuvintelor de mai sus constă în aceea că asasinarea eroinei de către soțul ei a fost o ficțiune literară a romancierului, pe de o parte, dar şi căutarea lui intensă de a-şi descifra posibilitățile. În *Cântecul lebedei* (1919), consecința înfricoşătoare a nepotrivirii soților între ei (Rebreanu a descris-o deja odată), într-o asemenea manieră încât credeam a recunoaşte experiența autorului însuşi, mai ales că nuvela aceasta este una din puținele acolo pe care el le-a scris la persoana întâi.

Aşa, cred, căutarea intensă a miezului ființei lui Pahonțu, care păşise în roman conform cu o lege a luptei aspre pentru supraviețuire şi parvenire prin orice mijloace, în afară de cele ale muncii serioase, a căpătat o extindere în sensul scriitorului – căci eroul trebuia să devină acum reprezentativ şi uman, corespunzător unei alte teorii literare. De compensat erau defectele ancorate adânc în istoria vieții lui Pahonțu. Aceasta trebuia să se petreacă, după

reprezentarea programatică a lui Rebreanu, grație dragostei curate. Lucrul nereuşind, o altă valoare era nevoie să-i ia locul, din nefericire un concept: politica. Personajul eşuat – cu o fisură de neînțeles şi în descriere – nu putea să reprezinte nimic. În roman, nimeni literalmente, ne aducem aminte, nu e în stare să păstreze o amintire corectă despre erou, nici măcar Cristiana întrucât ea era cea dezamăgită în primul rând şi nici Titu Herdelea ale cărui lacrimi îi revin unui ins în esență cu totul străin celui plâns de dânsul.

În încheiere, îndrăznesc să susțin teza că iubirea față de Cristiana şi rolul „fraților de cruce" sunt extinderi târzii, destinate a atenua concepția inițială a cărții, misterul unei gorile umane şi politice, întruchipate de o persoană, respectiv să o deplaseze pe aceasta din centrul romanului.

Dacă îi recunoaştem lui Rebreanu lupta dusă pentru a da scrierii unitate şi înțelegem să prețuim ca atare scenele plastice pe care le cuprinde, *Gorila* merită a fi considerată una din operele cele mai incitante la reflecție ale lui Rebreanu, din perioada târzie.

Daniel RHEIN

(Traducere şi adaptare de
Ovid. S. Crohmălniceanu)

Cearta

Când m-a ispitit ideea de a povesti un episod din trecerea lui P. j. prin Heidelberg, văzută de sus ca o cursă meteorică, m-a stânjenit dificultatea să descriu ascensiunea şi căderea sa, prietenia înjghebată între noi şi felul în care ea s-a destrămat. Prea multe detalii, ceea ce complica vădit proiectul iniţial. Începând să scriu n-am nutrit nici o clipă iluzia că s-a petrecut ceva dramatic sau spectaculos. Presupun că nimeni din jur n-a înregistrat natura reală a rupturii ivite, faptele s-au consumat mai curând în tăcere, fără ecou şi s-au încheiat chiar în coadă de peşte. Nu le-aş fi dezgropat de sub lespedea lor dacă n-aş fi găsit din întâmplare, cotrobăind prin teancuri de hârtii vechi din dulapuri – mape cu manuscrise, scrisori, însemnări răzleţe – şi un caiet verde de format redus. El cuprindea unele citate extrase din păreri emise de P. j. despre mine la care adăugasem comentarii ad-hoc. Simpla reproducere azi a textului ar stârni, sunt convins, nedumerire, ar fi necesară numaidecât şi o sugerare a contextului, o încadrare a întâmplărilor în spaţiu şi timp. Îmi propun, deci, să vorbesc despre personaj (ştiind că inevitabil simplific, privesc unilateral) şi să evoc circumstanţele debarcării sale la Heidelberg. Mă simt dator să preîntâmpin o întrebare: de ce mă întorc după aproape două decenii la întâmplări care nu mai deţin evident actualitatea. Există totuşi o semnificaţie dincolo de epica pură. Am fost condus de convingerea că şi la dimensiunea lor uneori minoră zbaterile lui P. j. scot în vileag o mentalitate cu o răspândire mai largă, cu precădere la candidaţii care aspiră la o transplantare de la Est spre Vest.

M-ar supăra bănuiala că istorisesc momente din trecut ca o descărcare, îmboldit de un simțământ de ranchiună sau de revanşă. Nicidecum. Sine ira et studio (Fără mânie şi părtinire) – iată deviza rememorării. Că mă simt dezbărat de reproşuri oricum târzii şi ineficiente, o dovedeşte, sper, împrejurarea că aşez episodul sub steaua lui Mateiu Caragiale. Îi acord lui P. j. această favoare deoarece printre puținele patimi autentice, opuse artificiului şi mimării, îndeobşte prezente la el, se profila un interes pentru o literatură de reverie şi evocare somptuoasă, în special pentru *Craii de Curtea Veche*. El a compus un eseu de exegeză doctă, deşi lapidar, eliptic, una din rarele mărturii ale capacității sale de a genera veritabile acte de cultură, eseu inspirat de traiectul cometei Halley în proza lui Mateiu Caragiale. Transcriu ultimele rânduri din *Craii de Curtea Veche* care pot fi şi o introducere emblematică la povestea noastră: „Seara însoțeam până la graniță pe un gentleman ras şi cu barbeți scurți, în ținută elegantă de călătorie – un străin. Stam în vagonul restaurant la masă, față în față şi nu găseam să ne spunem unul altuia nimic. Noaptea pogorâse repede. Şi mi-am adus aminte de acela care încetase să mai fie, de omul ce-mi păruse un prieten de când lumea şi adesea chiar de un alt eu-însumi, de Pantazi, când m-a întrebat de s-ar putea să mai bem".

Schițând această alăturare, păcătuiesc neîndoielnic prin exagerare. Prin orice filtru aş depăna secvențele amiciția mea cu P. j. n-a avut o astfel de intensitate, nici în concordanță, nici în antagonismul declanşat după aceea. Şi în clipele propice de armonie ea a mocnit la flacără mică. Nici personajele ca alură, ca linie a destinului nu reprezintă o asemănare. Ceva însă din schimbarea la față a celuilalt, din înstrăinarea produsă după irosirea unui farmec, s-a repetat şi în varianta degradată pe care vreau s-o zugrăvesc. La terminarea unui ciclu m-a surprins, întâi de toate, transformarea companionului de drum, care a renunțat subit la o travestire până atunci stăruitor cultivată. S-a divulgat ca un mărunt birocrat în materie de arivism. A fost însă mai mult o revelație săvârşită în mine, constatând cât de lesne pot fi înşelat în naivitatea mea, cu deficitul de vigilență în raporturile umane. La urma urmei, scufundarea lui în indolență şi abulie şi totodată în calculul rece al carierei mi-a întărit opinia că în fond fiecare e responsabil pentru

ursita sa, pentru voința de care dispune sau nu dispune de a se smulge din anonimat. Când P. j. a lepădat însă masca de noblețe efectul a fost şocant, abia atunci s-a văzut cât de şubredă poate fi la el raportarea la morală, la criteriile conviețuirii civilizate.

Datorită hazardului m-am ciocnit de vechile imagini, am descoperit acel caiet verde pe care îl socotesc vrednic de a fi reluat. Aici e consemnată o experiență, dar trimiterile pot fi mai largi. Presupun că disputa de odinioară mai mult în surdină deschide şi o posibilitate de a analiza fizionomia exilului autohton, măcar fragmentar. Anticipând, la P. j. m-a frapat un aliaj strident, abia ulterior am descifrat excesul la ambele capete. În conduita sa precumpănea o dotare intelectuală de netăgăduit, dar, după o frecventare mai asiduă a lui, ieşea la suprafață şi o valență spre grosolănie, spre lăcomia de a smulge privilegii. Succesiunea de înfățişări nu am observat-o din start, multă vreme m-a impresionat plăcut însuşirea lui de a se purta elevat, mă refer nu numai la gusturi, la bune maniere, dar şi la preferința imediat perceptibilă pentru lecturi deloc comune. Apoi am înțeles că omul se pricepea să se ascundă, să se țină în frâu, că era un expert în arta simulării. Dacă se zgâria puțin poleiala, când din varii motive nu mai funcționa pentru moment sistemul rutinat de camuflaj folosit de P. j., irupea la vedere stratul de jos, continuu activ pe culoare tainice. Spre a lămuri cât de cât această ambivalență care nu e specifică numai lui, consider că e recomandabil, înainte de a intra în subiect – descrierea conflictului iscat din senin între noi, adnotat în caiet – să amintesc circumstanțele sosirii intempestive la Heidelberg a lui P. j.

Aşteptând pe peronul pustiu

Sub semnul ciudățeniei şi al paradoxalului s-au consumat primii paşi ai oaspetelui în oraşul de pe Neckar. Nici nu s-ar fi putut altfel dacă raportăm lucrurile la ceea ce a urmat. Totul a pornit mai degrabă dintr-o confuzie. Într-o dimineață profesorul Klaus Heitmann, cel care dirija de la distanță şi plin de tact activitatea lectoratului şi grație căruia s-a cimentat aici un centru de găzduire şi de lansare a culturii române în lume, m-a rugat să

vin urgent în biroul lui. Colaborarea mea cu dânsul a fost tot timpul excelentă, îi port recunoştinţă pentru modul înţelept şi generos cu care m-a iniţiat în noul univers. L-am găsit posomorât. În mână ţinea o telegramă care părea să-l scoată din calmul obişnuit. M-a întrebat dacă pot să-l ajut să dezlege un mister. Era anunţat prin laconica depeşă că domnul P. j. va ajunge cu trenul la Heidelberg pe data cutare, sperând să fie aşteptat la gară. Cine este acest domn? m-a chestionat încurcat profesorul. Nu era deprins să i se impună cumva să întâmpine în afara Universităţii vizitatori necunoscuţi. Pe moment am rămas şi eu perplex. Treptat, mi-am adus aminte că îl convinsesem pe profesor, cu mai multe luni în urmă, că semneze o invitaţie pentru un tânăr scriitor din ţară. Nu era singura hârtie de acest fel care ieşise de la direcţia Universităţii ca să înlesnească popasul peste hotare al unor reprezentanţi ai literaturii române. Auzisem cu totul vag de P. j., nu l-am întâlnit personal, mi-l recomandase parcă o dată cu căldură Sorin Titel, ca pe un june prozator de viitor. O bună colaboratoare a mea de la Seminarul de Romanistică, E, îmi propusese să intervin la catedră ca să se trimită o scrisoare prin care P. j. să fie programat să expună prelegeri la Heidelberg despre dezvoltarea genului epic. La rândul ei, într-o călătorie de vacanţă în localitatea de origine, fusese mai înainte acostată de împricinat şi implorată să-l sprijine în demersul său de a obţine o chemare. A fost respins de câteva ori de autorităţile de resort româneşti fără explicaţie. S-au mai săvârşit asemenea minuni, o foaie cu antetul unei instituţii de prestigiu internaţional a descuiat porţi ferecate, zbirii de la serviciul de paşapoarte căpătaseră instrucţiuni să nu supere, dacă se poate, personalităţi de rang din străinătate. Pe această şansă de a străpunge zidurile sconta şi P. j. Abia după aceea voi verifica şi pe propria piele tenacitatea de care era în stare el în îndeletniciri extraliterare menite să cureţe de buruieni ascensiunea profesională. Îndârjirea în atingerea scopului nu implica o străduinţă concentrată, supusă unei discipline ferme în efortul cu cartea, cu condeiul. Pentru acest tip de corvezi P. j. nu avea chef, nici nu voia să se silească să-şi înfrângă firea. Despre firidele mai întunecate ale sufletului tânărului vizitator, am promis să stărui mai încolo.

Uitasem de invitaţia lansată, nu rareori aceste foi cu destinaţie precisă se împotmoleau într-un sertar la oficiile de

control româneşti. Câteodată, dacă insul vizat intra în stăpânirea lor, uza de ele doar pentru a trece frontiera şi de acolo îşi vedea de treburi într-o expediție pe cont propriu. Dezmeticit, l-am liniştit pe profesor, l-am asigurat că nu va fi deloc incomodat, că E. şi cu mine vom îndeplini atribuțiile de amfitrioni. Atunci n-am fost tentat să interpretez ca o insolență gestul lui P. j. de a se adresa cu un soi de somație unui director din învățământul superior german, cu care nu făcuse în prealabil cunoştință. Mi-am imaginat însă că tânărul, căruia în fine i se aprobase voiajul, încărcat cu scepticism cu privire la onestitatea forurilor de supraveghere, încerca să prevină pe cerberii prea zeloşi că nu e recomandabil să fie dat jos din tren, fiindcă e aşteptat la ieşire, cum confirma şi telegrama care fusese fără îndoială bifată acolo unde trebuia. Depeşa neobişnuită era, însă, doar prologul unei serii de peripeții. Abia mijeau zorile când P. j. a coborât în stație, pe peron nu-l aştepta nimeni, în buclucaşul text el nu indicase ora venirii, spre Heidelberg legătura nu era directă. Fără o marcă în buzunar s-a cărat cu bagajele până la Seminarul de Romanistică. De la bibliotecă a sunat-o pe E, care lipsea din localitate, apoi am fost anunțat eu să mă grăbesc să vin înainte de începerea cursurilor deoarece sunt căutat de cineva.

P. J. PRINDE RĂDĂCINI

Sub aceste auspicii a demarat popasul său la Heidelberg. El nu ne-a zis că a proiectat nu doar o şedere scurtă departe de țară, ci o evadare definitivă, o emigrare înfăptuită tainic. Adusese cu sine, păcălind pe vameşi, actele care atestau apartenența sa la germanitate. Puteam înțelege psihologia noului venit, dorința de a nu se deconspira din start. Ca un prim sălaş de furişare în noul spațiu a ales Universitatea. Pe căi normale, n-ar fi putut pătrunde în sanctuar. Era însă uluitor pregătit să se strecoare fără zgomot, să câştige milimetru cu milimetru simpatia, să se facă util. Era în cunoştință de cauză că trebuie să aibe multă răbdare, să suporte replieri, poate umilințe, fiind gata pentru o neîncetată reluare de la capăt. Fapt este că în pofida oricărui scepticism a izbutit performanța într-o perioadă limitată de timp să traverseze culoarul

de la postura de tolerat, îngăduit condescendent la margine de masă până la scaunele mai din faţă, dobândind statutul unui cadru didactic capabil, încurajat să se afirme. Se comporta neostentativ, înşurubându-se abil pe o treaptă subalternă, mereu dispus să primească sfaturi, să fie dădăcit. Pe orice altă cale accesul i-ar fi fost închis. De aceea în etapa de început a utilizat toate mijloacele de seducere pentru a fi cooptat în cercul format în jurul lectorului. A fost scutit de coliziunea cu barierele existente, pentru că a beneficiat de protecţia profesorului Heitmann şi de încrederea pe care i-am arătat-o eu. Impostura de care se servea, rafinat, nu se rezuma la un foc de artificii. Din cele câteva schiţe pe care le tipărise în ţară se întrezărea o înzestrare certă, atrăsese atenţia unor confraţi de vază. Stăpânea impecabil limba română, o luase în posesie dinăuntru, în chip organic, asimilând formele arhaice, cu un simţ exact al sunetului adecvat. Era la curent şi cu mişcările de avangardă, era un iniţiat în arta modernă. Urmase cursurile unei facultăţi serioase şi se putea lăuda cu cunoştinţe temeinice în domeniul filologiei.

La părăsirea meleagurilor natale avea studiile la facultate încheiate şi se înscrisese la un doctorat. Cu privire la acest punct al itinerarului se puteau ivi dubii, adevărul era greu de restabilit din depărtare. În strategia transplantării în Germania pe care o punea în aplicare metodic, specula situaţia mai mult inventată de el, că fusese împiedicat să finalizeze doctoratul, obstacolul fiind de ordin politic. Cineva, un profesor binevoitor, îi dăduse o patalama care se suprapunea cu versiunea lui. Documentul era important, deoarece îi creea la Heidelberg posibilitatea să revendice o bursă, nu de dispreţuit, pe un răstimp lung. Mărturisesc că am fost încântat că asista conştiincios la orele de literatură, mă căzneam să ridic nivelul discuţiilor şi să atrag noi participanţi, iar el se distingea incontestabil printr-o calificare superioară. Abia incidentele ulterioare mi-au deschis ochii şi am priceput că sârguinţa sa nu era decât în mică parte sinceră, el executa o schemă a planului de infiltrare lentă la Universitate. Până atunci, prea credul, nu fusesem confruntat cu atâta prefăcătorie, omul reuşea să se facă plăcut, supralicitând în bună cuviinţă, umilinţă, spirit de dăruire. Recapitulând după ani efortul său de căţărare spre vârful piramidei voi deduce cât l-a costat supunerea la un canon al

modestiei, pe el cel care era măcinat de trufie, convins că provine dintr-o elită a cugetului, care ar trebui să beneficieze în chip firesc de prerogativele răsfăţului şi ale admiraţiei. Dar despre acest substrat al caracterului voi discuta mai târziu.

A jucat atât de strălucit comedia fidelităţii faţă de mine în efortul de întărire a lectoratului încât l-am acceptat treptat ca un colaborator de încredere cu care mă consultam în privinţa listei invitaţiilor din ţară, cum să înlesnim contactele cu parteneri din institute germane, ce tipuri de stipendii s-ar putea solicita. Îi rezervasem un credit peste măsură, nu obişnuiam să aşez răul înainte, voi fi pedepsit de mai multe ori în viaţă pentru lipsa de circumspecţie în relaţii cu unii colegi sau amici. Micii Tartuffi mă puteau înşela uşor. Descriind etapa preliminară a conflictului cu P. j. sunt atent să nu atribui o amploare mai mare unor fapte, care după consecinţele lor nu s-au arătat foarte grave, n-au tulburat mersul lucrurilor. Lovitura pe care a încercat s-o dea, copita de măgar, m-a vizat de la un moment anume pe mine şi eu am fost tulburat de ingratitudinea şi de sfidarea intrusului. Precizez că în năvala lui, P. j. a exploatat nu numai doza de candoare stupidă la mine, cel păcălit copilăreşte, dar a profitat şi de indulgenţa ambianţei, nedeprinsă cu manevre atât de joase, dispusă să acorde un fond de încredere novicilor în competiţia universitară. Când voi alcătui bilanţul câştigului şi al pierderilor rezultate din asaltul lui P. j. voi fi silit să admit că a lucrat ca un profesionist în materie de arivism.

O HARTĂ A ESCALADĂRII

Dar nu era doar un simplu Dinu Păturică, psihograma sa s-a dezvăluit mai complexă. Ceea ce a înceţoşat contururile şi nu ne-a permis să dibuim din faşă planul unui intrigant a fost şi faptul că jerba de lumini şi culori cu care înconjura salturile nu era numai efectul unei fanfaronade, al unei substituiri de valoare. După cum am menţionat, P. j. adusese în traista sa de călător o mică recoltă de prozator, un embrion de dezvoltare posibilă. Cele câteva schiţe pe care a reuşit să le publice erau bine construite, se încadrau într-o tradiţie fertilă a prozei româneşti pe dimensiunea fantasticului,

fuseseră remarcate de critici autorizați. Deîndată ce în discuțiile publice intervenea momentul de demonstrare a capacităților, el știa să se manifeste plin de vervă, mimând că are un orizont larg și varietate de cunoștințe. Tocmai pentru că verificările în fața asistenței presupuneau doar câteva ceasuri de cazna, nu mai mult, pentru ele se prepara atent, prevăzând obiecțiile eventuale, având la îndemână citate, trimiteri cu rezonanță. Cerceta lexicoane, aduna detalii destinate să lase impresia unui vast repertoriu, afișa siguranță și stăpânire de sine. În realitate, luptând împotriva proverbialei înclinații spre lene și toropeală, își chinuia propria natură, care nu agreea – am mai pomenit de asta – pe planul afirmării intelectuale efortul de durată. De reținut însă instinctul strecurării cu care era înzestrat P. j.: lucid, era prevenit că farsa imposturii nu e veșnică, se apropie inevitabil clipa năruirii eșafodajului, clipa demascării.

Ce îi alunga neliniștea? Arma secretă de care dispunea, era prezența unui semnal de alarmă ce nu-l trăda. Trăsese învățăminte din tentativele anterioare de parvenire, adulmeca primejdia, anticipa că se apropie răsturnarea raportului de forțe, când el va fi constrâns să abdice, să șteargă putina. Avertizat de acel clopot tainic că scadența e iminentă, el părăsea cu mult înainte câmpul de luptă, abandona de bună voie fotoliul în care se lăfăise. Scena finală se repeta: directorul stânjenit, voia să se termine mai repede momentul penibil, să rostească în șoaptă edictul de destituire, adică renunța la serviciile lui, dar observa uimit că P. j. nu mai era de găsit, el își luase tălpășița din vreme. Nu, nu se resemnase, lingându-și rănile, convins că trebuie să adopte o altă atitudine, să procedeze de aici înainte cinstit și deschis. Stupoare! Vechii colegi îl zăreau după un răgaz cățărat pe un alt promontoriu, un nou meterez al culturii, salutându-ne vesel din mers, ca și cum n-ar căra după sine povara unor acte rușinoase. Renăștea din cenușă bine dispus, dezinvolt, nimic nu-l împiedică să reia aceeași serpentină a insinuării în alt institut sau colectiv de lucru.

Nu neg partea mea de vină, l-am îmbrățișat cu simpatie la cele dintâi probe pe care le dăduse, nutrind prea iute certitudinea că trebuie susținut. Țin minte cum și-a deșertat sacul suferințelor, cerșind sprijinul. Tot ce spunea era plauzibil: debarcase departe de locul de origine, fără rude, cu actele în neregulă, familia îl va

urma în curând, soția nu avea însă şansa să-şi procure o slujbă, copilul era mic şi avea nevoie de îngrijire. P. j. însuşi, stătea tremurând la poalele muntelui, abia pornea ascensiunea, nu putea răzbate din propriile puteri. Ce nu sesizam atunci în tabloul care inspira compătimirea era faptul că tocmai actorul principal nu era hotărât să se apuce de treabă cu mânecile suflecate, căuta să se furişeze în cetate fără muncă, fără efort. Omul stăpânea la perfecție tehnica simulării, nu pregeta s-o pună în aplicare. Pe cale normală, succesul lui în promovarea pe scară universitară nu părea posibil, oricum uzurpase un loc, deocamdată la margine, dar şi acela nu cu mijloace perfect legale. Mişcat de condițiile precare de trai în care se zbătea (pledoaria lui era dibace!) mi-am propus să bat la diverse uşi, să-l recomand cu cele mai bune referințe. L-am introdus astfel în micul grup de cercetători din Mannheim care sub călăuza profesorului R. R. întocmea un dicționar lingvistic, cu punctul de greutate în substratul limbii române. Nu mult după aceea l-am prezentat unui emerit cărturar din Freiburg, P. M. care se angajase să realizeze o traducere în germană a Bibliei lui Şerban Cantacuzino. Îmbolnăvindu-mă, neputând ține un semestru cursurile şi nevrând să se întrerupă activitatea lectoratului, l-am propulsat pe el ca locțiitor. În acele luni, fericit de ocazia apărută şi-a maltratat propria fire, tentată de abulie şi a dus până la capăt suplinirea. Presimțea că l-a apucat pe Dumnezeu de picioare, căci atestul care confirma că a lucrat o perioadă în aparatul de predare universitar însemna un salt în tranşeia străină: va putea utiliza un precedent pentru a forța alte porți, descoperise mica trambulină de pe care putea sări în adânc.

Repet că în alte circumstanțe, bizuindu-se doar pe propriile puteri n-ar fi putut uza de aceste posibilități de pătrundere în cetate, nu ar fi atins pragul reputatului lăcaş de cultură. Ceva i se punea însă în cale, obstacolul zăcea în el, păcatul care-l paraliza. Nu putea acoperi onest încrederea care i se rezervase, nu era apt să se concentreze într-o strădanie autentică, întrerupând vegetarea în care se complăcea. Asta era logica de fier a neputinței sale, inaptitudinea de a sparge cercul indolenței. În apărare, pentru evitarea cataclismelor, apela la un talisman, clopotul secret. La ultima fugă din convoi – escala în cadrul universitar – se părea că soarta îi este irevocabil pecetluită, va fi dat afară fără preaviz, cu termen de execuție imediat. Din nou el a fost mai iute, a dezertat

de la post înainte de deznodământ, evitând ruşinea concedierii. Uimitoare era circumstanţa că eşecurile sale nu erau decisive, poseda o agilitate de a scăpa din laţ, de a prinde cheag în altă parte, bătându-şi joc de următorii inşi, dând cu tifla. Venea cu arme şi bagaje în altă parte, decis să reînceapă ciclul.

Dacă s-a închis uşa facultăţii, nu s-a prăbuşit încă lumea. Înainte de a se lăsa cortina, el a răsărit în cu totul alt colţ. Ne-a comunicat că face de aici încolo filme. De necrezut! Într-o societate unde funcţiona o strictă departajare a calificării profesionale, un neofit putea să se fofileze până în miezul unui angrenaj nemaipomenit de perfecţionat, fără pregătirea de specialitate. Nu cunosc amănuntele, ce reţin din conversaţiile anterioare cu el, a fost că frecventa sălile de cinema. Pălăvrăgea ore în şir despre pelicule faimoase încurcând însă numele regizorilor şi al interpreţilor. Probabil că a pus iarăşi în mişcare trompeta retorică şi i-a cucerit pe cei care aveau pâinea şi cuţitul în producerea celei de a şaptea arte. Va semna direcţia de scenă la unele pelicule documentare, la care va deţine şi funcţia de producător, i se vor încredinţa sume mari de bani, bugetul unui proiect cinematografic (de pildă în decursul unui an de turnare la Moscova). Lupul ajunsese paznic la stâna de oi, nu-mi pot închipui că experimentul s-a soldat fără pagube, cel puţin în sectorul financiar. Ce consemnez acum sunt vagi detalii, nu am controlat justeţea afirmaţiilor, de când a început să facă filme recunosc că i-am pierdut urma.

AVENTURA CONTINUĂ

În concluzie la această recompunere a unui suiş pe versantul culturii, scot în evidenţă calibrul ieşit din comun al transmutărilor. Un instinct infailibil l-a ferit de căderi fără întoarcere. Nu şansa i-a dat aripi cât tenacitatea sa de a merge spre ţintă. Fără a genera ceva grav, ireparabil, – mă abţin să măresc proporţiile, dilatând în rău semnificaţia diferitelor etape, totuşi urcarea sa spre vârf are şi trăsături ce ţin de miracol. Eludez acum din apreciere criteriul moral. A aterizat într-o bună zi într-o altă lume, sărac, fără rude bogate, pe care să le poată moşteni, nefamiliarizat cu regulile noului mediu, cu lacune în acte, care nu

înlesneau un început pe temei legal. Ce atârna ca un handicap în cursa pornită, excluzându-l din primii metri în fața concurenței mai ales în sistemul meticulos german de stimulare a muncii intelectuale era neputința de a depune un efort serios, încadrându-se într-o disciplină, într-o ordine bazată pe recunoașterea performanței individuale. Inapt să satisfacă niște cerințe elementare de aport constructiv era mistuit de pofta de trândăveală.

Nu era totul: la această lene imanentă, ca să zic așa, se adăuga o aspirație nețínută în frâu spre lux, îi plăcea să poarte haine scumpe, să fie împrejmuit de mobile rare, să ducă un trai de nabab. În perioada umilă, când tânjea după un sprijin pentru a se stabili cât de cât în existența inedită pentru el, a camuflat șiret aceste minusuri, a perseverat în rolul inocentului prădat de mijloace. Se bătea cu pumnii în piept că intențiile lui sunt oneste, că vrea să facă față exigențelor numai prin forța talentului și a pregătirii profesionale. În câțiva ani a bătut un record în arta infiltrării, anevoie de anticipat în momentul coborârii pe peronul pustiu. A străbătut culoarele mai multor Universități (Heidelberg, Mannheim, Freiburg) arborând un statut de cadru didactic, de cercetător de specialitate. A depășit suspect de facil cea dintâi barieră, care e îndeobște eliminatorie, bariera certificatelor valabile în noul spațiu de cultură. După tentativele de escaladare în ierarhia universitară i s-au dat pe mână echipe de filmare, cu un buget de lucru enorm, deși nu trecuse examene la vreo școală de regie.

Dincolo de aceste performanțe pe planul meseriei într-o durată de timp relativ scurtă, uimitoare dacă ținem cont de confuzia startului, P. j. dăduse lovitura cea mare și în asigurarea materială a traiului. Reușita pe acest tărâm a căpătat dimensiuni de senzație, nu cunosc un caz asemănător printre emigranții din România. Localnicii îl zăreau pe tânărul străin, care luase cu chirie o cameră de subsol, plimbând dimineața câinile lup al proprietăresei, răbdând fără semne de iritare până animalul scurmă mușuroaiele de pe malul Neckarului. Proprietăreasa, o doctoriță bogată, scoasă la pensie la bătrânețe, stătea mai mult imobilizată în casă. Chiriașul vânjos, plin de sănătate s-a oferit să-i procure medicamentele pe rețetă, să rezolve și alte cumpărături, să fie disponibil la fiece oră de zi sau de noapte. Spre surpriza târgului, în testament averea n-a fost repartizată rudelor (nepoți și nepoate) pe care doctorița

era supărată, şi voia să le joace o festă. Tot ce a strâns, o sumă frumuşică a dat în parte bisericii şi în parte lui P. j., toiagul de sprijin la vârsta înaintată. E lesne de imaginat cât l-a costat în demnitatea lui de ales al zeilor, îndurând umilința de a mânui lesa câinelui, în văzul vecinilor şi al altor cunoscuți, care înregistrau cu ironie starea sa de dependență. Cu atât mai usturătoare pentru ei era revanşa lui, care punea mâna după moartea proprietăresei pe un apartament central şi pe alte venituri, fiind catapultat brusc într-o categorie superioară a urbei. Nu-i păsa de murmurele celor care se simțeau lezați, veri şi nepoți care au rămas cu buzele umflate sau chiar simpli locatari, născuți pe aceste meleaguri şi care erau indignați că un terchea berchea, furişat de altundeva, fără vreo îndreptățire la urma urmei, le suflă din fața ochilor o astfel de pleaşcă.

Pentru P. j. reacția de respingere din afară nu putea fi decât un produs al invidiei şi poate chiar al xenofobiei. De mult se vaccinase, ajunsese imun la indignările morale, le atribuia unor resentimente, nu-l priveau. Un sondaj în ungherele întunecate ale caracterului său am încercat să întreprind în caietul de adnotații, a cărui deschidere am tot amânat-o. Am reconstituit condițiile care m-au inspirat să alcătuiesc acele însemnări. E momentul să subliniez că din tot evantaiul de mostre ale imposturii, în caiet m-am oprit cu precădere la atacurile dezlănțuite contra mea.

Tocmai se angajase să îndeplinească sarcinile de suplinitor, preluând orele de literatură ale lectorului în perioada când o boală inopinată mi-a stopat activitatea didactică. Starea mea de invaliditate a provenit de la nişte banale dureri la genunchi, care însă prin îndărătnica lor persistență (s-au prelungit nouă ani – de neimaginat!) mi-au răvăşit ritmul de existență. Despre un segment în timp al sâcâitoarei maladii va fi vorba în carnetul verde. Atingând unul din țelurile pe care le urmărea, acela de a fi înscris în tabelul cadrelor de învățământ, măcar provizoriu, substituindu-se altcuiva, P. j. şi-a modificat subit atitudinea față de mine, năpustindu-se în asalt. Ce l-a urnit pe neaşteptate din espectativă? De ce a abandonat tactica şerpuitoare de până atunci, care se baza pe mimarea lealității? Eram deprins cu un alt comportament, el se sforțase să-mi câştige încrederea, mereu dispus să joace pe cartea solidarizării şi a amiciției. Nu pot da un răspuns limpede. Fusese invadat poate pe nepusă masă de

sindromul locțiitorului, îmbătat de succesul dobândit cu o oarecare facilitate? Devenise ultrasigur pe el deşi a exercitat o funcție doar prin delegație? I se părea că a sunat ceasul răscumpărării umilințelor fără riscul că se dă de gol? Mă gândesc la credința, care s-a înfipt în mintea lui, că îi revine dreptul de a ocupa un pupitru de comandă, căci nu râvnea în logica mişcărilor sale decât la ce i se cuvenea aprioric. Voci pe care le asculta şi el, care răspândeau părerea că se poartă ca un uzurpator, că înfăptuieşte o trădare nu-l puteau nelinişti. El se ghida după alte norme ca exponent al unei elite, legitimat de la sine să fie sus în vârf. Mai pot fi invocate şi alte variante în explicarea schimbării sale de macaz, iureşul dezlănțuit împotriva mea. La ele mă refer în textul adnotărilor din carnet, de atâtea ori anunțate şi amânate. A sosit clipa să le cedez prioritatea.

Caietul verde

„Note despre P. j.” (dec. ’86 – ian. ’87) – mă consolez cu gândul că nu anulez un efect în tehnica de relatare dacă exprim de la început procedeul de compoziție: încep fiecare adnotare cu un reproş contra mea formulat de P. j. însoțit apoi de comentariul pe care l-am socotit necesar ad-hoc.

• „Mă leagă de tine doar mila“

De câteva ori mi-a aruncat această replică, prin care vrea să mă fixeze într-un stadiu de inferioritate. Dintr-odată, după lunile de supunere şi linguşire, el era cel care-mi arăta compasiune, îmi întindea pasă-mi-te o mână ca să ies din impas (fără să uite să adauge ce-l împingea la acest gest). Mă irita, întâi de toate, convingerea lui afişată că alunecasem într-o ipostază de disperare. Îl satisfăcea nespus brusca răsturnare a raporturilor, din postura subalternă, anevoie de îndurat la mândria lui (care va reieşi abia acum flagrant la iveală) se înălța singur pe un postament mult mai sus, de unde mă putea scruta compătimitor. Catadixind să se intereseze de mine, doar din când în când, cât îi permitea timpul măsurat, nu evita să scoată în relief dependența mea. Un triumf deloc voalat se citea în ochii lui sticloşi.

• „Eşti un bolnav închipuit, împotmolit într-o fundătură“.

Mă va urmări caracterizarea dispreţuitoare care într-un fel va pecetlui modificarea distanţei faţă de P. j. Eram de aproape zece ani la Heidelberg, ancorat la ţărm după o evadare din iad. Fusesem călăuzit de o stea norocoasă, căci putusem scutura lanţurile fără să duc o bătălie directă, faţă în faţă cu regimul de dictatură, tensiune la care probabil n-aş fi putut rezista. Am mai narat cum s-a ivit şansa favorabilă: marginalizat în sectorul literaturii, pedepsit pentru tot soiul de acte ştiute sau neştiute mi se retezase posibilitatea de a-mi exercita meseria de critic şi de redactor la reviste literare. Din acest surghiun m-a scos un dar ieşit din comun: o invitaţie a Universităţii din Heidelberg. N-are rost să repet aici odiseea plecării, obstacolele răsărite în cale, birocraţia sistemului totalitar, pizma unor colegi, inerţia care urma fiecărui pas efectuat. La toate acestea se adăuga şi firea mea anxioasă, bântuită de nelinişti, neîncrederea în propriile posibilităţi de acomodare cu un mediu străin. Nu exercitasem la Bucureşti funcţia de cadru didactic, trebuia s-o învăţ tocmai într-un cadru nou, mânuind o altă limbă, descurcându-mă într-un sistem de reguli şi de norme necunoscute. Ceea ce pretindea de la mine tipul de şcoală germană, adică punctualitate, corectitudine, respectarea cuvântului dat, disciplina de muncă – toate aceste imperative nu erau contrarii modului meu de a fi, era uşor să mă înscriu în formatul dat. Cât despre competenţa pedagogică, mi-a dispărut treptat teama că ştacheta e înălţată prea sus, cursurile nu se puteau desfăşura decât la un nivel elementar, fiind adresate unor ascultători mai mult sau mai puţin începători. Unde cota era pusă mai sus, şi anume la seminarul de literatură, acolo mă simţeam în apele mele, eram format din ţară prin controversele din presă, şi discuţiile publice la care luasem parte. Ar fi fost şi ridicol să mă plâng de ceva după ce trăsesem un loz câştigător, dreptul de a părăsi corabia naufragiată. Eram în plus scutit de tristele umilinţe ale unui pribeag, nimerit între lumi, căznindu-se să obţină o nouă identitate. Fusesem recunoscut legal şi nu vieţuiam ca un tolerat, ca un refugiat. Fără nici o tranziţie, odată ieşit din mecanismul umilitor am primit toate drepturile unui invitat, tratat ca un băştinaş, beneficiind de un salariu, de asigurări sociale, de o atmosferă colegială de spiritualitate.

În deceniul amintit îmi ornasem un renume de cadru de încredere; înregistram progrese simţitoare, sporise numărul

studenților, rapoartele către rectorat subliniau meritele musafirului, care făcea corp comun cu restul personalului didactic. Ştiam să mă încadrez în psihologia locului, să nu mă agit zgomotos, să nu provoc intrigi şi rivalități, să nu discreditez reputația Universității, să măsor de şapte ori până să tai o dată. În modul de a mă prezenta nu acționam deloc împotriva naturii mele, care era înclinată spre tăcere, modestie, evitarea exceselor. Debarcând în circumstanțele istorisite în oraşul de pe Neckar, P. j. a găsit la lectorat o bază solidă, de care s-a agățat cu instinctul său de conservare ca o iederă. Nu mai era necesară o pornire de la zero, ca să parvină mai departe trebuia să nu piardă pământul de sub picioare, să nu-şi exteriorizeze spiritul de intrigă decât după ce a trecut de obstacolul începutului. Lui i s-a părut că a atins această clipă tocmai când s-a produs o fisură în edificiul pe care-l clădisem. Irupția bolii a dat peste cap liniştea şi siguranța dobândite.

•„Nu mai interesează pe nimeni de unde s-a pornit, de proporțiile impasului eşti singur vinovat“

Într-o vară au apărut din senin dureri la genunchi, nu mai puteam merge, stăteam mai mult în casă. Ca să ajung la seminar eram nevoit să apelez în fiecare zi la un taxi. Locuiam în gazdă, dna Freytag, amabilă, acceptase să modifice condițiile de şedere, oferindu-se să-mi prepare nu doar micul dejun ci şi în plus masa de prânz şi de seară, fireşte, contra plată. Un singur semestru am întrerupt toate cursurile fiindcă infirmitatea mă împiedica să îndeplinesc şi un minimum din programul didactic. Apoi, scrâşnind din dinți, mi-am ținut orele, căutând să nu tulbur ritmul de funcționare a lectoratului. Ghinionul meu consta în îndărătnicia handicapării. Nişte banale dureri la genunchi, ivite sub semnul derizoriului nu puteau dura o eternitate. Dacă mă las călăuzit de medici de specialitate şi îndeplineam conştiincios recomandările terapeutice voi alunga repede blestemul şi voi reveni la un echilibru normal. Dar n-a fost aşa. Logica de toate zilele a fost anulată. Boala apărută netam nesam s-a instalat pentru lungă vreme, refuza orice tratament. Doctorii ridicau din umeri, se arătau iritați până la exasperare de acest caz căruia nu-i găseau explicații. Erau gata să mă abandoneze în voia valurilor. Nu o palidă contribuție a avut şi poziția mea de autocomplacere.

Că eram în genere tentat să amplific suferința, a fost o premisă în dezvoltarea mea psihică. O nelinişte continuă mă avertiza că nu e în ordine ceva în trupul meu, căutam asiduu cauza proastei dispoziții şi a melancoliei. Deşi desluşisem treptat originea stării de panică, nu mă puteam descotorosi de ea. Observam că atenția mi-era sustrasă de fluctuația durerilor în diferite puncte ale corpului. Prin fixarea asupra lor se măreau proporțiile. M-am lăsat târât de gânduri sumbre, învârtindu-mă într-un cerc vicios, temeri pe care nu mi le puteam controla şi pe care nu vedeam cum aş putea să le depăşesc. Traversasem în țară câteva crize grave, prăbuşiri ciclice în neputință, pe un fond obiectiv, organic, determinat de anumite deficite ale construcției psihice, care ieşeau la suprafață periodic. În nevoia mea de a mă baricada sub adăpostul bolii, exageram simptomele, mă păcăleam singur, ultraconvins în acele faze că sunt iremediabil pierdut. Apoi urma redresarea şi sursele răului se volatizau, mă deşteptam fericit că pot duce iar o existență seminormală.

De astă dată lucrurile nu au luat turnura dorită. Genunchiul mă durea din ce în ce mai agasant, constatam fără putință de amăgire că are loc un proces de complicare (inflamație, roşire a pielii, umflare, greutate de a călca şi menține drept piciorul rănit, atrofierea muşchilor). Cu toate că pricina traumatismului nu putea fi localizată ca în alte cazuri de acest gen (un accident, urmările unei fracturi, o prea lungă spitalizare deci o imobilizare a genunchiului), ci căzuse din cer, cum se spune, dar nu s-a mai dezlipit de mine, nu-mi mai dădea pace. Insist asupra acestor detalii oarecum de fişă clinică, voind să lămuresc cât adevăr ar fi putut să conțină imputările lui P. j. Sigur în expertiza lui el dilata situația la extrem ca să mă coboare, să mă discrediteze. Dacă din ceea ce îi relatasem eu însumi despre căderile psihice din trecut extrăgea concluziile asupra impasului meu actual, el era bucuros că teoria lui se baza pe un suport real, mărturisit şi de mine, şi se lăsa purtat pe aripile fanteziei sale răuvoitoare. Prin urmare, eram un farsor (poate nu în întregime conştient), mă înşelam singur, sechestrându-mă în casă, rupând contactul cu oamenii. De un amănunt nu ținea seama, că durerile nu încetau, că distrofia funcțiilor genunchiului se agrava, că boala nu se supunea nici unei terapii.

• „Te pot trage din marasm, dacă îmi asculţi poveţele.“

Cu un aer de ins perfect avizat, care a acumulat experienţe esenţiale, şi pretinde că deţine un punct de vedere imparţial asupra lucrurilor, perora despre invaliditatea mea. În ochii lui, rostogolirea în maladie nu avea gravitate obiectivă, pentru că, din această prismă, surparea nu era autentică, ci un fals, o inducere în eroare a celorlalţi, dar şi a mea. Poate fără premeditare, el atenua verdictul. În ce mă privea, îmi conceda că eu, sărmanul, puteam fi ferm convins de contrariul, o orbire care subconştient îmi convenea. Atâţia oameni sunt loviţi în mod direct de soartă, nu reuşesc să depăşească o limită impusă de infirmitate şi nu se plâng în felul aproape necuviincios, cum procedez eu. Asta decretă el, cu voce ridicată, ca să curme vreo împotrivire, ce zicea nu putea fi combătut. Nu cutezase la început să mă ironizeze deschis, persiflând aparenta mea neputinţă. Dar nu se mai putea reţine, trebuia să ţină cont de realitate, altfel îi voi reproşa menajarea la care recursese. Cât era de devotat ideii de adevăr! În logica lui, de om sănătos, ocolit de clătinări, scutit de fisuri fizice, refugiul meu în boală n-avea nici o îndreptăţire. De aş fi fost concret avariat trupeşte, aruncat pe pragul dereglării, medicii care m-au consultat de un an şi jumătate s-ar fi alarmat, m-ar fi internat urgent la spital, m-ar fi pus pe masa de operaţii, tăind cu cuţitul porţiunea infectată, ar fi uzat de metode radicale de vindecare. Nici pomeneală însă de aşa ceva.

Oricât de informat se dovedea el în alte sectoare (am menţionat, bunăoară, cunoştinţele sale de filolog, de netăgăduit) în materie de diagnoză medicală se dezvăluia superficial şi ignorant, îşi îngăduia însă să emită apodictic judecăţi, convins că nu poate fi contrazis. Se erija în atotştiutor, în stare să dezlege orice enigmă, pe un ton irevocabil, în chipul în care discuta la cafenea sau berărie şi alte chestiuni de la politică până la gastronomie. Nu avea dubii, nu se jena în faţa competenţei veritabile. În fond, faptul că nu rămâneam calm contemplând spectacolul (ifosele lui de înţelept universal) era o greşeală, el nu se putea îndrepta, orice străduinţă pe această cale se consuma în gol. Ce susţinea în conversaţiile la care eram absent nu mă preocupa prea mult, nici nu parveneau până la mine, în claustrarea mea, zvonurile despre micile scenete pe care le inventa, mimare a

lamentărilor mele. Savurând prilejul îşi bătea joc de beteşugurile mele închipuite. Mă scotea din sărite noua lui comportare faţă de mine când mă vizita. Pierise zâmbetul amical, de solidarizare, îmi spunea în faţă fără jenă unele adevăruri. Ce îl determinase să nu mai joace teatru? Se simţea stăpân pe situaţie, aruncase masca, îşi exprima acum din ce în ce mai făţiş repulsia (încă nu pornise atacul în trombă). Deocamdată lua peste picior prin aluzii şi înţepături ironice excesiva mea atenţie faţă de propriile metehne. Observam consternat că nu mai e acelaşi, ajunsese la un punct de saturaţie, nu mai voia să mă cruţe, îşi izgonise reticenţele. Când mă surprindea încordat, cu simţurile la pândă, obsedat că mă ameninţă ceva încă nedefinit, că-mi e periclitat spaţiul redus de autoapărare, îmi azvârlea o privire şireată, reducea tensiunea la banale nelinişti şi mă întreba cu o simulată candoare: „ai nevoie de un somnuleţ?“

• „Sunt sătul de dăscăleală, nu mai execut porunci.”

L-a înfuriat de exemplu refuzul meu de a participa la o adunare în cerc restrâns la un restaurant. Tocmai sosiseră invitaţi din lumea literară, se nimeriseră mai mulţi deodată şi în conformitate cu o datină instaurată ar fi trebuit să le ofer o cină în oraş. Pironit în boală, m-am derobat. Nu mai e nevoie, cred, să precizez că o mare parte din cheltuielile la asemenea ieşiri le suportam de obicei eu, bursa acordată unor oaspeţi prin Universitate nu putea acoperi îndeobşte decât cheltuieli elementare. P. j. se obişnuise să exploateze aceste foloase, mă seconda cu sârg în organizarea câte unui mic festin, trona pe un scaun în faţa musafirilor, colegi din ţară, strânşi şi în jurul lui, le dădea sfaturi ca un emerit cunoscător al mediului inedit. Când se apropia momentul concret al socotelii se fofila şi el printre invitaţi, acceptând rolul meu de bun platnic. Nu-l stingherea postura de întreţinut; în schimb, la masă, în conversaţie, se purta ca un amfitrion, care aşteaptă să-i fie sorbite cuvintele cu un adânc respect, el era dascălul cu vastă experienţă, ghid în labirintul străinătăţii. Nu-i întrerupeam recitalul, îl calificam deplasat, ostentativ, dar nu ghicisem încă dedesubturile manierelor sale, mă lăsam călăuzit de o indulgenţă care mi-a jucat feste şi în trecut. Mi-am modificat atitudinea abia atunci când a declanşat iureşul împotriva mea, o agresivitate care s-a axat o vreme pe ideea

presupusei mele ipohondrii. La crescânda sa neobrăzare am luat prima măsură: i-am dat de înțeles că mă privez de funcția sa de confident, nu l-am mai inițiat, ca înainte, în treburile legate de bunul mers al lectoratului, l-am exclus din cercul amicilor cărora le împărtăşeam zbaterile mele intime. Nu l-am mai pus la curent cu ce se întâmplă într-un etaj mai sus la Universitate unde nu avea acces. L-am surprins că spumegă de furie.

Mi-am adus aminte cum a reacționat când am căutat să-l lămuresc de ce sunt nevoit să apelez la serviciile lui, era o cerere de ajutor, îmi trebuia o cârjă. În fața nepăsării sale şi a unor aluzii caustice (îşi bătea joc de pretinsa mea invaliditate) nu l-am mai informat ce supliciu reprezenta pentru mine chiar parcurgerea unei distanțe scurte: că m-am văzut forțat să restrâng mişcările ca să evit durerile, era un amănunt care ar fi alimentat doar sarcasmul lui. Atingând o destinație cel dintâi lucru care mă interesa era eventualitatea unui suport, un scaun, o banchetă, ca să-mi recapăt puterile. Privindu-mă de sus până jos nu-şi reprima un dezgust, iată în ce impas am intrat singur. El, cu robustețea sa, imun la orice slăbiciune nu putea concepe stadiul neputinței mele. Genunchiul cu care mă pedepsea soarta nu putea fi decât un efect al unui răsfăț.

Prea târziu am regretat că am fost deschis față de el. Pe vremea când dialogam ca doi amici, siliți de îndatoriri să consume multe ore împreună, P. j. părea foarte receptiv la confesiunile mele. Acum, când s-a decis pentru manevra de hărțuire a mea, părăsind mantaua de travestire nu mai schița nici un interes la ascultarea necazurilor de care eram pândit. Naiv, imprudent, eu îmi descărcam în continuare desaga cu lamentări care se învârteau în jurul aceluiaşi subiect obsesiv, agravarea bolii. Din ce în ce mai indiferent el îmi reteza elanul confesiv, orientând schimbul de opinii spre alte teme, comentarea câte unui film recent sau a unei cărți controversate. Ca să mă smulgă din circuitul gândurilor negre despre vârtejul de amenințări, imita şi el tonalitatea gravă şi mă întreba malițios: „Mai are rost să trăim?" Era în preajma irupției, nu bănuiam cum se adună norii, cu câtă voință mă mai suporta. Că era pe cale să încheie comedia fidelității de prieten nu ghicisem, derutat de vechea lui tactică. Nu-mi închipuiam că ar fi cu putință să uzeze de o dublă strategie. Nici prin minte nu-mi trecea că

înainte de a arunca masca amiciției față de mine, el ajunsese să mă abandoneze treptat în cercul nostru de cunoscuți pe care eu, captiv al bolii nu-l mai frecventam. Fără să aibă habar de rezultatul clinic, de terapiile recomandate, P. j. inunda târgul cu cele mai năstruşnice interpretări. Era crezut pe cuvânt fiind de notorietate împrejurarea că se putea lăuda că mi-e prieten, că era printre puținii care avea acces în fortăreața izolării mele. Pe baza favorurilor conferite chiar de mine – ce orbire! – nu stârnea suspiciune când transmitea celorlalți ştirea că am luat-o razna, că sunt prada unor năluci, că nebuloasa mea rătăcire era doar produsul unei banale deraieri. Nu-i puteam interzice să-şi propage speculațiile legate de deruta mea psihică, mai întâi nu asistam la aceste demonstrații menite să mă discrediteze, îl credeam incapabil de sperjur. Apoi nu puteam oricum să-i curm setea de a mă calomnia.

Ceea ce mă dezavantaja era faptul că mă aflam în întârziere, nu sesizasem metamorfoza lui, crescuse astfel decalajul dintre planuri. Unul se desfăşura în afara locuinței mele şi altul mi se revela mie. Pe toată durata dublei sale ofensive n-am descusut machiavelismul, am reacționat ca un ins opac, o victimă uşoară pentru un viclean. Față de mine păstrase încă o perioadă deghizamentul, aducea permanent dovezi că se poartă ca un infirmier şi un confident, convins că sprijinul său mi-e necesar, iar în societate începuse să mă sape. Şi dacă se poate vorbi de un teren unde talentul lui înflorea, acesta era cel al îndoielii şoptite, injectate în ureche; se pricepea să demoleze o reputație fără să încurce tablourile, lucra ca un Jago modern.

• „Gata! Am dibuit rădăcinile avatarurilor tale."

Cu această exclamație m-a salutat într-o dimineață când vizitele sale la mine erau încă dese şi aşteptate. Despre ce era vorba? Am mai specificat că îmboldit de creditul nătâng pe care i-l rezervam i-am povestit în plimbările noastre prin parcurile din Heidelberg crâmpeie din preistoria nevrozelor care m-au bântuit în Bucureşti, intervale repetate de recluziune. Extenuat de permanența dictatului care se exercita pe câmpul ideologic, când ți se indica la fiecare pas ce e obligatoriu să faci şi ce e interzis, încercam să nu arăt în afară motivele zbuciumului meu, mă repliam în singurătate, mă agățam de pretexte ca să mă eschivez. Încetul

cu încetul mimând neputința de a scrie şi alunecarea în prostație, fazele de prăbuşire s-au suprapus, nu mai era doar înscenare ca să induc în eroare pe urmăritori, ci chiar mă descopeream secat, cu creierul stors de vlagă. Nu mai puteam să aştern o frază pe hârtie, mâna dădea semne de paralizie, efectiv mă scufundam într-un somn cu coşmaruri. M-am lăsat antrenat de propria farsă şi am constatat cu stupoare că alunecarea în haosul psihic era din ce în ce mai reală. Dedesubtul jocului de a fi bolnav, inapt pentru efort cerebral – joc la care am recurs ca să mă pot sustrage din mascarada culturală care luase o turnură oribilă – se profila mereu mai acut veritabila descindere în vid, mă părăseau puterile, nu mai găseam un zid de protecție. Am comis greşeala de neiertat de a nara aceste capitole din existența mea în mediul literar din țară şi lui P. j. care a reținut ce i-a convenit. A profitat de recidiva mea ca să întoarcă vechile mărturisiri împotriva mea, chiar eu îi furnizasem dovezile.

Ce nu se potrivea în acest transfer de situații era circumstanța că la Heidelberg dispăruse cauza constrângerii din exterior, nu mă mai pândea nici o primejdie. De când lucram în Germania mă relaxasem, se cicatrizaseră rănile iscate în trecut de ciocnirea cu regimul de dictatură comunistă. Transmutarea condițiilor avea ceva absurd, P. j. era încântat însă că poate lega stările, principalul rămânea să insinueze că am o constituție de psihopat. Antecedentele pe care el le cunoştea de la sursă şi pe care le comenta cu lux de detalii îi serveau ca argument imbatabil. Nu conta pentru el că izvorul noii mele autosechestrări se dovedea a fi exasperanta durere la genunchi nespus de concretă şi căreia nu-i nimerisem antidotul. Ce-i păsa lui de exactitate? Râvnea cu sete să mă poată plasa într-un insectar. „Priviți un ipohondru care îşi fabrică propriul supliciu, unui dereglat nu i se poate repartiza o misiune didactică." În acest fel, locul devenea liber, în urcuşul său pe treptele universitare se înlătura o stavilă. Descifrând după un timp diabolica țesătură m-am întrebat ce anume i-a dat ghes să se deconspire, să-şi dea arama pe față. De câțiva ani depusese silința să confecționeze o imagine de camarad devotat, sincer implicat în efortul de a spori prestigiul lectoratului, din care se hrănea el însuşi aflat încă la ananghie. Şi mai ales ce l-a împins să curme prefăcătoria?

Repet că la începutul maladiei mele îşi asumase rolul de vasal credincios, mă vizita la două-trei zile, îmi prezenta un raport despre schimbările de la Universitate. Se angajase chiar să efectueze mici cumpărături în oraş fiindcă mi-era imposibil să rezolv obligații elementare impuse de viața de zi cu zi. Brusc, peste noapte, n-a mai răspuns la apel, a rărit venirile, reacționa irascibil la orice demers, nu mai asculta ce îi declaram despre stadiul bolii. În virtutea inerției, eu continuam să-l prețuiesc ca partener de conversație, martor al deznădejdii mele şi persistam într-un rol ca un caraghios, surprinzând cu mare întârziere dislocarea din comportamentul său. N-am dibuit de îndată modificarea situației, şi întrețineam un contact în gol, un automatism stupid. După aceea avertizat, scrutându-l mai atent, am desluşit zâmbetul şiret, mi-am dat seama că sorbise de undeva o energie necunoscută, se simțea tare, independent, încărcat cu o autoritate de care nu dispusese până atunci.

Ce a determinat transferul de profil? Ezit între mai multe variante: a) îi conced, fireşte, dreptul de a-şi fi pierdut răbdarea, sătul de meseria de soră de caritate, nu mai îndura repetarea basmului despre calvarul meu (în ochii lui, rodul unei imaginații stricate); 2) a riscat şi eşecul în carieră, acceptând o ruptură, năruind ceea ce clădise cu trudă, adică fizionomia unui suplinitor loial, prezent la datorie, în măsură să poarte pe umeri povara întregii munci la catedră. Probabil că a fost o coincidență faptul că tocmai în împrejurările ieşirii mele din uz, din motive de sănătate, el ajunsese la concluzia că n-are sens să persevereze, că îi lipsesc şanse reale de a înainta pe filiera universitară. De ce să se mai chinuie, arborând o mască, supraveghindu-şi fiecare mişcare când perspectiva era închisă pentru el? În orice caz îl costase prea mult lupta contra propriei firi, care îi pretindea să atace călcând şi pe cadavre. 3) Nu exclud în ultimă instanță şi o altă componentă în ofensiva stârnită împotriva mea. Dincolo de calcule şi interese a țâşnit şi o doză mare de răutate. Era ceva în el, în educația lui din copilărie şi cu precădere în substratul ființei, ceva dezlipit de morală, de principiul altruismului. Nu-i displăcea să dea curs plăcerii gratuite de a sâcâi, de a provoca nenorocire. Pe ascuns mai curând îşi cultivase acest resort, nu-l supusese niciunei frâne, se abandona în voia lui, extrăgând delicii. Rar am

cunoscut un individ care se deda răului chiar dacă nu are nici un profit, lui îi erau străine reținerile morale. În societate se identifica dibaci cu legile conviețuirii între semeni, ba mai mult, se lăuda că e un servitor al lui Dumnezeu, că e pătruns de credință, aşadar, aplică un program al generozității, al fraternizării.

Nimic nu îl satisfăcea însă cu adevărat dacă nu putea să rupă lanțurile ipocrite ale solidarității umane. Să exploateze nestânjenit clipele când împrejurările îi îngăduiau să se debaraseze de veşminte sufocante, întrerupând comedia care se isca din săritul în ajutor, din predica faptelor bune – această posibilitate o aştepta şi era hotărât să n-o irosească. Până atunci avea răbdarea să intre în pielea samariteanului, care în fond îi înlesnea şi atingerea scopurilor ariviste. Ce suprapunere de straturi greu de detectat din afară! În evoluția raporturilor cu mine i se deschisese acum ocazia de a ridica supapele, de a elibera şuvoiul de batjocură şi persecuție, trăind voluptăți care nu mai trebuiau cenzurate. Nu trec cu vederea circumstanța că explozia de plăcere sadică o estompa încă în public, arena se mărginea la cei patru pereți din camera mea în pensiunea dnei Freytag. Acolo, în fine sigur pe o autoritate câştigată, fără teamă de repercusiuni (probabil şi dumirit că dorința lui de a mă înlocui la Universitate nu e realizabilă), acolo tresălta de satisfacție că se poate dispensa de mască. Ştia că, ferecat în casă, n-am la dispoziție un auditoriu în fața căruia să-l pălmuiesc pentru izbucnirile urâte, că târgul nu va afla nimic despre cea de a doua față a sa. Sau până va transpira ceva el va fi departe, în altă ambianță, în altă urbe, unde nu-l poate ajunge din urmă ecoul dezvăluirilor. Aici, în spațiul strâmt, privindu-mă în ochi, era în fine liber să fie ceea ce aspira să fie, adică un călău. La plăcerea actului de execuție, anexa tortura umilirii celuilalt, spunându-mi cu surâs sardonic că sunt un om terminat, un om la marginea prăpastiei.

• „Acționezi ca un automat, eşti rece, n-ai suflet.“

Tocmai el mă caracteriza astfel, punând un văl peste oglinda care îi arăta adevărata sa înfățişare. Nu mă mai tulbura acuza aruncată în față, începusem să înțeleg mobilul transformării lui, plăcerile pe care le culegea, ajungând degajat în gesturi şi în gânduri, scuturându-se de orice precauție. Dacă aş fi resimțit o

doză cât de mică de onestitate în conduita lui aş fi admis o premisă valabilă în raţionamentul său. Eram conştient că mă învelea uneori o pojghiţă de gheaţă, că mă lăsam ghidat de o mecanică din ce în ce mai văduvită de căldură şi sensibilitate. În adânc însă era viu acelaşi curent de dăruire afectivă şi păstrasem o nestrămutată fibră de moralitate. Ca să mă feresc de revărsarea zonei vulcanice, care îmi zdruncinase de câteva ori echilibrul în viaţă, adoptasem acest sistem de apărare, care nu devenise totuşi organic. În caz că P. j. ar fi fost de bună credinţă, preocupat cu adevărat să demonteze fortificaţiile mele i-aş fi putut răspunde onest, propunându-i să verifice aserţiunile mele. Dar trecuse vremea unei comunicări veritabile, trebuia să fiu precaut de aici înainte, păţit în raporturile cu el, convins că poate utiliza fiecare informaţie ca o armă împotriva mea.

În eventualitatea că m-aş fi putut confesa, discutând cu un amic leal, i-aş fi zis că nu s-a străduit să mă descifreze cu adevărat, că îi convine să mă reducă la un tipar nefavorabil. Mânuind aceste formule mă discredita şi totodată putea sugera cu inocenţă că raportate la dezumanizarea mea, unele acţiuni ale sale mai dure sunt departe de a fi expresia nerecunoştinţei, ele fac parte dintr-o operaţie de salubritate socială, de respectare a higienei etice. Fiind un element destructiv, e necesar treptat să fiu pus sub carantină, împiedicat să fac rău. Prin urmare încadrarea mea într-o nişă, care se cuvine ocolită, îi servea în mod perfid pentru o serie de manipulări.

Astfel, revenind la prietenii din lumea literară B. M. şi S. sosiţi ca oaspeţi la Heidelberg, pot exemplifica abilitatea cu care P. j. îşi întindea firele. Pentru că eram reţinut în casă, în plus veniseră concomitent şi alţi musafiri de care trebuia să mă ocup, P. j. a avut un răgaz să-i rechiziţioneze pe cei doi amici, le-a inoculat subtil otrava lui. A pus la cale un complot de care n-am avut habar. Remarcasem că B. M. şi S. erau cuprinşi de o nelinişte, nu puteau sta locului, nu scăpau de o posomorâre, mă rugaseră să obţin pentru ei o invitaţie semnată în numele Universităţii de profesorul Heitmann. Din desele conciliabule cu dânsul, ştiam că îi preţuieşte în chip deosebit şi că ar fi fericit să-i aibă ca oaspeţi. Prin urmare, n-a fost nevoie de o stăruinţă specială din partea mea ca pentru alte persoane. Nu bănuiam însă că B. M. şi S.

preconizau popasul la Heidelberg ca o escală, o etapă dintr-o fugă în exil. Duceau cu ei o frică spasmodică, li se părea că sunt permanent urmăriți, că forțe oculte le doresc pierzania. Am dibuit vag simptomele unei psihoze, totuşi n-am insistat să descopăr cum funcționează.

Ce m-a oprit să adâncesc investigația a fost, cum am recunoscut ruşinat, preocuparea care mă devora, adică autoprospecțiunea. Nu mai eram pe fază ca înainte, gata să disting desprinderile de la mersul firesc şi implicit să intervin ca să repar, să readuc ceea ce era deviat de pe linia bună. N-am reacționat prompt ca altădată, n-am crezut că drama s-a accentuat atât de grav şi că prietenii mei se găsesc pe pragul unei decizii foarte serioase. Drept scuză invoc faptul că au venit în acelaşi timp mai mulți vizitatori la Heidelberg şi, îndeplind în continuare atribuțiile de gazdă, deşi cu puterile scăzute, atenția mea era dispersată. Scuza este însă puerilă, raportată la caracterul excepțional al întâmplării. A mai survenit însă un factor şi despre el e cazul să vorbesc în aceste note. P. j. nu ațipise, alesese un moment propice pentru a-şi exercita influența dizolvantă.

Când am reconstituit mai târziu derularea evenimentelor, am conchis că în prudența lor de a nu deconspira secretul, pentru a nu periclita fuga, B. M. şi S. m-au inclus şi pe mine pe o listă neagră, lista celor care trebuiau evitați, căci erau nesiguri. Pe mine, vechiul şi credinciosul lor prieten din vremuri grele, tocmai pe mine mă țineau în afara complotului. Eram împins pe o linie moartă, trecut pe tuşă. Ei s-au justificat după aceea pretinzând că se ajungea greu la mine, aşa cum eram imobilizat în pensiune şi că în tensiunea preparativelor, punând la cale evadarea, n-au mai avut răbdare să uzeze de toate posibilitățile pentru a putea discuta nestingherit cu mine. În realitate, nu acesta a fost obstacolul. N-aş fi putut anticipa atunci când nu bănuiam manevrele lui P. j., că va căuta să mă rupă de prieteni de o viață. În lungile lor convorbiri nocturne, el le acaparase încrederea nu mai contau antecedentele legăturii noastre. Cu dexteritatea pe care o avea de a difuza otrava, P. j. le comunica în şoaptă că eu nu aş putea recepta senin vestea că ei vor să opteze pentru diaspora. Rafinat, născocea o falsă dilemă: precum că modificarea destinației lor implica o trădare față de lectorat, care îi invitase fără să fie pus la curent cu planurile

lor subversive. Închis în carapacea mea n-aş fi fost favorabil unei astfel de devieri ce risca să strice renumele Universităţii. În plus, eu nu mai eram cel de odinioară, secaseră în mine însuşirile de generozitate, reflectam rece, automatizat, ca un robot.

Găsise prilejul să peroreze în jurul tezei predilecte, ieşirea mea din uz, împietrirea sufletească. Mie nu mi se mai putea transmite deschis planul conspiraţiei şi bunii mei prieteni, dispuşi în panica lor să creadă orice inepţie s-au îndreptat cu mai multă convingere către călăuza lor cea nouă, care părea atât de sinceră şi concomitent atât de pricepută pe culoarele dosnice ale intrării în exil. Iată un complice preţios, pe care se puteau sprijini cu folos, s-au gândit ei. Lor li se părea şi atitudinea lui P. j. faţă de mine o dureroasă constatare a unei pierderi, i-au apreciat francheţea, nu s-au mai îndoit de eşafodajul curios pe care-l ridica în faţa lor. Că se gudura pe lângă ei – aceste indicii de liguşire nu le-au sesizat ca atare. Nu susţin că au greşit bazându-se pe el în conjuraţia contra autorităţilor din ţară, pe acest versant P. j. s-a distins ca un consecvent adversar al dictaturii. Pe de altă parte însă el nu putea fi specialist în tehnica emigrării, experienţa lui era extrem de limitată, văzuse şi trăise prea puţine situaţii din care să poată culege învăţăminte temeinice, ca să pretindă că poate fi busolă într-o evadare. Se pricepea însă de minune să preia un merit care nu-i aparţinea, să învăluie pe cei novici cu retorica lui şerpuitoare. Nu-i pot ierta pe B. M. şi S., atât de apropiaţi de mine altă dată, că au dat crezare unui discurs cusut cu aţă albă, ţinut de un ins pe care abia îl cunoscuseră, căzând într-o capcană. Nu urmăresc să-l învinovăţesc pe P. j. că a dorit să provoace o nenorocire, dar obiectiv, prin soluţiile pe care le-a recomandat, prin demagogia fluturată (bunăoară că e un eminent cunoscător în chestiunea sustragerii de sub cnutul dictaturii) i-a păcălit neîndoielnic. În acţiunea de compromitere şi defăimare a mea, sub umbra conspiraţiei, P. j. a atins un prag de jos.

• „Vrei să-ţi zic unde greşeşti? Te înconjori de mediocrităţi, te simţi bine în compania lor.“

Se încumeta să-mi aducă obiecţii după un şir de epitete măgulitoare. Scena fusese posibilă numai în etape cordiale ale relaţiei noastre când ne sfătuiam des împreună. Când va renunţa

la disimulare, fraza de mai sus va fi o salvă dintr-o canonadă mult mai sistematică prin care îşi pusese în gând să mă strivească. Ea deriva în cele din urmă din doctrina asupra elitei la care adera, dar n-o expunea făţiş înainte ca să nu-şi rateze şansele de ascensiune lentă şi sigură pe scară universitară. Imputarea lovea în gol căci în situaţia de ferecat în casă nu frecventam alte persoane, mă izolam de lume. Anterior existase un sâmbure de adevăr: în acţiunile de consolidare a lectoratului nu selectam riguros grupul de învăţătură, mă arătam mulţumit dacă sporea numărul participanţilor, mizam în primul rând pe cantitate. Munca pornea de la zero, trebuia în timp scurt să asigur o bază, cu speranţa că treptat se vor evidenţia şi cei cu har, cei dispuşi să atingă o performanţă.

De când descinsese la Heidelberg, P. j. remarcase străduinţa de la lectorat, se alăturase chiar nucleului formativ. În graficul său de săltare peste obstacole prezenţa la prelegeri şi seminarii, unde neapărat voia să fie văzut, era un prim pas spre ţintă. Dădea deci o mână de ajutor prin simpla contribuţie la dezbateri, nimeni nu-i putea tăgădui calificarea. Ce nu izbutea prea bine era înnăbuşirea tendinţei spre aroganţă, îi dispreţuia pe ceilalţi colegi, unii stângaci, ignoranţi, abia silabisind termenii abstracţi. Se silea să nu-şi verse tot veninul, dar trebuia să se descarce pentru orele de supliciu. Refuza să înţeleagă ce înseamnă să construieşti un avanpost pe un teritoriu situat departe de centru, unde n-ai la dispoziţie cadrele care-ţi plac, unde încă nu poate fi aplicat criteriul trierii severe. Îi salutam cu căldură pe cei care declarau că vor să înveţe româneşte, materie secundară în practica de învăţământ superior, prin care nu puteau spera să răzbată la un post sigur după studii. Locurile de muncă erau reduse, concurenţa neiertătoare, în condiţiile date româna apărea ca un lux, o opţiune excentrică doar pentru câţiva exploratori ai unor ţinuturi pe harta ştiinţei nu prea umblate. Străin de aceste reflecţii fiindcă nu purta o răspundere în sistemul didactic, P. j. asista plictisit la un ritual elementar. Se însufleţea la temele mai complexe, pe care n-am omis să le introduc în programul de predare şi în orele speciale de dezbateri, pentru a trezi gustul pentru construcţia de idei şi recepţia literaturii de calitate.

Mă bizuiam, cum am notat, pe un calcul raţional, că încetul cu încetul se va sparge gheaţa şi se vor ivi şi pasionaţii de cercetare

şi interpretare, apţi să ridice şi nivelul schimbului de opinii. Propunând subiecte mai dificile în comprehensiunea literaturii clădisem şi o arenă spirituală pe placul oaspeţilor din ţară, în genere scriitori şi critici de marcă. Pentru ei era o surpriză că undeva la distanţă de reşedinţa lor, se descoperea un auditoriu căruia i se putea oferi şi lecturi din opera compusă de ei, cu care puteau angaja confruntări legate de creaţie. Atunci, revigorat de oaspeţii distinşi, P. j. îşi desfăşura recitalul, se lansa în teorii, în savante disocieri, zburda ca peştele în apă. Când se încheia interludiul, odată cu plecarea musafirilor, el recădea în somnolenţă, îşi destăinuia lipsa de interes. „Nu mă pot coborî în mulţime, o detest". În clipele de expansiune a discursului său tatona şi subiectul lui preferat: concepţia mai largă despre diferenţa de specie, despre privilegiul elitei.

Când în toiul speculaţiilor pentru iniţiaţi nu se mai ferea, răbufnea repulsia faţă de vulg, turma murdăreşte ce au creat spiritele nepereche, aleşii naţiunii. Tot ce a secretat regimul de dictatură a fost consecinţa parvenirii sclavilor, a gloatei primitive, inculte. În generalizarea confuză a lui P. j. şi a altora nu era totul aroganţă şi fanfaronadă. Împins în faţă în epoca revoluţiei proletare nu pe temeiul meritelor, ci graţie unei politici extremiste de retezare şi maltratare a valorilor veritabile, insul rudimentar, exponent al masei informe, afişa veleităţi exclusiviste, profita de principiul just al egalităţii şi echităţii pentru a obţine o nivelare a tuturor cu efecte catastrofale. În asaltul de satisfacere a resentimentelor, de răzbunare oarbă, oameni cu adevărat dotaţi, apţi de performanţă în ştiinţă şi artă erau daţi la o parte, stopaţi în dezvoltare, constrânşi la rinocerizare.

Unde exagerau însă în chip fatal inamicii ideii de egalitate şi justiţie socială era totala negare a energiei colective, în subaprecierea apriorică a oamenilor de rând. Li se tăia dreptul de a depăşi condiţia lor de inferioritate, de a aspira la mai sus, nu li se hărăzea decât anonimatul şi subordonarea. P. j. era partizanul înfocat al acestei etajări, cu cât cobora ochii, cu atât era mai revoltat de privelıştea plebei, tot ce degaja miros de sudoare îl oripila. Ca un favorit al zeilor nu ar fi fi fost deloc obligat să se zbată pentru pâinea de zi cu zi, lui i se cuvenea răsfăţul şi confortul, ceilalţi puteau să se prăbuşească în ţarcul impotenţei lor. Fără ruşine

teoretiza justețea parazitismului, în fond nu era vorba de o complacere în lene ci de o scutire firească de muncă de care beneficia şi el ca descendent al unei elite, o pătură de privilegiați ai soartei datorită unei predestinări.

După ce a abandonat haina umilinței, un înveliş utilizat ca o drapare, până străbate primele coridoare ale unui labirint, putea să fie din ce în ce mai puțin crispat, să exprime ce gândeşte. Da, nu agrea travaliul, o înjosire a omului, nici nu era dator să treacă prin această probă, el era delegat pentru alte misiuni. Mergând acum semeț, pe acest drum nu trebuia să aibe mustrări de conştiință, nici nu le cunoştea. Toți cei care condamnau huzurul şi vegetarea nu-l puteau incomoda. În nepăsarea pe care o expunea fățiş, nu lor le dădea socoteală ci zeului său protector care veghea să se conserve o aristocrație a minții care dispunea de avantajele rangului. Dacă în copilăria vitregită şi apoi în anii de travestire umilă la liceu şi la facultate în România când nu divulga cine este, el n-a cules încă roadele cuvenite unui descendent al unei spițe nobile; a sosit timpul revanşei. Apucase destinul de picior, se cățărase singur până la vârf. Nu-l tulburau coşmaruri, chiar dacă de mai multe ori călcase regulile moralei, tocmai el nu trebuia să se încurce în scrupule, i se rezervaseră prerogativele boierilor, ieşea din turmă, se călăuzea după alte norme.

Ce îl înflăcăra în iluzia mult aşteptatei recompense nu mai era o taină pentru mine, ne-am ciocnit în controversele abstracte generate de interpretarea unor autori. Putusem desluşi orizontul său de gândire pentru că el se hotărâse să se dea de gol. Deocamdată pe un plan elevat, desprins de contingent, îşi dezvăluia predilecțiile, proclama o concepție cinică, antietică. Explicit se trăda când îşi îndrepta tirul asupra cugetătorilor care s-au ocupat cândva cu istoria, cu problematica social-politică. Din soborul de înțelepți erau excomunicați gânditori ca Sartre sau Foucalt, indiferent ce au afirmat sau pentru ce au militat, simpla lor orientare spre stânga într-o perioadă le-a fost funestă, nu mai puteau revendica un loc printre veritabilii ghizi ai timpului. Fiindcă au păcătuit odată (au cochetat cu ideile revoluției, s-au expus în favoarea celor năpăstuiți) nu se mai puteau legitima ca membri ai confreriei marilor spirite, opera lor putea fi azvârlită la coş, în

întregime, fără pierdere pentru cultură. Poarta Olimpului le era închisă cu lacăte grele, erau rămaşi pe dinafară, rătăciți prin coclauri. Deşi nu era afiliat la cercul de la Păltiniş, P. j. se lăsase molipsit din depărtare de idiosincrasiile mentorului. Nu atât intuițiile strălucite filosofice sau lingvistice ale lui Noica le-au împrumutat mai întâi discipolii, cât vehementa închidere față de elanul de schimbare social-istorică. De pildă, unul dintre ei caracteriza zeflemitor efortul de eliberare la poporul malgaş, ironiza demonstrațiile de stradă în favoarea oprimaților (ce pierdere de vreme!), îl trata pe Sartre drept un imbecil notoriu.

„Ader la o aristocrație a cugetului, care nu e datoare să se justifice."

Ce mă enerva în discursul inchizitorial rostit de P. j. nu era numai patima ostracizărilor, dar şi puținătatea argumentelor. Nici nu răsfoise volumele incriminate, nu era informat cum se cuvine, jongla cu neadevăruri. Tocmai el, cel deocamdată neputincios, incapabil să creeze ceva consistent (mă convinsesem curând, polemizând cu el, că nu va putea avea viitor cu această mentalitate în cercetare, în creație, în studiul aplicat). El împărțea sentențios note, arunca anatema, se lăuda că e paznicul cetății culturii. Când m-am străduit să răspund la întrebarea de unde s-a ivit parazitismul său, n-am putut să nu raportez sfidarea pe care o arbora la teoria sa despre vulg. Gloata ajunsă pe scena puterii a profanat sanctuarele, a stricat ce au lăsat în urmă boierii, stăpânii naturali. În agitația verbală pe care o desfăşura am observat o contrazicere izbitoare. Pe de o parte se legitima ca reprezentant al elitei, care se va impune prin forța aptitudinilor, pe de altă parte nu ascundea gustul său strident pentru bunăstare, pentru lux, pentru avantajele clasei avute. Vitregit de condițiile debutului său în Occident, cu un venit modest, cu şansele încă nerecunoscute, forțat să se restrângă în cerințele materiale, el trăia totuşi peste limitele fixate pentru un pretendent încă marginalizat. Nu se împăca cu restricțiile, voia să smulgă repede bunurile care îi reveneau. Raționamentul bazat pe analiza barierelor care îi stăteau în cale, nu l-a determinat să se dedice onest efortului, să învingă concurența prin concentrarea energiei, prin râvnă, prin rezultatele muncii. Asta ar fi fost o încălcare a

filosofiei sale de viață care reproba îndârjirea în înfăptuirea îndatoririlor.

Se îmbăta cu reveriile descendenței aristocrate, visa să se fi născut într-o altă epocă, ca odraslă a unor părinți bogați, îndopat cu tot belşugul, căpătând totul de-a gata. Cineva îi furase această biografie, el o compensa însă la o altă vârstă, comportându-se ca şi cum ar fi fost urmaşul unei familii înstărite care l-a răsfățat pe măsură. Cheltuia mult, fără reținere, cumpăra lucruri pentru el însuşi, chiar dacă soția şi copilul mai îndurau privațiuni. Se îmbrăca elegant, veşmintele corespundeau ultimului răcnet al modei.

Spre ce desen al destinului tindea? Să stea tolănit într-un fotoliu în cafenea, să comande băuturi scumpe (cu toate că nu era alcoolic), să se aşeze picior peste picior, ca să i se vadă din toate colțurile ghetele extravagante, să uimească printr-o frizură fistichie, părul să fie vopsit în culori țipătoare, să posede țoale de mare clasă, recognoscibile de inițiați, mâinile să-i fie acoperite de mănuşi albe şi vara. Cine l-ar fi identificat ca un om al cărții în această costumație? Îi plăcea să deruteze; dincolo de jocul simulării se conforma şi unei structuri: un soi de dandy, cu un snobism dus la extrem, altoit cu pofta de huzur, scoțând ochii trecătorilor. Ce se mai adăuga, inversând parcă formula inițială era instinctul posesiunii; tânjea să facă avere, să arboreze fără reticențe o alură de prosperitate. Mărturisesc că o vreme am luat în serios excentricitatea lui, presupuneam că simțea nevoia să arate că nu se aliniază, ca şi predecesorii iluştri literari, pe care îi cita. Atribuia un interes biografiilor, cele ale exponenților avangardei, le copia apucăturile, era încântat dacă era asimilat lor. Numai că din ecuație lipsea un element fundamental. La P. j. se stinsese resortul creator, înainte de a demara proiectele de creație amintite nu prindeau cheag, de ani de zile nu mai umplea mapele cu texte, prezenta peste tot doar cele câteva schițe minuscule elaborate de mult în țară. Pentru a produce opera ar fi trebuit să cultive o altă psihologie, de gravitate a efortului, de competivitate. Din neîntrebuințare aripa creatoare se ofilise, nu mai răspundea la apel. Cedase întâietatea simțului de acaparare, visa să se scalde în confort, să strângă în dulapuri costume elegante, să colecționeze obiecte rare, cu prețuri în creştere, să prezinte mândru oaspeților de pe meleagurile natale,

foşti colegi, roadele transplantării. Pofta de înavuţire îi ghida paşii, restul era doar prelungire inertă, învârtire în gol a vechilor ambiţii de scriitor, de cărturar.

Mă feresc să-l simplific, dar datele din tablou nu trimit la o altă fizionomie. Îmi amintesc ce furie l-a invadat când la o deplasare într-un alt oraş, unde l-am condus cu maşina, a zărit pe neaşteptate într-un ungher un tablou din zestrea mamei sale. Bătrâna ţinuse să răsplătească sprijinul pe care l-a primit în restrişte de la un sas care emigra în Germania şi i-a dăruit un bun al familiei. Consternat, P. j. s-a schimbat la faţă, nu şi-a mai reprimat adânca nemulţumire. Cum a fost în stare propria lui mamă să înstrăineze un obiect de artă care i-ar fi revenit lui, unicul moştenitor? Totul se axa pe persoana sa, instinctul de achiziţionare şi tezaurizare supradimensionat îi decidea comportamentul. Ce avea voie să întreprindă şi ce nu depindea prea puţin de morala curentă. Îşi construise un sistem de raportare care pleca de la axioma că deţine prerogative excepţionale deoarece talentul îi fusese confirmat de experţi necontestaţi (ei îl judecau cu mărinimie pe baza micii recolte, cele câteva schiţe publicate).

Valoarea prezisă arbitrar era întărită de apartenenţa sa la elită. Admis în această ligă superioară nu mai era silit să dovedească un merit, situaţia de excepţie venea de la sine şi îl scutea de probele de verificare. Era destul de deştept ca să priceapă că pe un alt circuit, cel al travaliului tenace, disciplinat, eficient, nu putea concura cu ceilalţi, se dezvăţase ce înseamnă înhămarea la o treabă, îndeplinirea conştiincioasă a unei meniri în societate. Cu ce putea suplini deficitul, incapacitatea de muncă? Prin continua abulie irosise aptitudinea de a pune umărul, nu se mai putea forţa să transpire din greu alături de ceilalţi, care nu pregetă să justifice prin strădanie fizică şi psihică răsplata care o primesc de la societate. El se considera altfel, avea dreptul să iasă din rând, să înhaţe fără ezitare o pradă, ca şi cum ar fi lucrat din greu alături de ceilalţi.

În goana care începuse după avere nu se mai împiedica de reacţia opiniei publice. Când într-o bună zi a pus mâna pe o parte din moştenirea proprietăresei, lăsând rudele ei cu buzele umflate, nu l-a stingherit că e privit ca un răufăcător de vecini şi cunoscuţi, că era ocolit pe stradă. Nu avea deloc chef să ia în seamă întrebarea:

cum a smuls un străin, abia instalat în oraş, căznindu-se să-şi facă loc, o astfel de comoară, surclasând pe urmaşii legitimi, cu acte în regulă, înrădăcinați în tradiția urbei? Nu se mai ținea socoteală de ciudățenia bătrânei bogate care se supărase pe nepoții ei, nu mai voia să-i vadă şi onora dăruirea cu care chiriaşul harnic s-a ocupat de ea şi i-a executat toate capriciile. Probabil că femeia ghicise încetul cu încetul mobilul devotamentului lui P. j. dar nu-i mai păsa, dacă putea să joace o festă propriei familii pe care o disprețuia. Cu sânge rece intrusul a profitat de situație, şi-a călcat pe suflet şi a dus până la capăt unele treburi cerute de proprietăreasă, depunând un efort care nu-i stătea în fire, consolându-se la gândul recompensei care-l aştepta. Refractar la codul moralei, s-a purtat impardonabil şi în diferitele slujbe trecătoare la universități, se prefăcea că înfăptuieşte un program, distribuia zâmbete în stânga şi în dreapta şi nu mişca în fond nici un deget ca să urnească lucrurile din loc. Ştia că soluția ivită e provizorie, că nu va satisface dorințele superiorilor dacă ele erau legate de muncă efectivă. Tactica era clară pentru el: trebuiau păstrate aparențele, până se va apropia inevitabil clipa demascării. El era pregătit pentru acest deznodământ, era înarmat cu un simț infailibil al prevenirilor, simțea în aer primejdia şi înainte de ora fatală el era plecat în altă parte, începea un alt ciclu al imposturii.

• „Nu îmi e ruşine de mijloace dacă pot atinge scopul."

Se agăța ca o iederă de o tulpină străină, nu mai încerca să se desprindă, sugea însă de vlagă corpul de care se sprijinea, era un parazit de durată. Din asta trăia, din alipirea de cineva care ar fi în stare să-l poarte pe spate şi pe el, până ajunge la linia de sosire. I s-a întâmplat la Heidelberg să se mute de la un stăpân la altul, când pericolul căderii nu mai putea fi evitat, îşi lua catrafusele şi pleca fără să se mai uite înapoi. Să fi pretins de la el recunoştință pentru perioada de găzduire sau o tentativă de a achita datoriile asumate ar fi fost o neghiobie. Una din stațiile în escaladarea lui spre pisc fusese şi persoana mea de care se atârnase pentru o cursă mai lungă. Mă alesese cântărind repede foloasele: i-a surâs locul pe care-l ocupam, felul în care mă încadrasem în ierarhia universitară, perspectiva care i se deschidea, menținându-se în preajma mea. De ce n-ar fi şi el potrivit pentru această îndeletnicire,

dispunea de cunoştinţe ample în literatura română, limba o stăpânea fără greş, era şi mai tânăr, mai viguros! Totuşi piedicile presărate în cale nu le putea trece. Cum să fi investit energie pentru dezvoltarea lectoratului?

Cât despre rigoarea în activitate (punctualitate, corectitudine, simţământul răspunderii) nu s-a socotit apt să ducă la bun sfârşit o asemenea obligaţie. Ce-i rămânea să facă? Multă vreme a cheltuit doze de linguşeală ca să mă seducă, să alunge orice bănuială că ar fi neonest, pus pe carierism. Apoi s-a plictisit, ceva l-a determinat să renunţe la scopul propus, brusc nu mai voia să risipească timp în tactica de uzurpare. Şi-a dat poate seama că nu poate corespunde exigenţelor universitare; se înscrisese într-o cursă în care el avea handicapuri: modul în care a aterizat în oraş, dosarul neclar de încheiere a studiilor, basmul cu doctoratul început la Bucureşti etc. De îndată ce a dedus că n-are rost să persevereze pe această linie a adoptat o cu totul altă atitudine.

De aici înainte nu mai era necesar să se ascundă, nu mai avea ce risca, putea să-şi scoată masca. Hazardul a precipitat o coincidenţă: s-a hotărât să mă abandoneze tocmai în faza de prăbuşire a mea în boală. Peste noapte, i-a pierit surâsul mieros, nu s-a mai chinuit să mă măgulească. Nu mai avea de ce. Cu uimire am constatat că aveam în faţă alt personaj, agresiv, răutăcios, mă trata acum ca şi cum devenisem pentru el un obiect de atac. Mai ţineam seminarul de literatură, cum am relatat soseam la ore cu taxiul, mă aşezam pe scaunul de la catedră şi stăteam nemişcat ca să nu provoc durerile la genunchi. Inclusesem în programul de predare cartea lui Cioran *Schimbarea la faţă a României*. Tema mă pasiona, căutam să stabilesc o demarcaţie între rebelul lucid, atras de ideile prefacerii şi modernizării ţării, pe de o parte, şi aventurierul pe tărâmul spiritului, exaltat, delirant, dezlănţuit împotriva unor neamuri inferioare, blestemate să vegeteze sterpe, pe de altă parte. De obicei P. j. asculta expunerea răbdător, respectuos, nu-şi permitea să mă contrazică, câteodată amenda sporadic unele afirmaţii.

De astă dată, pe neaşteptate, a confiscat timpul rezervat discuţiei, se înroşise în obraji, gesticula impetuos. L-a scos din sărite grila de care mă serveam atrăgând atenţia şi asupra anomaliilor din tezele lui Cioran. Din docilitatea cu care frecventa

lucrările lectoratului n-a mai rămas nici urmă. Îşi revărsa acum deschis aversiunea faţă de mine, ea îi injecta ochii, îl făcea să se bâlbâie, cu toate că se auzeau distinct imprecaţiile împotriva mea. Tăbărând asupra mea, nu-şi pregătise meticulos asaltul. L-am surprins cu mari goluri de documentare; dacă încheiase vreodată lectura textului lui Cioran, evenimentul era depărtat în timp, nu şi-a reîmprospătat impresiile. De atunci am reţinut cu cât dispreţ vorbea despre popoare care nu s-au afirmat în istorie, toată Africa de pildă, era o groapă din care nu se mai poate extrage nimic. Nici în disputa în jurul lui Cioran nu a omis să aducă elogii elitei, căreia i se îngăduie orice, şi a împărţit neamurile şi indivizii în dotaţi şi nedotaţi, repartizare care nu se poate încălca, e pecetluită o dată pentru totdeauna.

„Eşti în continuare prizonier al dogmelor, ele ţi-au intrat în sânge, în piele."

Dintre toate învinuirile pe care le născocea ca să mă compromită, insinuarea că nu m-am eliberat din corsetul ideologic mă lovea cel mai tare. Era o cicatrice pe care o socoteam moartă, nu mă mai reprezenta, mă pronunţasem deschis împotriva scolasticii care deformase sistemul cultural din ţară. M-am supravegheat atent şi fără milă ca să extirp semnele molimei şi după un proces de eradicare am fost convins că năpârlisem, eram un altul. Nu ţinusem secretă faţă de studenţi preistoria relaţiilor mele cu ideologia comunistă, mă ruşinam pentru unele texte primitive scrise în perioada debutului meu de critic literar. Acesta era însă trecutul de care mă despărţisem încă în România (cărţile mele din urmă stăteau mărturie), dar clarificarea completă s-a săvârşit în Occident, când am putut să confrunt liber mentalităţile. Dacă ar fi fost cinstit, P. j. ar fi confirmat că tentativa de a-l separa pe Cioran de tendinţele xenofobe şi expansioniste nu era o reminiscenţă a disputelor ideologice, ci expresia unei înţelegeri lucide a contradicţiilor epocii.

Dezbărat de tiparul asfixiant al revoluţiei proletare, eu continuam însă să acord atenţie fenomenului social-politic, aderam la democraţie, la anti-fascism, la ideile toleranţei şi convieţuirii între popoare. Mântuit de dogmele de partid nu am trecut cu arme şi bagaje în tabăra reacţionarilor care făceau apologia

naționalismului, a discriminării între popoare și întorceau spatele istoriei. Revoltat împotriva încătușării, voiam să apăr libertatea de gândire și echitatea socială. Nu știu dacă P. j. nu percepea aceste diferențe de orientare sau se prefăcea că nu le percepe. Era el capabil să accepte pledoaria pentru toleranță și solidaritate? Din alergia împotriva masei, împotriva neamurilor din lumea a treia, inapte să progreseze, din imnul de slavă închinat elitei, o elită căreia i se atribuiau toate privilegiile – din aceste indicii extrag concluzia că el împărtășea haosul din cugetările tânărului Cioran și nu saluta convertirea lui de mai târziu în scrierile în limba franceză. Fără să abdice de la formula sa paradoxală scriitorul își caracteriza unele din ideile vechi drept stupide – un produs al freneziei netrecute prin sita rațiunii. În ce privește atacul flagrant pornit contra mea, folosind ca pretext aprecierile asupra *Schimbării la față a României*, el nu venea atât din tendința lui P. j. de a limpezi o serie de controverse, cât mai curând din setea lui de a mă discredita în ochii studenților. N-avea chef și nici răbdare să nuanțeze, își pusese în gând să mă condamne de-a valma, împingându-mă înapoi la scleroza primilor pași. Cuțitul înfipt de el în locul rănii de odinioară fusese un act de agresiune rudimentară. Ce nu contest era deosebirea noastră de păreri în privința temelor sociale și politice, lupta contra tiraniei și a fascismului, teme față de care P. j. și alții din aripa ultraconservatoare simțeau o aversiune fizică.

„Nu sunt productiv deoarece mă inhibă demonul perfecțiunii."

Când era încolțit de întrebările referitoare la scris P. j. flutura o scuză nobilă, ca să lămurească pricina neputinței în creație. Cu câtă menajare își economisea forțele! A întrerupt un doctorat, mai mult fictiv, deși a încasat fără jenă vreme de ani în Germania stipendii prevăzute numai pentru această clauză. A lăsat vraiște câteva proiecte de cercetare în instituțiile unde fusese salarizat, făcându-și treaba de mântuială, avizat că nu e departe clipa când mascarada va fi scoasă în vileag. Atunci însă el se va afla la adăpost sub un alt acoperiș, ferit de tunete și trăsnete. Indolența ce o afișa în posturile unde era plătit ar fi beneficiat poate în parte de o absolvire dacă ar fi fost antrenat în extenuanta muncă pe tărâmul creației. Nici pomeneală însă de așa ceva. Omul suferea de o lene

suverană, era însă ingenios în invocarea unei rațiuni superioare, care putea pune într-o altă lumină debilul produs.

Nu putea admite pentru el, vezi Doamne, decât desăvârşirea, tot ce era mai jos, sub maxima exigență, ar fi însemnat o dezertare. Aspirând spre pisc trebuia evaluat după uriaşa intenție şi nu după micimea rezultatului. Ceea ce voia el era să înfrumusețeze propria inerție, lipsa de elan în inspirație, bătaia pasului pe loc. Cine zice despre el că e abulic nu trece dincolo de aparențe, nu pătrunde în miezul personalității. Cercul vicios în care se zbătea era un simptom al unui martiriu. Când simțea chemarea de a vorbi despre sine găsea o îndreptățire pentru păcatul sterilității: P. j. nu putea crea sub un anumit nivel, sub cota perfecțiunii. Iată dezlegarea rebusului! Nerodnicia decurgea din enorma exigență, neatingând maximumul arunca la coş exercițiile informe, nu se mulțumea cu surogate.

Cât credea el însuşi în basmul despre desăvârşire, țelul suprem care-l inhibă, era greu de stabilit, oricum modul în care juca rolul sacrificatului pentru arta superioară semăna mult cu celelalte subterfugii de care uza. L-am studiat ca pe un caz ciudat. Se scurgeau zilele, recolta sa literară rămânea aceeaşi, extrem de anemică. Era pândit de ariditate, nu se putea urni din punctul mort; mai puternică decât aspirația către gloria scrisului se dovedea proverbiala sa toropeală. Nu putea să se supună unei corvezi, concepea viața ca un dolce far niente. Şi-a bătut joc de propriul talent, care țâşnise din acele texte de debut, nu era în stare să se maltrateze singur, să curme răsfățul şi delăsarea.

Putea fi o dramă omenească, neputința de a rupe blestemul nerodniciei, dar la P. j. se adăuga o nepăsare față de impasul creator. Pentru alții ar fi fost o sursă a disperării. Se cunoştea prea bine, prefera să piardă vremea în conversații, în hălăduială, nu se ivea vreun regret sau vreo remuşcare. Îi era de ajuns să poată enunța ideea că o ştachetă pusă altădată foarte sus, chiar dacă nu poate fi trecută, îl scoate pe săritor din serie, e exclus să fie un ins comun, oarecare. Curioasă consolare!

Mă simt dator să corijez într-o măsură rechizitoriul. În primul rând cine îmi dădea dreptul să arunc cu pietre într-un autor, care se zvârcoleşte atins de morbul secătuirii? Cu ce eram eu mai bun, destul de puțin fertil în primii ani ai exilului? Nu puteam

oferi o pildă de fecunditate, deşi avusesem noroc, fiind scutit de dificultăţile altor emigranţi, mistuiţi de griji legate de prelungirea şederii, de procurarea unui loc de muncă, de boli. Prin urmare, n-am autoritatea morală să judec pe cineva când nici eu nu excelez prin roade literare deosebite. Deşi pricina inhibării la mine era alta decât la P. j., efectul rămânea acelaşi. Nu mai reiau analiza impasului specific în care m-am aflat. Am pomenit de fobiile care au persistat şi după evadare, de dezgustul acumulat în epoca dictatului ideologic, când adevărul nu putea răzbate prin pâcla demagogiei. Mâna care fusese deprinsă să umple filele de hârtie ferindu-se să încalce norme de servire a unei cauze nu mai reuşea să înfrângă o paralizie, să rupă un blestem. M-am lăsat şi eu indus de eroare de ideea că am nevoie de un lung interval de relaxare şi de convalescenţă până să mă reapuc să înfrunt cazna scrisului. Oricât aş întoarce lucrurile nu eram mai puţin vinovat decât P. j., învăluind cu fraze pompoase o laşitate sui-generis, declanşată în faţa filei albe, nescrise.

Ce puteam opune abandonării armelor în situaţia lui P. j. dacă nici eu nu străluceam prin tăria de a izgoni duhurile rele ca să-mi pot exercita meseria de creaţie? Aş fi putut invoca distincţia între mobilurile abuliei; el nu se socotea apt să se tortureze singur, răbdând la masa de scris (dintre toate eforturile care îi displăceau cea a creaţiei îi stârnea repulsia cea mai mare), dar nu voia să recunoască sorgintea impotenţei, inventa pretexte care confereau înfrângerii o aură de glorie. Tinsese spre perfecţiune, nu accepta intermediarul, etapa provizorie nedesprinsă încă de mediocritate, aspirase foarte sus şi de acolo rostogolirea e omenească, nu simţea vreo răspundere pentru eşec. În contrast cu disimularea lui, despre mine nu se putea susţine că fugeam de travaliu. Nu debitam nici fraze patetice despre un ideal inaccesibil.

Nu e mai puţin adevărat că eşuarea concretă era identică, nu puteam învinge blestemul, chinuit încă de fantomele puse în mişcare în trecut de aparatul ideologic. Să neg prelungita îndepărtare de creaţie (mă mărgineam să îndeplinesc conştiincios atribuţiile de lector la Universitate) ar însemna o derobare de la răspundere. Abia o tratare a rănilor de altă dată, întrerupând fatala determinare, întâlnirea cu Nego, prieten minunat, care mi-a insuflat din nou avântul de a relua uneltele de critic – aceşti factori mi-au

asigurat salvarea din letargie. Cele dintâi colaborări la revista din exil condusă de Nego i-au provocat prietenului probabil nopți albe, trebuia să refacă mâzgălelile cuiva care reînvăța un meşteşug, nu nimerea cuvintele potrivite, se poticnea la cele mai simple argumentări. N-am putut ocoli ridicolul şi îi port recunoştință că m-a ajutat să-mi vindec paralizia, un ajutor acordat cu competență, cu severitate, dar şi cu mult tact.

„Nu voi admite niciodată pângărirea familiei mele, lăcaş de sfințenie."

Cu astfel de lozinci de o solemnitate suspectă a marcat trecerea sa de la postura de hoinar, primit în gazdă şi răsplătit şi pentru umilință şi respectul pe care le arăta spre postura de stăpân al unei case, în care trona pe fotoliul de onoare şi unde nu mai putea păşi un indezirabil. Spre uimirea mea în categoria celor prohibiți era inclusă şi E, prietena grație căreia efectuase saltul în lumea nouă. Cu ce greşise? Nu avea ce să-i reproşeze în afara unor neajustări din unghiul lui de vedere, în opțiuni şi preferințe, cunoscute încă din oraşul de baştină, acolo unde o implorase să-l scoată din infern tocmai în virtutea amiciției. Asta îl definea, punerea strictă în aplicare a unui decalog care lua contur odată cu bifarea unor ținte pe parcurs. Cât timp cerşise la porțile Universității şi familia întârzia să emigreze E. îi oferea cu mărinimie un sălaş şi un liant de comunicare cu urbea străină. Serile lua cina pe atunci la un compatriot, pescuit în Heidelberg, profita de ospitalitatea lui şi a soției sale.

Nu mult după ce a simțit că are un pământ solid sub privire, că nu mai depinde de bunăvoința altora, s-a despărțit brusc de anturajul vechi, fără explicații. De îndată ce nu-i mai găsea vreo utilitate, era firesc, din optica lui, să întrerupă contactul. Le închidea uşa în nas celor la care s-a furişat recunoscător înainte, când nu putuse încă ieşi din starea de pripas. Acum, desferecat de obligații, neştiind ce-i recunoştința, s-a decis să fie selectiv, în casa lui nu vor pătrunde decât aleşii unei confrerii intelectuale şi morale. Cel care le conferea titulatura respectivă era numai el, sita la care recurgea elimina tot ce părea îndoielnic, aşezat sub un anumit etalon. Îşi permitea să fie şi capricios, pe lângă criteriile de valoare funcționau şi resentimentele, senzațiile de antipatie şi

chiar de ură împotriva cuiva. Ca să revin la E, nu doar prin gestul generos de a-l sprijini în ceea ce priveşte realizarea planului de evadare ea s-a dovedit superioară moral lui P. j., dar în genere destoinicia, interesul pentru studiu, asimilarea mai multor limbi, modestia neosentativă i-ar fi garantat înscrierea în cel mai select cerc intelectual. Nu aceeaşi intransigență a manifestat P. j. față de mine, bănuiesc că era ghidat încă de interesul arivist, mai trăgea foloase din funcția mea de conducător al lectoratului. Îmi aducea reproşul că nu-l vizitez mai des, când soseam îmi ceda fotoliul lui de pater familias – un semn de stimă şi venerație.

De când căzuse năpasta pe capul meu, fiind handicapat şi constrâns să mă retrag în pensiunea dnei Freytag plângerea formulată de P. j. nimerea în gol. El era la curent cu privațiunile de care suferеam, amânam chiar telefoanele urgente către fratele meu sau către I. la Bucureşti, nu puteam chema decât din oraş, gazda mea nu îngăduia chiriaşilor să folosească aparatul ei. Cât despre „sfințenia familiei“ aceasta era o mostră de ipocrizie enormă. Fusesem martor la unele escapade extraconjugale ale lui P. j., nu-l condamnam din puritanism pentru abateri de acest calibru, în fond era viața lui de care era responsabil. Ceea ce mă intriga însă era nevoia pe care o resimțea de a acoperi gusturi deşucheate printr-o retorică a exaltării. Nu pregeta să elogieze binefacerile căsniciei, reazemul unic al existenței. Îmi aduc aminte de vacanțe petrecute la Mogoşoaia, la casa de creație, unde mă întâlneam nu rareori cu A. D. M., un tânăr autor foarte citit. Cu el mă plimbam cu barca şi în mijlocul lacului, sub soarele arzător, el declama o odă închinată probității față de soție. Era de notorietate împrejurarea că era căutat la două-trei zile de amanta en-titre, tot din lumea literară. Scena ar fi putut fi jucată ca o farsă, el continua să fie însă nespus de serios, pătruns de o inspirație gravă. Nimeni nu-l întreba nimic, nu i se cerea socoteală. Ce îi dădea ghes să spună altceva decât credea, apăsând la intervale pe pedala ataşamentului absolut față de nevastă?

La P. j. celebrarea camaradei de viață îi garanta parcă răsfățul de a fi îngrijit de familie, de a i se executa fără crâcnire poruncile. Aceeaşi soție adorată la o ocazie era altă dată certată ca la uşa cortului, sau gratificată în conversații în târg ca ingrată, neghioabă, cu reacții glandulare. Nu izbutea să păstreze discreția nici când

erau în joc sfintele fire ale căsniciei. Că ele erau drastic păzite când alții voiau să le pângărească – nobila misiune părea să aibe un rost. Ea își pierdea eficiența când cel care ataca era chiar el însuși.

• „Nu pot să discut decât cu oameni care se roagă”

Dacă pentru P. j. celula de bază, familia, e sfântă, mai exista un cerc ceva mai larg, care dispune de o prioritate: comunitatea religioasă din care făcea parte. Numai în acest cadru se putea comporta firesc, nestânjenit. Cu cineva care se declara ateu comunicarea se înfunda inevitabil, potecile prea strâmte nu duceau la lumină. De religie uza ca de o armă eficace pentru a se debarasa de ceilalți. În orice caz, cei nepătrunși de harul credinței nu erau în stare să urce în pisc, afirma el, un schimb de păreri cu ei n-avea rost, se dovedea inutil, universurile se arătau ermetic blocate. N-am auzit că ar fi frecventat biserica. Asta nu-l împiedica să militeze pentru ideea de neînduplecare pe tărâmul convingerilor, ca și cum ar fi fost investit să păzească un sanctuar. Scotea din traista lui de misionar tot felul de aforisme, un arsenal al intoleranței. Cine nu era permeabil la adierea sacrului, proclama el, acela nu poate fi ajutat, s-a condamnat singur la rătăcire și la inferioritate.

Întrerupea uneori discuția cu mine, în zilele când mai stăteam de vorbă, exprimându-și subit regretul că n-am cum să-l înțeleg oricât m-aș strădui (efortul mi-l conceda), șansele mele de a străpunge zidul erau minime. Persistam în greșeală, în păcat din cauza neputinței cu care eram blestemat, de a nu crede. Eram un ins pierdut, fiindcă îmi era sustras reazemul. La aripi spre a decola spre Olimpul cunoașterii nu puteam aspira, văduvit fiind de puterea de a mă închina. Își dădea seama că refuzul său de a întreține o comunicare venea în contradicție cu un alt precept esențial, la care se referea des: mila față de semeni. Am început însemnările din caiet cu cea dintâi caracterizare cu care m-a gratificat, nevoia de a-mi acorda mila. Sub semnul compătimirii mă plasa foarte jos, mă vedea căzut în nenorocire. Îmi interzicea accesul în cer, handicapat de absența credinței, dar mă asigura că nu mă părăsește, mă va ocroti ca pe un vitregit de soartă. Când l-am întrebat cum a putut să rostească fraza pe care o calificam jignitoare, el n-a retractat-o, a specificat însă că ea trebuie interpretată în spiritul fundamental

creştin, o expresie a mizericordiei. Se juca viclean cu cuvintele ca să atenueze ieşirile prea vehemente, va sosi momentul când nu va mai avea nevoie de justificări, când va dezlănţui ofensiva directă contra mea.

Nici nu prevedeam că e atât de iminentă ora asaltului. Tocmai în faza căderii mele în boală, deci când am devenit mai vulnerabil, ceva l-a determinat, spuneam, să-şi modifice tactica. S-a convins pe neaşteptate că, în ciuda slăbiciunii în care ajunsesem, el nu posedă sorţi de izbândă, că nu poate ocupa postul care-i surâdea, că e obligat să opteze cu întârziere pentru o altă direcţie în cursa uzurpărilor pe care o declanşase. Consumase însă un interval preţios. Dacă nu s-ar fi mutat obiectivul de luptă, P. j. ar fi perseverat în manevrele de învăluire ca să-mi adoarmă vigilenţa, linguşindu-mă (întrecându-se în a fi servil, dispus să preia orice sarcină, fie ea şi umilitoare pentru el. A procedat astfel cu proprietăreasa bogată, expunându-se în văzul vecinilor în postura de slugă. La fel faţă de mine, l-a atras ispita de a mă „moşteni". Nu, nu mă puteam lăuda că deţin o avere, dar posedam altceva. Asta râvnea el, să-i cedez în clipa potrivită postul la Universitate, să-l propun ca succesor. Deşi era nespus de perspicace în chestiunea parvenirii, n-a sesizat încă de la început un dat elementar al circumstanţelor. Chiar dacă locul ar fi fost vacant n-ar fi putut sări peste obstacole. Orele le-ar fi putut ţine, căci avea, cum am zis, pregătirea necesară. Păşise însă în Universitate pe o uşă din spate, cu stângul, îi lipseau acte care să-i susţină legitimitatea. În fine, mă repet, nu era apt să se înhame mai mult timp la un travaliu ordonat, respectând regulile, depunând eforutri să menţină lectoratul pe o linie de plutire. Anevoioasă se prezenta şi relaţia cu studenţii. Nu-şi putea înfrâna aroganţa, cei instalaţi în bănci formau vulgul. Cum să-şi drapeze dispreţul care se cuibărise adânc în fiinţa lui?

Cu înclinaţia sa spre trândăvie şi spre pierdere de vreme nu ar fi satisfăcut cerinţele unei activităţi pedagogice. S-a dumirit până la urmă că-şi canalizase fals impulsurile; se impunea o revizuire a planului de bătălie, obuzurile tunurilor trebuiau îndreptate către alte ţinte. Un concurs bizar de împrejurări a făcut ca, în pofida maladiei în care mă aflam, P. j. să conchidă lucid că nu poate profita de avatarurile concurentului principal. Tot ce s-a

petrecut era agravat şi de condiţia exilului. Nu se deştepta dimineaţa la el acasă, împăcat cu amarul, cu reflexele şi deprinderile formate. Fugit fără întoarcere cum se socotea atunci se mişca în ramele statutului de tolerat în diaspora. El ar fi riscat evident dacă şi-ar fi dat poalele peste cap, sfidând cutumele. Nu întotdeauna s-a abţinut şi a simţit riposta când a iritat prea tare prin lipsă de maniere, prin dezgolirea resentimentelor, după principiul că „până sunt prins, sunt demult la adăpost în altă parte". Deocamdată nu era suspectat şi gafele sale nu îndemnau gazdele să ia măsuri decisive. În cazul conflictului cu mine, am înţeles analizând retrospectiv lucrurile, că n-aş fi rezistat tăvălugului, prea răspundeam blajin, evitând lupta, scandalul. Că s-a răzgândit, că n-a mers până la capăt în asalt, pot zice că am fost apărat de noroc. Şi fără perspective de reuşită, m-ar fi putut hărţui fără cruţare, din ciudă, din pură răutate. De ce a şovăit? Nu ştiu. Am fost bucuros că a şters putina spre izbăvirea mea. La judecata de apoi, dacă va fi chemat în faţa unui tribunal ceresc, vor cântări greu păcatele sale lumeşti, prefăcătoria, uneltirile urâte şi mai ales irosirea propriului talent, sacrificarea lui senină pe altarul abuliei şi al sterilităţii.

Pe un grafic în mişcare

Rezemat de motocicleta de pe care abia coborâse, bărbatul cu privirea posacă stătea de vorbă cu cineva în fața unei cafenele din Paris. Foarte rar putea fi văzut aşezat înăuntru, la una din mese, fiindcă nu frecventa îndeobşte localurile publice. Interlocutorul său părea hipnotizat de debitul verbal care nu se mai întrerupea. Nu numai vorbirea precipitată stârnea perplexitate. Pe umeri îi atârna o canadiană, în jurul gâtului era înfăşurat un fular, de mâini fluturau, agățate, mănuşi mari, negre, obişnuite la cei care conduc aceste vehicule zgomotoase. Din unul din buzunarele canadianei răsărea la intervale botişorul unui pisic, singurul însoțitor tolerat în escapade de excentricul personaj.

Omul nu putea fi lesne recunoscut, căci evita, cum am spus, sălile aglomerate, nu dădea interviuri, ducea o existență de mizantrop, de lup singuratec. Totuşi pentru inițiați silueta lui devenise familiară, avusese un succes răsunător, cărțile semnate de el erau expuse în primele rafturi în librării. Cele două romane insolite *Voyage au bout de la nuit* (Călătorie la capătul nopții – 1932), *Mort à credit* (Moartea pe credit – 1936) îl săltaseră în plutonul fruntaş al prozei franceze (şi ce pluton, cu Gide, Malraux, Montherlant şi, mai târziu, Sartre şi Camus!). Louis Ferdinand Céline, despre el e vorba, apăruse pe firmamentul literar în ultimul deceniu înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Comportamentul său sucit, adesea provocator, a fost acceptat ca o altă manie a breslei. Lucrurile au luat o turnură mult mai gravă în anii ocupației germane: ceea ce fusese depozitat în el,

resentiment, ură, o lavă incendiară, s-a revărsat atunci în afară. Pe soldații teutoni care mărşăluiau țanțoş, pe bulevardele Capitalei, Céline i-a întâmpinat ca pe nişte eliberatori, trimişi să pedepsească o Franță trufaşă, cosmopolită, decăzută. În explozia de mânie împotriva compatrioților săi se descărca firea paranoidă a prozatorului. Despre aceste răbufniri a relatat în jurnalul său parizian şi un martor ocular, Ernst Jünger, distinsul autor al *Falezelor de marmoră*. Pe scriitorul german îl stingherea uniforma de ofițer în whermacht cu care era îmbrăcat. Nu-şi ascundea dezgustul față de unii camarazi cărora scufundarea în barbarie le dădea delicii şi nu scăpau nici o ocazie de a-şi bate joc de învinşi, de rafinamentul lor cultural, acum dovadă a neputinței. L-a întâlnit pe neaşteptate pe treptele ambasadei germane la Paris, pe Céline, care s-a grăbit să-i comunice că nu e satisfăcut de rezultatele ocupației. De ce? Deoarece nu s-a uzat cum trebuie de armele de foc. Cum se explică faptul că nu sunt imediat împuşcați, spânzurați, exterminați cei considerați indezirabili? Populația civilă să simtă deasupra capului apăsarea cizmei. Dacă el ar avea la dispoziție o baionetă, ar şti ce să facă, striga scos din minți colegul, ar folosi-o iute şi cu neînduplecare. Oripilat, Jünger a notat în jurnal că s-a ciocnit de „monstruoasa forță a nihilismului”.

Dificultatea în evaluarea lui Céline, a omului şi a operei, rezidă în împrejurarea că acest scriitor nu era un individ oarecare. Se putea lăuda pe drept cu palmaresul său literar – cele două capodopere menționate, descrieri halucinante ale spațiilor suburbane, cu năvala plebei haotice, imprevizibile. Expresia narativă era şocantă, asociere de meditații şi impresii într-o curgere ca un şuvoi care trecea peste maluri. Era pusă la încercare rigoarea tradițională a prozei franceze care miza pe claritate, sobrietate, transparență. Ceea ce frapa era ieşirea din canon: avântul anarhic de porniri şi cutume încă necoagulate; reproducerea vocabularului străzii, care nu căpătase încă destul acces în sanctuarul epic; sintaxa frazei inedită, care desfidea normele în vigoare.

La ambele capete, exces

Aici, în această narațiune a vălmăşagului, motivul icarului prăbuşit, care mă preocupă, transpare în forme extreme. În ambele sfere (biografie + operă) este atins superlativul în antiteză. Derapajele pe planul vieții îl înscriu pe Céline în categoria retrograzilor, care nu pregetă să repete un discurs cinic şi rasist. Pe de altă parte, în artă, se ridică la o cotă maximă, cota performanței. Unde să-l plasăm într-o apreciere obiectivă? Cât cântăreşte ideologia (destructivă) în raport cu inspirația artistică (fecundă, foarte originală)?

Ne întoarcem la antagonismul care a marcat destinul unor personalități de seamă în secolul XX. Céline ilustrează aceeaşi bifurcare de traseu, ca şi Cioran şi Eliade, la care am zăbovit cu alt prilej. Aplicăm criteriul enunțat în critică în analiza lor: necesitatea de a zice adevărul, oricât de compromițătoare şi ruşinoase ar fi unele dezvăluiri ale derutei lor civice. Totodată subliniem primatul valorii (creația poate răscumpăra rătăcirile semnalate). Privit din perspectiva operei, Céline are toate temeiurile să intre în patrimoniul marii culturi.

După ce am prezentat tipuri de conflict între estetică şi ideologie (pe versantul din stânga, bunăoară, ruta lui Sartre sau Aragon, pe versantul din dreapta – Eliade sau Cioran), a sosit momentul să lărgesc exemplificarea, încumetându-mă să propun şi un tabel al itinerariilor posibile. În acest scop reamintesc cazurile descrise în prima secțiune a volumului (cam târziu dar beneficiind şi de investigațiile efectuate în „atelierul de critic“.

Semnul plus şi semnul minus

1) Aşadar, schițez un grafic provizoriu: o primă serie de autori indică o asimetrie. Biografia e maculată, în schimb opera în întregime sau doar pe anumite parcele se arată imună la invazia răului. Opțiunea eronată, în favoarea diavolului, are un efect dizolvant în publicistică, în intervențiile în arena dezbaterilor, pe alocuri chiar în unele scrieri, minore ca importanță. Această porțiune a tabloului capătă, deci, semnul minus. La antipozi, creația, netributară conceptelor sterile, se menține validă în nucleul

de bază, nu e răsturnată. Adesea se poate demarca exact începutul şi sfârşitul deraierii. La Cioran şi Eliade, perioada care a precedat impasul, s-a remarcat printr-o efervescență a inspirației, deschisă în toate direcțiile, neutră în genere ideologic. Debutul în prima tinerețe e scutit de plaga infecției. Apoi survine intervalul de contagiune, cu consecințe dezastruoase. În fine, după vindecare, se inaugurează perioada de recuperare; descotorosiți de păcatele trecutului, autorii reabilitați revin la izvorul fecundității. Prezint, desigur evoluția sumar, în linii esențiale, neoprindu-mă acum la ezitări, reculuri, drumuri ocolite. La Cioran resurecția s-a săvârşit odată cu recunoaşterea erorilor – chiar dacă spovedania a fost lapidară. Autoimputarea a fost formulată net în declarații neechivoce şi ea s-a confirmat în producțiile din epoca franceză când şi motivele vechi au fost reluate din altă optică, schimbată, cu accente noi pe etică şi pe istorie. La Eliade, acelaşi proces transpare mai discret, mai voalat, evitându-se reprobarea fățişă a culpei (adeziunea la Legiune). Creația care urmează însă, mai ales, cercetarea ştiințifică, pledează pentru o cale raționalistă şi umanistă, pentru toleranță şi democrație.

Şi la Céline se poate stabili o datare asemănătoare. Cele două mari romane amintite sunt ferite de aberațiile ulterioare apărute sub zodia fascismului. O oarecare încurcătură pentru examenul critic o provoacă împrejurarea că şi înainte de construcția realistă, impregnată de un anume umanism, prozatorul francez a dat la tipar o lucrare slabă *l'Eglise* – Biserica (1930), o anticipare a răbufnirilor urâte de mai târziu, cu delirul rasist şi huliganic. Altfel decât la Eliade şi Cioran, Céline nu şi-a revenit după marasm. Evadând, speriat de sancțiunea care îl aşteaptă, prefăcându-se bolnav psihic, nu încetează să propage confuzia şi anarhia. Dar printre elucubrații se naşte şi un fruct al unei fantezii rodnice, depănarea unei fugi până la Sigmaringen care destăinuie sincer şi o rupere de trecut: *D'un chateau à l'autre – De la un castel la celălalt*. Itinerarul creație-haos-creație înrudeşte pe icarii pomeniți (Céline, Cioran, Eliade).

Putem include şi pe alți mari creatori în aceeaşi spirală. Cum s-a putut trece de la sublimele Cantos ale lui Ezra Pound la urletele de agitator la radio, antiamerican şi xenofob în anii de coşmar? Ce poate explica dezagregarea operei lui Knut Hamsun de la romanele elementare, de o forță vulcanică ca *Foamea* până la scrierile unei

vârste matusalemice când laudă nebunia lui Hitler şi binecuvântează cruzimea nazistă contra propriului popor? Ambii au rămas prizonierii minciunii, refuzând să-şi exprime regretul sau căinţa. Încă înainte de declanşarea războiului, prelungindu-şi şederea la Paris, Henry Miller primeşte o epistolă arogantă de la Knut Hamsun. Romancierul american îl admiră însă fără rezerve pe norvegian pentru construcţiile narative vulcanice, bunăoară, *Foamea, Pan, Sub stele de toamnă* şi îi iartă infatuarea ostentativă, toana unui moşneag sihastru.

La toţi cei invocaţi se desemnează antinomia dintre operă şi biografie, dintre estetică şi ideologie. Prin urmare, semnului plus (creaţie) i se opune semnul minus (biografie). Pe ruta lor ispitele sunt aproape identice: predomină slăvirea omului tare, o idolatrie care contrastează izbitor cu luciditatea restului creaţiei. Ezra Pound şi Knut Hamsun se lasă copilăreşte fascinaţi de primitivitatea lui Hitler şi glorificând exemplul lui, neagă rădăcinile propriei culturi. Profilul călăreţului tânăr, sigur de sine, neînfricat, Făt-frumos printre pigmeii laşi şi vicleni, circulă în publicistica lui Cioran şi Eliade. Scârbiţi în acel segment de timp de plutocraţie, de parlamentarism, de toleranţa faţă de alte neamuri şi faţă de alte păreri, ei preferă dictatura şi discriminarea xenofobă întruchipate de Căpitan. Cum am notat, lui Knut Hamsun şi lui Ezra Pound le-a displăcut ideea renegării păcatului, au respins-o până la moarte.

Aceeaşi opoziţie între semnul plus şi semnul minus descoperim pe versantul de stânga. Am analizat efectele falsei opţiuni la Sartre şi la Aragon, la primul înrolarea sub steagul extremismului proletar fiind mai accentuată decât la al doilea. Opera scapă însă de circuitul dizolvant, chiar dacă nu în întregime, uneori delimitările nu sunt lesne de operat. Pentru Bertold Brecht chiar în sfera ideologicului, alternează impulsurile nonconformiste, dorinţa rebeliunii cu lungi perioade de acceptare tacită a poziţiilor rigide fixate la Moscova. Piesele sale celebre continuă să fie străbătute de un maniheism al conflictului de clasă, o fatală împărţire între bogaţi şi săraci. Şi în diferenţierile categorice, ilustrare a sciziunii, dăinuie însă aproape mereu un extraordinar instinct al viului şi al dramatismului autentic.

Un caz aparte prezintă Gabriel Garcia Marquez. Formidabila descripţie a istoriei în romanul *Un veac de singurătate* îl situează

drept cap de serie în literatura postbelică, nu numai din America Latină. Totul s-ar putea înlănțui într-o logică armonioasă, dacă nu ar fi umbra partizanatului politic. Nu se desparte de un prieten, de conducătorul Cubei, nici după ce au ajuns cunoscute în lumea largă atrocitățile comise. „Fidel Castro face parte din oamenii pe care îi iubesc cel mai mult” exclamă cu mândrie marele scriitor. „Fidel şi Gabo” constituie un tandem de neclintit din 1958. Gabriel Gracia Marquez n-a semnat petiția de protest împotriva persecuțiilor, a tăcut când camaradul de breaslă Hebert Padilla a fost obligat să se autoflageleze în fața călăilor ideologi. Probabil că neoficial Gabo a pledat pentru lărgirea ariei de îngăduință, nu s-a dezis însă niciodată de „fratele Fidel”, ascultând împietrit reproşurile altor mânuitori ai condeiului (de pildă mustrările directe ale lui Vargas Llasa). Şi Pablo Neruda, un rapsod al dragostei, cu o melodie a versurilor irezistibilă, s-a împotmolit în declarațiile politice. Pentru el Stalin era „mai înțelept decât toți oamenii luați laolaltă“.

2. O altă serie deține semnul minus în biografie, dar şi în creație. Dezagregarea pe ambele părți începe după o perioadă inițială de fertilitate şi de respectare a adevărului.

Se observă un proces de retezare a forței creatoare. La jumătatea drumului, ceva împiedică brusc înaintarea. De astă dată opțiunea nu e liberă, nu e un produs rezultat al unei decizii individuale. Schimbarea de macaz e provocată de o constrângere exterioară. Scriitorul e pus în fața unei alternative: sau acceptă condițiile de obediență fără să murmure sau suferă represalii. Îi este amenințată posibilitatea de mişcare, dreptul de a scrie şi de a publica, îl aşteaptă boala, închisoarea, anonimatul. Totalitarismul cotropeşte terenul opțiunilor în arena civică, dar nu se mulțumeşte cu atât, ține să-l priveze pe artist de independența inspirației.

Am vorbit cu alt prilej de această modificare a convingerii, nu sunt suficiente legămintele de adeziune, luarea de cuvânt la adunări publice. Noii stăpâni vor mult mai mult, cer supunerea prin operă. Este cel mai greu sacrificiu la care trebuie să se preteze cărturarul. Nu numai că nu i se mai permite să creeze în afara perimetrului fixat de forurile de îndrumare, dar e obligat să prefacă structura internă a creației, tematica, stilul, compoziția, fiind dator să participe la programul de educație şi agitație elaborat de partid,

trebuie să facă propagandă. Ceea ce presupune accesibilitate, reducere a câmpului de acțiune, personaje pozitive exemplare. În cultura română dogmatismul a clătinat producția unor mari scriitori: Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Camil Petrescu , G. Călinescu.

E uimitor şi deprimant saltul în gol, de la *Baltagul, Creanga de aur* până la Mitrea Cocor e o distanță ca de la cer la pământ. La fel pentru Camil Petrescu între *Patul lui Procust* şi *Un om între oameni*, la G. Călinescu între *Enigma Otiliei* şi *Scrinul negru*. Imixtiunea a fost atât de brutală şi de radicală încât nu se mai poate distinge retrospectiv cât a fost ploconire în fața unui imperativ şi cât a fost mărturie a unei deliberări interioare. Căci viclenia aparatului de control şi de îndrumare a constat şi în intervențiile de detaliu în maniera de a scrie, în construcție, în asocierea metaforelor pentru a da impresia de liber consimțământ. Am încercat să înfățişez în studiul despre G. Călinescu pluralitatea unor factori care au contribuit la regresul literar. Atât de sâcâitoare a fost apăsarea încât pentru a supraviețui ca producător de bunuri spirituale autorul se simțea nevoit să preia pe porțiuni modul de simțire şi de gândire al opresorului. De aici surpriza că mințile altă dată strălucite s-au copilărit, au început să silabisească asemenea unor elevi în primele clase ale unei şcoli primare care învață abia alfabetul.

Pe o durată mai lungă şi cu consecințe mai catastrofice s-a produs atrofierea prozei în Rusia, unde autori ca Leonov, Fedin, Fadeev, după un început de bun augur, au trecut prin sita primitivismului, pulverizând aptitudinile atât de promițătoare.

3. N-am pretenția să cuprind toate tipurile de coliziune între estetică şi ideologie. Semnalez sumar o variantă de suprapunere a presiunilor. Bunăoară, Noica, o minte scăpărătoare dotată pentru prospecțiuni filosofice de substanță. După un început spiritual fulminant s-a ciocnit de prima presiune: doctrina legionară. Gânditorul s-a lăsat captivat de fanatismul politic, a depus jurăminte de credință pentru Căpitan, a întocmit pamflete vehemente împotriva plutocrației şi a neamurilor minoritare. Această contaminare s-a produs fără constrângere, ca derivat al unei alegeri proprii. Apoi s-a iscat a doua năvală, totalitarismul proletar. Pe o porțiune preferințele lui Noica au coincis în parte

cu revendicările regimului lui Ceauşescu: preamărirea fondului etnic, exaltarea naţiunii. Autorul a fost de acord probabil să semneze un pact (o înţelegere tacită) neconcretizată deschis: să nu critice ordinea comunistă şi mai ales familia stăpânitoare. Din convingere intimă, dar şi îmboldit fiind, Noica a persiflat Occidentul, care ar fi trădat cultura. În schimbul acestei înregimentări aparte gânditorul putea să se dedice cercetării de laborator. Ea n-a putut rămâne imună la invazia propagandei rudimentare. Dacă pe planul definirii limbii române, Noica a creeat în continuare mari sinteze, în alte direcţii se resimte influenţa reducţionismului narcisiac autoritar. Îmi dau seama că, avansând pe un teren puţin umblat, tatonez, recurg la formule aproximative; termenii legaţi de estetică şi ideologie, în această dispunere, nu sunt limpezi. Ceea ce fac e mai curând o sugestie de distribuire provizorie într-un tablou care necesită reveniri, nuanţări, sondări în adâncime.